

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 3/2017

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Запара Світлана Іванівна – доктор юридичних наук, професор.

Заступник головного редактора:

Кравцова Тетяна Миколаївна – доктор юридичних наук, професор.

Члени редакційної колегії:

Копиленко Олександр Любимович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України;

Притика Дмитро Микитович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;

Стефанчук Руслан Олексійович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України;

Арістова Ірина Василівна – доктор юридичних наук, професор;

Аркуша Лариса Ігорівна – доктор юридичних наук, професор;

Бакалінська Ольга Олегівна – доктор юридичних наук, доцент;

Божко Володимир Миколайович – доктор юридичних наук, доцент;

Гіренко Інна Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент;

Демченко Сергій Федорович – доктор юридичних наук;

Кабаліоглу Халук – доктор юридичних наук, професор (Турецька Республіка);

Кваша Оксана Олександрівна – доктор юридичних наук, професор;

Клочко Альона Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент;

Кулинич Павло Федотович – доктор юридичних наук, професор;

Курило Микола Петрович – доктор юридичних наук, професор;

Лазур Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, доцент;

Мельник Костянтин Юрійович – доктор юридичних наук, професор;

Мороз Світлана Павлівна – доктор юридичних наук, професор (Республіка Казахстан);

Пейзан Жільє – доктор юридичних наук, професор (Французька Республіка);

Прилуцький Сергій Валентинович – доктор юридичних наук, доцент;

Тимченко Геннадій Петрович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Чернадчук Віктор Дмитрович – доктор юридичних наук, професор;

Яковчук Іван Васильович – доктор юридичних наук, професор;

Ясинок Микола Михайлович – доктор юридичних наук, професор.

**Науковий журнал «Приватне та публічне право»
включено до переліку наукових фахових видань
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 996 від 11 липня 2017 р.)**

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Сумського національного аграрного університету
(Протокол № 5 від 27.11.2017 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 22553-12453Р
від 28.02.2017 р. видане Міністерством юстиції України

Електронна адреса видання: pp-law.in.ua

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ****Андрухів О.І.,***кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри теорії та історії держави і права**Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*

УДК 340.1

**ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТЯЧИХ КІМНАТ МІЛІЦІЇ ТА БОРОТЬБА
З ДИТЯЧОЮ БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ В УРСР У 1940–1950-Х РОКАХ**

Постановка проблеми. Проблема захисту безпритульних дітей та сиріт є вкрай актуальною, незважаючи на умови розвитку суспільства, рівень його демократичного розвитку та правового забезпечення. Ця проблема має й глибоке історичне коріння. У плані визначення правового регулювання створення та діяльності спеціалізованих органів влади, що займалися протидією та боротьбою з дитячою безпритульністю та бездоглядністю, вартою уваги є практика радянського періоду, особливо 1940–1950-х рр., коли було підготовлено цілий ряд нормативно-правових актів, що передбачали діяльність дитячих кімнат міліції, приймальників-розподільників та навіть колоній для неповнолітніх. Актуальність цієї проблеми зумовлена й тим, що боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю мала глибоке ідеологічне значення, а саме це явище мало об'єктивні суспільні обставини – наслідки двох світових воєн, тоталітарна політика та масові репресії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Радянський період української державності, попри свою неоднозначність та ідеологічну заангажованість, викликає значний інтерес серед дослідників. Основний акцент здійснюється на функціонуванні державного апарату, системи права та законодавства, а також порушенні прав людини, масових репресіях та ін. При цьому малодослідженим залишається питання правових заходів із запобігання та боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю. У цьому плані вартими уваги є правові аспекти функціонування спеціалізованих державних органів (колоній для неповнолітніх, дитячі кімнати міліції, приймальників-розподільників) та громадських інституцій (дитячі будинки, кімнати-притулки).

Методологічною основою нашого дослідження стали праці Я.Ю. Кондратева та П.П. Михайленка.

Постановка завдання. Метою статті є визначення правового статусу дитячих кімнат міліції УРСР у повне десятиліття (1940–1950-ті рр.) та їх ролі у процесі боротьби з дитячою безпритульністю і бездоглядністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовою підставою створення та діяльності дитячих кімнат міліції («кімнат приводу») була інструкція «Про порядок затримання і подальше направлен-

ня безпритульних і бездоглядних дітей», введена в дію наказом НКВС СРСР № 071 від 7 червня 1935 р. [1, с. 322–323]. Ця інструкція залишалася основною нормативною базою і в повоєнні роки, була дещо доповнена і розширена наказами НКВС СРСР «Про роботу дитячих кімнат міліції» (1941), «Про штати дитячих кімнат міліції» (1942) тощо.

Відповідно до названих документів, головними фігурантами, які мали виявляти й затримувати безпритульних і бездоглядних дітей, були, перш за все, дільничні уповноважені, працівники патрульно-постової служби, працівники дитячих кімнат міліції, а також інші працівники міліції. Зокрема, до обов'язків дільничного міліціонера входило: 1) виявляти місця зібрань і ночівлі (притонів) безпритульних і бездоглядних дітей і під час їх виявлення вживати заходів з їх затримання та притягнення до відповідальності утримувачів дитячих притонів; 2) затримувати і доправляти у відділення міліції безпритульних, виявлених на своїй дільниці як на вулицях, так і в парадних, під'їздах будинків, пустих сараях, на бульварах і т. п.; 3) затримувати і доправляти у відділення міліції всіх дітей і підлітків, які займалися бродяжництвом і спекуляцією; 4) виявляти й встановлювати родичів безпритульних дітей, які хуліганять і негайно доповідати про них начальнику відділу (відділення) міліції.

В основному названі працівники міліції та активісти громадських організацій тісно співпрацювали з працівниками дитячих кімнат міліції, куди їх приводили заради проведення опитування після затримання. Тут затримані безпритульні чи бездоглядні діти могли перебувати не більше 6 годин, упродовж яких працівник дитячої кімнати міліції мав з'ясувати всі необхідні дані про дитину, батьків (опікунів), місце проживання, навчання тощо. Якщо батьки чи опікуни проживали за місцезнаходженням дитячої кімнати міліції, викликався хтось із батьків чи опікунів і проводився їх допит. Залежно від ступеня здійсненого дитиною правопорушення або кримінальної запущеності, батьки чи опікуни притягувалися до адміністративної або кримінальної відповідальності, відповідно до ст. 12 (використання опіки з корисливою метою – захоплення житлової площі, використання майна, що залишилося після смерті батьків тощо) і ст. 18 (штраф на суму до 200 крб. за

хуліганські дії дітей) постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 31 травня 1935 р. [3].

Якщо батьки чи опікуни затриманих на вулиці дітей проживали в іншій місцевості, або їх, за словами затриманих, у них не було, дітей відправляли в приймальники-розподільники. Водночас затриманих дітей з явними ознаками хвороби направляли в заклади Наркомату здоров'я для лікування, де паралельно працівником дитячої кімнати міліції за територіальністю проводились відповідні дії з розшуку батьків, родичів або ж її оформлення у відповідний дитячий будинок.

Для роботи в кімнатах міліції призначалися особи з особового складу міліцейського органу, які були «витримані і любили дітей, бажано з педагогічною підготовкою». Особливо на цьому наголошувалося в спеціальній директиві НКВС СРСР № 403 «Про штати дитячих кімнат міліції» від 22 вересня 1942 р. У ній, зокрема, зазначалося, що штат дитячих кімнат міліції визначається залежно від обсягу роботи і не може бути більше двох працівників – інспектора та помічника інспектора, призначених із працівників міліції, які придатні до цієї роботи і не підлягають призову в армію. Їм видавалося відповідне грошове утримання та речове забезпечення [4]. Працівниками дитячих кімнат міліції були здебільшого жінки. Протягом подальших років мережа дитячих кімнат постійно розширювалася [2].

Про необхідність збільшення кількості дитячих кімнат міліції зазначалося також і в Постанові РНК СРСР від 23 січня 1942 р. «Про влаштування дітей, які залишилися без батьків». Постановою вимагалось від УНКВС на місцях створювати дитячі кімнати міліції і приймальники-розподільники при кожному міському відділі (відділенні) міліції й укомплектувати їх працівниками, відповідно до штатних норм.

Наказом НКВС СРСР № 0231 від 12 червня 1943 р. було затверджено і штат дитячих кімнат міліції при органах транспортної міліції [4]. Про важливу роль і необхідність створення дитячих кімнат міліції при лінійних відділах транспортної міліції, а особливо на великих вузлових станціях та при вокзалах у великих містах, йшлося в Постанові РНК СРСР «Про посилення боротьби з дитячою безпритульністю та хуліганством» від 15 червня 1943 р. та Наказі НКВС СРСР № 0297 «Про оголошення інструкції про порядок вилучення органами міліції безпритульних і бездоглядних дітей» від 28 червня 1943 р. Названими документами керівництво й контроль за роботою органів міліції з виявлення та вилучення безпритульних і бездоглядних дітей із вокзалів, вулиць, базарів, парків, підвалів будинків та інших місць покладалося на відділи служб і бойової підготовки транспортної міліції. А Наказом НКВС СРСР № 001359 «Про оголошення інструкції про боротьбу з дитячою злочинністю і хуліганством» від 5 серпня 1943 р. боротьба з цими видами правопорушень покладалася на Головне управління міліції (ГУМ) НКВС СРСР, Управління транспортної міліції ГУМ НКВС СРСР та Управління міліції НКВС союзних республік,

країв і областей, а також на відділи й відділення транспортної і водної міліції.

Таким чином, до кінця 1943 р. урядовими поставами й відомчими наказами було завершено юридичне оформлення створення дитячих кімнат міліції при територіальних, транспортних та водних відділах міліції, а також визначено їх комплектування та забезпечення штатних працівників грошовим утриманням, форменим одягом тощо.

У 1944–1945 рр. спостерігається подальше посилення роботи з розширення мережі дитячих кімнат міліції, що було зумовлено значною міграцією безпритульних та бездоглядних дітей на територіях областей УРСР, звільнених від ворога.

Про це йшлося в постановах РНК СРСР від 15 червня 1944 р. та РНК УРСР від 1 липня 1944 р., в яких, зокрема, наказувалося створювати дитячі кімнати при міських відділеннях міліції та відділеннях транспортної міліції і довести їх кількість наприкінці 1944 р. до 218, із них – 150 при міських відділеннях міліції і 68 – при відділеннях транспортної міліції [7, арк. 18]. Однак через різні причини – відсутність вільних приміщень, фінансів, кадрів тощо – завдання з розширення мережі дитячих кімнат міліції не було виконано ані в 1944 р., ані в 1945 р. [5, арк. 9]. Зокрема, станом на травень 1946 р. на території УРСР діяло лише 174 дитячих кімнати міліції, з яких 139 – при територіальних відділах міліції і 35 – при відділеннях транспортної міліції. Зокрема, не виконали плану зі створення дитячих кімнат міліції Сталінська область (5 кімнат), Вінницька (3 кімнати), Станіславська (2 кімнати), Харківська (одна кімната) та інші області [7, арк. 18].

При відділеннях транспортної міліції функціонувало 35 дитячих кімнат на Південно-Західній, Вінницькій, Одеській, Львівській, Ковельській, Північно-Донецькій та Кишинівській залізницях. З огляду на зазначені вище причини не було обладнано окремі дитячі кімнати навіть на таких великих вузлових залізничних станціях, як Вінниця, Шепетівка, Фастів, Коростень, Ковель, Луцьк, де затримані на вокзалі та зняті з поїздів діти утримувалися в кімнатах чергового по вокзалу або залізничних служб, що створювало незручності як для працівників міліції і працівників залізничних служб, так і для затриманих дітей [7, арк. 9].

Міграція безпритульних та бездоглядних дітей відбувалася головним чином залізничним транспортом і не лише на міжобласному рівні, а й чимало «мандруючих» дітей прибувало із союзних республік, зокрема Російської Федерації. Основний потік прибулих з інших регіонів СРСР відбувся у напрямі на Київ та Харків, де їм легше було «загубитися» серед маси таких же підлітків. Зокрема, як відзначалося в довідці завідувача відділом шкіл ЦК КП(б)У Пінчука від 12 березня 1945 р., тільки за період із 1 серпня до 15 грудня 1944 р. органами міліції було затримано 20 700 таких «мандруючих» дітей, яких доводилося розмішувати в дитячих будинках Харківської та Київської областей, внаслідок чого вони були переповненими. Тому Наркомат

освіти УРСР змушений був «своїх» безпритульних із Харківської та Київської областей переміщувати у дитячі будинки інших областей [5, арк. 9]. Як утримання «гостей», так і переміщення «своїх» вимагало додаткових коштів на їх утримання, харчування, переміщення, яких додатково з бюджету не виділялося. Тому доводилося ділити наявні кошти на новоприбулих, що, звичайно, позначалося на якості харчування та побутових умовах вихованців дитячих будинків. Корегування річних бюджетів дитячих будинків, як правило, відбувалося лише наприкінці фінансового року і в окремих випадках – наприкінці кварталу. Відповідно, завідувачі таких переповнених дитячих будинків покладали надії на придбання додаткових харчів, одягу, взуття, спального інвентаря тощо лише коштом шефської допомоги.

Власне 1944 та 1945 рр. засвідчили, що більшість дитячих кімнат міліції, особливо на залізничному транспорті, не були готовими для роботи з безпритульними та бездоглядними дітьми. Особливо негативні наслідки роботи дитячих кімнат міліції проявлялися в тому, що недостатньо повно вивчалися працівниками біографії затриманих дітей, внаслідок чого часто до дитячих будинків направлялися діти, старші 14 років, а іноді й правопорушники та злочинці, які в дитячих будинках дезорганізували навчально-виховний процес, а чимало з них, отримавши одяг і взуття, знову поверталися на вулицю.

Упродовж 1945 р. і за січень–травень 1946 р. через дитячі кімнати міліції пройшло 66 566 безпритульних і бездоглядних дітей, з яких 39 110 були учнями шкіл (55%), а 7 910 хоч і шкільного віку, але ніде не навчалися [7, арк. 20]. Із затриманих у 1945 р. 46 134 дітей, 18 566 проживали в різних областях УРСР, а 19 217 – на території РРСФР і 7 233 – в інших союзних республіках [6, арк. 1а].

Основними причинами, що стали приводом для затримання й припровадження безпритульних і бездоглядних дітей до дитячих кімнат міліції, були: бешкетництво (44%), торгівля на вулицях і базарах (24%), порушення правил користування громадським транспортом (17%), перебування на вулиці і в громадських місцях після 22-ї години (10%), жебрацтво (4%), вчиняли хуліганські дії (1%) [7, арк. 20].

Таким чином, аналіз засвідчує, що більшість затриманих бездоглядних дітей були позбавлені контролю як із боку батьків чи опікунів, так і педагогічних колективів. Більше того, у багатьох сім'ях мали місце напружені відносини й конфлікти з батьками чи опікунами, що змушувало дітей утікати із сім'ї та поповнювати ватаги «дітей вулиці», а дехто вчиняв самогубство. За даними органів міліції тільки в 1945 р. через конфлікти в сім'ї було зафіксовано 468 спроб самогубства, з яких 281 мали летальні наслідки для неповнолітніх [7, арк. 20].

Безперечно, що такий стан бездоглядності не міг не турбувати вищі радянсько-партійні владні органи республіки. Із метою запобігання цьому та посилення ролі батьків і шкільних колективів у їх вихован-

ні РНК УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили 30 листопада 1944 р. спільну постанову «Про зміцнення дисципліни серед учнів і заходи боротьби з дитячими правопорушеннями», якою вимагала від педагогічних колективів шкіл покращити виховну роботу з учнями та проведення ними дозвілля в позаурочний час, а також посилити адміністративну відповідальність батьків за безконтрольність щодо своїх дітей. Крім того, пропонувалося проводити спільні рейди працівників дитячих кімнат міліції з представниками громадських, комсомольських організацій та педагогічних колективів шкіл.

Питання навчання й виховання шкільної молоді в містах і селах республіки прозвучало і на пленумі ЦК КП(б)У 8 червня 1945 р., зокрема, в доповіді М. Хрущова «Про чергові завдання з відбудови і благоустрою міст та будівництва в селах і колгоспах» [7, арк. 21].

Постанова й пленум значно активізували контроль за дозвіллям учнів в позаурочний час. Зокрема, упродовж 1945 р. разом із працівниками дитячих кімнат міліції до чергувань і рейдів у вечірній час було залучено 26 841 комсомольців, 30 801 громадських активістів та 4 515 учителів [7, арк. 21].

Оскільки залізниця залишається головною транспортною артерією для безпритульних та бездоглядних «мандрівників» то МВС СРСР (3 березня 1946 р. НКВС змінив назву на МВС) своїм наказом № 277 від 23 листопада 1946 р. наказало управлінням транспортної міліції у найкоротші терміни відкрити «передбачені дислокацією дитячі кімнати міліції на залізничному транспорті» [4].

З переходом органів міліції в підпорядкування МДБ, у структурі якого міліція займалася головним чином забезпеченням охорони громадського порядку, питання про створення дитячих кімнат міліції при відділах міліції і лінійних відділах охорони МДБ на транспорті знову було порушено в наказі МДБ СРСР від 2 червня 1952 р. А оскільки органи міліції невдовзі знову було повернуто в структуру МВС, наказом МВС СРСР № 265 від 31 грудня 1953 р. було затверджено «Інструкцію про роботу органів міліції з ліквідації дитячої безпритульності і бездоглядності». У ній зазначалося: «Дитячі кімнати міліції створюються на підставі рішень виконкомів місцевих Рад депутатів трудящих при міських і районних відділах (відділеннях) міліції для тимчасового утримання в них безпритульних і бездоглядних дітей і підлітків». Крім того, в інструкції наголошувалося: «Боротьба з безпритульністю і бездоглядністю – це завдання всіх працівників міліції, але, в першу чергу, інспекторів дитячих кімнат міліції, дільничних і патрульних міліціонерів» [4].

На кінець 1959 р. дитячі кімнати міліції діяли в УРСР у 171 із 336 міст. Водночас 144 кімнати (65%) знаходилися в 96 містах десяти промислових областей, а саме: у Донецькій – 34, Харківській – 27, Київській – 14, Кримській – 14, Дніпропетровській – 13, Одеській – 13, Луганській – 12, Львівській – 11, Миколаївській – 7, Запорізькій – 6 дитячих кімнат

міліції. У решта 15 областей налічувалося 82 дитячих кімнати – по одній у великих містах, включаючи обласні центри. Із загальної кількості дитячих кімнат 4 були при транспортних органах міліції залізничних станцій міст Києва, Одеси, Харкова і Полтави.

Висновки. Таким чином, дитячі кімнати міліції теж відіграли помітну роль у питанні ліквідації дитячої безпритульності й бездоглядності. Перш за все, вони були першою ланкою між неповнолітнім і дитячим приймальником-розподільником чи батьками. По-друге, власне дитячі кімнати були накопичувачами первинної інформації про затриманих безпритульних та бездоглядних неповнолітніх, що давало можливість оперативно проводити розшукові дії щодо родичів неповнолітнього чи передачі його в приймальник-розподільник.

Значну допомогу в роботі дитячих кімнат міліції надавали дільничні уповноважені міліції, працівники патрульно-постової служби, а також члени рейдових бригад із комсомольських та педагогічних активістів, що дало змогу значно знизити рівень безконтрольного проведення неповнолітніми вільного часу.

Андрухів О.І. ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТЯЧИХ КІМНАТ МІЛІЦІЇ ТА БОРТЬБА З ДИТЯЧОЮ БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ В УРСР У 1940–1950-Х РОКАХ

У статті здійснюється аналіз радянських нормативно-правових актів 1940–1950-х рр., які регулювали створення та діяльність дитячих кімнат міліції. Здійснено систематизацію союзного та республіканського законодавства у сфері протидії та боротьби з дитячою безпритульністю і бездоглядністю у повоєнне десятиліття. На підставі архівних документів наводяться статистичні відомості про створення дитячих кімнат міліції в УРСР та їх практичну ефективність. Дитячі кімнати міліції розглядаються як проміжна ланка між неповнолітнім і дитячим приймальником-розподільником чи батьками. Наведено аргументи на користь тези про те, що дитячі кімнати були накопичувачами первинної інформації про затриманих безпритульних та бездоглядних неповнолітніх.

Ключові слова: нормативно-правовий акт, постанова, «дитяча кімната міліції», приймальник-розподільник, дитяча безпритульність.

Андрухів О.И. ПРАВОВОЙ СТАТУС ДЕТСКИХ КОМНАТ МИЛИЦИИ И БОРЬБА С ДЕТСКОЙ БЕСПРИЗОРНОСТЬЮ В УССР В 1940–1950-Х ГОДАХ

В статье проводится анализ советских нормативно-правовых актов 1940–1950-х гг., которые регулировали создание и деятельность детских комнат милиции. Осуществлена систематизация союзного и республиканского законодательства в сфере противодействия и борьбы с детской беспризорностью и безнадзорностью в послевоенное десятилетие. На основании архивных документов приводятся статистические сведения о создании детских комнат милиции в УССР и их практической эффективности. Детские комнаты милиции рассматриваются как промежуточное звено между несовершеннолетним и детским приемником-распределителем или родителями. Аргументируется тезис о том, что детские комнаты были накопителями первичной информации о задержанных беспризорных несовершеннолетних.

Ключевые слова: нормативно-правовой акт, постановление, «детская комната милиции», приемник-распределитель, детская беспризорность.

Andruhiv O.I. THE LEGAL STATUS OF CHILDREN'S POLICE ROOMS AND THE FIGHT AGAINST CHILD ABANDONMENT IN THE UKRAINIAN SSR IN THE 1940–1950

The article analyzes the Soviet legal acts of the 1940–1950-s that regulated the creation and operation of children's rooms of the militia. The Soviet period of law-making was not exemplary in terms of legal, social or humanitarian resolution of the problem of child homeland, but was an example of an active, planned state policy in the field of combating this social phenomenon. Many Soviet approaches to solving this problem have also survived to this day and accordingly require reform and even rejection of them.

The systematization of union and republican legislation in the area of countering and combating childhood homelessness and neglect in the post-war decade is carried out. On the basis of archival documents, statistics are provided on the creation of children's rooms in the Ukrainian SSR and their practical effectiveness. It was argued that the duties of a district policeman were: 1) to identify places of gatherings and overnight (napkins) of homeless

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах. У 3-х т. – Том 2. 1926–1945 / П.П. Михайленко, Я.Ю. Кондратьев. – К.: Генеза, 1999. – 412 с.

2. Міліція по боротьбі з дитячою злочинністю та безпритульністю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.veteranovd.zp.ua/2012/03/blog-post_3713.html.

3. О ликвидации детской беспризорности и безнадзорности : Постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 31.05.1935 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ru.wikisource.org/wiki>.

4. Создание и развитие службы участковых инспекторов милиции Беларуси [Електронний ресурс]. – Режим доступу : mvd.gov.by/ru/main.aspx?guid=6211.

5. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1392 (Докладные записки, информации о мероприятиях по борьбе с детской беспризорностью в Украинской ССР, 31.07.1944 – 31.01.1945). – 32 арк.

6. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3655 (Справки о состоянии борьбы с детской преступностью и беспризорностью по УССР, 16.01–9.02.1946 г.). – 49 арк.

7. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 338 (Доклад о работе Министерства внутренних дел УССР по борьбе с детской беспризорностью и безнадзорностью, 3 июня 1946 г.). – 34 арк.

and neglected children and, when they were discovered, to take measures to detain them and to bring to justice the holders of children's dreams; 2) to detain and send to the police station homeless people, found at their area both on the streets and in the front rooms, entrances of houses, empty sheds, on boulevards, etc.; 3) to detain and send to the police station all children and teenagers who were engaged in vagrancy and speculation; 4) to identify and establish relatives of homeless children who are bully and report them immediately to the head of the police department (department).

Children's rooms of the militia are considered as an intermediate link between the juvenile and the children's adopter-distributor or parents. The primary responsibility for the implementation of this work was laid by the authorized police officers. For more successful work on the detection and prevention of child homelessness and neglect, district police officers had the right to involve public representatives in the form of members of the militia brigades, members of the Komsomol organizations, pedagogical teams, etc. They created special brigades for detention during raids on the streets, in places of public use (clubs, cinemas, parks, etc.) homeless and neglected children; for duty in the children's rooms of the police, to be present at the interview of the detained children, to accompany the detained children at the place of residence (if the address is established).

The argument is based on the fact that the children's rooms were the storage of primary information about detained homeless and neglected juveniles. Police officers and NGO activists worked closely with the children's room workers of the militia, where they were led to conduct a poll after the detention. Here, detained homeless or unscrupulous children could not be more than 6 hours, during which the employee of the children's room of the police had to find out all the necessary information about the child, parents (guardians), place of residence, training, etc.

In general, children's rooms of the police also played a prominent role in the elimination of child homelessness and homelessness. They were the first link between the juvenile and the children's adopter-distributor or parents and were the storage media of the primary information about the detained homeless and neglected juveniles.

Key words: normative legal act, resolution, "children's militia room", receiver-distributor, children's homelessness.

Ілин Л.М.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

УДК 340.1

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ СЕЙМОВОЇ ФРАКЦІЇ «РУСЬКИЙ КЛУБ»

Постановка проблеми. На другу половину XIX ст. Галичина стала осередком політичного розвитку українських земель. Створення 1861 р. Крайових сеймів ознаменувало початок нової – конституційної ери імперії Габсбургів. Незважаючи на куріальну систему виборів та різноманітні політичні перешкоди з боку поляків, українці вітали створення сейму і брали безпосередню участь у його діяльності. Створення Галицького сейму та активна участь українців у його роботі мали цілий ряд позитивних наслідків. За підрахунками І. Чорновола, за понад 50 років функціонування сейму вибори до сейму вигравали 185 українців, які здобували 267 мандатів (окремі послы обиралися двічі і тричі до сейму – *Л.І.*), а також 14 отримали мандати як вірилісти, тобто їм статус був гарантований на законодавчому рівні [7, с. 64]. Звісно, порівняно з поляками, це вкрай мало, але, з огляду на ступінь політичного розвитку краю, рівень правової культури українців і стан політичних прав і свобод, таку кількість мандатів можна вважати досягненням, оскільки «українське питання» завжди перебувало на порядку денному найвищого представницького органу краю.

Актуальним видається розкриття правових і політичних передумов до фракційного об'єднання українських послів у стінах Галицького сейму, незважаючи на ідеологічну відмінність у середовищі національного руху та протистояння з поляками.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Першими дослідниками традиції українського парламентаризму, української сеймової фракції та діяльності окремих депутатів були відомі безпосередні учасники описуваних подій К. Левицький та І. Левицький. У сучасній українській історико-правовій науці дослідження, що стосуються з'ясування персонального складу та практичної діяльності української сеймової фракції, є поодинокими і здійснюються в рамках дослідження парламентської діяльності чи українсько-польських стосунків. Серед сучасних дослідників варто виокремити наукові доробки О. Аркуші, Т. Батенка, М. Мудрого, І. Чорновола. Окремі аспекти практичної діяльності українського сеймового представництва представлені в дослідженнях А. Баран, М. Гаврецької, С. Кондрачука, Ю. Плекана та ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначення правових засад формування української сеймової фракції у стінах Галицького сейму та її практичної ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. З початком роботи Галицького крайового сейму у 1861 р. українське представництво не мало чіткої фракційної організації. Поділ за фракціями був, скоріше, умовністю, ніж закономірним політичним принципом. Із дискусійних питань вирішальну роль відіграв етнічний фактор, коли послы орієнтувалися не на фракційну, а на національну приналежність. Українські послы в сеймі об'єднувалися навколо власної фракції – «Руського клубу», який зберігав свої лідерські функції до 1907 р. У 1895–1901 рр. окремі українські послы об'єдналися в «Клуб руських послів соймових», у 1901–1907 – «Руський соймовий клуб», у 1908–1913 – «Українсько-руський соймовий клуб», а у 1913–1914 – «Український соймовий клуб» [7, с. 58].

Наведені назви українських сеймових фракцій аргументують тезу, що вони формувалися, скоріше, за національним, ніж за політичним принципом. Це можна пояснити тим, що протистояння русофільських й українофільських рухів було меншим за українсько-польські політичні суперечки. Тому польський чинник виступав для українців консолідуючим. Мірою зростання політичної свідомості послів поглиблювалися внутрішні суперечності в українському політикумі. На початок 1870-х рр. в українському політикумі (русофіли і народовці) існували відмінні підходи до вирішення національного питання, що в подальшому лягло в основу поглиблення протиріч на сеймовій арені. Народовці були схильні до компромісу з поляками, натомість русофіли категорично відкидали будь-яку можливість порозуміння.

Немаловажним у діяльності руських послів був соціальний чинник. Зважаючи на те, що політичний провід українців у середині XIX ст. знаходився в руках духовенства, а митрополит користувався найбільшим авторитетом у суспільстві, він очолював сеймову фракцію русинів. Зі створенням Крайового сейму в 1861 р. роль керівника сеймової репрезентації русинів виконував митрополит Г. Яхимович. Однак він не з'являвся на засідання сейму. Фактичним керівником «Руського клубу» був віце-маршалок сейму, єпископ С. Литвиневич, але після отримання в 1863 р. чину митрополита він також не відвідував засідання «Руського клубу» [8, с. 54].

На зламі 1860–1870-х рр. зацікавленість політичним життям зростає серед представників світської інтелігенції – шкільних і гімназійних вчителів,

працівників міських магістратів. Вони поступово перебирають на себе функції національного проводу, однак цей процес відбувався досить повільно. Зрештою, ще в 1867 р. у Галичині не було жодного адвоката, здатного вести справи «руською» (українською) мовою. Так, у 1861 р. духовенство серед послів-русинів становило 54% (27 із 50), у 1867 – 33.4% (13 із 36), в 1870 р. – 54% (19 із 35), решту становили селяни та представники світської інтелігенції – відповідно, 32% та 14%. Відповідно до наведеної статистики, зменшувалася не відсоток духовенства серед руських послів, а загальна кількість послів. Сеймове представництво українців протягом 60–70-х рр. XIX ст. постійно зменшувалося, в 1877 р. українці змогли вибороти лише 15 мандатів. Це пояснюється не лише послабленням інтересу до крайової політики і поглибленням диференціації в національному проводі, а й політичним домінуванням поляків у краї.

Що стосується внутрішньої організації сеймової фракції українців, протягом перших двох каденцій вона не відрізнялася порядком і стабільністю. Засідання відбувалися рідко, не мали вагомих практичних наслідків. «Руський клуб» засідав у правій частині залу засідань, демонструючи тим самим свої проурядові настрої. Саме з початком третьої каденції 1870–1876 рр. українська сеймова фракція «Руський клуб» вперше обрала свій керуючий провід. Головою руської фракції став Й. Кульчицький, заступником – В. Ковальський, секретарями – Ф. Білоус і Г. Крижанівський [1, с. 1]. Ми погоджуємося з твердженням І. Чорновола, що саме під час третьої сеймової каденції 1870–1876 рр., українська фракція була організована найкраще.

Характерною рисою української сеймової фракції була дисципліна та солідарність. Засідання скликалися регулярно, а прийняті рішення були обов'язковими для усіх членів [8, с. 56]. Крім того, чітко була регламентована процедура прийняття рішень через голосування членів фракції. Рішення приймалися, якщо «за» висловлювалася більшість присутніх на засіданні послів [5, арк. 7].

Характеризуючи практичну діяльність «Руського клубу», насамперед, варто зазначити, що це була форма організації сеймових послів. На засіданнях піднімалися різноманітні питання, що стосувалися роботи сейму. Українці завдяки «Руському клубу» намагалися організувати власну політичну діяльність і забезпечити вироблення спільних політичних рішень. Під час одного із засідань було прийнято рішення про створення в «Руському клубі» спеціальних комітетів, які б дублювали сеймові комісії [6, арк. 30]. Так, під час третьої сеймової каденції українських послів уповноважили стежити за перебігом діяльності петиційної комісії, склад якої був представлений виключно поляками. Основною метою такого рішення було те, що польська більшість не голосувала за кандидатів-українців до найважливіших сеймових комітетів. Підтримку надавали тільки тим, які могли діяти в межах польських політичних інтересів, а це було здебільшого селянство.

Із метою здійснення контролю над роботою найвищого представницького органу краю члени «Руського клубу» в процесі сьомого засідання 18 вересня 1870 р. прийняли рішення про призначення референтів до кожної проблеми, яка виносилася на розгляд сейму [6, арк. 31]. Зрештою, ще в 1863 р. Ю. Лаврівський пропонував обрати послів, які б відповідали за питання, що виносилися на порядок денний, вивчали їх і доповідали на засіданнях «Руського клубу». Призначення референтів, як і дублювання сеймових комітетів, мало виключно практичне значення. Референти доповідали про перебіг дискусій і рішень сейму, що давало змогу виробити конкретну програму дій на наступне засідання.

Варто зауважити, що на засіданнях «Руського клубу» піднімалися різноманітні питання, як політичного, так і особистого характеру. Так, під час одного із засідань 1871 р. було порушено питання про те, чи йти на вечерю до маршалка [6, арк. 30]. Під час роботи сейму склалася традиція, в процесі якої маршалок напередодні відкриття кожної сесії запрошував усіх послів до себе на святковий прийом. Показово, що члени «Руського клубу» прийняли рішення відхилити запрошення маршалка, мотивуючи це тим, що воно було написане польською, а не «руською» (українською) мовою.

Попри таку консолідовану позицію стосовно сеймової діяльності, всередині української фракції точилися напружені дебати, причиною яких були мовне та національне питання. Русофіли та народовці мали різне бачення щодо вирішення низки важливих питань. Особливо це проявлялося під час обговорення «адресу» до імператора, а також українізації Академічної гімназії у Львові. Під час таких протистоянь всередині фракції часто утворювалися окремі політичні групи, що мали власні погляди на вирішення найдискусійніших питань. Так, у протоколах засідань «Руського клубу» і в русофільській газеті «Слово» на межі 1860–1870-х рр. писалося про так звану «партію Лаврівського» [6, арк. 31]. Однак це була не окрема сеймова фракція, а послі «Руського клубу», що групувалися навколо Ю. Лаврівського. Протягом третьої каденції до «партії Лаврівського», відповідно до стенографічних записів, входили С. Качала, М. Кашевко, К. Губар, М. Бойчук, К. Мандичевський та І. Левицький [6, арк. 31]. Перші двоє були селянами, М. Кашевко – судовим ад'ютантом у м. Кутах, а К. Мандичевський та І. Левицький належали до духовного сану. Серед них найактивнішим у процесі засідань сейму був отець І. Левицький. Про окремішність «партії Лаврівського» від «Руського клубу» не можна говорити, оскільки навіть після виходу її членів у 1871 р. із сеймової фракції русинів, вони, як правило, голосували разом із рештою українських послів. Закономірно, що всередині «Руського клубу» часто виникали суперечності через розбіжність поглядів між русофілами і народовцями, що позначалося на діяльності сеймових послів.

Напружена ситуація в «Руському клубі» між русофілами і народовцями призвела до того, що на одному із засідань було прийнято рішення про на-

правлення делегації до митрополита з метою примиріння. У протоколі засідання «Руського клубу» зазначалося, що необхідно йти до митрополита і просити в нього злагоди, щоб «в нашому клубу стали рука в руку» [6, арк. 30]. Як видно, авторитет митрополита був надзвичайно вагомим. Однак Галицький митрополит С. Сембратович у 70-х рр. XIX ст. не брав активної участі в роботі найвищого представницького органу краю. Він з'являвся на засіданнях, але в стенограмах сейму не зафіксовано постанов чи внесків його авторства, за виключенням підписів під інтерпеляціями «Руського клубу». На жаль, у звітах засідань «Руського клубу» не виявлено відповіді С. Сембратовича на звернення руських послів.

Отже, на засіданнях «Руського клубу» піднімалися різноманітні за змістом і суттю питання. Окрім практичних політичних рішень, які були покликані забезпечити контроль над роботою сейму (призначення референтів та дублювання комітетів), розглядалися питання особистого змісту. На жаль, виникали часті конфлікти, що, на наш погляд, крім політичного характеру, мали особисті мотиви. Внутрішні суперечності всередині «Руського клубу» негативно позначилися на діяльності руських послів сейму.

Вагомим фактором, що впливав на практичну діяльність української сеймової фракції та внутрішньо фракційні суперечності, була соціальна приналежність послів. Так, під час третьої каденції, духовенство становило 54% сеймової репрезентації, селянство – 32%, а представники світської інтелігенції – 14%. Духовенство, що відрізнялось консервативністю поглядів, не завжди брало участь в обговоренні економічних питань, що можна було пояснити також браком компетенції. Однак протягом 1870–1876 рр. окремі представники духовенства, передусім Т. Павликов, Г. Шашкевич, А. Петрушевич, І. Озаркевич, О. Заклинський та С. Качала, виділялись неабиякою ерудованістю в політичних справах. Окремі з послів відзначалися активною політичною діяльністю, відвідували засідання та брали участь в обговоренні дискусійних питань. Інші займали більш пасивну позицію і підписували внески чи постанови, які попередньо були узгоджені на засіданні «Руського клубу».

Закономірно, що найактивнішими під час засідань сейму були представники світської інтелігенції та духовенства, тоді як селянські послі – більш пасивними. Так, М. Антоневич, обраний послом у 1873 р., протягом трьох сесій виступив близько 400 разів [2, арк. 3]. Для порівняння, селянин В. Андріївський, отримавши посольський мандат на рік раніше, просив слова лише п'ять разів, по одному разу протягом кожної сесії [3, арк. 3–4]. І це був не поодиноким випадок.

За підрахунками І. Чорновола, за десять сеймових каденцій середній показник між депутатами – вихідцями з духовного стану, селянства та представників світської інтелігенції – був практично однаковим. Якщо духовенство та селяни мали 30,71% та 30,33%

від загальної кількості послів відповідно, то, адвокати, нотаріуси, лікарі, педагоги, судді та інші урядники – близько 38% [7, с. 83].

Щоправда, не всі українські послі входили до «Руського клубу». Приналежність українців до польських сеймових угруповань можна визначити за їхніми діями в Сеймі, оскільки стенограм засідань польських фракцій третьої каденції нами не виявлено. Так, збереглися документальні підтвердження голосування українського селянина В. Цалковського (Цулковського) разом із польськими фракціями. Суперечності на інавгураційній сесії 1870 р. викликав сам вибір В. Цалковського на виборах 1870 р. по виборчому округу Городенка-Обертин. Із цього приводу «Слово» писало, що в «послові Цалковському, обраному завдяки старанням пана Абрамовичова, можна розуміти політичного раба» [4, арк. 1].

Загалом питання про участь українських послів у польських сеймових фракціях є досить складним. По-перше, не збереглося документальних свідчень, які б підтверджували цей факт. По-друге, багато з тогочасних послів, як народовців, так і русофілів, по окремих питаннях голосували разом з поляками. Це аж ніяк не було підтримкою польських ініціатив, а пояснювалося особистими інтересами.

Висновки. Отже, тогочасна сеймова репрезентація галицьких українців характеризувалася як строкатою структурою представництва, так і неоднаковими політичними поглядами. Чітка структурна організація протягом третьої каденції, яка відображалася у створенні та діяльності «Руського клубу», дала позитивні результати на сеймовій арені. Визначальним у діяльності «Руського клубу» було протистояння чимраз зростаючій колонізації.

На діяльності української сеймової фракції позначилася й еволюція українського національного руху, свідченням чого була його трансформація і домінування у його складі українофільських політиків. Загалом створення та діяльність Галицького сейму стало для українців вагомим досвідом на шляху формування власної концепції національної державності та ефективним місцем для отримання політичного досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Львовській Сеймъ // Слово. – 1870. – 12(24) августа, Ч. 63. – С. 1.
2. Наукова бібліотека імені Василя Стефаника, м. Львів. – Ф. 167. Біографічний словник Левицького. – Оп. 2. – Спр. 55. Микола Антоневич (25.12 1840 – 1919). – Папка 4. – 146 арк.
3. Наукова бібліотека імені Василя Стефаника, м. Львів. – Ф. 167. Біографічний словник Левицького. – Оп. 2. – Спр. 52. Андріївський Василь. – Папка 3. – 4 арк.
4. Наукова бібліотека імені Василя Стефаника, м. Львів. – Ф. 167. Біографічний словник Левицького. – Оп. 2. – Спр. 3290. Цалковський Василь. – Папка 97. – 1 арк.
5. ЦДІАУЛ. – Ф. 196. Політичне товариство «Руська Рада». – Оп. 1. – Спр. 4. Протоколи засідань клубу галицько-українських депутатів крайового сейму Львова. – 63 арк.

6. ЦДДАУЛ. – Ф. 196. Політичне товариство «Руська Рада». – Оп. 1. – Спр. 26. Відомості протоколи і інші матеріали про участь правління товариства у виборчій кампанії в Галичині та організації клубу українських депутатів. – 41 арк.

7. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму / І. Чорновол. – Львів : Тріада плюс, 2010. – 228 с.

8. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861–1901 рр. / І. Чорновол – Львів, 2000. – 270 с.

Илин Л.М. ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ СЕЙМОВОЇ ФРАКЦІЇ «РУСЬКИЙ КЛУБ»

У статті визначаються основні правові та організаційні засади створення та діяльності української фракції галицького сейму – «Руського клубу». На основі архівних відомостей наводяться статистичні дані про кількісний склад фракції, визначається соціальна приналежність послів. Здійснюється порівняльна характеристика політичної активності послів, які представляли духовенство, селянство та світську інтелігенцію. Акцентується на тому, що основним каталізатором компромісу в середовищі українського політикуму були польські політичні угруповання.

Ключові слова: Галицький сейм, українська сеймова фракція, «Руський клуб», депутат сейму, національна свідомість, народовці, русофіли.

Ильин Л.М. ПРАВОВЫЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНСКОЙ СЕЙМОВОЙ ФРАКЦИИ «РУССКИЙ КЛУБ»

В статье определяются основные правовые и организационные основы создания и деятельности украинской фракции Галицкого сейма – «Русского клуба». На основе архивных сведений приводятся статистические данные о количественном составе фракции, определяется социальная принадлежность послов. Осуществляется сравнительная характеристика политической активности послов, представлявших духовенство, крестьянство и светскую интеллигенцию. Акцентируется внимание на том, что основным каталізатором компромисса в среде украинского политикума были польские политические партии.

Ключевые слова: Галицкий сейм, украинская сеймовая фракция, «Русский клуб», депутат сейма, национальное сознание, народовцы, русофилы.

Пун L.M. LEGAL AND ORGANIZATIONAL BASES FOR THE ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN SEJM FACTION “RUTHENIAN CLUB”

The article defines the main legal and organizational principles for the creation and operation of the Ukrainian faction of the Galician Sejm – “Ruthenian Club”.

The creation of the 1861 Galician Sejm marked the beginning of a new constitutional era of the Hapsburg Empire. Despite the curious system of elections, and the various political obstacles on the part of the Poles, Ukrainians welcomed the creation of the Sejm and took direct part in its activities. The creation of the Galician Sejm and the active participation of Ukrainians in his work had a number of positive effects. The division by factions was rather a convention rather than a logical political principle. From the discussion issues the decisive role played by the ethnic factor, when the ambassadors were oriented not on the factional, but on the national affiliation. Ukrainian ambassadors in the Sejm united around their own faction – the “Ruthenian Club”, which retained its leadership functions until 1907.

On the basis of archival information, statistics are provided on the quantitative composition of the fraction, and the social affiliation of the ambassadors is determined. The comparative characteristic of the political activity of the ambassadors represented by the clergy, the peasantry and secular intelligentsia was carried out. A distinctive feature of the Ukrainian Sejm factions was discipline and solidarity. Meetings were convened regularly, and decisions made were binding on all members. The meetings raised a variety of issues related to the work of the Sejm. Ukrainians, thanks to the “Ruthenian Club”, tried to organize their own political activities and ensure the development of joint political decisions.

Under such a consolidated position with regard to the activities of the Sejm, in the middle of the Ukrainian faction there was a tense debate, which was the cause of the linguistic and national issues. The Russophiles and Narodovs, had a different vision for solving a number of important issues. This was especially evident during the discussion of the “address” to the emperor, as well as the Ukrainianization of the Academic Gymnasium in Lviv. During such confrontations, there were frequent cases when in the middle of the faction formed separate political groups that had their own views on solving the most disputable issues.

The focus is on the fact that the main catalyst for a compromise in the Ukrainian political environment was Polish political groupings. The present-day Seymova representation of Galician Ukrainians was characterized by a diverse structure of representation, as well as by unequal political views. A clear structural organization during the third cadenza, which was reflected in the creation and activities of the “Ruthenian Club”, gave positive results in the seimed arena. The determining factor in the activities of the “Ruthenian Club” was the confrontation with the ever-increasing Polonization. The activity of the Ukrainian Sejm faction also affected the evolution of the Ukrainian national movement, as evidenced by its transformation and domination in its composition of Ukrainophilic politicians. In general, the creation and activities of the Galician Sejm, became an important experience for Ukrainians on the way to forming their own concept of national statehood and an effective place to gain political experience.

Key words: Galician Sejm, Ukrainian Seym Faction, “Ruthenian Club”, Sejm Deputy, National Consciousness, Peoples, Russophiles.

Кожура Л.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

УДК 351.763:351.766.2

ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ОХОРОНИ ДИТИНСТВА ДО ХІХ СТ.

Охорона дитинства в Україні є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом. Законодавством України визначено, що забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні є одним з основних векторів державної політики у сфері соціального захисту населення, що ґрунтуються на потребі в забезпеченні достойних та достатніх умов життя дитини.

Однак, незважаючи на те, що чинним Законом України «Про охорону дитинства» визначено загальні засади охорони дитинства, все ж таки, на жаль, однією з важливих проблем сучасного суспільства є проблема охорони прав дитини, адже діти – це особлива категорія громадян, які в різні історичні періоди, мірою свого фізичного та психічного стану потребували та потребують особливої уваги суспільства і держави.

Зародження інституту прав дітей засягає своїм корінням у *стародавні часи*. Однак чіткого бачення прав дітей та їх захисту в цей період часу у влади не було. Відомим представником стародавніх часів є філософ Платон (приб. 427–327 р. до н. е.). Він не схвалював турботу про слабких та хворих дітей, був переконаний, що в ідеальній державі неповноцінними дітьми треба поступитися, а державним коштом виховувати тільки найкращих. Спрямовувати їх на правильний шлях (у потрібному для держави напрямі), виховувати відповідно до закону зобов'язані були керівники. Платон порівнював дітей із вівцями та іншими тваринами, які не могли обійтись без пастуха, що наглядав за ними [1, с. 280].

Водночас досить цікавими є наукові погляди Платона на сімейні відносини. Він переконував, що діти не мають знати своїх батьків, а батьки – своїх дітей. Дитина – це власність держави, що від самого народження мала передаватися під опіку державних органів, де б забезпечувався її фізичний та психічний розвиток. Навчатись мали усі здорові діти [1, с. 280]. Мислитель виражав зневажливе ставлення до жінок, котрі не в змозі були народити дітей. Аналізуючи погляди мислителя щодо прав дітей та жінок, вважаємо, що вони досить сильно ущемлялися, а подеколи ці категорії осіб взагалі були безправними. Тобто держава не гарантувала та не забезпечувала права цих категорій населення.

Внесок у розвиток наукової думки про права дитини здійснив великий філософ стародавньої Греції Арістотель, який прагнув подолати розрив між про-

голошеними та наявними правами і вказав на необхідність у законодавчому порядку закріпити певні права дитини. У сімейних відносинах мислитель вбачав витоки державного правління: монархія – у ставленні батька до дітей, аристократія – у ставленні чоловіка до жінки й демократія – у стосунках дітей між собою [2, с. 30–31].

У вченні про державу та право Арістотель вказав на необхідність законодавчого закріплення віку для народження дітей. Мислитель стверджував: «Нащадки перезрілих батьків, як і нащадки надто молодих, з'являються на світ у фізичному та в інтелектуальному розвитку недосконалими, а нащадки пристарілих батьків – слабкими». Такі особи мали відмовитися від дітонародження [3, с. 211]. Вважаємо, що такий підхід є, з однієї сторони, прагненням дбати про молоде покоління, однак, з іншої – обмеженням прав жінок на материнство.

Певну увагу Луцій Анней Сенека приділяв окремим питанням зловживання дітьми. Засуджуючи сексуальну експлуатацію дітей та підкупність суддів, римський філософ писав: «<...> що за мерзенність, о добрі боги! – доплатою для деяких суддів були ночі в товаристві певних жінок та зустрічі з підлітками зі знатних родин» [4, с. 430].

Нам імponує точка зору Н.М. Опольської, яка, розглядаючи генезу прав дітей у стародавні часи, у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що погляди мислителів стародавніх часів щодо дитинства формувались, зважаючи на державну доцільність. Для них характерними є такі переконання: а) життя дитини не визнавалось цінністю; б) засуджувалась турбота про хворих дітей; в) дитинство виділяли як період життя людини; г) виховання дітей визнавали державним обов'язком; г) засуджувалась сексуальна експлуатація дітей знатних родин; д) основою виховання вважали розвиток почуттів дитини; е) дітонародження прагнули обмежити середнім віком батьків та кількістю народження дітей у родині [5, с. 15].

Таким чином, у зазначений період часу держава не відстоювала та не гарантувала права дітей, а навпаки, деякою мірою створювала умови для природного самовідбору молодого покоління, а політика держави здійснювалася за принципом «виживає сильніший».

Наступним, на наш погляд, історичним періодом формування інституту охорони дитинства був *період часів Київської Русі*. Варто зазначити, що суспіль-

ство Київської Русі не сприймало дитини як суб'єкта права. Недаремно дитина у слов'янських мовах позначалася словами, що означали або раба, або особу, яка не має права голосу («отрок» – дослівно «той, хто не може «ректи», тобто говорити»). У зв'язку з цим функції держави щодо дітей не сприймалися ані суспільством, ані владою як належні їй атрибути, хоча зародки розуміння соціальної політики держави вже були. Так, Володимир Великий встановив, що жебраки, сироти та убогі можуть харчуватися на його князівському дворі (966 р.), допомагати бідним було властиво і його онукові Всеволоду Ярославичу [6, с. 71–72, 131]. Ярослав Мудрий заснував сиротинець, утримуючи власним коштом 300 юнаків [7, с. 14]. Володимир Мономах заповідав своїм наступникам: «Усього ж паче – убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступитесь самі, а не давайте сильним погубити людину» [6, с. 457].

Наступним історичним проміжком часу, в якому істотних змін зазнали права дітей та особливо відношення держави до них, став, на нашу думку, *період Відродження*. Англійський філософ, письменник Т. Мор (1478–1535) у творі «Утопія» змалював заснований на ідеях соціальної справедливості ідеальний суспільний лад [8]. Дослідники зазначають, що Т. Мор першим звільнив суспільство від релігійної оболонки та обґрунтував її раціоналістично [9, с. 18]. На думку Т. Мора, усі діти в досконалому суспільстві мали отримати суспільне виховання та освіту. Філософ закликав до виховання у дитини вміння насолоджуватися найпростішими благами, а відносини в сім'ї мали бути виключно патріархальними. «Жінки прислужують чоловікам, діти – батькам і, взагалі, молодші – старшим» [9, с. 97]. Науковці обґрунтовують суворість утопійського способу життя монастирським ідеалом середньовіччя та антигуманним характером самого утопічного міфу [9, с. 90].

Таким чином, цей період став перехідним етапом від філософських переконань середньовіччя до наукових поглядів нового часу. У цей період зароджувався новий світогляд, зокрема утвердились переконання, що людина – це найвища цінність, що дитина має право на гідне життя, що суспільне виховання має важливий вплив на формування особистості дитини.

У цей період часу спостерігається чимала участь церкви у формуванні та охороні прав дитини. Церква стала опосередковано залежним від держави суб'єктом піклування про дитину. Але варто зазначити, що церква, насамперед, турбувалася про те, аби запобігати дітовбивству та абортам, а інтерес до дитини, що вижила і була належно охрещена, помітно слабшав [10, с. 98].

Соціальну опіку над дітьми певною мірою узяли на себе православні громадські об'єднання – братства, які виникли у Львові, Луцьку та інших містах. Вони на свої кошти відкривали шпиталі, школи, в тому числі і для дітей. Зазначимо, що саме у братських школах уперше почали відступати від принципу становості у захисті прав дитини. Навчатися

могли всі, навіть найбідніші, а становище учня залежало від його успіхів у навчанні.

Переяславські статті Ю. Хмельницького 1659 р. містили гарантії збереження козацького стану та майнових прав дітей козаків: «Козацьких маєтків щоб ніхто не забирав у тих, котрі землю мають; і щоб пожитки з тих маєтків за доброю волею могли вибиратися також, щоб діти вдів, які залишилися після козаків, мали такі ж вольності, як предки й батьки їхні» (ст. 5) [11, с. 272]. Це положення майже без змін відтворювалось у всіх статтях договорів, які кожен гетьман укладав із царським урядом. Так, у Батуринських статтях 1663 р. І. Брюховецького вказано: «Щоб полишені вдови після козаків, в бою побитих і вдома померлих, у домах і в усіх своїх маєтках із дітьми своїми при тих-таки вольностях були збережені» [12, с. 353]. Аналогічний припис містили Глухівські статті 1669 р. Д. Многогрішного (ст. 25), Переяславські статті 1674 р. І. Самойловича (ст. 14), Коломацькі статті 1687 р. І. Мазепи (ст. 15) [12, с. 409].

Вважаємо, що цей період розвитку інституту охорони дитинства можна назвати *Гетьманським періодом*.

Разом із тим, якщо поглянути з філософської точки зору на охорону прав дітей, варто акцентувати на філософських поглядах видатних мислителів. Великий мислитель XVIII ст., філософ, педагог Е. Кант (1778–1843) вважав, що епоха Просвітництва – це вихід людства зі стану неповноліття, в якому воно перебувало з власної провини. Мислитель визначив, що неповноліття – це невміння послуговуватися власним розумом, а таємниця вдосконалення людської природи криється у її вихованні [13, с. 8–15].

Метою правильного виховання, яке здійснюється, якщо не в конкретній особі, то, принаймні, у всьому людському роді, він вважав розвиток усіх природних здібностей людини. Філософ був переконаний, що вміння зумовлене знаннями, а моральності сприяють витримка, терпіння. У процес виховання, який мав тривати приблизно до 16 років, педагог включав догляд, дисципліну, навчання, освіту [13, с. 8–15].

Важливим, на наш погляд, є те, що мислитель не був прихильником патріархальної сім'ї та стверджував, що батьківське правління – найдеспотичніше [14, с. 13]. У період, коли батьки здебільшого віддавали дітей годувальниці, переконував, що мати – найкраща годувальниця, а молоко матері – найкраща їжа для дітей [14, с. 8–15].

У праці «Еміль, або про виховання» Ж.-Ж. Руссо виклав своє бачення процесу виховання, яке мало базуватися на індивідуальній свободі дитини. Він вважав, що внутрішній розвиток здібностей та органів – це виховання, отримане від природи; навчання тому, як користуватися цим розвитком, – це виховання з боку людей; а набуте з власного досвіду щодо предметів – це виховання з боку речей [15, с. 26]. Особливо цінним, на наш погляд, є те, що у період обмеження волі дитини, Ж.-Ж. Руссо закликав надавати дітям більше свободи та при-

вчати їх змалку обмежуватися тим, що в межах їх можливостей.

Узагальнюючи наукові погляди епохи Просвітництва, можна зробити висновок, що за період нового часу значно розширився світогляд людини. Це мало вагомий вплив на розвиток наукової думки про права та свободи дитини.

Отже, на нашу думку, головні філософські погляди зводяться до таких ідей: а) вигодувати немовля зобов'язана рідна мати; б) батьки мають самі займатись вихованням дитини; в) становлення особистості дитини цілком залежить від процесу виховання; г) основою виховання вважали повагу до прав людини; г) визнали необхідність наявності певної свободи у дитини; д) виховувати дитину треба приблизно до 16 років [5, с. 19].

Цьому періоду властиві: 1) нормативна декларативність основних прав дітей; 2) створення гарантій прав дітей на освіту, житло; 3) розподіл різних категорій дітей: а) діти шляхти – привілейоване становище; б) діти селян.

Однак, як і за литовсько-польської доби, держава не брала на себе жодних позитивних обов'язків із надання навіть найменших соціальних послуг сім'ям із дітьми або дітям-сиротам.

Разом із тим функція захисту прав дитини покладалася переважно на громадські інституції, про що свідчить практика застосування правових норм недержавного походження, а саме – звичаєвого та магдебурзького права. Положення звичаєвого права, що ґрунтувалися на «Руській правді», переважно стосувалися призначення опікунів малолітнім сиротам. Вони застосовувались до XVIII ст. і передбачали, що опікунів призначає громадський орган [16, с. 276–277]. Відповідно до магдебурзького права, міський або сільський уряди призначали опікунів, а наприкінці XVIII – XIX ст. цю справу перебрали на себе опікунські суди, створені державою [16, с. 277, 281].

Дієвим та ефективним заходом державно-правового регулювання соціальної діяльності держави стосовно дітей став нормативно-правовий акт Катерини II, відомий як указ «Заснування управління губерніями» (1775 р.). У майже незмінному вигляді нормативні постанови цього указу щодо піклування про дітей діяли аж до 1917 р. Так, відповідно до створеного на основі указу «Зводу губернських установ», було визначено дві основних структури, на які покладалася опіка над малолітніми:

1) дворянська опіка, яку створювали на кілька повітів під керівництвом одного з повітових предводителів дворянства. Особливістю для правобережних українських земель було те, що тут глав дворянських опік призначав генерал-губернатор з осіб непольської національності (ст. 1155). Дворянська опіка призначала малолітнім сиротам опікунів і приймала від них звіти про влаштування сиріт та впорядкування їхнього майна (ст. 1157) [17, с. 142–143];

2) сирітський суд, який завідував опікунськими справами купців, міщан і цехових, а також особистих дворян та різночинців. Сирітський суд обирався на три роки зборами купецького, міщанського та ремісничого станів і працював під керівництвом міського голови, а в разі неприйняття ним цих обов'язків його обирала міська дума та затверджував губернатор (ст. 1181). Компетенція міського сирітського суду була аналогічною дворянській опіці (ст. 1182) [17, с. 144].

Державне піклування про дітей знайшло своє віддзеркалення і в указі Катерини II про заснування приказів громадського піклування 1781 р. Зокрема до компетенції цих установ належало заснування сирітських будинків для осіб обох статей. Із метою запобігання дітовбивству встановили плату за принесення дитини до такого будинку. Наприкінці правління Катерини II такі установи було відкрито у сорока з п'ятидесяти губерній [18, с. 18]. Але й у цьому разі держава не взяла на себе обов'язку фінансування установ для захисту прав дітей. Їх утримання було віднесено на рахунок місцевих, переважно міських бюджетів.

XVIII ст. пов'язане із законотворчою діяльністю Петра I. Відбувається послаблення батьківської влади і визнання певних особистих прав дітей. Мова йде про ряд указів Петра I, які встановлювали пряму заборону віддавати дітей у шлюб без їхньої згоди та давати обітницю постригу від імені своїх малолітніх дітей [19, с. 269–272]. У 1715 р. Петро I започаткував будівництво госпіталів, де батьки могли таємно залишити небажану дитину. І, незважаючи на те, що його нащадки не підтримали цю ініціативу і вказані установи закривались одна за одною, це був великий крок вперед щодо захисту прав дітей, позбавлених батьківського піклування. У 1775 р. з'явилась система «смирительних домов». Так, батько за завзяту непокору, розпусне життя мав право помістити дитину в такий заклад на строк від 3 до 6 місяців [20, с. 145–147].

Таким чином, вважаємо, що погляди мислителів-філософів та державних чинів на охорону прав дітей є різними. Так, філософи акцентують на духовній охороні прав дітей (наприклад, забезпечення духовного розвитку, церковна просвіта, виховання, моральність тощо), при цьому обмежуючи дітей у праві вибору. Тоді як тогочасна правляча еліта основний акцент робить все ж таки на законодавчій необхідності визначення прав дітей, що полягає в декларуванні права на освіту, житло, сім'ю тощо.

Таким чином, період із XVII – XIX ст. можна назвати *Імператорським періодом* розвитку інституту охорони дитинства, якому характерні певні особливості: 1) створення спеціальних профільних органів, діяльність яких спрямована на охорону прав дітей; 2) створення дитячих будинків; 3) створення громадських організацій, діяльність яких спрямовувалася на боротьбу з дітовбивством та абортами, тим самим здійснювалася охорона прав дітей на життя та здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Пайдейя : Восхождение к доблести / Сост, отв. ред. изд., авт. вввод. ст. и примеч. Г.Б. Корнетов. – М. : Изд-во УРАО, 2003. – 474 [1] с.
2. Аристотель. Политика. Афинская полития / Аристотель. – М. : Мысль, 1997. – 458 с.
3. Кечекьян С.Ф. Учение Аристотеля о государстве и праве / С.Ф. Кечекьян. – М. ; Л. : Изд-во Акад. наук СССР, 1947. – 222 с.
4. Сенека Луцій Анней. Моральні листи до Луцілія / Сенека Луцій Анней ; пер. з лат. А. Содомори. – 3-тє вид. – К. : Основи, 2005. – 603 с.
5. Опольська Н.М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень» / Н.М. Опольська. – Київ, 2010. – 225 с.
6. Літопис руський: За іпатським списком / Пер. Л. Махновець; О.В. Мишанич (відп. ред.); Л.Є. Махновець (пер. з давньорус.). – К.: Дніпро, 1989. – XIV, 591 с., 3 арк. дод.
7. Нечаева А.М. Россия и ее дети (Ребенок, закон, государство) / А.М. Нечаева. – М.: ИГП РАН, 2000. – 239 с.
8. Мор Т. Утопия. Эпиграмммы. История Ричарда III / Т. Мор ; пер. с латин. и англ.; изд. подгот. М.Л. Гаспаров и др. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Ладомир : Наука, 1998. – 463 с.
9. Осиновский И.Н. Томас Мор / И.Н. Осиновский. – М. : Мысль, 1985. – 174 с.
10. Черных К.В. Государственно-правовые меры по предупреждению и пресечению нищенства и бродяжничества в Российском государстве (X – начало XX столетия) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / К.В. Черных. – Н/Новгород, 2008. – 20 с.
11. Величко С.В. Літопис: у 2-х т. / Відп. ред. О.В. Мішанич. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1. – 370 с.
12. Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9-ти т. – К.: Дніпро, 2001. – Т. 3. – Кн. 1: Третя чверть XVII ст. / Упор., передм., приміт. В. Шевчука. – К.: Дніпро, 2001. – 504 с.
13. Кант И. О педагогике / И. Кант ; пер. с нем. С. Любомудрова. – М. : тип. Э. Лиснера и Ю. Романа, 1896. – 92 с.
14. Платон. Діалоги : пер. з давньогрец. / Платон ; передм. В.В. Шкоди, Г.М. Куц. – Х. : Фоліо, 2008. – 349 с.
15. Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения : в 2 т. / Ж.-Ж. Руссо ; под. ред. Г.Н. Джибладзе. – М. : Педагогика, 1981. – Т. 1. – 653 с.
16. Гошко Ю.Г. Звичаєве право населення українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст. / Ю.Г. Гошко. – Львів: б. в., 1999. – 329 с.
17. Свод губернских учреждений // Свод законов Российской империи. Полный текст всех 16-ти томов, согласованный с последними продолжениями, постановлениями, изданными в порядке ст. 87 Зак. Осн., и позднейшими узаконениями: в 5 кн. / Под ред. и с примеч. И.Д. Мордухай-Болтовского; сост. Н.П. Балканов, С.С. Войт и В.Э. Герценберг. – Изд. неофиц. – СПб: Рус. книжн. изд-во «Деятель», 1912. – Кн. 1. Т. II. – С. 1–150.
18. Устав о общественном призрении, 1892 г. // Свод законов Российской империи. – СПб: Рус. книжн. изд-во «Деятель», 1912. – Кн. 5. – Т. XIII. – С. 81–175.
19. Загоровский А.И. Курс семейного права / А.И. Загоровский. – 2-е изд. – Одесса, 1909. – 574 с.
20. Нижник Н.С. Правовое регулирование семейно-брачных отношений в русской истории / Н.С. Нижник. – СПб.: Издательство Асканова «Юридический центр пресс», 2006. – 272 с.

Кожура Л.О. ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ОХОРОНИ ДИТИНСТВА ДО XIX СТ.

У науковій статті досліджено генезис становлення та розвитку інституту охорони дитинства до XIX ст. Автором виділено етапи розвитку інституту охорони дитинства. Звернуто увагу на основні характерні риси кожного з виокремлених періодів. Визначено особливості ставлення до дітей до XIX ст. Акцентовано на формуванні інституту прав дитини.

Ключові слова: дитина, інститут охорони дитинства, права дітей, батьки, публічні органи, дитинство.

Кожура Л.А. ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕННЯ И РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА ОХРАНЫ ДЕТСТВА ДО XIX В.

В научной статье исследован генезис становления и развития института охраны детства до XIX в. Автором выделены этапы развития института охраны детства. Обращено внимание на основные характерные черты каждого из выделенных периодов. Определены особенности отношения к детям до XIX в. Акцентировано внимание на формировании института прав ребенка.

Ключевые слова: ребенок, институт охраны детства, права детей, родители, общественные органы, детство.

Kozhura L.O. GENESIS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE FOR THE PROTECTION OF CHILDHOOD TO THE NINETEENTH CENTURY

In this scientific article the genesis of the formation and development of the Institute for the Protection of Childhood up to the nineteenth century is explored. The author identified the stages of development of the Institute for Childhood Protection. The attention is paid to the main characteristics of each of the isolated periods. The features of the attitude towards children to the nineteenth century are determined. The emphasis is placed on the formation of the Institute for the Rights of the Child.

The period of Ancient times was characterized by the fact that the state did not protect and guarantee the rights of children, but on the contrary, to some extent, created the conditions for the natural selection of the younger generation, and the policy of the state was carried out on the principle of “surviving stronger”.

The period of the Renaissance became a transitional stage from the philosophical beliefs of the Middle Ages to the scientific views of modern times. In this period a new outlook was emerging, in particular, the belief that a

person is the highest value that a child has the right to a decent life, that social education has an important influence on the formation of the child's personality. It is determined that the main philosophical views are reduced to the following ideas: a) the mother is obliged to nurse the infant; b) parents must take care of the child's education; c) the formation of the child's personality completely depends on the process of education; d) the basis of education was considered to be respect for human rights; e) recognized the need for a certain freedom of the child; e) to raise a child up to 16 years old.

The period of the Enlightenment is characterized by: 1) the normative declarative of the basic rights of children; 2) creation of guarantees of children's rights to education, housing; 3) the distribution of different categories of children: a) children of the gentry – a privileged position; b) children of peasants.

Imperial period of the development of the Institute for the Protection of Childhood, characterized by the following features: 1) the creation of special specialized bodies whose activities are aimed at protecting the rights of children; 2) creation of orphanages; 3) the creation of public organizations whose activities were aimed at combating infanticide and abortion, thereby protecting the rights of children to life and health. During this period there were two main structures, which were based on the custody of minors: 1) the nobility guard, which was created in several counties under the guidance of one of the district chiefs of the nobility. A special feature for the right-bank Ukrainian lands was the fact that here the heads of aristocratic burns were appointed by the governor-general from persons of non-Russian nationality (Article 1155). The noble guard appointed young orphans of the guardians and received from them reports on the placement of orphans and the ordering of their property (Article 1157); 2) an orphan court, which supervised the trustees' affairs of merchants, burghers and shop guards, as well as personal noblemen and mischiefers.

Key words: child, institute of child protection, children's rights, parents, public bodies, childhood.

Михайліченко М.А.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
державно-правових дисциплін та українознавства
Сумського національного аграрного університету

УДК 34(091)(4/9)

ДОКУМЕНТУВАННЯ ПРИНАЛЕЖНОСТІ ДО ДВОРЯНСЬКОГО СТАНУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПОЧАТОК ХІХ СТ.)

Кінець ХVІІІ – початок ХІХ ст. був для українських земель часом значних політичних і соціальних трансформацій. Російська імперія остаточно поглинула козацькі автономні утворення – слобідські козацькі полки, Гетьманщину та Військо Запорізьке низове. Одним із проявів інтеграційної політики імперії стала інкорпорація колишньої козацької старшини до складу російського дворянства. Відповідно, змінилися суспільна роль і правовий статус козацької еліти, що суттєво вплинуло на суспільно-політичного життя на підросійських землях України. Формування повної картини цього процесу неможливе без дослідження правового аспекту інкорпорації, що вимагає розуміння особливостей документування приналежності до дворянського стану.

Питання, дотичні до досліджуваної у статті теми, розглянуті у низці робіт, зокрема у працях Б.М. Миронова, В.Ю. Рикмана, В.В. Томазова, О.І. Хоруженка, В.Б. Яценка [1–8]. Проблема ж документування приналежності до дворянського стану знайшла своє відображення у статті А.Ю. Конькової [9]. Зауважимо, що науковець, відповідно до мети свого дослідження, зосереджується переважно на засадничих питаннях, що залишає нам поле для розгляду невисрішених аспектів цієї проблематики.

Метою статті є визначення правових засад та механізму документування приналежності до дворянського стану в Російській імперії наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст.

Відповідно до виданої Катериною ІІ «Жалуваної грамоти дворянству» 1785 р., документування приналежності до дворянського стану покладалося на губернські дворянські депутатські зібрання, до складу яких входили губернський предводитель та депутати від повітового дворянства. Ці зібрання розглядали докази дворянства, вели губернські родовідні книги й видавали дворянські грамоти.

Процес документування приналежності до дворянства можна умовно розділити на кілька етапів. На першому, підготовчому етапі, згідно з «Жалуваною грамотою», повітові предводители дворянства мали скласти та надіслати губернському предводителю так звані абеткові списки «дворянським родам, в том уезде имением недвижимым владеющих», які мали стати основою майбутньої губернської родовідної книги. Абеткові списки мали містити відомості про сімейний стан дворянина, чин та місце служби, місце проживання, кількість ревізійних душ, якими володів дворянин за останньою ревізією.

На другому етапі відбувався розгляд наданих претендентами доказів. Якщо вони визнавались

беззаперечними, як вже зазначалось, претендент вносився до родовідної книги. Якщо ж докази вважались недостатніми, вони повертались прохачу «с таким письменным объяснением, что отлагают внесение того рода в родословную книгу губернии до представления им неопровергаемых доказательств» [10, с. 351–353]. Практика діяльності Харківського дворянського депутатського зібрання свідчить, що на основі наданих доказів складалися короткі витяги – «екстракти». Ці екстракти розглядали депутати під час обговорення справ щодо надання дворянства [11].

Заключний етап характеризувався певними формальними процедурами документування приналежності до дворянського стану, а саме: складанням протоколу про внесення роду до тієї чи іншої частини родовідної книги з подальшим внесенням роду до родовідної книги. Згідно зі ст. 89 «Жалуваної грамоти» з родовідної книги, яка зберігалась в архіві губернського дворянського зібрання, мали бути зроблені дві копії: одна для губернського правління, друга для Департаменту Герольдії Урядового Сенату [10, с. 354]. При цьому, як зазначає В. Томазов, наявність копії родовідної книги у фондах губернських правлінь, скоріше, випадковість, ніж правило [3, с. 200].

Крім запису до родовідної книги, спадковий дворянин міг отримати від дворянського депутатського зібрання дворянську грамоту. При цьому зауважимо, що «Жалувана грамота» не містила форми, за якою мали складатись дворянські грамоти. Лише 8 серпня 1788 р. було встановлено єдиний формуляр дворянської грамоти [10, с. 1097].

Отже, передбачений тогочасним російським законодавством процес доведення прав на спадкове дворянство викликав до життя цілий комплекс документів, який включає в себе:

- 1) родовідні дворянські книги;
- 2) абеткові списки дворянських родів за повітами;
- 3) докази прав на дворянство, які зберігались в архіві дворянського депутатського зібрання;
- 4) реєстри справ, які зберігались в архіві дворянського депутатського зібрання;
- 5) екстракти доказів дворянства;
- 6) протоколи рішень дворянського депутатського зібрання;
- 7) дворянські грамоти;
- 8) документи, які фіксували видачу дворянських грамот і одержання грошей за ці грамоти.

У часи правління Павла І кардинально змінюється уся система документування приналежності до

дворянського стану. 4 грудня 1796 р. Павло I видає указ, яким забороняє дворянським депутатським зібранням надавати дворянські грамоти «не носившим такое преимущество, в которое (дворянство – М.М.) утвердить, или во оное вновь облечь единственно зависит от Самодержавной Власти, Богом Нам дарованной» [12, с. 216–217].

20 січня 1797 р. з'являється указ «О составлении Общего российских родов Гербовника». Складання Гербовника, фактично, перетворилося на своєрідну ревізію дворянства. До складання Гербовника мали залучались усі архівні матеріали, які стосувались дворянства, родовідні дворянські книги, а також докази, надіслані самими дворянами. Внесення до Гербовника вважалося «вернейшим доказательством» дворянства, в той час як записи у родовідних книгах таким доказом вважатись не могли [12, с. 298–299, 513–514].

Разом із тим, згідно з указом від 20 червня 1799 р., діяльність дворянських депутатських зібрань і ведення ними родовідних книг не заборонялись [13, с. 3–4, 691]. Крім того, указом від 25 серпня 1800 р. на дворянські депутатські зібрання і предводителів покладаються нові обов'язки. Дворянські депутатські зібрання тепер мають надсилати на початку кожного року до Герольдії копії родовідних книг «с отметкою при каждой фамилии, по каким доказательствам какая фамилия в ту книгу внесена», а також відомості «о вновь рождающихся Дворянских детях мужеска пола, с показанием, когда родословная книга, в которой отец новорожденного вписан, препровождена: для чего и нужно, чтобы каждый Дворянин объявил Предводителю о вновь рожденных сыновьях своих и родственниках». Таким чином, функції дворянських депутатських зібрань зводились до збору відомостей про місцевих дворян. Лише у травні 1801 р., після сходження на російський престол Олександра I, дворянські депутатські зібрання знов отримали право «рассмотрения и утверждения представляемых Дворянством о сем достоинстве доказательств, и чтоб исполнение сего происходило со всею тою точностию и изысканием прав к Дворянству, каковыя в грамоте предначертаны» [4, с. 275–276, 625].

Таким чином, з'ясовано, що органами, на які покладалося документальне оформлення належності до дворянства, були губернські дворянські депутатські збори. Процес документування приналежності до дворянства можна умовно розділити на кілька етапів. Перш за все склалися алфавітні списки дворян за повітами. Ці списки містили інформацію про сімейний стан дворянина, його службове становище, місце проживання, кількість ревізійний душ. Далі, на основі абеткових списків і доказів, наданих претендентами на дворянство, склалися так звані «екстракти». Саме ці екстракти розглядали дворян-

ські депутати під час обговорення справ щодо надання дворянства. У разі позитивного вирішення справи складався відповідний протокол рішення дворянського депутатського зібрання і робився запис до родовідної книги. Крім того, особи, внесені в родовідну книгу, могли отримати дворянську грамоту, видача яких також входила до компетенції дворянських депутатських зборів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX века): Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства: [В 2-х тт.]. / Б.Н. Миронов. – СПб: Дмитрий Булавин, 1999. – Т. 1. – 518 с.
2. Рикман В.Ю. Дворянское законодательство Российской Империи / В.Ю. Рикман. – М.: Российское дворянское собрание, 1992. – 118 с.
3. Томазов В.В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок XVIII ст.) / В.В. Томазов. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2006. – 284 с.
4. Хоруженко О.И. Дворянские дипломы XVIII века в России / О.И. Хоруженко. – М.: Наука, 1999. – 419 с.
5. Хоруженко О.И. К истории создания «Общего гербовника дворянских родов Всероссийской губернии» / О.И. Хоруженко // Генеалогические исследования: Сб. статей / В.А. Муромцев (отв. ред.) и др. – М.: Российск. гос. гуманит. у-нт, 1994. – 330 с.
6. Яценко В.Б. Інтеграція козацтва Слобідської України до соціальної структури Російської імперії: друга половина XVII – XVIII ст.: [монографія] / В.Б. Яценко. – Харків; Вид. ХНЕУ, 2009. – 72 с.
7. Яценко В.Б. Козацтво Гетьманщини в російській імперській політиці XVIII ст.: процес станової інтеграції / В.Б. Яценко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2002. – № 556. Історія України. – Вип. 5. – С. 33–41.
8. Яценко В.Б. Малоросійські козаки в другій половині XVIII ст. (інтеграція до загальноімперського стану) / В.Б. Яценко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Харків, 2003. – Вип. 6. – С. 136–140.
9. Конькова А.Ю. Законодательство Российской Империи о документировании принадлежности к дворянству / А.Ю. Конькова // Право и политика. – 2000. – № 8. – С. 126–132.
10. Полное собрание законов Российской империи. – СПб, 1830. – Т. 22. – 1175 с.
11. Михайліченко М.А. Екстракти доказів дворянства як джерело з історії козацької старшини / М.А. Михайліченко // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць / голова редколегії О.Д. Савицький (Національний заповідник «Глухів», Центр пам'яткознавства НАН України, УТОПІК). – Київ-Глухів, 2014. – Вип. 7. – С. 145–148.
12. Полное собрание законов Российской империи. – СПб, 1830. – Т. 24. – 872 с.
13. Полное собрание законов Российской империи. – СПб, 1830. – Т. 25. – 806 с.
14. Полное собрание законов Российской империи. – СПб, 1830. – Т. 26. – 882 с.

Михайліченко М.А. ДОКУМЕНТУВАННЯ ПРИНАЛЕЖНОСТІ ДО ДВОРЯНСЬКОГО СТАНУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПОЧАТОК ХІХ СТ.)

У статті розглядаються механізм документального оформлення приналежності до російського дворянства. З'ясовано, що, відповідно до виданої Катериною ІІ «Жалуваної грамоти дворянству» 1785 р., органами, на які покладалося ведення справ, пов'язаних із набуттям та фіксацією дворянства були губернські дворянські депутатські зібрання. Процес документування приналежності до дворянського стану можна умовно поділити на три етапи: 1) збір відомостей про осіб, які мали право на дворянство і укладання абеткових дворянських списків; 2) опрацювання доказів дворянства та абеткових списків і укладання коротких витягів із них – «екстрактів»; 3) фіксація дворянського статусу, яке включало в себе складання протоколу про внесення роду до родовідної книги, власне, сам запис у родовідній книзі та видачу дворянської грамоти. У часи правління Павла І право надання дворянства залишає за собою імператор. Разом із тим діяльність дворянських депутатських зібрань і ведення ними родовідних книг не заборонялось, проте їх функції зводилися до збору даних про місцеві дворян. Після сходження у 1801 р. на російський престол Олександра І дворянські депутатські зібрання знову отримують право надавати дворянство.

Ключові слова: Жалувана грамота дворянству, дворянські депутатські зібрання, родовідні дворянські книги, абеткові дворянські списки, екстракти доказів дворянства.

Михайліченко Н.А. ДОКУМЕНТИРОВАНИЕ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ К ДВОРЯНСКОМУ СОСЛОВИЮ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ (КОНЕЦ ХVІІІ – НАЧАЛО ХІХ ВВ.)

В статье рассматривается механизм документального оформления принадлежности к российскому дворянству. Установлено, что, в соответствии с «Жалованной грамотой дворянству» Екатерины ІІ (1785 г.), органами, на которые возлагалось документальное оформление принадлежности к дворянству, были губернские дворянские депутатские собрания. Процесс документирования принадлежности к дворянскому сословию можно условно разделить на три этапа: 1) сбор сведений о лицах, имеющих право на дворянство и составление алфавитных дворянских списков; 2) составление на основе доказательств дворянства и алфавитных списков коротких выдержек из них – «экстрактов»; 3) фиксация дворянского статуса, которое включало в себя составление протокола о внесении рода в родословную книгу, собственно, саму запись в родословной книге и выдачу дворянской грамоты. Во времена правления Павла І право предоставления дворянства оставляет за собой император. Вместе с тем деятельность дворянских депутатских собраний и ведение ими родословных книг не запрещалось, однако их функции сводились к сбору данных о местных дворянах. После восхождения в 1801 г. на российский престол Александра І дворянские депутатские собрания вновь получают право возводить в дворянство.

Ключевые слова: Жалованная грамота дворянству 1785 г., дворянские депутатские собрания, родословные дворянские книги, алфавитные дворянские списки, экстракты доказательств дворянства.

Mikhaylichenko M.A. DOCUMENTING OF THE BELONGING TO THE NOBILITY IN THE RUSSIAN EMPIRE (LATE 18TH AND EARLY 19TH CENTURY)

The article examines the features of documenting of the belonging to the nobility at the end of the eighteenth and early nineteenth centuries. This period was the time of cardinal changes in the life of Ukrainian society. At this time, the Ukrainian Cossack officialdom changes his legal and social status, turning into a nobility. The change in the position of the Cossack elite significantly influenced the socio-political life of Ukraine. Therefore it is important to study the legal basis and mechanism for the acquisition of the nobility in the Russian Empire.

It was found out that the bodies responsible for documenting the the belonging to the nobility were the Assembly of the Nobility, which included deputies from the uyezds headed by the Marshal of Nobility. The main task of the noble Assembly of the Nobility was to examine the documents, establishing nobility and the conduct of noble genealogical books. In their activities, meetings were guided by the procedure described in the Charter to the Nobility in 1785. This procedure involved several stages:

- 1) compilation of handlists of nobility that contained information on the family status of the nobleman, his rank and place of service, the place of residence, the number of serfs male;
- 2) preliminary consideration of documents proving the nobility and drawing up extracts of these evidences;
- 3) documentary fixation of the noble status – the recording of the clan into the genealogy book and the issuance of a Patent of nobility.

During the reign of Paul І, the emperor reserves the right to granting the nobility. At the same time, the activity of the Assembly of the Nobility and the maintenance of genealogical books were not forbidden, but their functions were limited to collecting data on local nobles. In 1801 the new Russian emperor Alexander І, returns to the noble Assembly of the Nobility the right to granting the nobility.

Key words: Charter to the Nobility, Assembly of the Nobility, genealogical books, handlists of nobility, extracts of evidence of nobility.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Корсун С.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри загально-правових та психологічних дисциплін
Факультету № 2 ННІ № 3
Національної академії внутрішніх справ*

Желіховський В.В.,

*студент другого року магістратури юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

УДК 342.722.1

НАУКОВІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РІВНОСТІ

Постановка проблеми. Ґендерна рівність відіграє ключову роль у формуванні демократичної моделі держави і суспільства. Сучасна міжнародна практика і національні законодавці намагаються забезпечити рівноправ'я жінок та чоловіків у всіх сферах суспільного життя шляхом формування відповідної нормативної бази, проте більшість законодавців не дає визначення поняттю ґендерної рівності, що суперечить правилам юридичної техніки та ускладнює формування уніфікованої ґендерної політики. Ситуація ускладнюється тим, що серед науковців відсутня єдина позиція щодо визначення поняття ґендерної рівності, зокрема через неоднорідне тлумачення поняття «ґендер».

Аналіз останніх публікацій. Світова та сучасна національна юридична наука дедалі частіше звертається до розгляду та розв'язання проблем, пов'язаних із питаннями ґендеру. Зокрема, ці питання досліджували такі науковці, як І.П. Андрусак, С.В. Герашенко, І.О. Грицай, М.І. Крочук, О.Л. Львова, Л.О. Марченко, Н.М. Оніщенко та інші.

Метою та завданням статті є дослідження наявних наукових та законодавчих підходів щодо визначення поняття «ґендерна рівність» та можливість їх застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Із метою визначення поняття ґендерної рівності необхідно, у першу чергу, звернутися до тлумачення його складових термінів – «ґендер» та «рівність». Для юридичної науки термін «ґендер» є запозиченим і спочатку використовувався в сферах соціології, психології та філософії. Термін «ґендер» вперше в науковому середовищі використав американський вчений Р. Столлер в 1963 р. на конгресі психоаналітиків у Стокгольмі. Саме ним була запропонована концепція біологічного та культурного вивчення статі і розділення понять «ґендер» та «стать» як соціальної та біологічної частини. Після появи цієї концепції активізувалися ґендерні дослідження в багатьох наукових сферах.

Поява терміна «ґендер» дала змогу чіткіше виокремити соціальний аспект статевого поділу суспільства і не вдаватися при цьому в розмірковування

про природну відмінність між особами різної статі, а отже, говорити про «ґендерну рівність», а не «статеву рівність» чи «рівність між статями» [1, с. 198].

У науковій літературі є кілька концепцій ґендерних відносин. Для всіх них базовим положенням є розрізнення понять «стать» і «ґендер». Стать – це термін, який означає ті анатомо-біологічні особливості людей (в основному в репродуктивній системі), на основі яких люди визначаються як чоловіки або жінки. Його варто вживати тільки стосовно характеристик і поведінки, які впливають безпосередньо з біологічних відмінностей між чоловіками і жінками. Ґендер – це складний соціокультурний конструкт, який відображає відмінності в ролях, поведінці, ментальних і емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим і розуміється як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка не тільки характеризує їх спілкування і взаємодію в сім'ї, а й визначає їхні соціальні відносини в основних інституціях суспільства. Д. Скотт визначає ґендер як конституційний елемент соціальних відносин, заснованих на зовнішніх відмінностях між статями, й первинний спосіб визначення відносин влади [2, с. 2–3].

Поняття «ґендер», яке введено в науковий і політичний обіг із метою уточнення поняття «стать», вживається в кількох значеннях: ґендер як соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка й жінки, на відміну від біологічної; ґендер як набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статей; ґендер як політика рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації [3, с. 58].

У соціальному аспекті тлумачить ґендер українська дослідниця Н. Лавріненко, яка під цим терміном розуміє стать як соціальне поняття та явище, все те соціальне, що утворюється над біологічною статтю (sex). Вітчизняна дослідниця С. Хрисанова характеризує ґендер крізь призму трьох необхідних ознак, оскільки ґендер – це, по-перше, поняття про

систему ролей і стосунків між жінками та чоловіками, які детермінуються соціальним, політичним та економічним контекстом і ґрунтуються на умовах конструктивного співробітництва; по-друге, це взаємодія обох половин суспільства, концептуальну основу якої становить безконфліктність і консенсус; по-третє, гендер передбачає «не тільки конструктивну, але й справедливу взаємодію двох статей зі створення таких соціальних умов, які дають імпульс для розкриття і громадянських, і індивідуальних якостей особистості з метою її повної самореалізації». На думку Т. Мельник, право «має виступати тим джерелом, яке, не виключаючи відмінностей, що притаманні кожній статі, не зводячи до уподібнення «менш вартій» (жіночої статі), «більш вартій» (чоловічій), призводить до рівного розподілу економічних, політичних, соціальних та інших можливостей» [4, с. 246–247].

Як вбачається, розуміння поняття «гендер» варіюється в наукових сферах, що ускладнює його уніфікацію. При цьому у вітчизняних наукових дослідженнях щодо гендерної проблематики поняття «гендер» часто вживається як синонім поняття «стать».

На міжнародному рівні поняття «гендер» було закріплено в Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: «гендер» означає соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків. Це визначення цілком відповідає сутності поняття «гендер», проте не знайшло свого відображення у вітчизняному законодавстві. Україною було ратифіковано низку міжнародних документів щодо подолання дискримінації жінок, проте до вищезазначеної Конвенції наша держава досі не приєдналась. Нині зареєстровано Проект Закону про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами № 0119 від 14.11.2016 р., нині розгляд його відкладено та передано на доопрацювання в Комітет у закордонних справах.

Другим аспектом визначення поняття гендерної рівності є визначення поняття «рівність». Рівність є одним із головних конституційно-правових принципів прав людини і передбачає, що доступ до загальнолюдських прав і свобод має бути однаковим і не обмежуватись соціальними, біологічними, політичними чи іншими відмінностями.

Історія становлення рівності має багатовікові традиції, що відображають розвиток демократії у суспільстві. Принцип рівності людей багатоаспектний. Основний підхід до його визначення полягає в тому, що зазначаються ознаки, які не спроможні впливати на сутність цього принципу. Одним із проявів принципу рівності є рівність чоловіків і жінок, тобто незалежність рівного підходу від статі, що дістав назву принципу гендерної рівності [5, с. 218].

Ідеальної рівності досягнути неможливо, тому в науковій літературі зазвичай розрізняють три види

рівності: юридична (формальна) рівність, що передбачає законодавче закріплення гарантії рівних прав та можливостей, незважаючи на наявні відмінності; рівність можливостей, що передбачає застосування позитивної дискримінації до певної групи з метою створення однакових умов із домінуючою групою; рівність результату, що передбачає можливість отримання однакового результату різними способами його досягнення, зазвичай більш доступнішими дискримінованим групам.

Нині вітчизняне законодавство не дає визначення поняттю «рівність», проте фіксує його на рівні Основного Закону. За ст. 21 Конституції України, усі люди є вільними й рівними у своїй гідності та правах, права й свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Okремо питанню рівності жінок і чоловіків присвячений абз. 2 ст. 24 Конституції України, де зазначено, що рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних із чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям. Вбачається, що законодавцем закріплено принцип як гендерної, так і статевої рівності, проте не в усіх сферах суспільного життя, що ставить питання про вичерпність наведеного переліку.

У науковій літературі зустрічаються різні погляди щодо розуміння гендерної рівності. Так, на думку К. Левченко, тендерна рівність – це рівні права і рівні можливості для жінок і чоловіків у суспільстві, рівні умови для реалізації прав людини, участі в національному, політичному, економічному, соціальному та культурному розвитку, отримання рівних винагород за результатами участі. У словнику «Сучасне тендерне мислення» за авторством Л. Кобилянської і Т. Мельник можна зустріти таке пояснення тендерного паритету: «Тендерна рівність означає однакове забезпечення рівними правами жінок і чоловіків. Зміст цього поняття включає відсутність привілеїв за статтю, заборону дискримінації, а також свободу вибору, розвитку, пошуку». Н. Максименко пропонує визначити тендерну рівність як універсальний принцип у галузі прав людини, який наділяє осіб різних статей рівними правами та можливостями їх участі у всіх сферах суспільного, державного та приватного життя [8, с. 40].

Вітчизняний законодавець вперше об'єднав поняття «гендер» та «рівність» у Постанові Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки» від 6 травня 2001 р., проте не надав визначення цього поняття.

Ключове значення в законодавчому закріпленні ідеї гендерної рівності, безумовно, має Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», прийнятий Верховною Радою України 8 вересня 2005 р. Цей закон, відповідно до Рекомендацій парламентських слухань на тему: «Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи», які відбулися 27 червня 2007 р., «визначив інституційно-правові засади гендерних взаємовідносин у суспільстві» [1, с. 200]. Зокрема, ст. 3 цього закону визначає основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків: недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень, формування відповідального материнства й батьківства, виховання та пропаганда серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності в цій сфері тощо.

В українському правознавстві набуває розвитку філософське бачення права, що перебуває у нерозривному зв'язку з такими цінностями, як свобода, рівність, справедливість. Право, як природне, так і юридичне, спрямоване на людину. Гендерна рівність належить до фундаментальних засад прав особи. Норми будь-якої галузі права мають відповідати загальним принципам права, зокрема принципу гендерної рівності. Таким чином, норми всіх без винятку галузей права мають певний гендерний вимір [7, с. 251].

Гендерна рівність передбачає гендерні відмінності, оскільки рівність статей у філософсько-правовій площині не означає їх біологічної ідентифікації. Гендерна рівність передбачає право на відмінності між жінками та чоловіками. Відмінності не мають негативно впливати на умови життя людини як чоловічої статі, так і жіночої, не мають бути причиною їх дискримінації, призводити до нерівності. Відмінності, що не призводять до нерівності, стосуються репродуктивної сфери жінок і чоловіків, які можуть виникнути під впливом тих чи інших соціальних факторів, ситуацій, дій (правові гарантії захисту здоров'я вагітної жінки). Фізіологічні відмінності не можна прийняти чи відмінити законом, тому здатність жінки народжувати дитину є відмінністю, що не змінюється в часі, а факт правового захисту не призводить до нерівності [4, с. 247].

У процесі правової реформи держава має визначити і деталізувати гендерну рівність як юридичне поняття, як невід'ємний елемент правової системи. Будь-які соціально-економічні перетворення, процеси демократизації і встановлення ринкової економіки імпліцитно включають в себе так звані гендерні програми соціальної трансформації, тобто зміну структури відносин між соціальними статями (чоло-

віками та жінками). Таким чином, вплив будь-яких перетворень правової системи на структуру гендерних відносин є очевидним та безумовним. Питання лише в тому, матимуть ці перетворення позитивні чи негативні наслідки, а також у попередньому програмуванні таких наслідків за допомогою гендерно-правової експертизи [6, с. 11].

Висновки. Із метою забезпечення гендерної рівності на законодавчому рівні необхідно чітко визначити поняття та ознаки цього терміна. Нині серед науковців відсутній єдиний підхід до поняття гендеру і відбувається його тлумачення як соціальної системи, взаємовідносин тощо, при цьому змішуються як біологічні, так і соціальні аспекти. З метою використання терміна «гендерна рівність» в юридичній сфері доцільно закріпити його визначення на рівні гендерного законодавства, зокрема використовуючи наявний міжнародний досвід. Враховуючи соціологічне походження поняття «гендерна рівність», треба застосовувати напрацювання науковців у сфері соціології, психології, філософії тощо. Законодавчому органу необхідно визначити чіткі критерії та ознаки гендеру і гендерної рівності відповідно до вимог юридичної техніки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусак І.П. Правові механізми забезпечення гендерної рівності в Україні / І.П. Андрусак // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2014. – № 807. – С. 197–201.
2. Сулімова С.І. Гендерні відносини як конструктивні права людини, прав жінок / С.І. Сулімова // Актуальні проблеми державного управління. – 2008. – № 2. – С. 96–103.
3. Гарашенко С.В. Гендерна рівність як чинник демократичних перетворень в Україні / С.В. Гарашенко // Наук. зап. НаУКМА. Сер. Політ. науки. – 2008. – Т. 82. – С. 58–61.
4. Крочук М.І. Гендерна рівність: шлях до успіху чи загроза майбутньому? / М.І. Крочук // Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутр. справ. – 2012. – Вип. 2(1). – Серія юридична. – С. 244–249.
5. Львова О.Л. Принцип рівності у праві як ціннісна складова гендерної політики / О.Л. Львова // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 217–221.
6. Оніщенко Н.М., Макаренко Л.О., Львова О.Л. Гендерні паритети сучасного етапу правового розвитку в Україні / Н.М. Оніщенко, Л.О. Макаренко, О.Л. Львова // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 10–14.
7. Крочук М.І. Гендерна рівність як фундаментальний принцип права / М.І. Крочук // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Нац. ун-т Одеська юрид. акад. – Одеса : Юрид. літ., 2012. – Вип. 65. – С. 248–253.
8. Грицай І. Гендерний паритет у забезпеченні політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні / І. Грицай // Jurnalul juridic national: teorie și practică Numărul. – 2016. – 2/2(18). – С. 39–43.

Корсун С.І., Желіховський В.В. НАУКОВІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РІВНОСТІ

У статті досліджується наявні підходи до визначення поняття гендерної рівності в науковій доктрині. Авторами виділяються та аналізуються складові частини поняття гендерної рівності. Досліджується визначення всіх складових елементів гендерної рівності в юридичній науковій доктрині та інших науках. Аналізуються шляхи закріплення гендерної рівності в національному та міжнародному законодавстві та шляхи його подальшого вдосконалення.

Ключові слова: гендер, стать, рівність, гендерна рівність, права жінок і чоловіків, гендерна політика.

Корсун С.И., Желиховский В.В. НАУЧНЫЕ И ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ КОНСТИТУЦИОННОГО РАВЕНСТВА

В статье исследуются существующие подходы к определению понятия гендерного равенства в научной доктрине. Авторами выделяются и анализируются составляющие понятия гендерного равенства. Исследуются определения всех составляющих гендерного равенства в юридической научной доктрине и других науках. Анализируются пути закрепления гендерного равенства в национальном и международном законодательстве и пути его дальнейшего совершенствования.

Ключевые слова: гендер, пол, равенство, гендерное равенство, права женщин и мужчин, гендерная политика.

Korsun S.I., Zhelikhovskiy V.V. SCIENTIFIC AND LEGISLATIVE APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE GENDER EQUALITY CONCEPT AS A PART OF CONSTITUTIONAL EQUALITY

The article highlights gender equality as a sign of a democratic state, a part of constitutional equality and a component of human rights. Existing scientific approaches to the definition of gender equality are explored. First, it is proposed to consider the definition of its components. The article emphasizes that there is currently no single approach to the definition of gender in science. It reveals the emergence of the term gender, as well as scientific approaches to the concept and features of gender in various scientific fields, in particular philosophy, sociology, jurisprudence. The problem of the national science concerning the identification of gender and sex is determined. An international definition of the concept of gender enshrined in the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence is presented. There is a lack of definition of the concept of gender at the level of national legislation and the problem in the absence of ratification of the said Council of Europe Convention.

In the article the approaches to the definition of the concept of equality are investigated. It is determined that equality is one of the main constitutional and legal principles of human rights. Equality between women and men is an integral part of equality. It is indicated that it is impossible to achieve perfect equality. There are three main approaches to understanding equality: formal (legal) equality, equality of opportunity and equality of result. It is noted that the guarantee of equality is enshrined at the level of the Constitution of Ukraine.

Approaches to the definition of gender equality are considered. It was noted that the concept of gender equality was first established in the national legislation at the level of the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the National Plan of Action for the Advancement of Women and Promoting the Implementation of Gender Equality in Society for 2001–2005” of May 6, 2001, however, there was no legislative definition of gender equality. It is pointed out that the Law of Ukraine “On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men”, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on September 8, 2005, defines the institutional and legal foundations of gender relations in society, as well as the legal status of the idea of gender equality in the legislative consolidation of the idea of gender equality. The main directions of the state policy on equal rights and opportunities for women and men were fixed: non-discrimination on the basis of gender, equal participation of women and men in the adoption of socially important the formation of responsible maternity and paternity, the education and promotion of a culture of gender equality among the population of Ukraine, the dissemination of educational activities in this area, etc.

The article points to the inextricable link and the impact of gender equality on all spheres of social relations, and the definition of gender equality as a philosophical and legal category is given. The responsibility of the state for the consolidation of gender equality at the legislative level is indicated. It is noted that in order to satisfy the requirements of legal technology, it is necessary to consolidate concepts and features of gender by ratifying international agreements and to provide a legal definition of the concept of gender equality.

Key words: gender, gender, equality, gender equality, women’s and men’s rights, gender policy.

УДК 352.7(477)

РЕФОРМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
МІСЦЕВОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Демократія та місцеве самоврядування постали у ХХІ ст. перевіреними часом, визнаними й універсальними цінностями, які знаходять дедалі більше прихильників не лише у державах західної цивілізації, а й у пострадянських країнах Європи, державах Латинської Америки, Азії, Африки і Близького Сходу. До того ж, демократія та місцеве самоврядування мають спільні історичні витоки і практики, відповідно, спільне майбутнє.

Як відомо, теорія демократії уперше була комплексно обґрунтована Аристотелем у IV ст. до н.е. в його відомій «Політії», написаній між 335 і 323 рр. до н.е. на прикладі практик «Афінської демократії». Тобто саме позитивний досвід широкого залучення громадян до управління містом-полісом Афін став емпіричним підґрунтям для теорії демократії Аристотеля та інших мислителів Античності. Хоча «Республіка» Платона з її аргументами «на користь правління філософів – королів і королев» [2, с. 116], на думку Д. Белла, настільки радикальна, що залишається мало придатною в умовах вибору оптимальної форми державно-політичного управління для сучасних держав.

Досліджуючи суспільство та публічну владу в тогочасному грецькому полісі («*koinonia politike*»), Аристотель обґрунтовував основи застосування принципу демократії для вільних громадян – «залучення до державного (публічного) життя» [2, с. 37]. Цей принцип античної демократії був тісно пов'язаний із принципом свободи, що, у свою чергу, ґрунтувався на практиці громадян Афінського полісу по черзі бути підвладними та правити, вимагати звіту та звітувати перед полісом за реалізацію наданої влади. На наш погляд, саме «афінська політія», яка дійшла до нас у політико-правовій спадщині Аристотеля, стала прототипом моделі демократії участі або ж партисипаторної демократії на місцевому рівні.

Разом із тим, згадуючи про витоки демократії та місцевого самоврядування за часів Античності, не можна оминати увагою й інший досвід розбудови публічної влади – централізовану модель управління муніципіями у Давньому Римі. Так, самостійні громади, зокрема й поліси, потрапивши під владу Риму, позбувалися будь-яких елементів самоврядності, отримували нові податки і повинності на користь метрополії й трансформувалися в *municipia*. Внутрішня автономія *municipia* суттєво обмежувалася владою префекта, який завжди був ставленником Риму. Водночас, за свідченням Ж.-Ж. Руссо, саме у цей час, у 45 р. до н. е., був прийнятий перший у світі муніципальний закон – закон Юлія Цезаря про

муніципії (*Lex Julia municipalis*), який унормував питання управління та самоврядування в муніципіях [11, с. 267].

Централізована модель публічної влади й управління на місцях за часів процвітання Риму не стала зручною і сприятливою для процвітання демократії, навіть для демократії участі. Абсолютною цінністю визнавалася свобода, а центральною фігурою в Римі був вільний громадянин. Тогочасні ідеологія та управлінські практики Давнього Риму сприяли усталенню моделі т.зв. «протекційного республіканізму» за Д. Хелдом [16, с. 72]. З цього приводу Ф. Петтіт у своїй роботі «Республіканізм. Теорія свободи і державного правління» (1997) вдало пише: «Стара республіканська традиція <...> – це традиція, яку ми асоціюємо з Цицероном і Римською республікою, з Макіявеллі – «божественним Макіявеллі» <...> Республіканці були віддані ідеалу свободи як не-домінування – свободи, як захисту від свавілля – і сприяли формуванню навичок політичної дії і мислення, які живі й нині» [9, с. 38].

Пізніше античні ідеали і принцип «*koinonia politike*», описані Аристотелем, почали використовуватися як ідеологічне підґрунтя побудови моделі розвитку християнських общин, що об'єднували вільних громадян в містах і містечках середньовічної Західної Європи. За М. Падуанським, такі громадяни ставали індивідами, які беруть участь у «громадянському співтоваристві» [16, с. 75]. У подальшому розвиток демократії участі на локальному рівні досягнув свого піку в доконституційних общинах швейцарських кантонах, а також вільних общинах Європи, які прийняли Магдебурзьке право. Окрім виборів і референдумів, такі общини практикували народні зібрання, народні ініціативи, народне вето, громадські обговорення тощо.

У період становлення конституціоналізму в Західній Європі та Америці інститути демократії отримали своє повноцінне закріплення, насамперед, у місцевих конституціях. Наприклад, ст. 19 Конституції Масачусетсу 1780 р. закріпила право народу проводити зібрання для обговорення спільного добробуту з дотриманням громадського порядку, давати накази представникам і подавати петиції, клопотання тощо. Багатоманітність форм партисипаторної демократії була передбачена і в перших конституціях швейцарських кантонів Тічіно (1830 р.), Женева (1845 р.), Фрібург (1857 р.) та ін.

Ідеї народовладдя та участь громадян у вирішенні публічних справ стали відроджуватися та набувати нових сенсів і інтерпретацій у роботах мільйонів

телів епохи Реформації та Відродження – Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є тощо. Так, К. Гельвецій у 1769 р. писав: «Якщо найвища влада в державі рівно розподілена поміж усіма станами громадян, тоді деспотом є нація. Чого вона хоче? Добра більшості. Яким чином здобувають її ласку? Послугами, що роблять їй. Тоді будь-який вчинок, що відповідає інтересу більшості, є справедливим і добросчесним» [3, с. 156–157]. За короткий час ця аксіоматична цінність демократичного врядування була визнана та конституювана у державах західної цивілізації.

Внаслідок буржуазно-демократичних революцій у Західній Європі та війн за незалежність у державах Північної та Латинської Америки у XVIII – XIX ст., ідеї партисипаторної демократії отримали своє закріплення в деклараціях (білях) прав та свобод людини і перших конституціях. Так, Декларація прав людини і громадянина, прийнята Національною Асамблеєю Франції 26 серпня 1789 р., у ст. VI закріпила: «Закон є вираженням загальної волі. Усі громадяни мають право брати участь особисто або через своїх представників у його створенні. <...> Усім громадянам через їхню рівність перед законом відкритий рівною мірою доступ до всіх публічних посад, місць і служб відповідно до їх здібностей та без будь-яких інших відмінностей, за винятком зумовлених їхніми чеснотами і здібностями» [7, с. 69]. Нині ця Декларація зберігає не лише актуальність, а й чинність, та є складовою частиною Конституції Франції.

У кін. XX – на поч. XXI ст., під впливом процесів демократизації та глобалізації різноманітні доктрини і практики демократії поширилися фактично в усіх регіонах світу. Так, Ф. Фукуяма у своїй роботі «Кінець історії та остання людина» вважав, що після смерті комунізму саме лібералізм залишиться єдиною істиною філософією сучасності, що утверджує демократію, та писав: «Немає демократії без демократів, тобто без особливої Демократичної людини, що прагне демократії, формує її і сама також формується нею» [15, с. 204–205].

До вищезазначених великих сподівань про всевітню перемогу лібералізму та демократії можна ставитись критично, але футурологічні прогнози Ф. Фукуями невдовзі підтвердили і поширення демократичних практик. За даними американського проекту *Polity IV*, кількість т. зв. «повних демократій» у світі зросла з 44 у 1985 р. до 93 в 2005 р. [4, с. 32]. Тобто вперше за світову історію кількість демократій збільшилась удвічі. Одним із поширених і перспективних типів народовладдя в новітній час, поряд із традиційною ліберально-електоральною демократією, стає партисипаторна демократія.

Так, українські правознавці вважають, що у 60–80-х рр. XX ст., разом із відродженням цінностей громадянського суспільства та кризою парламентаризму почався пошук нових типів і форм демократії. Це сприяло утвердженню ліберальної за своєю сутністю теорії партисипаторної демократії, обґрунтованої в роботах П. Бахраха, К. Макферсо-

на, Дж. Менсбріджа, К. Оффе, У. Прюс, О. Хьоффе, Дж. Ціммермана. Демократія ототожнюється не лише з виборами і референдумами, а й із широкою участю громадянського суспільства та його інститутів в усіх сферах суспільного та державного життя.

Загалом можна погодитись із В. Федоренком, що «партисипаторна (від англ. *participate* – «брати участь») демократія», або демократія участі – це форма політичного режиму, що передбачає організацію всього суспільного та державного життя із залученням до розроблення і прийняття владних і управлінських рішень громадськості» [14, с. 279–280]. Але варто деталізувати, що сучасна партисипаторна демократія це, у першу чергу, т.зв. «неелекторальна демократія». Тобто всі види легітимної участі громадян в управлінні державними справами і вирішенні питань місцевого значення, за винятком виборів і референдумів. Адже для останніх обов'язковими є: а) участь виключно громадян-виборців і б) прийняття рішень шляхом голосування, які є остаточними і не підлягають санкціонуванню чи затвердженню.

Відомі події кінця XX ст. в Україні, коли на зміну т.зв. «соціалістичній демократії», яка ґрунтувалася на «дедалі більш широкій участі громадян в управлінні справами держави і суспільства, удосконаленні державного апарату, підвищенні активності громадських організацій, посиленні народного контролю, укріпленні правової основи державного та суспільного життя, розширенні гласності, постійному врахуванні громадської думки» [12, с. 113–114]), після розпаду колишнього СРСР в 1991 р., на загальнодержавному та локальному рівні були запроваджені традиційні в цивілізованому світі конституційні форми народовладдя.

Так, із 1991 по 2017 рр. в Україні утвердилась проєвропейська модель плюралістичної демократії, представлена комбінованою системою форм народовладдя в складі безпосередньої, представницької та партисипаторної демократії. Сучасна українська модель демократії також була посилена протестними формами соціальної активності. Так, за понад 25 років незалежності Україна пережила три революції, найбільш відомими з яких стали Революція на граніті 1990 р., Помаранчева революція 2004 р. та Революція Гідності 2014 р. [14, с. 283].

Разом із тим Україні, як і більшості інших пострадянських республік, тривалий час не вдавалось подолати «симбіоз» прозахідних і соціалістичних моделей демократії. Поряд із проведенням першого і досі єдиного вдалого всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. і низки демократичних виборів парламенту, глави держави і представницьких органів місцевого самоврядування, з 1991 р. по 1996 р. в Україні була поширена практика обговорення проєктів рішень органів влади у трудових колективах, опитування громадянської думки, консультації з громадськістю тощо. Перемогу прозахідної демократії остаточно втілила Конституція України 1996 р., хоча в законах України тривалий час зберігалися згадані «опитування громадської думки», «відкликання

депутата місцевої ради» й інші рудименти т.зв. «соціалістичної демократії».

Основний Закон у ст. ст. 5, 38, 69 тощо закріпив доволі широку модель демократичної участі громадян в управлінні державними справами, яка реалізується через: вибори і референдуми; діяльність представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування; реалізацію права громадян на рівний доступ до публічної служби [8]; партиципаторні форми демократії (громадські консультації та обговорення, діяльність громадських рад при органах публічної влади, звернення громадян, електронні петиції тощо). Водночас донедавна в Україні зберігалася тенденція недооцінювання потенціалу партиципаторної демократії на місцевому рівні та другорядного ставлення до локальних форм демократії загалом.

Якщо місцеві вибори в Україні уже понад 25 років проводяться без особливих нарікань щодо рівня їх демократичності та прозорості, місцеві референдуми після втрати чинності Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р. в 2012 р. (новий Закон України «Про всеукраїнський референдум» 2012 р. скасував дію попереднього закону, а новий закон про місцеві референдуми досі не прийнято в Україні) взагалі перестали ініціюватися та проводитись. Хоча й до 2012 р. інтенсивність їх проведення була досить низькою – біля 200 місцевих референдумів за всі 25 років незалежності України.

На місцевому ж рівні, окрім місцевих виборів і референдумів, відповідно до Конституції, Закону України «Про місцеве самоврядування» 1997 р. та інших законів, також передбачено: а) загальні збори громадян за місцем проживання – форма безпосередньої участі жителів у вирішенні питань місцевого значення; б) місцеві ініціативи – внесення на розгляд місцевих рад питань, важливих для жителів територіальних громад; в) громадські слухання щодо діяльності органів місцевого самоврядування чи обговорення питань місцевого значення; г) діяльність органів самоорганізації населення – будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення, наділені частиною компетенції органів місцевого самоврядування щодо фінансів, майна тощо; г) відкликання депутата місцевої ради за народною ініціативою, на підставах, визначених у Законі України «Про статус депутатів місцевих рад» (ст. 37) тощо.

Така обмеженість форм локальної демократії в Україні та можливостей їх застосування пояснюється тим, що в 1991–2014 рр. місцеве самоврядування залишалось, швидше, продовженням державного управління, ніж цариною публічної влади самодостатніх територіальних громад. Спроби провести масштабну реформу місцевого самоврядування за результатами Помаранчевої революції 2004 р. виявилися незавершеними.

Реформа місцевого самоврядування в Україні набула актуальності після перемоги Революції Гідності 2014 р. і, по суті, стала однією з її передумов.

Адже одним із гасел Революції Гідності стала децентралізація публічної влади як умова ефективного розвитку територіальних громад. Після ухвалення Кабінетом Міністрів України 1 квітня 2014 р. Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні розпочалося її законодавче і управлінське втілення.

За короткий термін Конституційна комісія, створена у 2015 р. за ініціативи Президента України з метою розроблення і супроводження конституційних реформ, підготувала проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації)» (реєстр. № 2217а), що відповідає Європейській хартії місцевого самоврядування та іншим міжнародним зобов'язанням України. А вже 31 серпня 2015 р. цей законопроект був прийнятий Верховною Радою України у першому читанні. На жаль, через політизацію цього законопроекту в частині унормування особливої моделі місцевого самоврядування для окремих районів Донецької та Луганської областей він досі не став частиною Конституції України.

Натомість реформування місцевого самоврядування на засадах децентралізації було започатковане Урядом України, за підтримки парламенту й глави держави, у спосіб «знизу». Зокрема, 5 лютого 2015 р. Верховна Рада України, реагуючи на потребу у трансформації застарілої системи місцевого самоврядування, прийняла важливі закони «Про засади державної регіональної політики» і «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Із метою їх реалізації Уряд України започаткував процес добровільного об'єднання територіальних громад і їх фінансової децентралізації.

За порівняно короткий час (2016–2017 рр.) в Україні було сформовано 169 об'єднаних територіальних громад, в яких відбулися перші вибори місцевих голів і депутатів. Так, 30 квітня 2017 р. вдало пройшли перші вибори в 47 об'єднаних територіальних громад. На розгляді Центральної виборчої комісії нині також знаходяться звернення від обласних державних адміністрацій про проведення перших виборів у 92 об'єднаних територіальних громадах, до складу яких увійшли 466 колишніх місцевих рад [13].

Ситуація зі створенням об'єднаних територіальних громад в Україні є гарним прикладом «реформ знизу», коли об'єктивні потреби у реформуванні місцевого самоврядування, підтримані прогресивними урядовцями і парламентаріями, взяли гору над політичними амбіціями окремих політиків. Утім, помітним є й брак легітимації цих реформ з огляду на: а) зволікання із закріпленням більш глибоких напрямів реформи місцевого самоврядування в Конституції України, оскільки об'єднання територіальних громад є, швидше, засобом, ніж метою такої реформи; б) неможливістю використати потенціал місцевих референдумів, без чого об'єднання територіальних громад складно однозначно назвати «добровільним». Адже сучасна демократія – це не лише повновладдя більшості, а й можливості почути і захистити законні інтереси меншості.

Серед непередбачуваних, але від того не менш важливих, наслідків реформи місцевого самоврядування на засадах децентралізації в Україні варто виокремити посилення розвитку локальної демократії, наприклад, шляхом імплементації моделей демократії участі, поширених у державах з усталеною демократією та рекомендованих «Кодексом кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень», ухваленим 1 жовтня 2009 р. Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи [6]. Зокрема, це моделі «електронної участі».

Так, у Висновку спеціального радника Уряду з питань децентралізації «Інструменти партисипативної демократії: європейські стандарти та практики» (SAGUD-LPO (2017)1, м. Київ, 6 квітня 2017 р.) виділено тенденцію щодо розширення форм і видів демократії в Україні [5], зокрема шляхом запровадження на місцевому рівні таких форм демократії участі, як електронні звернення та партисипаторне бюджетування.

Електронні петиції стали для України стали важливим інструментарієм залучення потенціалу «е-демократії» з метою розв'язання проблем на загальнодержавному та місцевому рівні. Для багатьох держав Європи та Америки цей різновид партисипаторної демократії є традиційним і ефективним інструментарієм посилення соціальної активності громадян і інститутів громадянського суспільства. Так, Данія уже понад 15 років використовує потенціал електронної демократії: громадяни реєструються на веб-сайтах органів місцевого самоврядування та отримують інформацію про проекти важливих рішень і висловлюють своє ставлення до них. В Угорщині з 2004 р. діє ресурс *E-Games*, який дає змогу контролювати й оцінювати діяльність публічної влади на загальнодержавному та місцевому рівні. В Естонії діє веб-ресурс «*e-Участі*», який став платформою для дискусій громадян щодо вирішення різних проблем місцевого самоврядування [5].

В Україні інститут електронних петицій отримав своє унормування в ст. 23-1 Закону України «Про звернення громадян», яка закріпила право громадян звертатися до органу місцевого самоврядування з такими петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції. Електронна петиція оприлюднюється на цих веб-сайтах упродовж двох днів, після чого розпочинається збір підписів у кількості та строках, визначених статутом конкретної територіальної громади. Після зібрання відповідної кількості підписів електронна петиція обов'язково розглядається уповноваженим органом, а результати такого розгляду офіційно оприлюднюються [10].

На сьогодні електронні петиції отримали поширення в більшості територіальних громад України і ними важко когось здивувати. Це закономірно з огляду на безпрецедентне зростання соціальної активності українців після Революції Гідності, а також враховуючи високий рівень розвитку електронних технологій в Україні та їх популярність. Але чима-

ло міст і містечок пішли далі й створили «електронні паспорти» і «*on-line* карти» своїх міст, які дають змогу зробити їх привабливими для туристів, інвесторів і бізнесу та оперативно реагувати на резонансні події – від започаткування незаконної забудови до невивезення сміття. Це, зокрема, Кам'янець-Подільський, Ужгород, Житомир, Київ, Кропивницький, Кривий Ріг, Львів, Дрогобич, Миколаїв, Хмельницький, Вінниця, Дубно, Луцьк тощо.

Ще однією вдалою для розвитку локальної демократії участі в Україні моделлю стали партисипаторні (громадські) бюджети, або «бюджети участі». Ця модель партисипаторної демократії виникла наприкінці минулого століття в бразильському місті Порто-Алегро, а невдовзі поширилась світом. Зокрема, у XXI ст. громадський бюджет з'явився в Бельгії, Великій Британії, Данії, Іспанії, Італії, Нідерландах, Німеччині, Франції, Швейцарії. У Польщі громадянський бюджет з 2011 р. діє майже у всіх великих містах – Варшаві, Кракові, Вроцлаві, Познані, Кельце, Сопоті, Любліні, Зеленій Гурі [17].

Зміст громадського бюджету полягає у презентації громадських ініціатив (проектів), які стануть обов'язковими для фінансування з місцевого бюджету після їх підтримки встановленою кількістю місцевих жителів. Таким чином жителі міст і містечок можуть не лише наповнювати місцеві бюджети, а й спрямовувати їх використання в інтересах частини громади. І хоча Україна ще не має законодавства про партисипаторні бюджети, починаючи з 2015 р., такі бюджети отримали унормування в статутах територіальних громад і діють у понад 80 містах України (Львів, Запоріжжя, Івано-Франківськ, Вінниця, Чернівці, Чернігів, Черкаси, Полтава, Луцьк, Суми тощо).

Підбиваючи підсумки дослідження, зазначимо, що нині розвиток і реформування місцевого самоврядування в Україні та за кордоном є вдалими лише за умови залучення до цього інструментарію різноманітних типів і моделей локальної демократії. Адже демократія виникла і отримала найбільш ефективний розвиток на місцевому рівні.

Криза електоральної демократії, яка виявляється в Україні у: а) штучному запровадженні пропорційної складової частини в систему проведення місцевих виборів, за відсутності реальних і активних партійних структур на всіх рівнях, за виключенням великих міст (Київ, Харків, Львів, Одеса і Дніпропетровськ) і б) безпідставних зволіканнях парламентаріїв із розробленням та прийняттям в 2012–2017 рр. спеціального Закону про місцеві референдуми, спонукає до вивільнення потенціалу партисипаторної локальної демократії. При цьому досвід реформи місцевого самоврядування в Україні в 2015–2017 рр. переконливо доводить, що для територіальних громад актуальними є ті форми партисипаторної демократії, які відповідають інтересам найбільш соціально активних жителів і є доступними, економічними і високотехнологічними у використанні. Помітною є й затребуваність громадського контролю та зворотного зв'язку жителя і громади з місцевою владою, а також потреба в демократичних механізмах реаліза-

ції місцевих антикорупційних ініціатив, які нині ще не оформились у конкретну модель місцевої демократії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аристотель. Политика / Аристотель ; пер. с греч., предисл. и послесл. С. Жебелева ; примеч. и коммент. А. Доватура. – М. : Академический проект, 2015. – 318 с.
2. Бел Д. Китайська модель. Політична меритократія та межі демократії / Д. Бел ; пер. з англ. О. Дем'янчук. – К. : Наш формат, 2017. – 312 с.
3. Гельвецій К. Про людину, її розумові здібності та її виховання / К. Гельвецій ; пер. з франц. В. Підмогильного. – К. : Основи, 1994. – 416 с.
4. Демократизация : [учебн. пособ.] / сост. и науч. ред. : К. Харпфер, П. Бернхаген, Р. Инглхарт, К. Вельцель ; пер. с англ. под науч. ред. М. Миронюка ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. – 708 с.
5. Інструменти партисипативної демократії: європейські стандарти та практики» (SAGUD-LPO (2017)1, м. Київ, 6 квітня 2017 р.). [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://decentralization.gov.ua/pics/attachments/Viisnovok.pdf>.
6. Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень (CONF/PLE(2009) CODE1) [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://www.coe.int/en/web/ingo>.
7. Конституції зарубіжних країн : [навч. посіб.] / Авт.-упоряд.: В. Серьогін, Ю. Коломоєць, О. Марцеляк та ін. / За заг. ред. В. Серьогіна. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2009. – 664 с.

8. Конституція України : прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

9. Петит Ф. Республіканізм. Теорія свободи и государственного правления / Ф. Петтит ; пер. с англ. А. Яковлева; предисл. А. Павлова. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2016. – 488 с.

10. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.

11. Руссо Ж.-Ж. Трактаты / Ж.-Ж. Руссо; изд. подгот. В. Алексеев-Попов, Ю. Лотман, В. Полторацкий, Л. Хаютин. – М. : Изд-во «Наука», 1969.

12. Советское государственное право : Учебник / Под ред. С. Кравчука. – М. : Юрид. лит., 1980. – 632 с.

13. Стало відомо, скільки громад чекають на призначення виборів [Електронний документ]. – Режим доступу : http://socportal.info/2017/06/03/stalo_vidomo_skilki_gromad_chekajut_na_priznachennja_viboriv.html.

14. Федоренко В. Конституційне право України : підручник ; До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України / В. Федоренко. – К. : Вид-во «Ліра», 2016. – 616 с.

15. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. М. Левина. – М. : Изд-во «АСТ», 2015. – 576 с.

16. Хелд Д. Модели демократии. 3-е изд. / Д. Хелд ; перевод с англ. М. Рудакова. – М. : Изд. дом «Дело» РАНХиГС, 2014. – 544 с.

17. Kłębowski W. Budżet partycypacyjne. Krótka historia i instrukcja obsługi / W. Kłębowski. – Warszawa, 2013. – 237 s.

Кудрявцева О.М. РЕФОРМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Публікація присвячена актуальним проблемам теорії та практики розвитку локальної демократії в контексті реформування місцевого самоврядування в Україні на засадах децентралізації. Аналізуються витоки теорії та практики демократії в епоху Античності, Реформації та Відродження, під час буржуазно-демократичних революцій і війн за незалежність та в новий і новітній час у XX – XXI ст. і їх зв'язок із генезисом місцевого самоврядування. Досліджується трансформація постсоціалістичних моделей і форм місцевої демократії в прозахідні. Звернуто увагу на те, що дві світові війни у XX ст. загальмували розвиток демократії та місцевого самоврядування, але стали передумовою унормування цінності демократії та права людини на участь в управлінні публічними справами у Загальній декларації прав людини 1948 р. та інших угодах і документах, які сформували відповідний стандарт локальної демократії.

Обґрунтовується положення про необхідність використання потенціалу партисипаторної демократії на місцевому рівні, за умови кризи локальної електоральної демократії в Україні. Визначаються та аналізуються традиційні та нові форми партисипаторної локальної демократії.

Зроблено висновок про перспективність для України, в контексті реформи місцевого самоврядування 2015–2017 рр., таких моделей демократії, як електронні петиції та партисипаторні бюджети, а також наведено приклади їх успішної реалізації в Україні.

Ключові слова: демократія, партисипаторна демократія, е-демократія, локальна демократія, місцеве самоврядування, реформа місцевого самоврядування, моделі місцевої демократії, місцевий референдум, партисипаторний бюджет.

Кудрявцева О.М. РЕФОРМА МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МЕСТНОЙ ДЕМОКРАТИИ В УКРАИНЕ

Публикация посвящена актуальным проблемам теории и практики развития локальной демократии в контексте реформирования местного самоуправления в Украине на принципах децентрализации. Анализируются источники теории и практики демократии в эпоху Античности, Реформации и Возрождения, во время буржуазно-демократических революций и войн за независимость, в новое время в XX – XXI ст. и их связь с генезисом местного самоуправления. Исследуется трансформация постсоциалистических моделей и форм местной демократии в прозападные. Обосновывается тезис о необходимости использования партисипаторной демократии на местном уровне в условиях кризиса локальной электоральной демократии в Украине. Определяются и анализируются традиционные и новые формы партисипаторной локальной демократии. Делается вывод о перспективности для Украины, в контексте реформы местного самоуправления 2015–2017 гг., такой модели демократии, как электронные петиции и партисипаторные бюджеты, а также приводятся примеры их удачной реализации в Украине.

Ключевые слова: демократия, партисипаторная демократия, e-демократия, локальная демократия, местное самоуправление, реформа местного самоуправления, модели местной демократии, местный референдум, партисипаторный бюджет.

Kudryavtseva O.M. REFORM OF LOCAL SELF-GOVERNMENT AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF LOCAL DEMOCRACY IN UKRAINE

The publication is devoted to topical problems of theory and practice of local democracy development in the context of local self-government reform in Ukraine on the basis of decentralization.

The origins of the theory and practice of democracy in Antiquity, in the era of the Reformation and Renaissance, during bourgeois-democratic revolutions and wars for independence and in new and modern times in the XX – XXI centuries and their relation to the genesis of local government are analyzed. The transformation of post-socialist models and forms of local democracy into pro-Western ones is studied. Attention is drawn to the fact that two world wars in the twentieth century hampered the development of democracy and local self-government, but became a prerequisite for the normalization of the value of democracy and the human right to participate in the management of public affairs in the 1948 Universal Declaration of Human Rights and other agreements and documents that formed the corresponding standard of local democracy.

The author substantiates the need to use the potential of participatory democracy at the local level, in the context of the crisis of local electoral democracy in Ukraine. the traditional and new forms of participatory local democracy are identify and analyzed.

The conclusion is made about the prospects for Ukraine in the context of local self-government reform 2015–2017, such models of democracy as electronic petitions and partisipator budgets, as well as examples of their successful implementation in Ukraine.

Key words: democracy, participatory democracy, e-democracy, local democracy, local self-government, local self-government reform, local democracy model, local referendum, participative budget.

УДК 340.7

ПРАВО НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ В СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми в загальному вигляді. Творча діяльність у будь-якій сфері науки, літератури, мистецтва є невід'ємним проявом існування людини, основою суспільного прогресу, рушійною силою розвитку людства. Неможливо уявити людську сутність без можливості реалізації творчих здібностей. Зважаючи на це, доречно порушити питання про право на свободу творчості в системі прав людини, висвітлення взаємодії такого права з іншими правами і свободами людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання класифікації прав і свобод особи неодноразово порушувалось у працях вітчизняних і закордонних науковців, а саме: М. Матузова, Н. Оніщенко, П. Рабіновича, О. Скакун та ін.

Мета статті – з'ясувати ціннісні взаємозв'язки права на свободу творчості в системі прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переважна більшість дослідників поділяють права і свободи людини за сферою їх реалізації в суспільному житті, виділяючи водночас особисті, політичні, соціальні, економічні, культурні. За сферою реалізації в суспільному житті право на свободу творчості належить до культурних прав і свобод людини, адже воно тісно пов'язано з діяльністю людини у сфері культури і духовного життя.

Культурні права і свободи, а саме: право на освіту, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості та право на доступ до здобутків культури нації, народу, людства, діалектично пов'язані, репродуктивно обумовлені, мають спільну мету та призначення.

Досліджуючи групу культурних прав і свобод людини, варто зазначити, що низка вчених взагалі не виділяють культурні права в окрему групу, розглядаючи їх в одній групі із соціально-економічними правами.

На наш погляд, розмежування культурних і соціальних прав і свобод є обґрунтованим. Об'єднуючою ознакою культурних прав є сприяння духовному розвитку і творчій самореалізації особи, створення умов для культурного збагачення, освіченості суспільства. Соціальні права спрямовані на забезпечення достатнього для розвитку життєвого рівня, сприятливих умов життя, гарантування можливості особи бути повноцінним суб'єктом суспільних відносин.

До групи соціальних прав і свобод людини належать такі права: на працю; на страйк; на відпочинок; на соціальний захист; на житло; на достатній

життєвий рівень; на охорону здоров'я; на медичну допомогу і медичне страхування; право на безпечне навколишнє середовище. Право на свободу творчості тісно пов'язане із правом на працю і правом на відпочинок, адже творча діяльність може бути як формою праці, так і відпочинку.

«Сам Бог побажав явити власну творчу діяльність у формі праці та відпочинку, тож людині треба наслідувати Бога і в тому, і в іншому», – цими словами папа Іван Павло II відсилає нас до акту Творіння, до першого «Євангелія праці» [1].

Ч. 1 ст. 43 Конституції зазначає, що кожен має право на працю, тобто можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає, або на яку вільно погоджується.

Зв'язок права на працю із правом на свободу творчості проявляється тоді, коли створення інтелектуального продукту входить до безпосередніх трудових обов'язків працівника. Право на свободу літературної, художньої, наукової, технічної творчості, свобода викладання у взаємодії із правом на працю може трансформуватись у трудовий обов'язок. Таку взаємодію не варто розглядати як обмеження права на свободу творчості, адже особливості трудових відносин передбачають правила внутрішнього трудового розпорядку, режим роботи. У вільний від роботи час людина може реалізовувати конституційне право на свободу творчості в повному обсязі.

Гарантією є право робітників на відпочинок. Час відпочинку – це передбачена трудовим законодавством можливість працівника відновити свої фізичні та духовні сили у вільний від роботи час, використаний на власний розсуд [2].

Тобто під час відпочинку, який охоплює право на обідню перерву, право на вихідні дні, право на відпустку, працівник має право на творчу діяльність.

Тісний зв'язок право на свободу творчості має із правом на творчу відпустку, яка надається для завершення дисертації на здобуття наукового ступеня, а також для написання підручника, монографії, довідника або іншої наукової праці.

С. Гуцу та М. Нечипорук зазначають, що не можна сказати, що творча відпустка – це відпочинок, адже вона надається для виконання спеціального творчого завдання. Відпустка асоціюється з відпочинком, а під час творчої відпустки відпочинку немає. Тобто працівник тимчасово звільняється від основної роботи, але зобов'язаний використати відпустку за цільовим призначенням [3, с. 127–128].

На наш погляд, визначення «право на творчу відпустку» не суперечить змісту, адже воно надається

за волевиявленням особи на певний вид творчості. Крім того, творчість – це діяльність, яка одночасно може бути працею та відпочинком. Творчість як форма відпочинку задовольняє потреби людини в самовираженні, самоствердженні, що сприяє відновленню як фізичних, так і духовних сил.

Право на творчу відпустку – це гарантія свободи творчості, адже навряд чи можна сподіватись на творчий результат, коли не забезпечені базові рівні потреб за пірамідою Маслоу. Інакше кажучи, коли працівник тимчасово, з оплатою звільняється від основної роботи для творчої діяльності, забезпечуються первинні потреби особи (фізіологічні, потреба в безпеці, підтримці – *Н. О.*).

Нерідко право на працю та відпочинок одночасно відносять і до економічних прав і свобод людини або розглядають його у групі соціально-економічних прав особи. Незважаючи на те, що критерії такого розмежування є відносними, у межах нашого дослідження доцільно розмежовувати соціальні й економічні права і свободи.

Економічні права – це можливості розпоряджатися предметами матеріального характеру та здобувати асоби для існування і розвитку, до них належать: право приватної власності; право на підприємницьку діяльність; право на користування об'єктами права власності українського народу державної та комунальної власності [4, с. 263]. Право на результати інтелектуальної, творчої діяльності належить до економічних прав і свобод, адже спрямоване на здобуття засобів для існування, розпорядження предметами матеріального характеру, що об'єднує економічні права і свободи. Право на свободу творчості – це явище, внаслідок якого може виникати право на результати творчості. Особливостями такого зв'язку є послідовність цих прав у часі: право на свободу творчості завжди передує праву на результати інтелектуальної діяльності. Навіть коли право на результати інтелектуальної діяльності переходить у власність до вторинних суб'єктів, первинним у часі залишається акт створення об'єкта інтелектуальної власності.

Зв'язок права на результати творчої діяльності та права на свободу творчості вбачається також у тому, що перше призначене сприяти розвитку ініціативи в реалізації творчих здібностей людини через можливість здобути засоби для існування.

З політичними правами і свободами право на свободу творчості пов'язує проголошене ст. 34 Конституції України (далі – КУ) право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, на інформацію.

Зміст свободи думки і слова полягає в тому, що ніхто не може заборонити людині дотримуватися своїх думок, певним чином відображати об'єктивну дійсність у своїх уявленнях і публічно висловлювати ці матеріалізовані в мові відображення, зокрема й погляди і переконання в будь-якій сфері зовнішньої політики, державної влади, економічних процесів, освіти і культури, розвитку законодавства тощо. Право на свободу думки і слова стосується не будь-

якої думки, а лише тієї, яка має зовнішнє вираження. Оскільки, крім поглядів і переконань, існують також й інші форми мислення, розглянута свобода стосується вираження й інших його «продуктів»: раціоналізованих почуттів, настанов, орієнтацій, концепцій, теорій тощо. Крім того, право на свободу думки і слова охоплює можливість використання будь-яких засобів вираження думки – як традиційних (усних, письмових, образотворчих тощо), так і сучасних технічних [5, с. 158, 159].

Свобода творчості є найважливішою передумовою свободи слова, і навпаки, без свободи слова свобода творчості буде неможливою. Адже однією зі сфер вираження думок, поглядів, переконань, раціоналізованих почуттів, настанов, орієнтацій, концепцій, теорій тощо є творча діяльність.

Свобода слова, самовираження, творчості є джерелом демократії. Демократична влада не обмежує творчість і свободу слова. Підтвердженням цьому є слова лідера диктаторського режиму В. Леніна: «Літературна справа не може бути індивідуальною справою, незалежною від загальної пролетарської справи. Геть літераторів безпартійних! Геть літераторів надлюдей! Літературна справа повинна стати коліщатком і гвинтиком одного єдиного великого соціал-демократичного механізму. Абсолютна свобода є буржуазна або анархічна фраза» [6, с. 102].

Єдність права на свободу творчості і свободу слова проявляється в тому, що їх обмеження є ознакою антидемократичного режиму. Політична цензура, відсутність гласності, контроль змісту творчості – один із найбільш ефективних засобів тіншового управління суспільними процесами.

Тісний зв'язок право на свободу творчості має з особистими (громадянськими) правами. Особисті права – це можливості людини, надані для забезпечення її фізичної та морально-психологічної індивідуальності. Вони слугують гарантією індивідуальної автономності і свободи, засобом захисту суб'єктів від свавілля з боку держави й інших людей. Як зазначає М. Матузов, «право на життя – перше фундаментальне природне право людини, без якого всі інші права втрачають сенс» [7, с. 198].

Метою життя людини є задоволення біологічних і духовних потреб. Творчість – це духовна потреба кожної людини, вона є атрибутом людської життєдіяльності, дозволяє людині самостверджуватись як особистості й відчувати повноту життя і свободу.

Співвідношення права на життя та права на свободу творчості виявляється, з одного боку, у тому, що право на життя є первинним щодо всіх інших прав, зокрема й щодо права на свободу творчості. З другого, право на свободу творчості є засобом задоволення духовних потреб у житті людини.

Взаємозв'язок має право людини на повагу до гідності та право на свободу творчості. Право людини на повагу до гідності закладено в зміст як міжнародних, так і національних правових актів. П. Рабінович, обговорюючи необхідність оновлення Конституції України, обґрунтовано доводить необхідність більш рельєфно відобразити значущість

гідності людини як основи, фундаменту всієї системи її основоположних прав і свобод, додавши таке положення до ч. 1 ст. 21 КУ [8, с. 8].

О. Гришук зазначила, що людська гідність і гідність людини – це дві різні категорії. Людська гідність – це самоцінність і суспільна значущість людини як біосоціодуховної істоти, яка визначається наявними суспільними відносинами, не залежить від людини і має бути рівною для всіх людей. А гідність людини – це внутрішня оцінка нею власної цінності, яка ґрунтується на схваленій домінуючою частиною суспільства моральній самосвідомості та готовності її охорони за будь-яких умов, а також очікування щодо цього поваги з боку інших [9, с. 14].

У дослідженні співвідношення згаданої категорії із правом на свободу творчості такий поділ є особливо актуальним. Людська гідність і гідність людини потребує законодавчого узгодження зі свободою творчості. З одного боку, повага до людської гідності об'єктивно потребує обмеження свободи творчості. Людська гідність є тією межею, де закінчується свобода у творчій діяльності. Творчість, змістом якої є неповага до людської гідності, приниження цінності та суспільної значущості людини як біосоціодуховної істоти, забороняється законами України: «Основами законодавства про культуру», «Про кінематографію», «Про театри і театральну справу», «Про телебачення і радіомовлення», «Про захист суспільної моралі» тощо.

Коли йдеться про гідність людини як внутрішню оцінку нею власної цінності, яка ґрунтується на схваленій домінуючою частиною суспільства моральній самосвідомості та готовності її охорони за будь-яких умов, свобода творчості потребує додаткових гарантій і захисту. Творчість допомагає особі реалізувати свої здібності, талант, самоствердитись. Тобто забезпечення свободи у творчості є гарантуванням гідності людини, адже дає можливість як підвищити власну самооцінку, так і отримати оцінку своєї творчості з боку інших осіб.

Про необхідність гарантування свободи у творчості для забезпечення гідності людини свідчать історично відомі факти, коли геніальні ідеї, винаходи, наукові відкриття не дістали належної оцінки з боку суспільства через низький культурний рівень епохи. Прикладами нерозуміння людством, переслідування можуть служити роботи М. Коперника, Дж. Бруно, Леонардо да Вінчі, М. Фарадея.

Отже, для висвітлення співвідношення права на повагу до гідності людини доцільно розмежувати категорії «людська гідність» і «гідність людини», адже гідність є однією з визначальних концепцій, що лежать в основі свободи творчості.

Висновки. З метою комплексного осмислення взаємозв'язків права на свободу творчості та висвітлення його місця в системі прав і свобод людини доцільно класифікувати їх за сферою реалізації в суспільному житті на особисті, політичні, соціальні, економічні, культурні. Відповідно до зазначеного критерію класифікації, право на свободу творчості належить до культурних прав і свобод людини.

Культурні права і свободи, до яких належать: право на освіту; право на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості; право на доступ до здобутків культури нації, народу, людства, діалектично пов'язані, репродуктивно обумовлені, мають спільну мету та призначення.

Взаємозв'язок права на свободу творчості із соціальними правами проявляється через право на працю та відпочинок. Якщо створення інтелектуального продукту входить до трудової функції працівника, право на творчу діяльність трансформується в трудовий обов'язок. Право на відпочинок передбачає можливість працівника на творчу або будь-яку іншу діяльність. Право на творчу відпустку є додатковою гарантією свободи творчості, адже працівник тимчасово, з оплатою звільняється від основної роботи для завершення дисертації на здобуття наукового ступеня, написання підручника, монографії, довідника або іншої наукової праці.

Серед економічних прав і свобод людини досліджуване право тісно пов'язано із правом на результати творчої діяльності, правом інтелектуальної власності, яке, на наш погляд, належить до економічних прав і свобод. Внаслідок права на свободу творчості може виникати право на результати творчості, право інтелектуальної власності. Право на свободу творчості завжди передує праву на результати інтелектуальної діяльності. З другого боку, право на результати творчої діяльності й інтелектуальної власності призначене сприяти ініціативі в розвитку і реалізації творчих здібностей людини через можливість здобуття засобів для існування.

Співвідношення права на свободу творчості з політичними правами проявляється через право на свободу думки і слова. Свобода творчості є однією зі сфер реалізації свободи думки і слова, адже творчий процес передбачає вираження думок, поглядів, переконань, раціоналізованих почуттів, настанов, орієнтацій, концепцій, теорій тощо. Свобода творчості є неможливою без свободи думки та слова. З другого боку, право на свободу творчості є найважливішою передумовою, одним із проявів свободи слова. Єдність таких прав полягає в тому, що їх обмеження є ознакою антидемократичного режиму.

Особливе значення має зв'язок права на свободу творчості з особистими (громадянськими правами). Він проявляється через співвідношення права на життя і права на повагу до людської гідності.

Право на життя є первинним щодо всіх інших прав, зокрема й щодо права на свободу творчості. Право на свободу творчості є засобом задоволення духовних потреб у житті людини.

Особливість співвідношення права на повагу до гідності людини із правом на свободу творчості полягає в розмежуванні категорій «людська гідність» і «гідність людини». Право на людську гідність передбачає певні обмеження свободи творчості. Творчість, змістом якої є приниження цінності та суспільної значущості людини як біосоціодуховної істоти, забороняється законодавством.

Коли ми говоримо про «гідність людини», творчість допомагає особі реалізувати свої здібності, талант, самоствердитись. Право на «гідність людини» потребує забезпечення свободи у творчості, адже це засіб підвищення власної самооцінки й отримання оцінки своєї творчості з боку інших осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Енцикліка *Laborem Exercens* («Працюючи») Йоана Павла II від 14 вересня 1981 року, присвячена соціальному вченню церкви з питань найманої праці та капіталу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://honoratki.org.ua.html>.

2. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322–VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.

3. Гуцу С. Правова природа й особливості правового регулювання творчих відпусток для науковців / С. Гуцу, М. Нечипорук // Гуманітарний часопис. – 2005. – № 1. – С. 125–128.

4. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / за ред. О. Зайчука, Н. Оніщенко. – К. : Юрінком-Інтер, 2006. – 688 с.

5. Рабінович П. Права людини і громадянина : [навч. посібник] / П. Рабінович, М. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.

6. Ленин В. Партийная организация и партийная литература / В. Ленин // Полное собрание сочинений. – Москва : Издательство политической литературы, 1968. – (5). – С. 100–105.

7. Матузов Н. Право на жизнь в свете российских и международных стандартов / Н. Матузов // Правоведение. – 1998. – № 1. – С. 198–212.

8. Рабінович П. Конституційні гарантії прав людини і громадянина : можливості удосконалення / П. Рабінович // Юридичний вісник України. – 26 червня – 4 липня 2008 року. – С. 8.

9. Гришук О. Людська гідність у праві: філософський аспект: автореф. дис. ... д. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / О. Гришук ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – 36 с.

Опольська Н.М. ПРАВО НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ В СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Висвітлено місце права на свободу творчості в системі прав і свобод особи. Охарактеризовано взаємодію такого права з іншими правами і свободами людини. З'ясовано ціннісні взаємозв'язки права на свободу творчості в системі прав і свобод людини. Доведено, що право на результати творчої діяльності належить до економічних прав і свобод людини. Право на свободу творчості належить до культурних прав і свобод людини.

Ключові слова: право на свободу творчості, творча діяльність, види прав людини.

Опольская Н.М. ПРАВО НА СВОБОДУ ТВОРЧЕСТВА В СИСТЕМЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Освещено место права на свободу творчества в системе прав и свобод личности. Охарактеризовано взаимодействие данного права с другими правами и свободами человека. Выявлены ценностные взаимосвязи права на свободу творчества в системе прав и свобод человека. Доказано, что право на результаты творческой деятельности относится к экономическим правам и свободам человека. Право на свободу творчества принадлежит к культурным правам и свободам человека.

Ключевые слова: право на свободу творчества, творческая деятельность, виды прав человека.

Opolska N.M. THE RIGHT TO FREEDOM OF CREATIVITY IN THE HUMAN RIGHTS SYSTEM

The article provides a comprehensive understanding of the interconnection of the right to creative freedom and highlights its place in the system of human rights and freedoms. The human rights and freedoms classification is realized in the public life sphere that influences on personal, political, social, economic, and cultural life. In accordance with this classification criterion, the right to creative freedom is attributed to cultural rights and freedoms of man. Cultural rights and freedoms, which include: the right to education, the right to freedom of literary, artistic, scientific and technical creativity, the right to access the achievements of national culture, are dialectically linked, reproductively determined among themselves, have a common goal and appointment. The relationship between the right to work freedom and social rights is manifested through the right to work and rest. If the intellectual product creation is a part of the employee's labor function, the right to creative activity is transformed into a labor duty. The right to rest involves the possibility of an employee's freely engaging in creative activities, or in any other activity. The right to creative activity is an additional guarantee of creativity freedom, as an employee is temporarily discharged from his main job to complete a dissertation for a degree, to write a textbook, a monograph, a reference book or other scientific work. Among economic rights and freedoms, the researched right is closely connected with the right to the creative activity results, the intellectual property right, which, in our opinion, belongs to economic rights and freedoms. As a conclusion of the right to creativity freedom, there may be the right to the creativity results, the right to intellectual property. The right to freedom of creativity is always preceded by the right to the intellectual activity results. On the other hand, the right to the creative activity results and intellectual property is intended to promote an initiative in the development and implementation of person creative abilities through the possibility of livelihood. The value of the right to the creativity freedom with the political rights manifests itself through the right to the thought and speech freedom. Freedom of creativity is one of the branches of thought and speech freedom, because the creative process involves expressing of thoughts, views, beliefs, rationalized feelings, attitudes, orientations, concepts, theories, etc. Freedom of creativity is impossible without thought and speech freedom. On the other hand, the right to creativity freedom is the most important precondition and one of the manifestations of speech freedom. These rights unity lies in the fact that their limitation is a sign of an anti-democratic regime. The connection of the right to creativity freedom with personal rights is of particular importance. It manifests through the relationship

between the right to life and the right to human dignity respect. The right to life is primary connected with other rights, including the right to the creative freedom. On the other hand, the right to the creativity freedom is a way to satisfy the human spiritual needs in life. The peculiarity of the relation between the right to the human dignity respect and the right to the creativity freedom differentiates the meanings of “human dignity” and “dignity of a person”. The right to human dignity imposes certain restrictions on the creativity freedom. Creativity is prohibited by law in the way of the value and social significance humiliation of a person as a biosocial spirit.

Key words: right to freedom of creativity, creative activity, types of human rights.

Роговенко О.В.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права Сумського національного аграрного університету

УДК 340: 342.25

ПРИНЦИПИ МУНІЦИПАЛЬНОЇ НОРМОТВОРЧОСТІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА

Постановка проблеми. Не перший рік в Україні триває реформа децентралізації публічної влади. Виявилося, що повноцінна діяльність органів місцевої влади є запорукою національного розвитку та фактором, що забезпечує якість життя громади. Міжнародний досвід доводить, що дієва децентралізація є ознакою демократичної правової держави. Оскільки успіхи європейських держав є переконливими, для українського правового простору важливо вивчити принципи європейської муніципальної нормотворчості та, у разі прийнятності, імплементувати їх.

Формулювання мети та завдань дослідження.

Метою публікації є аналіз принципів муніципальної нормотворчості з позиції національного та європейського досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У вітчизняній правовій науці процесам нормотворчості органів місцевого самоврядування в сучасній та історичній ретроспективі приділено увагу в дослідженнях В. Барського, Є. Гетьмана, Г. Задорожньої, Т. Карабін, В. Косович, Т. Курус, Н. Лата, Л. Луць, Т. Масловської, А. Нечипоренко, М. Петришиної, А. Пухтецької, Т. Рябченко, С. Семко, А. Шармоянц, Ю. Шпак та багатьох інших вчених. Безпосередньо дослідженню принципів правотворчої та нормотворчої діяльності приділяли увагу такі вчені, як Є. Гетьман, Т. Чепульченко, В. Гончаренко, Ю. Делія, С. Погребняк, О. Томкіна, О. Чаплюк. Тим не менше, з огляду на те, що оголошена реформа викликає постійну дискусію, науковці небезпідставно повертаються до аналізу концептуальних підходів визначення поняття та змісту процесу нормотворчості органів місцевого самоврядування як одного з фундаментальних інститутів громадянського суспільства.

Попередній аналіз поглядів національних науковців на питання змісту принципів муніципальної влади дає змогу зробити припущення про їх загальнотеоретичний характер, на відміну від прикладного характеру європейських принципів цих правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Так, у національній науці переважає загальнотеоретичний, традиційно-консервативний підхід до визначення принципів, на основі яких має здійснюватися нормотворчість. Наприклад, О. Петришин виділяє **три групи принципів нормотворчості** [1, с. 210]. По-перше, принципи, які характеризують діяльність державного апарату (тут і далі виділення автора –

О.П.), зокрема у сфері нормотворчості. Це, зокрема, такі принципи: *верховенство права*, яке передбачає, що суб'єкти нормотворчості у своїй діяльності обмежені міжнародними стандартами прав людини, основоположними принципами права, конституційними цінностями. За цим принципом виключається прийняття свавільних нормативно-правових актів, правових актів, які закріплюють надмірні дискреційні повноваження органів державної влади, містять дискримінаційні положення щодо певних осіб тощо; *законність*, що вимагає від суб'єктів нормотворчості діяти лише в межах повноважень, у порядку й у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; *демократизм*, що означає зв'язок нормотворчості з народовладдям: гарантування вільної, активної та рівноправної участі всіх зацікавлених суб'єктів у підготовці й обговоренні проектів нормативно-правових актів; відкритість нормотворчого процесу; *відображення, закріплення в нормативно-правових актах інтересів більшості при врахуванні прав меншості*; *ефективність*, що означає необхідність прийняття нормативно-правових актів, які досягають запланованих цілей, передбачають оптимальне використання матеріальних, фінансових, людських та інших ресурсів; *професіоналізм*, згідно з яким нормативно-правові акти мають розроблятися і прийматися особами, які мають необхідну освіту та професійні навички і вміння. На практиці цей принцип реалізується через залучення до процесу нормотворчості юридичних служб суб'єктів нормотворчості, юристів-учених і практиків, фахівців у відповідній сфері суспільних відносин.

По-друге, принципи нормотворчості, що ґрунтуються на основоположних і загальних принципах права. Зокрема, йдеться про принципи *справедливості, гуманізму, рівності, свободи, правової визначеності, пропорційності, добросовісності*, які зумовлюють наявність відповідних вимог до нормотворчої діяльності та її результатів.

По-третє, спеціальні (власні) принципи нормотворчості, серед яких: *науковість*, відповідно до якої в нормотворчій діяльності мають враховуватися і практично використовуватися напрацювання та рекомендації юридичної науки, а також інших соціальних і природничих наук; *плановість*, яка означає, що нормотворча діяльність має здійснюватися на основі затверджених уповноваженим суб'єктом відповідних планів (програм), що встановлюють перелік проектів нормативно-правових актів, які варто опрацювати і прийняти в певній проміжок часу, а також

перелік інших необхідних заходів зі вказівкою на їх послідовність, строки реалізації та виконавців; *оперативність*, що передбачає своєчасність видання нормативно-правових актів, скасування та зміни застарілих актів, швидку ліквідацію прогалин і колізій у законодавстві; *системність*, що вимагає враховувати під час створення нормативно-правового акта системні властивості законодавства (цей принцип спрямовано на забезпечення логічної послідовності, узгодженості, збалансованості положень нормативно-правових актів); *технічна досконалість*, згідно з якою суб'єкти нормотворчості мають використовувати нормотворчу техніку з метою створення максимально доступних, стислих, точних, однозначних, несуперечливих нормативно-правових актів [1, с. 210–214].

Варто зазначити, що небезпідставно викликає сумніви віднесення таких принципів, як *науковість*, *плановість*, *оперативність*, *технічна досконалість*, *системність* до спеціальних, адже важко уявити будь-який процес, пов'язаний із правотворчістю, без дотримання цих принципів. На нашу думку, більш справедливо віднести їх до загальних принципів.

Т. Курусь у своєму дисертаційному дослідженні «Теоретико-правові засади нормотворчої діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування у їх взаємодії» [2, с. 241] здійснює аналіз позицій провідних національних вчених щодо принципів, пов'язаних із нормотворчістю, та посилається, зокрема, на доробок Є. Гетьмана, який, досліджуючи питання щодо визначення принципів правотворчої (нормотворчої) діяльності, слушно зазначає, що абсолютно всі науковці вважають принципи *демократизму*, *законності*, *науковості* принципами правотворчості (нормотворчості); деякі науковці додають до вказаних принципів *гуманізму* (Ю. Арзамасов, Ю. Ведерніков, О. Скакун, І. Погрібний, К. Волинка, В. Ковальський, І. Козінцев, В. Плавич та С. Плавич), деякі – принцип *гласності* (Ю. Ведерніков, О. Скакун, О. Чаплук, Н. Лага), інші – принцип *професіоналізму* (Ю. Арзамасов, Ю. Ведерніков, О. Петришин, О. Скакун, М. Марченко, К. Волинка, В. Ковальський, І. Козінцев, В. Плавич та С. Плавич). Дослідник стверджує, що ці принципи визнаються більшістю вчених загальними принципами правотворчості, але іноді додають до названих такі: *верховенства права*, *конституційності*, *технічної або техніко-юридичної досконалості*, *врахування інтересів особи і суспільства*, *відповідальності*, *системності*, *плановості*, *врахування національних і інтернаціональних норм*, *результативності* [3, с. 96].

Варто зазначити, що, відповідно до європейської практики, як правило, принцип має чітке спрямування на правозастосовну опосередковану діяльність. Так, наприклад, програма розвитку ООН визначає основні риси, притаманні «належному врядуванню», а саме: 1) *участь* (Participation). Усі громадяни мають право голосу. Участь може бути як безпосередньою, так і через легітимізовані посередницькі інституції та представників; 2) *верховенство права* (Rule of law). Правова система має бути справедливою і ді-

яти однаково для всіх, особливо щодо прав людини; 3) *прозорість* (Transparency). Свобода інформації, її повнота і доступність для всіх, хто в ній зацікавлений; 4) *відповідальність* (Responsiveness). Інституції та процеси служать усім членам суспільства; 5) *орієнтація на консенсус* (Consensus orientation). Дотримання балансу інтересів для досягнення широкого консенсусу з локальних і загальних питань та процедур; 6) *справедливість* (Equity). Добробут суспільства залежить від урахування інтересів кожного члена суспільства в ньому; 7) *ефективність та результативність* (Effectiveness and efficiency). Максимально ефективне використання ресурсів для задоволення потреб громадян; 8) *відповідальність* (Accountability). Уряд, приватний бізнес та структури громадянського суспільства підвітні громадськості та інституційним носіям прав (stakeholders); 9) *стратегічне бачення* (Strategic vision). Лідери та громадськість мають довготермінову перспективу щодо «належного врядування» і людського розвитку, а також чітко уявляють заходи, необхідні для їх реалізації [4].

Цікаво, що в національній практиці дедалі частіше спостерігається відхилення від «традиційного» підходу до визначення принципів, зокрема через зазначення у ст. 4 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» принципів державної регуляторної політики, які прямо кореспондуються з нормотворчою діяльністю. Це такі принципи, як: *доцільність* (обґрунтована реальна необхідність у прийнятті саме цього нормативно-правового акта); *адекватність* (відповідність і співвідношення виду нормативно-правового акта потреби й вимогам у регулюванні відповідних суспільних відносин); *ефективність* (досягнення максимальних позитивних результатів із мінімальними затратами внаслідок реалізації відповідного регуляторного акта); *збалансованість* (забезпечення балансу інтересів суб'єктів господарювання, громадян та держави під час реалізації регуляторної політики); *передбачуваність* (послідовність у реалізації регуляторної політики, відповідність накресленим планам із підготовки проектів регуляторних актів); *прозорість та врахування громадської думки* (відкритість дій регуляторних органів на всіх етапах реалізації регуляторної політики, обов'язкове врахування зауважень і пропозицій фізичних та юридичних осіб, які надійшли у процесі розроблення регуляторного акта, обов'язковість оприлюднення регуляторних актів) [5].

Відповідно до змісту Декларації про регіоналізм в Європі, прийнятої Асамблеєю європейських регіонів 4 грудня 1996 р., «участь регіонів у процесі прийняття рішень в європейських інститутах відповідно до принципу *субсидіарності* робить діяльність Європейського Союзу більш відкритою для громадян» [6]. За ст. 9 Декларації про регіоналізм, регіони та місцеві органи влади в Європі, здійснюючи делеговані їм повноваження, співпрацюють на ґрунті взаємодовіри та відповідно до принципу *субсидіарності*. Регіони та місцеві органи влади мають вжи-

вати усіх необхідних заходів для сприяння взаємній співпраці, з урахуванням контролю за місцевими органами влади, які можуть здійснювати регіони.

Варто зазначити, що Комітетом Міністрів Ради Європи № R(95)19 було підготовлено рекомендації щодо імплементації принципу *субсидіарності*, в яких зазначається: «<...>з метою розподілу повноважень: визначити в національних законодавствах належність повноважень кожного рівня влади відповідно до загальних компетенцій та повноважень; запровадити принципи організації влади, які урівноважують повноваження з можливостями (ресурси, розмір, географічне розташування тощо) місцевих і регіональних влад; врегулювати на законодавчому рівні та провести експерименти щодо можливості делегувати від центральних органів влади визначені повноваження на нижчий рівень; створити багатифункціональний орган і можливість здійснювати ним владу; розподілити відповідальність місцевих та регіональних влад; ввести постійний механізм залучення місцевих і регіональних влад у новий перерозподіл повноважень шляхом укладання контрактів між центральною та регіональними або місцевими владами; розвинути систему програмних контрактів із визначенням відповідальності кожного рівня з метою реалізації владних повноважень влад різних рівнів, які мають бути скорочені до мінімуму; врегулювати на законодавчому рівні необхідні процедури та механізми з метою прискорення впровадження принципів субсидіарності та їх імплементації; застосувати всі ці запровадження не тільки у взаємовідносинах між центральною та місцевою владою, але також і між усіма рівнями влади» [7, с. 108–111].

Загалом принцип субсидіарності згадується і у Гельсінській декларації регіонального самоврядування, прийнятій на Конференції міністрів держав – членів Ради Європи, відповідальних за місцеве та регіональне врядування 28 червня 2002 р., де ще у преамбулі згадується принцип субсидіарності [8, с. 22]. П. 9 Гельсінської декларації регіонального самоврядування конкретизує зміст принципу субсидіарності, зазначаючи, що регіональне самоврядування, де воно існує, є частиною демократичного врядування, і тому такі органи регіональної влади мають відповідати мінімальним стандартам демократичного контексту, бути наділеними правовими повноваженнями, мати здатність у межах конституції і права брати на себе відповідальність регулювати і керувати частиною державних справ в інтересах свого населення і відповідно до принципу субсидіарності.

Зауважимо, що в сучасній юридичній науці виокремлюють низку правових форм діяльності держави, а саме: правотворчу, правозастосовну, інтерпретаційно-правову, установчу, контрольно-наглядову [9, с. 616]. Правотворча діяльність – це діяльність спеціально уповноважених суб'єктів зі встановлення, зміни чи скасування правових норм, що виражається в підготовці та прийнятті системи нормативно-правових актів. Натомість правозастосовну діяльність пов'язують із владною діяльністю

органів держави, їх посадових осіб та їх уповноважених суб'єктів; діяльність компетентних органів та посадових осіб із підготовки і прийняття індивідуального юридичного рішення в юридичній справі на основі юридичних фактів і конкретних правових норм.

На наш погляд, специфікою нормотворчої діяльності органів місцевого самоврядування є взаємозв'язок елементів правотворчої та правозастосовної діяльності під час здійснення ними своїх повноважень. Цей зв'язок прямо або опосередковано простежується в низці європейських актів.

Так, у Додатку до Гельсінської декларації регіонального самоврядування населення, який має назву «Основні поняття і загальні принципи регіонального самоврядування, визначені CDLR» [10, с. 34–39], виділяються загальні принципи регіонального самоврядування, до яких належать:

1) *регіональні повноваження*. Регіональні повноваження мають бути визначені Конституцією, статутом регіону або національним законодавством. Органи регіональної влади мають у межах закону та/або Конституції мати повну свободу дій із метою реалізації власної ініціативи з будь-якого питання, за винятком тих, що вилучені з їхньої компетенції і перебувають у віданні будь-якого органу влади іншого рівня. Органам регіональної влади належить мати повноваження ухвалювати рішення та адміністративні повноваження у сферах, що належать до їх компетенції. Ці повноваження мають дозволяти прийняття і здійснення специфічної для цього регіону політики. Повноваження щодо ухвалення рішень можуть включати нормотворчі повноваження;

2) *відносини з іншими субнаціональними територіальними органами*. Відносини між органами регіональної влади та іншими субнаціональними територіальними органами мають бути підпорядковані принципам регіонального самоврядування, що викладені в цьому документі, принципам місцевого самоврядування, а також принципу субсидіарності. Органи регіональної влади та ніші субнаціональні органи можуть у межах закону визначити засади своїх взаємовідносин і співпрацювати один з одним;

3) *участь у державному процесі прийняття рішень*. Органи регіональної влади мають право бути залучені до процесу прийняття державних рішень, що стосуються їх компетенцій і життєво важливих інтересів або сфери регіонального самоврядування. Ця участь має бути забезпечена шляхом представництва в органах прийняття рішень та/або шляхом проведення консультацій і переговорів між відповідними органами державної та регіональної влади;

4) *контроль за діяльністю органів регіональної влади з боку державних органів*. Будь-який контроль за діяльністю органів регіональної влади, що здійснюється центральними органами державної влади, як правило, має бути спрямований тільки на забезпечення відповідності цієї діяльності вимогам закону. Проте контроль за виконанням делегованих повноважень може також включати в себе оцінку з точки зору доцільності;

5) *захист регіонального самоврядування*. Існування регіонів після їх створення гарантується конституцією і/або законом і може бути скасовано лише так само через внесення змін до конституції та/або закону, за яким їх було створено. Органи регіональної влади мають право на судовий захист. Регіональні кордони не можуть бути змінені без попереднього погодження з відповідним(и) регіоном(и). Попередні консультації можуть включати проведення референдуму;

6) *право на об'єднання та інші форми співробітництва*. Органи регіональної влади мають право створювати асоціації та проводити заходи міжрегіонального співробітництва з питань, що належать до їх компетенції і відповідають закону. Органи регіональної влади також можуть бути членами міжнародних організацій органів регіональної влади;

7) *зовнішні зв'язки*. У разі, якщо дозволяє національне та/або європейське законодавство, органи регіональної влади повинні мати право брати участь у діяльності європейських інституцій або бути представленими в них через органи, створені з цією метою;

8) *самоорганізація органів регіональної влади*. Якщо право регіонів вирішувати питання щодо своєї внутрішньої організації, зокрема щодо їх статутів та установ, передбачено конституцією та/або законами, це право має бути визначено якомога ширше;

9) *регіональні органи*. Органи регіональної влади повинні мати представницькі зібрання;

10) *регіональне управління*. Органи регіональної влади повинні мати свої власні активи, власну адміністрацію і власний персонал;

11) *фінансові ресурси органів регіональної влади*. Органи регіональної влади повинні мати у своєму розпорядженні відповідні ресурси, співмірні з їх компетенцією та відповідальністю, що дають їм змогу ефективно виконувати свої повноваження;

12) *фінансове вирівнювання та трансферти*. Фінансові трансферти до органів регіональної влади мають регулюватись заздалегідь встановленими правилами на основі об'єктивних критеріїв, що узгоджуються з регіональними повноваженнями.

Відповідно до Стратегії щодо інновацій та доброго врядування на місцевому рівні [11, с. 40–48], передбачено 12 принципів демократичного врядування на місцевому рівні: 1) **чесне проведення виборів, представництво та участь** – для забезпечення реальних можливостей для всіх громадян мати право голосу у місцевій публічній діяльності; 2) **зворотний зв'язок, чутливість** – для забезпечення того, щоб органи місцевого самоврядування реалізовували законні очікування та потреби громадян; 3) **ефективність та результативність** – з метою забезпечення досягнення цілей за найбільш оптимального використання ресурсів; 4) **відкритість і прозорість** – з метою забезпечення публічного доступу до інформації та сприяння розумінню того, як реалізується місцева публічна діяльність; 5) **верховенство права** – з метою забезпечення справедливості, неупередженості та передбачуваності;

6) **етична поведінка** – з метою забезпечення того, щоб публічні інтереси переважали над приватними; 7) **компетентність і спроможність** – для забезпечення того, щоб місцеві (виборні) представники та службовці могли добре виконувати свої обов'язки; 8) **інноваційність та відкритість до змін** – із метою забезпечення отримання переваг від нових рішень та кращих практик; 9) **сталій розвиток та стратегічна орієнтація** – з метою врахування інтересів майбутніх поколінь; 10) **раціональне управління фінансами** – з метою забезпечення розсудливого та продуктивного використання ресурсів держави і територіальних громад; 11) **права людини, культурне різноманіття та соціальна згуртованість** – із метою забезпечення того, щоб всі люди були захищеними та їх поважали, щоб жоден не був дискримінований або виключений/ігнорований; 12) **підзвітність** – для забезпечення того, щоб місцеві (виборні) представники та службовці брали відповідальність та були відповідальними за свою діяльність.

Звернемо увагу, що серед 12 принципів доброго врядування на місцевому рівні на особливу увагу останнім часом заслуговує принцип верховенства права. Так, професор Я. Гельгесен, віце-президент Венеціанської Комісії, на конференції, присвяченій верховенству права (Лондон, 2 березня 2012 р.) підкреслив, що еволюція принципу верховенства права призвела до зміни не стільки суті, скільки змісту, елементів, властивих цьому принципу. Змінилася роль держави, яка має не тільки втручатися в життя особи, а й гарантувати і забезпечувати її основні потреби. З'явилися нові учасники спільноти, учасники ринку, яких також має захищати верховенство права. Залишається конфлікт не тільки між людьми і владою, але також між більшістю і меншістю. З'явилися нові цінності, які підлягають захисту, наприклад, боротьба з терором. Виникли транснаціональне, міжнародне і наднаціональне право, які не тільки є джерелами нових ідей і цінностей, а й обмежують суверенітет людей/демократію [12, с. 16]. Зміни в суспільних відносинах прямо впливають на реалізацію принципу верховенства права.

Важливо наголосити на тому, що в доповіді під назвою «Верховенство права», прийнятій на 86-му пленарному засіданні Венеціанської комісії 25–26 березня 2011 р., зазначається, що *передбачає верховенство права*. Це зокрема: 1) доступ до закону (положення закону мають бути зрозумілими, ясними та передбачуваними); 2) вирішення питань про юридичні права на підставі закону, а не за розсудом; 3) рівність перед законом; 4) реалізація влади відповідно до закону, справедливо та розумно; 5) захищеність прав людини; 6) наявність засобів для врегулювання спорів без невинуватих витрат та відстрочок; 7) наявність справедливого суду; 8) дотримання державою своїх зобов'язань у межах як міжнародного, так і національного права [13, с. 100–126]. Зазначене свідчить, що принцип верховенства права у широкому значенні фактично втілює основні засади існування сучасного цивілізованого, демократичного суспільства, у вузькому значенні цей прин-

цип визнає прав людини і громадянина найвищою суспільною цінністю, а їхнє забезпечення – метою діяльності усіх владних суб'єктів.

Висновки. Таким чином, відповідно до національної доктрини, принципами муніципальної нормотворчості є загальноприйняті принципи правотворчості, а саме принципи *верховенства права, законності, гуманізму, рівності, демократизму, ефективності справедливості, свободи, правової визначеності, пропорційності, добросовісності, науковості, плановості, оперативності, технічної досконалості, системності* та ін. До спеціальних, які прямо співвідносяться з муніципальною нормотворчістю, належать: *поєднання місцевих і державних інтересів, субсидіарність, сукупність нормотворчих повноважень стосовно питань місцевого значення* тощо.

Натомість, відповідно до європейської практики, не спостерігається поділ принципів, пов'язаних із нормотворчістю, на спеціальні та особливі. Окремі принципи (наприклад, принцип верховенства права) із групи загальних прямо передбачені в переліку принципів, пов'язаних із діяльністю органів місцевого самоврядування, регіональним управлінням тощо. Серед принципів, що найчастіше трапляються в європейських актах, пов'язаних із місцевим самоврядуванням, варто виділити такі: *верховенство права, субсидіарність, прозорість, відповідальність, орієнтація на консенсус, справедливість, ефективність та результативність, підзвітність, стратегічне бачення*.

При цьому національні автори звертають увагу на фундаментальні засади правового регулювання процесів, пов'язаних із нормотворчістю місцевого самоврядування, їхню загальнотеоретичну орієнтованість. Натомість характер європейських принципів цих правовідносин має синергетичну правотворчу та правозастосовну сутність. Вважаємо, що послідовне впровадження адаптованих європейських принципів діяльності органів самоврядування дасть змогу побудувати Україну як сильну державу з потужним місцевим самоврядуванням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Петришин О.В. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / [О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.]; за ред. О.В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 368 с.

2. Курусь Т.В. Теоретико-правові засади нормотворчої діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування у їх взаємодії : дис. ... к.ю.н., спец. : 12.00.01 / Т.В. Курусь. – Запоріжжя, 2016. – 241 с.

3. Гетьман Є.А. Проблеми правового регулювання нормотворчої діяльності органів виконавчої влади : дис. ... д.ю.н., спец. : 12.00.07 / Є.А. Гетьман. – Дніпропетровськ, 2015. – 412 с.

4. Governance for sustainable human development : a UNDP policy document / United Nations Development Programme. – 1997. – January [Electronic resource] – Access mode : <http://magnet.undp.org/policy/default.htm>.

5. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11 вересня 2003 р. № 1160-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>.

6. Декларація про регіоналізм в Європі, прийнята Асамблеєю європейських регіонів 4 грудня 1996 р. Досвід децентралізації у країнах Європи : зб. док. пер. з іноз. мов / Заг. ред. В.Б. Гройсмана. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. – 766 с.

7. Лавренчук А.О. Децентралізація влади як напрямок реформи державного управління в контексті інтеграції України до Європейського Союзу / А.О. Лавренчук // Державне управління в умовах інтеграції України в Союз : матер. наук.-практ. конф. (29 травня, 2002 р.) : у 2 т. – Т. 1. – К. : УАДУ, 2002. – С. 108–111.

8. Гельсинській декларації регіонального самоврядування, прийнятій на Конференції міністрів держав – членів Ради Європи, відповідальних за місцеве та регіональне врядування 28 червня 2002 р. Досвід децентралізації у країнах Європи : зб. док. пер. з іноз. мов / Заг. ред. В.Б. Гройсмана. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. – 766 с.

9. Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – 2-ое изд., изм и доп. – М.: НОРМА- ИНФРА-М, 2002. – 616 с.

10. Додаток до Гельсинської декларації регіонального самоврядування населення що має назву «Основні поняття і загальні принципи регіонального самоврядування, визначені CDLR Досвід децентралізації у країнах Європи : зб. док. пер. з іноз. мов / Заг. ред. В.Б. Гройсмана. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. – 766 с.

11. Стратегія щодо інновацій та доброго врядування на місцевому рівні. Досвід децентралізації у країнах Європи : зб. док. пер. з іноз. мов / Заг. ред. В.Б. Гройсмана. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. – 766 с.

12. Заєць А. Доктрина верховенства права (the rule of law). Верховенство права: світові та європейські стандарти : зб. док. / Передмова Голови Верховної Ради України В.Б. Гройсмана. – К. : Парлам. Вид-во, 2015. – 560 с.

13. Верховенство права: світові та європейські стандарти : зб. док. / Передмова Голови Верховної Ради України В.Б. Гройсмана. – К. : Парлам. Вид-во, 2015. – 560 с.

Роговенко О.В. ПРИНЦИПИ МУНІЦИПАЛЬНОЇ НОРМОТВОРЧОСТІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА

Не перший рік в Україні триває реформа децентралізації публічної влади. Виявилось, що повноцінна діяльність органів місцевої влади є запорукою національного розвитку та фактором, який забезпечує якість життя громади. Міжнародний досвід підтверджує, що дієва децентралізація є ознакою демократичної правової держави. Оскільки успіхи європейських держав є переконливими, для українського правового простору важливо вивчити принципи європейської муніципальної нормотворчості та, в разі прийнятності, імплементувати їх. Метою публікації став аналіз принципів муніципальної нормотворчості з позиції національного та європейського досвіду.

Ключові слова: муніципальна влада, нормотворчість, правотворчість, децентралізація, принцип.

Роговенко А.В. ПРИНЦИПЫ МУНИЦИПАЛЬНОГО НОРМОТВОРЧЕСТВА: НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОПЫТ И ЕВРОПЕЙСКАЯ ПРАКТИКА

Не первый год в Украине продолжается реформа децентрализации публичной власти. Оказалось, что полноценная деятельность органов местной власти является залогом национального развития и фактором, обеспечивающим качество жизни общества. Международный опыт подтверждает, что действенная децентрализация является признаком демократического правового государства. Поскольку успехи европейских государств являются убедительными для украинского правового пространства, важно изучить принципы европейской муниципальной нормотворчества и, в случае приемлемости, имплементировать их. Целью данной публикации стал анализ принципов муниципального нормотворчества с позиции национального и европейского опыта.

Ключевые слова: муниципальная власть, нормотворчество, правотворчество, децентрализация, принцип.

Rogovenko O.V. PRINCIPLES OF MUNICIPAL RULE-MAKING: NATIONAL EXPERIENCE AND EUROPEAN PRACTICE

Among the twelve principles of good governance at the local level is the principle of the rule of law, which has recently attracted particular attention. The evolution of the rule of law principle has led to changes not only in the essence, but in the content, elements inherent in this principle, which is actively asserted in the Ukrainian legal environment.

The formation of a national awareness of the rule of law principle was undoubtedly influenced by the report entitled «Rule of Law», adopted at the 86th plenary meeting of the Venice Commission, which clarifies, which includes the rule of law. This includes: 1) access to the law (the provisions of the law should be clear, clear and predictable); 2) resolving issues of legal rights should, as a rule, be exercised on the basis of law, and not at the discretion; 3) equality before the law; 4) the power must be exercised in accordance with the law, fair and reasonable; 5) human rights must be protected; 6) There should be available means for settling disputes without unreasonable expenses and deferrals; 7) the existence of a fair trial; 8) the state must abide by its obligations under both international and national law. This indicates that the principle of the rule of law in the broad sense actually embodies the basic principles of the existence of a modern civilized, democratic society; in the narrow sense, he embodies the recognition of human rights and of the citizen with the highest social value, and their provision is the goal of the activity of all power subjects.

According to the Ukrainian doctrine, the principles of municipal rule-making are the generally accepted principles of law-making, namely the principles of the rule of law, legality, humanism, equality, democracy, efficiency of justice, freedom, legal certainty, proportionality, conscientiousness, scientificness, planning, efficiency, technical perfection, systemicity, etc. Special, directly related to municipal rule-making include: the combination of local and state interests, subsidiarity, a set of normative powers regarding issues of local importance, etc.

Instead, according to European practice, there is no division of principles related to rule-making into special and special. Separate principles (for example, the rule of law principle) from the group as a whole are explicitly included in the list of principles related to the activities of local self-government bodies, regional directorates, etc. Among the principles most often found in European acts related to local self government, the following should be singled out: participation, rule of law, transparency, responsibility, consensual orientation, equity, efficiency and effectiveness, accountability, strategic vision, and others.

At the same time, national authors pay attention to the fundamental principles of legal regulation of processes related to the rule-making of local self-government, their general theoretical orientation. Instead, the nature of the European principles of these legal relationships has a synergistic law-making and enforcement essence. We believe that the consistent implementation of the adapted European principles of self-government will allow Ukraine to be built as a strong state with strong local self-government.

Key words: municipal power, norm-making, lawmaking, decentralization, principle.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Гуйван П.Д.,

*кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор Полтавського інституту бізнесу*

УДК 347.2/3

**НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЗА НАБУВАЛЬНОЮ ДАВНІСТЮ
ТА ЙОГО ВІДМІННІСТЬ ВІД ОТРИМАННЯ ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС КУПІВЛІ МАЙНА
У НЕПОВНОВАЖНОГО ВІДЧУЖУВАЧА**

Суспільна значимість права, яке тривалий час не використовується з огляду на небажання чи неможливість реалізації вірителем своїх повноважень, та, навпаки, тривале користування боржником майном, всупереч закону та чужому праву, здавна привертала увагу дослідників. Вони розуміли, що фактор часу не може не враховуватися під час побудови відповідного юридичного механізму. Втім, у різні історичні періоди правозгашувальне та правовстановлююче значення темпоральних матеріально-правових інститутів та їхня взаємопов'язаність мали далеко не однозначні фахові та нормативні інтерпретації. У різні історичні періоди правозгашувальне та правовстановлююче значення темпоральних матеріально-правових інститутів та їхня взаємопов'язаність мали далеко не однозначні фахові та нормативні інтерпретації. Отже, це питання має бути досліджене більш детально з урахуванням деяких аспектів його поступального розвитку.

Актуальність цього дослідження визначається необхідністю всебічного вивчення питань набуття права власності на чуже майно за давністю володіння ним. Суттєвий внесок у теоретичне розроблення зазначеної проблематики внесли такі науковці, як Г.Ф. Шершеневич, Д.І. Мейєр, А.К. Бутовський, П.В. Попович, К.І. Скловський, Г.А. Гаджиев, В.А. Рахмілович, О.М. Латієв, Д.О. Тузов, А.І. Авласевич, В.І. Цікало, В.П. Маковій тощо. Тим не менше, питання залишається вельми актуальним, позаяк чинне законодавство часто не дає чіткої відповіді на запити реальної практики. У національній юридичній науці інститут набувальної давності все ще невичерпно розроблений. Скажімо, спірним є питання про зміст суб'єктивного права давнісного володільця упродовж набувального строку, зокрема щодо його захисту у разі відібрання у нього речі. У праці буде досліджено питання правового обґрунтування набувальної давності, захисту давнісного володільця, відносин власника з особою, що володіє майном для давності.

Сучасне українське цивільне законодавство йде шляхом визнання права власності за незаконними володільцями після спливу певного строку. Утім, наявний український правовий інструментарій дає змогу в подальшому повернути до майнового обігу навіть річ, набуту недобросовісно, наприклад

шляхом подальшого її отримання добросовісним суб'єктом. Відновлення механізму застосування набувальної давності було викликано потребами удосконалення правового регулювання наявних матеріальних взаємодій у майновому обороті, таким чином, він позитивно оцінюється більшістю дослідників [1, с. 58; 2, с. 159–170]. У чинній редакції українського цивільного права цей інститут дещо відрізняється за змістом від юридичних конструкцій, що забезпечували досягнення такого ж результату у минулих кодифікаціях. Неважко помітити, що правова структура коментованого правового механізму доволі складна, особа може отримати право власності на чужу річ лише за наявності усіх чинників, що входять до його складу та мають юридичне значення. Право власності за давності набуває особа, що заволоділа майном у встановленому порядку і продовжує далі відкрито та безперервно володіти ним протягом визначених строків.

Однією з підстав початку перебігу набувальної давності є добросовісне заволодіння чужою річчю. Цей варіант найбільш узгоджується з класичним розумінням набувального давнісного механізму. Таким чином, не викликає сумнівів теорія про те, що **добросовісність** є однією з важливих умов давнісного володіння чужим майном. Що ж таке добросовісність у такому сенсі? За визначенням Російського Сенату, володіння визнається добросовісним, коли володілець не має усвідомлення неправомірності свого володіння [3, с. 1139]. Таке визначення терміна дається і в окремих працях сучасної цивілістики [4, с. 485]. З цього слідує, що протягом усього давнісного строку нетитульний окупант має перебувати у стані невідання стосовно порушених його володінням прав іншої особи, якій належить це майно. Дозволимо собі поставити під сумнів дану теоретичну побудову. І ось чому. Володілець, скажімо, чужого нерухомого майна аж ніяк не може залишатися добросовісним протягом усього набувального строку. Адже право власності за набувальною давністю на нерухоме майно набувається за рішенням суду. У свою чергу, звернутися до суду з відповідною заявою може лише особа, яка знає, що вона не є власником, тобто за наведеним вище визначенням – володілець недобросовісний.

Тож, українське законодавство закріплює правило, коли визначальне значення надається не добросовісному володінню, а добросовісній окупації речі. А та обставина, що набувач дізнався про відсутність повноважень у відчужувача після отримання майна, не впливає на його права стосовно речі [5, с. 33; 6, с. 119], добросовісність заволодіння полягає в усвідомленні правомірності свого волевиявлення суб'єктом у момент набуття певного майна у володіння [7, с. 7].

Варто зазначити, що особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує давніше володіння, не отримує права власності, поки цей строк не спливе. У такому разі вона набула можливості утримувати річ не тому, що має відповідне право, а незважаючи на його відсутність [8, с. 273]. Крім того, як правильно вказує К.І. Скловський, добра совість у речових відносинах є чинником, притаманним виключно тій особі, котра протистоїть праву. Дійсно, абсолютно недоцільним та зайвим виглядає доведення наявності доброї волі у носія суб'єктивного права, наприклад, у кредитора за зобов'язанням чи власника. Встановлення та доведення цього факту жодним чином не вплине на правову ситуацію [9, с. 60]. На практиці суб'єктові права немає потреби спиратися на свою *bona fides*, зокрема її доводити чи навіть презумувати, бо особі, котра йому протистоїть, треба оспорювати саме суб'єктивне право. Отже, тільки тоді, коли добра совість протиставлена праву, вона набуває безпосереднє юридичне значення, зокрема як умова набуття та захисту права [10, с. 84–85].

Добросовісність володіння чужою річчю є внутрішнім показником усвідомлення певного майнового стану самим суб'єктом. Вважаючи себе законним набувачем речі, пізнаючи соціальну цінність власної особистості, він одночасно визнає автономію контрагента, виявляє повагу до нього. І якраз таким чином цей суб'єкт забезпечує міцність створеного ним матеріального зв'язку. Отже, поняття «добросовісність», є, власне, виявом конформності щодо принципів справедливості, усвідомлених та сприйнятих особою на рівні індивідуальних ціннісних орієнтацій [11, с. 96–97].

Низка авторитетних вчених-цивілістів протиставляє правовий механізм отримання власності через сплив строку давнісного володіння іншому способові набуття цього права – добросовісному придбанню речі від неповноважного традента. Так, окремі з них вказують, що добросовісний набувач за відмови власникові у віндикаційному домаганні здатен отримати право власності тільки за давністю володіння, іншого способу не передбачено чинним законодавством [12]. Інакше кажучи, добросовісна особа, що отримала захист від віндикації, продовжує володіти без титулу, незаконно і, аби стати власником, потребує набувальної давності [13, с. 69–70]. Інші дослідники більш толерантно оцінюють правовий механізм набуття власності в момент добросовісного отримання речі від неповноважного продавця, але при цьому вони також за-

діюють інститут давності набувальної, надаючи їй нульової тривалості (моментальна набувальна давність) [14, с. 138].

Ми вважаємо такі підходи не зовсім виваженими. Насправді, з урахуванням масиву доктринальних досліджень питання можемо дійти обґрунтованого висновку про різну юридичну сутність набуття права власності добросовісним набувачем від неповноважного відчужувача та в режимі набувальної давності. Попри те, що досягається, принаймні, зовнішньо, однаковий результат, задіюються відмінні правові та соціальні стрижні. Давність як основа подальшої власності реалізує мовчазне погодження попереднього носія права на уступку іншій особі [15, с. 27–32], це відбувається за згоди власника або без такої, але його пасивність протягом встановленого законом періоду вільно чи невільно має юридичне значення. Натомість, за наявності обставин, вказаних у ч. 1 ст. 388 ЦКУ, можливість особи, що втратила річ, повернути її припиняється якраз не з огляду на тривале користування іншим суб'єктом, а саме у зв'язку з набуттям останнім права власності. І хай би як не тлумачили окремі дослідники цю ситуацію, нині застосування правила ст. 330 ЦКУ має бути однозначним: добросовісний набувач майна від неповноважного відчужувача стає його власником саме в момент передачі речі. *Bona fides* тут має вирішальне значення: сторона, уклавши договір з особою, котра має лише видимість правомочності, захищена не тому, що їй передалося відповідне право, а всупереч йому [8, с. 273].

Сенс та значення придбання права власності за давністю володіння полягає у тому, що власник втратив інтерес до права і не вимагає його здійснення [16, с. 125]. У разі ж добросовісного набуття особою, що продовжує вважати себе власником, всіляко намагається повернути річ, але закон їй такої можливості не надає. Тож між двома вказаними явищами – набуттям власності за давністю володіння та добросовісним набуттям речі від неповноважного відчужувача – є принципова різниця [17, с. 325–326]. Варто визнати цілком правильним твердження В.А. Рахміловича: набувальна давність застосовується, зокрема, у тих випадках, коли річ могла бути витребувана у добросовісного набувача, коли ж майно не може бути витребуване, немає місця для набувальної давності [18, с. 127–128].

І з урахуванням цього сфера застосування набувальної давності для добросовісних набувачів насправді значно звужується: за чинним українським законодавством, такі суб'єкти стануть власниками утримуваного майна тільки за наявності складного фактичного складу: 1) річ отримана безоплатно або вона свого часу вибула від власника з дефектом волі останнього; 2) власник протягом позовної давності не витребував річ із добросовісного незаконного володіння. Отже, саме звуженим застосуванням давнісного набувального інституту до добросовісних набувачів певною мірою пояснюється розширення кола осіб, що можуть отримати власність за давністю володіння, суб'єктами, які не повернули май-

но після закінчення строку договору¹. Зокрема, на можливість набуття власності за давністю особами, що втратили законну підставу для володіння річчю (заставодержателя, зберігача тощо), вказував свого часу Г.Ф. Шершеневич [19, с. 188–189]. Однак правовий режим набуття власності останніми та добросовісними особами не є тотожним. Різниця не тільки у тривалості належного давнісного володіння нерухомим майном (для добросовісних набувачів цей період становить 10 років, тоді як для володільців, що продовжують утримувати чуже майно після спливу договору, – 15 років). Істотно відрізняється й порядок обчислення набувальної давності. У першому випадку вона починається від терміну заволодіння, а у другому – після закінчення позовної давності.

При цьому в літературі досі триває давня жвава дискусія стосовно необхідності розмежування таких чинників, як добра совість набувача майна, для відносин щодо набуття власності в момент отримання речі від неповноважного традента та за набувальною давністю. Одні дослідники відзначають їхню відмінну правову природу з огляду на різну мету юридичних механізмів обмеження ввідикації та набувальної давності [20, с. 187–189]. Зазначається, що набувальна давність має поширюватися лише на тих добросовісних володільців, в яких на момент надходження речі не могло виникнути право власності [21, с. 199]. Такий підхід значною мірою ґрунтується на засадах Німецького цивільного укладення (пар. 937) та положеннях російського цивільного законодавства, що з них походять, згідно з якими однією для підстав заперечення проти ввідикації (а значить, і для можливого набуття права власності під час отримання майна від неповноважного продавця) є добра совість набувача на час такої передачі. Натомість, за цією теорією, давнісний володільець повинен мати bona fides не тільки на момент окупації речі, а й протягом часу володіння (п. 1 ст. 234 ЦК РФ). Інші вчені, навпаки, наголошують на фактичній тотожності статусу добросовісної особи в обох цих ситуаціях, заявляючи про дефектність та невідповідність стану фактичних відносин згаданій ст. 234 [6, с. 119]. Ми підтримуємо останню позицію, і не лише тому, що український закон її дотримується. Вона більш повно відповідає реальній сутності відповідних матеріальних взаємин.

З огляду на проведену у цій праці дослідження, можемо дійти певних висновків. Норми про набувальну давність потребують додаткового всебічного та глибокого аналізу й адаптації до конкретних ситуацій в матеріальному обороті. Як одна з підстав набуття права власності на майно, набувальна давність нерозривно пов'язана з суміжними правовими інститутами, такими як право на фактичне володіння, захист такого володіння. Тож мусимо на законодавчому рівні вирішити питання про запровадження посесорного володільницького захисту. Крім того, коментоване положення абз. 2 ч. 3 ст. 344 ЦКУ має

бути поширене і на випадки добросовісного давнісного володіння (вважаємо нинішню конструкцію цієї норми, коли відповідний позовний захист не стосується добросовісних набувачів, прикрою технічною помилкою законодавця).

Проведений у праці аналіз також дає можливість зазначити про продовження перебігу набувальної давності і після того, як добросовісний набувач майна дізнається про неправомірність свого володіння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Луць В.В. Строки захисту цивільних прав. Конспекти лекцій зі спецкурсу / В.В. Луць. – Львів: ЛДУ, 1993. – 60 с.
2. Черепяхин Б.Б. Приобретение права собственности по давности владения / Труды по гражданскому праву. – М.: Статут, 2001. – С. 151–170.
3. Решение гражданского кассационного Сената 1872 г. № 470, 1878 г. № 176, 1869 г. № 315 / Левитский М.А. К вопросу о давности // Вестник права и нотариата. – 1910. – № 38. – С. 1139–1140.
4. Цивільне право України [Текст] / За ред. О.В. Дзебри, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – Книга 1. – 720 с.
5. Белов В. Добросовестность, разумность, справедливость как принципы гражданского права / В. Белов // Законодательство. – 1998. – № 8. – С. 20–54.
6. Скловский К.И. Отношения собственника с незаконным владельцем и приобретательная давность / К.И. Скловский // Хозяйство и право. – 2001. – № 5. – С. 116–119.
7. Маковий В.П. Набувальна давність у цивільному праві : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В.П. Маковий. – Харків, 2007. – 19 с.
8. Эннекцерус Л. Курс германского гражданского права / Л. Эннекцерус ; Пер с нем. ; под ред. И.Б. Новицкого. – М.: Иностранная литература, 1950. – Т. 1, полугом 1. – 483 с.
9. Скловский К. Механизм перехода права и последствия цессии / К.И. Скловский // Хозяйство и право. – 2002. – № 2. – С. 60–67.
10. Скловский К.И. Применение норм о доброй совести в гражданском праве России / К.И. Скловский // Хозяйство и право. – 2002. – № 9. – С. 79–94.
11. Дождев Д.В. Добросовестность (bona fides) как правовой принцип / Д.В. Дождев // Политико-правовые ценности: история и современность / Под ред. В.С. Нерсесянца. – М.: Едиториал УРСС, 2000. – С. 96–128.
12. Авласевич А.И. Проблемы приобретения права собственности от неуправомоченного отчуждателя, владения и владельческой защитой [Текст] / А.И. Авласевич / [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.ibil.ru/index.php?type=review&area=1&p=articles&id=708>
13. Аксюк И.В. Добросовестность приобретения как основание возникновения права собственности на недвижимость / И.В. Аксюк // Журнал российского права. – 2007. – № 3. – С. 67–72.
14. Морандьер Жулио де ла. Гражданское право Франции / Ж. Морандьер ; Пер. с фр. Е.А. Флейшиц. – Т. 2. – М., 1960. – 728 с.
15. Попович П.В. Приобретательная давность по русскому и остзейскому гражданскому праву равно по проекту гражданского уложения / П.В. Попович. – Варшава: Тип. Варш. учеб. округа, 1913. – 252 с.

¹ В літературі таких суб'єктів часто ототожнюють із недобросовісними за володільцями (Див., наприклад, [25, с. 48], хоча ми таку точку зору не поділяємо.

16. Бубнов М.Ю. Приобретательная давность как основание приобретения права собственности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.0 / М.Ю. Бубнов. – Рязань, 2003. – 174 с.

17. Цивільне право України [Текст] / За ред. І.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Т. 1. – К.: ЮрінкомІнтер, 2004. – 480 с.

18. Рахмилович В.А. О праве собственности на вещь, отчужденную неуправомоченным лицом добросовестному приобретателю (к вопросу о приобретении права от неуправомоченного лица) / В.А. Рахмилович // Проблемы современного гражданского права. Сборник статей / Отв. ред.

В.Н. Литовкин, В.А. Рахмилович. – М.: Городец, 2000. – С. 126–144.

19. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Г.Ф. Шершеневич. – М.: Фирма Спарк, 1995. – 556 с.

20. Масевич М.Г. Основания приобретения права собственности на бесхозяйные вещи / М.Г. Масевич // Проблемы современного гражданского права. Сборник статей / Отв. ред. В.Н. Литовкин, В.А. Рахмилович. – М.: Городец, 2000. – С. 182–189.

21. Толстой Ю.К. Содержание и гражданско-правовая защита права собственности в СССР / Ю.К. Толстой – Л.: Изд-во ЛГУ, 1955. – 220 с.

Гуйван П.Д. НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЗА НАБУВАЛЬНОЮ ДАВНІСТЮ ТА ЙОГО ВІДМІННІСТЬ ВІД ОТРИМАННЯ ВЛАСНОСТІ ПРИ КУПІВЛІ МАЙНА У НЕПОВНОВАЖНОГО ВІДЧУЖУВАЧА

У праці проведено дослідження сутності та змісту матеріального права на володіння чужим майном упродовж перебігу набувальної давності. Проведено порівняльний аналіз українського та зарубіжного законодавства у цій сфері правового регулювання. Вивчено структуру правового механізму та зміст чинників, що визначають продуктивність цього інституту. Визначені відмінності у правовому регулюванні набуття власності за давністю володіння та отримання права власності внаслідок купівлі майна у неповноважного відчужувача. Надані пропозиції стосовно коригування доктринальних та законодавчих підходів у коментованій сфері.

Ключові слова: набувальна давність, добросовісність заволодіння майном.

Гуйван П.Д. ПРИОБРЕТЕНИЕ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ ПО ПРИОБРЕТАТЕЛЬНОЙ ДАВНОСТИ И ЕГО ОТЛИЧИЕ ОТ ПОЛУЧЕНИЯ СОБСТВЕННОСТИ ПРИ ПОКУПКЕ ИМУЩЕСТВА У НЕПОЛНОМОЧНОГО ОТЧУЖДАТЕЛЯ

В этой работе проведено исследование сущности и содержания материального права на владение чужим имуществом в течение приобретательной давности. Проведен сравнительный анализ украинского и зарубежного законодательства в данной сфере правового регулирования. Изучена структура правового механизма и содержание факторов, определяющих производительность данного института. Определены различия в правовом регулировании приобретения собственности по давности владения и получении права собственности в результате покупки имущества у полномочного отчуждателя. Предоставлены предложения по корректировке доктринальных и законодательных подходов в комментируемой сфере.

Ключевые слова: приобретательная давность, добросовестность завладения имуществом.

Guyvan P.D. ACQUISITION OF OWNERSHIP RIGHTS BY ACQUISITIVE PRESCRIPTION AND ITS DIFFERENCE FROM THE ACQUISITION OF PROPERTY WHEN BUYING PROPERTY FROM AN UNAUTHORIZED ALIENATOR

In this work, the essence and content of the material right to own another's property within the period of acquisitive prescription has been investigated. The grounds and the procedure for acquiring property on another's property as a result of its long, open and continuous use as a bona fide purchaser, as well as by a person who did not return property after the end of the contractual use period, have been analyzed. A comparative analysis of Ukrainian and foreign legislation in this area of legal regulation is carried out. In the current version of Ukrainian civil law, this institution is somewhat different in content from legal constructions that ensured the achievement of the same result in other states. In this respect, using the experience of individual countries, it was proposed at the legislative level to consider in detail the issue of introducing a mechanism for acquiring property into ownership after the possession of possession for unfair purchasers, by establishing for them an elongated period of acquisitive prescription. The question of the possibility to become owner of ownerless property in case of its long retention is investigated. For this, a comparative analysis of Ukrainian and foreign legislation was carried out. Appropriate recommendations have been made to achieve the effectiveness and effectiveness of legal norms in this field.

The structure of the legal mechanism and the content of the factors determining the productivity of this institution are studied. In particular, much attention is paid to the legal essence of such a factor as good faith - bona fides, which is one of the important conditions for the long-time possession of another's property. Criticized scientific concept, according to which the non-titular occupant during the whole period should be in a state of ignorance of the rights of another person, who owns the property, violated by his ownership. With such an approach, if a person who has property for a certain period of time, from some moment knows, to whom it belongs and the ownership of this property has not ceased, then he becomes unfair and can not acquire the right by prescription of possession. and, according to this logic, from this moment the flow of acquisitive prescription ceases. In fact, the situation where the owner during the entire purchasing period did not know about the existence of the owner of the property is unlikely and not viable. The owner, say, of someone else's immovable property can not remain in good faith throughout the entire purchasing period. After all, the right of ownership by acquisitive prescription for immovable property is acquired by a court decision at the owner's request. Therefore, the decisive importance is attached not to bona fide possession, but to the bona fide occupation of things.

Proposals have been made to correct doctrinal and legislative approaches in the commented field.

Key words: acquisitive prescription, conscientiousness of possession of property.

Івашенко В.А.,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

УДК 347.77

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
НА ТЕРИТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ У 1918–1938 РР.**

Останнім часом актуальними є питання удосконалення законодавчого регулювання сфери інтелектуальної власності в Україні. Зміни до законодавства мають бути належним чином продумані та підготовлені. У процесі підготовки цінними є не тільки передовий європейський досвід, але й правові традиції, які склалися в Україні у різні історичні періоди. З огляду на це, комплексне вивчення нормативно-правового забезпечення сфери інтелектуальної власності на території українських земель, що входили до складу інших держав, зокрема Чехословаччини, є важливим для сьогодення.

Окремі аспекти досліджуваної нами тематики вивчалися переважно чеськими вченими, зокрема В. Вінопалом та О. Пилетовою. Вітчизняних розвідок, в яких розкривалась би обрана для статті тема, нам віднайти не вдалося, що вкотре засвідчує актуальність теми. Автор статті ставить за мету розкрити особливості законодавства у сфері охорони інтелектуальної власності, яке діяло в Чехословаччині та на території Закарпаття у 1918–1938 рр.

Однією з етнічних українських територій, яка після розпаду Австро-Угорщини опинилася у складі сусідньої держави, стало Закарпаття, яке після 1918 р. увійшло до складу Чехословаччини як окремих автономний округ. Перебуваючи у складі Австро-Угорщини, Закарпаття підпорядковувалося Угорському королівству, з огляду на це на його території діяло угорське законодавство з інтелектуальної власності, яке за своїм змістом було практично ідентичним австрійському. Чеські землі належали до австрійської частини імперії Габсбургів, а отже, там на момент утворення Чехословаччини чинним було законодавство Австрії [1].

Відразу після створення Чехословаччини було відкориговане законодавство у сфері промислової власності. Перший патентний закон був прийнятий 27 травня 1919 р. Чехословаччина, на відміну від Польщі, яка пішла шляхом вироблення кардинально нового законодавства, у власний патентний закон заклала стандарти охорони, що діяли в Австро-Угорщині [2]. Це пояснюється тим, що на території Чехословаччини діяли австрійські стандарти правової охорони, а на території польських земель у різних регіонах діяло російське, австрійське і німецьке законодавство і не було вироблено єдиних правових традицій в охороні інтелектуальної власності.

Іншим аспектом прийняття попередніх традицій було те, що законодавство у сфері інтелектуальної власності, зокрема патентний закон 1897 р. високо оцінювався фахівцями.

Зміни у вказаному законі стосувалися лише певних термінологічних та мовних особливостей які були скореговані для нової держави.

Позитивним кроком у формуванні законодавства у сфері промислової власності стало входження Закарпаття до міжнародної системи охорони інтелектуальної власності. Чехословаччина у 1919 р. приєдналася до Паризької конвенції з охорони інтелектуальної власності і Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію товарних знаків, після чого одним із перших кроків стало заснування Патентного відомства та Патентного суду [3]. У тому ж році затверджено штат патентного відомства, до якого входило 16 технічних співробітників і 4 юристи. Саме Патентне відомство знаходилося у палаці Валенштейн у Празі.

За перші кілька років існування патентного відомства робота велася у напрямі визнання австрійських патентів. Першим був переведений австрійський патент Р 70/1918, з 1918 по 1925 рр. із 6 506 виданих патентів третина була по заявках, зроблених у часи існування імперії Габсбургів. У 1922 р. був прийнятий новий закон, який вносив незначні зміни у сферу регулювання винахідництва і базувався на тих самих стандартах, що й австрійське законодавство.

Із розвитком держави розширювалося і патентне відомство. Станом на 1 січня 1924 р. загальна чисельність співробітників патентного відомства зростає до 99 осіб – голови відомства, його заступників, 50 техніків, 8 юристів, 6 бухгалтерів, 33 офісних і бібліотечних працівників [2]. Патентне відомство Чехословаччини упродовж 1919–1934 р. очолювала єдина особа – Алоїс Німіц. Вказане відомство діяло у складі Міністерства промисловості та торгівлі. Також упродовж 1920-х рр. було прийнято низку урядових постанов, що доповнювали патентне законодавство та детальніше регулювали окремі аспекти промислової власності. Серед таких документів була і постанова № 6 від 22 грудня 1925 р., що регламентувала права і обов'язки Патентних повірених. Варто звернути увагу на певний вплив СРСР, розвиток законодавства Чехословаччини. Так, чехословацьким урядом було прийнято постанову № 62 130/1935 Coll. «Про реалізацію угоди про взаємний захист прав власності» відповідно до торговельної угоди з СРСР, яка підписана у Празі 25 березня 1935 р. Зазначені договори стосувалися окремих аспектів охорони інтелектуальної власності [2].

Окремі зміни, внесені до законодавства, стосувалися юридичної освіти членів патентного відомства, які займалися вирішенням конфліктних питань

щодо патентних заявок. Також збільшувалися розміри штрафів щодо порушення прав патентовласників. За різного роду порушення, згідно з рішенням суду, накладалися санкції у розмірі від 50 до 2 000 крон або позбавлення волі на строк від трьох днів до одного місяця. Економічний розвиток країни сприяв зміні державної політики в області патентного захисту. У жовтні 1922 р. владою були збільшені збори за подання патентних заявок і щорічної плати за підтримку чинності патенту. За подачу заявки з 1 грудня 1922 р. розмір плати становив 100 крон, за підтримку чинності патенту розмір оплати становив від 100 крон у перший рік чинності і зростав до 1 700 крон на рік за п'ятнадцятий [2].

Формування власного законодавства у сфері авторського права здійснювалося на тих самих принципах, що і законодавства у сфері промислової власності.

У період з 1918 по 1926 рр. чинність австрійського закону про авторське право була поширена на всю територію Чехословаччини. Таким чином, було запроваджено єдину модель охорони авторського права на чеських та словацьких землях, включно із Закарпаттям.

Новий закон «Про авторське право» було прийнято у 1926 р. (далі – Закон 1926 р.). Основою нового законодавства з авторського права став австрійський закон 1895 р. У Законі 1926 р. відображалися система й основні принципи австрійського законодавства, які полягали в єдності і винятковості авторських прав, що закріплювали не тільки матеріальні, але і нематеріальні права [4]. Положення Закону 1926 р. відповідали міжнародним стандартам охорони авторського права, оскільки Чехословаччина приєдналася до Бернської конвенції у 1921 р. [5]. Щодо характеристик самого закону, попри схожість зі старим австрійським законодавством, він мав і свої особливості. У § 1 був чітко визначений предмет регулювання закону, зокрема до нього належала сфера літературної художньої, музичної та фотографічної творчості. Також наводився детальний перелік об'єктів авторського права (§ 4, 5), однак вказаний перелік подавався не в одній, а кількох статтях, які об'єднували об'єкти авторського права за певним напрямом та специфікою. Якщо в § 4 були включені різного роду оригінальні твори, то в § 5 йшлося про похідні твори. На рівні з іншими об'єктами Законом 1926 р. охоронялися твори кінематографії або твори, створені аналогічним чином. В окрему групу в межах § 4 були об'єднані креслення, плани, карти, пластикові креслення, ескізи, географічні і топографічні плани, глобуси, фотографії та інші технічного змісту твори. Вказаний у § 4 перелік об'єктів авторського права вичерпним не був. Цікавим було те, що закон охороняв твори як такі, чітко не визначаючи об'єктивну форму існування. З огляду на це можемо зробити висновок, що законом 1926 р. охоронялися твори у будь-якій формі існування, як усні, так і письмові.

Згідно з § 7, регламентувалася правова охорона похідних творів, зокрема перекладів, аранжувань

та інших творів. Такі твори були об'єктами правової охорони за умови наявності дозволу на переклад або переробку від власника оригінального твору. Також законом визначалося поняття публікації твору (оприлюднення) (§ 8). Автором твору, відповідно до § 9, вважалась особа, яка створила твір. Автором могла бути тільки фізична особа, хоча у законі про це прямо не йшлося. Законодавцем чітко визначалося поняття «співавторство», яке за видом ділилось на подільне і неподільне (§ 10). Закріплені у чехословацькому законодавстві принципи охорони є близькими до сучасних. Окремими статтями регламентувалися особисті немайнові права, право на ім'я (§ 12), право видати твір анонімно або під псевдонімом (§ 13). Автор міг передати права невизначеному колу осіб або у спадщину. Реалізація майнових прав та порядок передачі, прав на твори була аналогічною до закону 1895 р. [6]. Однак окремі положення деталізувалися. Зокрема чіткіше регламентувалися порядок замовлення твору (§ 17), порядок передачі права власності на твір, правові засади укладання контракту та відповідні наслідки його невиконання (§ 19). Важливими були положення, що закріплювали конфіденційність і приватність листування. Заборонялося без згоди авторів листування та особи, якій адресований лист, публікувати таке листування (§ 26). Право дозволяти чи забороняти опублікування листів після смерті автора належало спадкоємцям.

Щодо переліку випадків вільного використання творів (§ 29), вони були обмежені, а їх перелік був практично незмінним порівняно із законом 1895 р. Як і раніше, дозволялося цитування, використання в навчальних і наукових цілях, використання в домашніх умовах тощо. Новацією була поява положень, які регламентували порядок діяльності літературних та інших асоціацій та фактично започатковували систему колективного управління. Тривалість термінів охорони твору була збільшена до 50 років. Така тенденція характерна для більшості країн, що були утворені унаслідок підписання Версальсько-Вашингтонської системи договорів. Як і Польща, Чехословаччина долучилася до Бернської конвенції. Законом охоронялася цілісність та зміст творів, які були цінними для суспільства. Справедливим буде зауважити, що чехословацьке законодавство, яке діяло на території Закарпаття, не для всіх творів застосовувало 50-річний термін охорони. Згідно з § 41, фотороботи охоронялися 10 років після видання, а якщо робота була опублікована після смерті автора – 10 років після публікації. Особливістю Закону 1926 р. стала деталізація положень щодо захисту порушених авторських прав. Положення про захист були включені до IV розділу закону. Порушення прав на твір класифікувалися за ступенем тяжкості. Зокрема, свідоме порушення авторських прав, яке вчинила особа, прирівнювалося до злочину (§§ 45, 46), санкція за який передбачала позбавлення волі на строк від двох тижнів до шести місяців, або штраф у розмірі 250 000 крон, або ж обидва покарання. Натомість за менш жорсткі порушення санкції були знач-

но меншими. Згідно з § 47, за порушення авторського права, яке не завдало значних збитків, санкція передбачала штраф у розмірі від 50 до 10 000 крон або позбавлення волі на строк від трьох днів до одного місяця. Також визначалася підсудність справ та особливості притягнення до відповідальності окремих категорій осіб, зокрема військовослужбовців (§ 49). Крім кримінальної відповідальності, за правопорушення, визначені у § 45 або § 46, у процесі розгляду могли бути застосовані тимчасові заходи, які передбачали різного роду дії, що унеможливили б подальше порушення до закінчення розгляду справи [6].

Передбачалася можливість заміни ув'язнення грошовим стягненням. Більшість осіб відповідали у рамках цивільного позову. Зміни до закону про авторське право 1926 р. було внесено у 1936 р. Вони загалом були незначними і стосувалися окремих параграфів. Зокрема, зміни стосувалися порядку використання твору § 16 (а), порядку публікації твору та порядку дачі дозволів на публікацію (§ 21), використання творів в освітніх цілях і з пізнавальною метою у громадських місцях (§ 23), також правил використання творів періодичної преси та інших творів із зазначенням джерела (§ 24). Окремі зміни стосувалися прав професійних асоціацій, які, по суті, були організаціями колективного управління. Згідно з § 30 а), визначались правовий статус такої асоціації та загальні засади її діяльності та ліцензування з боку держави. На підставі внесених змін асоціації, що мали відповідний статус, отримали цілий спектр можливостей щодо управління майновими правами авторів. Облік таких асоціацій здійснювався Міністерством освіти Чехословаччини [7]. Таким чином, законодавство Чехословаччини у сфері промислової власності та авторського права, зберігаючи у своїй основі старе австрійське законодавство, було істот-

но доповнене змінами, що зроблені із врахуванням тодішніх європейських тенденцій. Законодавцем деталізовано об'єкти охорони, включені положення щодо управління майновими правами авторів та посилено норми відповідальності щодо прав інтелектуальної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. RIGORÓZNÍ PRÁCE [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/84003/?lang=cs>.
2. Národní archiv – Patentní úřad, Praha Počátky Patentního úřadu, 1919-1923 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.badatelna.eu/fond/2275/uvod/7123#sthash.r4rcUEKE.dpuf>.
3. Patenty a průmyslové vzory [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://patentnarozum.eu/lekce/patenty-a-prumyslove-vzory>.
4. Olga Pitelová. Vývoj a ochrana autorských práv v oblasti kultury // Masarykova univerzita Právnická fakulta Katedra občanského práva. 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://is.muni.cz/th/81629/pravf_m/doc.
5. Vilém Vinopal. Analýza českého autorského práva v kontextu společenských změn: vývoj od poloviny 20. století do současnosti: diplomová práce [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://piratskenoviny.cz/?c_id=32710.
6. Zákon o právu autorském, 218/1926 Sb. ZÁKON ze dne 24. listopadu 1926 o původském právu k dílům literárním, uměleckým a fotografickým (o právu autorském) Změna: 120/1936 Sb [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amaterskedivadlo.cz/main.php?data=txt&id=31>.
7. Zákon ze dne 24.4.1936, kterým se mění a doplňuje zákon ze dne 24. listopadu 1926, č. 218 sb. z. a n., o původském právu k dílům literárním, uměleckým a fotografickým (o právu autorském) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.epravo.cz/vyhledavani=-aspi/?Id6540=&Section1=&IdPara1&ParaC=2>.

Іващенко В.А. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ У 1918–1938 рр.

У статті проаналізовано правове регулювання сфери інтелектуальної власності на території Закарпаття у 1918–1938 рр. З'ясовано, що у вказаний історичний період Закарпаття входило до складу Чехословаччини, а отже, на території Закарпаття діяло чехословацьке законодавство. На основі нормативної бази та окремих теоретичних напрацювань показано низку законодавчих кроків Чехословацької влади у процесі формування системи правової охорони інтелектуальної власності. З'ясовано, що законодавство Чехословаччини у сфері інтелектуальної власності, на відміну від сусідніх країн, зокрема Польщі, формувалося на основі попереднього правового досвіду. Автором у загальних рисах розкрито процес формування патентного відомства Чехословаччини. Встановлено, що основним напрямом діяльності патентного відомства у початковий період його існування була робота з розглядом заявок поданих за часів Австро-Угорської імперії. Також звертає увагу стабільність у кадровій політиці патентного відомства, яке упродовж багатьох років очолював Алоїз Німіц. Автором наголошується на сталості правових традицій у сфері інтелектуальної власності в Чехословаччині загалом та на території Закарпаття зокрема. Також у статті показано зміни у сфері регулювання авторських правовідносин, які відбулися у зв'язку з оновленням законодавства у 1926 р. На основі нормативно-правової бази показано створення інституту колективного управління авторськими правами, який формувався на базі творчих спілок. Встановлено, що після прийняття нового законодавства було посилено відповідальність за порушення авторського права, збільшено штрафні санкції та за окремі правопорушення передбачалася кримінальна відповідальність.

Ключові слова: Закарпаття, законодавство, авторське право, промислова власність, патентне відомство, юридична відповідальність.

Иващенко В.А. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОХРАНЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ НА ТЕРРИТОРИИ ЗАКАРПАТЬЯ В 1918–1938 гг.

В статье проанализировано правовое регулирование сферы интеллектуальной собственности на территории Закарпатья в 1918–1938 гг. Установлено, что в указанный исторический период Закарпатье входило в состав Чехословакии и на территории Закарпатья действовало чехословацкое законодательство. На основе нормативной базы и отдельных теоретических наработок показан ряд законодательных шагов чехословацкой власти в процессе формирования системы правовой охраны интеллектуальной собственности. Выяснено, что законодательство Чехословакии в сфере интеллектуальной собственности, в отличие от соседних стран, в частности Польши, формировалось на основе предыдущего правового опыта. Автором в общих чертах раскрыт процесс формирования патентного ведомства Чехословакии. Установлено, что основным направлением деятельности патентного ведомства в начальный период его существования была работа по рассмотрению заявок поданных во времена Австро-Венгерской империи. Также обращает внимание стабильность в кадровой политике патентного ведомства, которое на протяжении многих лет возглавлял Алоиз Нимиц. Автор отмечает постоянство традиций в сфере интеллектуальной собственности в Чехословакии в целом и на территории Закарпатья в частности. Также в статье показано изменения в сфере регулирования авторских правоотношений, которые произошли в связи с обновлением законодательства в 1926 г. На основе нормативно-правовой базы показано создание института коллективного управления авторскими правами, который формировался на основе творческих союзов. Установлено, что после принятия нового законодательства была усилена ответственность за нарушение авторского права, увеличены штрафные санкции и за отдельные правонарушения предусмотрена уголовная ответственность.

Ключевые слова: Закарпатье, законодательство, авторское право, промышленная собственность, патентное ведомство, юридическая ответственность.

Ivashchenko V.A. LEGAL REGULATION OF INTELLECTUAL PROPERTY PROTECTION IN THE TERRITORY OF ZAKARPATIA IN 1918–1938.

The article analyzes the legal regulation of the intellectual property field in the Zacarpathian region in 1918–1938. It was ascertained that during this historical period, Zacarpattia was part of Czechoslovakia, and therefore the Czechoslovak law was in force in Zacarpattia. On the basis of the normative base, and certain theoretical developments, a number of legislative steps by the Czechoslovak authorities in the process of forming a system of legal protection of intellectual property are shown. It has been clarified that the legislation of Czechoslovakia in the field of intellectual property, in contrast to neighboring countries, in particular Poland, was formed on the basis of preliminary legal experience. A positive step in the formation of legislation in the field of industrial property was the entry of Zacarpattia into an international system of protection of intellectual property. Czechoslovakia joined the Paris Convention for the Protection of Intellectual Property in 1919 and the Madrid Agreement on International Registration of Trademarks, after which the founding of the Patent Office and the Patent Court became one of the first steps. The author in general terms, discloses the process of formation of the patent office of Czechoslovakia. It was established that the main direction of the activities of the patent office in the initial period of its existence was the work on consideration of applications filed during the Austro-Hungarian Empire. Also, work was carried out in the direction of raising the professional level of the employees of the Patent Office of Czechoslovakia. In addition to patent scientists and clerks, the patent department employed a whole category of persons with higher legal education and appropriate knowledge in the field of intellectual property. Also, attention is drawn to the stability in the personnel policy of the patent office, which for many years was headed by Alois Nimitz. Note that work in the field of legislation was carried out centrally, from above, and all document circulation was concentrated in Prague. The author emphasizes the persistence of legal traditions in the field of intellectual property in Czechoslovakia in general and in Zacarpattia in particular. Also, the article shows changes in the sphere of regulation of copyright relations that took place in connection with the updating of the legislation in 1926. On the basis of the regulatory framework, the creation of a collegiate management of copyrights institute, which was formed on the basis of creative unions, is shown. It was established that after the adoption of the new legislation, responsibility for the violation of copyright was strengthened, penalties were increased and certain criminal offenses were foreseen. Also, the jurisdiction of cases and peculiarities of prosecution were determined by certain categories of persons, in particular, military personnel. Attention is also drawn to the fact that the Czechoslovakia and the Soviet Union, in which intellectual property law was based on the principles of public ownership, has also exerted a certain influence on the formation of a normative framework in the field of intellectual property.

Key words: Zacarpattia, legislation, copyright, industrial property, patent office, legal liability.

Кройтор В.А.,

*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ*

УДК 347.62

ДІЯ ПРИНЦИПУ ПОЄДНАННЯ ГЛАСНОСТІ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇЇ ОБМЕЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ

Постановка проблеми. Сучасні демократичні реформи в Україні безпосередньо позначаються на необхідності подальшого становлення та розвитку національного судоустрою, підвищення ефективності здійснення правосуддя, оновлення процесуального законодавства й створення системи судочинства відповідно до європейських стандартів правосуддя.

В юридичній літературі зазначається, що національні процесуальні законодавства держав є досить різними, але все ж таки можна визначити незмінні компоненти судового процесу, котрі, поряд із предметом захисту, характеризують правосудні засади судової діяльності і судової форми захисту [1, с. 97]. При цьому ця невичерпно досліджена проблема справедливо пов'язується з наявним у законодавстві низки держав терміном «належна правова процедура» [2, с. 12]. Так, ця процедура, на думку американських юристів, складається з двох елементів: оповіщення та слухання, тобто оповіщення всіх заінтересованих осіб про подальший розгляд їх справи і надання їм змоги брати участь в її розгляді. Член Верховного суду США Дуглас назвав оповіщення і слухання фундаментальними принципами належної правової процедури [3, с. 97].

Зазначені вище положення і зумовлюють необхідність звернення до дослідження змісту одного з основних принципів цивільного судочинства – принципу поєднання гласності та можливості її обмеження в цивільному судочинстві. Цей принцип із незначними особливостями відбивається у процесуальному законодавстві практично будь-якої держави і відомий також як принцип публічності. Його основу становлять такі акти, як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 14), Європейська конвенція прав людини і основних прав (ст.ст. 6, 40) тощо, згідно з якими кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи. З урахуванням змісту зазначених актів дотримання принципу публічності Європейський суд із прав людини пов'язує з такими обставинами: 1) відкритістю судового розгляду в суді першої інстанції; 2) правом заявника бути особисто вислуханим судом із питань, що стосуються фактичної сторони справи, в суді будь-якої інстанції, яка розглядає питання факту; 3) забезпеченням загальнодоступності змісту (тексту) судового рішення, що приймається будь-якою інстанцією, шляхом його публічного оголошення, депонування його іншими способами [4, с. 158].

Можна назвати різні аспекти прояву принципу, що розглядається: від права сторін знати, що відбу-

вається стосовно розгляду їх справи, і особисто бути присутнім під час здійснення процесуальних дій (гласність у вузькому значенні) до можливості сторонніх осіб бути присутніми під час розгляду будь-якої цивільної справи й отримувати інформацію про діяльність судів іншими законними способами (гласність у широкому значенні). В юридичній літературі часто згадується про таку вимогу до правосуддя, як його транспарентність чи прозорість, яка за своїм змістом є ширшою за гласність [5, с. 128–129].

При цьому у вітчизняному законодавстві гласність розуміється, в першу чергу, як відкритість судового розгляду (ст. 6 ЦПК України), яка включає в себе дві порівняно самостійних правомірності, пов'язані з можливістю отримання інформації, що відбувається в залі судового засідання. По-перше, це право будь-якої особи особисто бути присутньою у залі судового засідання і, по-друге, це право опосередковано знайомитись із процесом через засоби масової інформації: як через офіційні видання органів судової влади, так і з матеріалів, що представлені засобами масової інформації.

Переходячи безпосередньо до позначеної проблеми, треба зупинитись на тому, що дія практично будь-якого принципу цивільного процесу може бути обмежена з тих чи інших підстав. У цьому плані не є винятком і принцип поєднання гласності та можливості її обмеження в цивільному судочинстві. Так, згідно зі ст. 6 Європейської конвенції прав про захист прав людини й основоположних свобод, судові рішення оголошуються публічно, однак преса та публіка можуть не допускатись на судові засідання протягом усього процесу або його частини з міркувань моралі, суспільного порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, а також коли цього вимагають інтереси суспільства неповнолітніх або для захисту приватного життя сторін, або – тією мірою, якою, на думку суду, суворо необхідно – за особливих обставин, коли гласність порушувала б інтереси правосуддя. Таку норму містить і ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

За українським процесуальним законодавством (ст. 6 ЦПК України), закритий судовий розгляд допускається у разі, якщо відкритий розгляд може призвести до розголошення державної або іншої таємниці, яка охороняється законом, а також за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші осо-

бисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі, або відомостей, що принижують їх честь і гідність.

Тобто в судових засіданнях закритий розгляд допускається, по-перше, в разі, якщо відкритий розгляд може призвести до розголошення відомостей, що становлять державну або іншу таємницю, яка охороняється законом. Це імперативне правило, яке діє незалежно від ініціативи сторін і розсуду суду. І, по-друге, закрите судове засідання може бути проведено на задоволення відповідного клопотання особи, яка бере участь у справі, з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі, або відомостей, що принижують їх честь і гідність (ч. 3 ст. 6 ЦПК України).

Враховуючи, що судовий порядок усиновлення в нашій країні існує трохи більше десяти років, цілком закономірним є питання: наскільки виправданим є зазначене вище формулювання закону про можливість суду проводити закрите судове засідання зі справ про всиновлення (удочеріння) дітей, і, як наслідок, – неможливість доступу зацікавлених осіб до матеріалів цих справ іншим шляхом. Це дуже серйозне питання, оскільки воно стосується проблеми обмеження дії одного з основоположних принципів здійснення правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження цієї проблеми зумовлена й тим, що протягом десятиліть розвитку цивільного судочинства проблема гласності судового захисту цивільних прав фізичних та юридичних осіб не знайшла свого належного висвітлення. Як правило, ці проблеми висвітлюються тільки на рівні підручників та навчальних посібників [6, с. 39–40; 7, с. 35–36; 8, с. 42; 9, с. 23–24; 10, с. 122–132; 11, с. 230–235]. Торкався окремих аспектів гласності цивільного судочинства й автор цієї статті [12–19]. Теоретичні висновки та рекомендації, надані в роботах зазначених авторів, безумовно, мають важливе значення і слугували підґрунтям цього дослідження, проте деякі питання гласності в цивільному судочинстві залишились дискусійними або мають дискусійний характер. Зокрема, такими є питання можливості суду проводити закрите судове засідання зі справ про всиновлення (удочеріння) дітей, які в юридичній літературі майже не розглядалися.

Формулювання мети та завдань дослідження. Метою цієї статті є визначення можливості суду проводити закрите судове засідання зі справ про всиновлення (удочеріння) дітей, оскільки воно стосується проблеми обмеження дії одного з основоположних принципів здійснення правосуддя – принципу поєднання гласності та можливості її обмеження в цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Можна сказати, що зміст засади гласності цивільного судочинства становлять правові вимоги, звернені безпосередньо до суду (процесуальний зміст принципу гласності) і положення, які закріплюють права громадян, що

виникають у зв'язку з проведенням відкритого судового розгляду (публічність).

У процесуальний зміст засади гласності судового розгляду цивільних справ, на нашу думку, входять такі елементи: найбільш повно гласність здійснюється у відкритому судовому розгляді, який, згідно з ч. 2 ст. 6 ЦПК України, є основним елементом змісту гласності судового розгляду цивільних справ; обов'язкове повідомлення про час і місце розгляду справи; повне фіксування судового розгляду цивільних справ технічними засобами; підстави та загальний порядок здійснення розгляду цивільної справи у закритому судовому засіданні; прилюдне оголошення рішень та ухвал, якими завершується розгляд справи.

Важливим елементом змісту засади гласності цивільного судочинства є підстави та загальний порядок закритого судового розгляду цивільних справ. Як уже зазначалось, зміст принципу гласності цивільного судочинства полягає в тому, що розгляд справ у всіх судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної або іншої таємниці. Закритий судовий розгляд також допускається за мотивованою ухвалою суду з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі, або відомостей, що принижують їх честь і гідність, а також забезпечення таємниці усиновлення. Сама можливість суду проводити закрите судове засідання, як уже зазначалось, стосується проблеми обмеження дії одного з основоположних принципів здійснення правосуддя – принципу поєднання гласності та можливості її обмеження в цивільному судочинстві.

Постановка питання зумовлена тим, що в основі норм, які передбачають виняток із правил, що являє собою одне з основних демократичних досягнень, мають бути вагомі підстави. І стосовно справ про всиновлення (удочеріння) дітей вони, безумовно, є. Це і необхідність захисту інтересів усиновлювачів, які приймають непросте рішення прийняти в родину дитину з надією на те, що вона вважатиме їх своїми батьками і тому вони зможуть побудувати спілкування з нею і її виховання. Це і необхідність захисту інтересів самої дитини, найбільш повне виховання і розвиток якої (особливо в ранньому віці) можливе лише у випадку, якщо дитина впевнена в тому, що живе у своїй рідній родині. Це й інтереси біологічних батьків, які можуть не бажати розголосу того, що вони були вимушені передати своїх дітей на всиновлення тощо.

У будь-якому разі закон, встановлюючи таємницю усиновлення, охороняє інтереси окремих осіб і, перш за все, інтереси усиновителів. Винятково від них залежить, чи буде збережено таємницю в кожному конкретному випадку [11, с. 233].

Разом із тим стосовно категорії справ, що розглядаються, на практиці можливі численні ситуації, за яких не знайдеться жодної особи, яка зацікавлена у збереженні таємниці інформації про усиновлення дитини. І, відповідно, не буде абсолютно необхід-

ності позбавляти заінтересованих осіб можливості отримувати інформацію про їх розгляд і обмежувати дію одного з основних принципів цивільного судочинства – принципу гласності.

Зокрема, окрім небажання самих усиновителів зберігати таємницю відомостей про всиновлення, є ще випадки, коли зберігати цю таємницю не можна і не треба. Наприклад, якщо усиновлюється дитина, що досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити, і суд з'ясовує її згоду на всиновлення; якщо в усиновителів і того, кого всиновлюють, різна національність, а можливо, і раса, а також багато інших випадків [11, с. 233]. Відкритість такої інформації може бути вирішальним моментом під час прийняття потенційними усиновителями рішення про всиновлення дитини, особливо, якщо вся громадськість дізнається про інформацію про відомих і поважних членів суспільства.

Не менш важливо і те, що позиція усиновителя, яка виражена в заяві (чи її відсутність) про проведення закритого судового розгляду, вносить визначеність стосовно того, збирається він зберігати цей факт у таємниці [11, с. 235].

Крім того, необхідно пам'ятати, що в усиновителів є як право на збереження таємниці усиновлення, так і конституційне право на розгляд їх справ у відкритому судовому засіданні. І логічно припустити, що вибір того, яким із цих взаємовиключних повноважень скористатись, має здійснити сам заявник (заявники).

Викладене дає змогу дійти висновку про те, що ст. 6 ЦПК України, яка передбачає, що розгляд справ (і в разі розгляду справ про усиновлення) проводиться в закритому судовому засіданні, залежно від наявності клопотання сторін, сформульована доречно і не потребує відповідних змін. Враховуючи, що право усиновителів на охорону таємниці усиновлення підлягає найсуворішому захисту, але тільки у разі, якщо вони самі цього забажають. Думається, що законодавче формулювання, яке містить процесуальну гарантію збереження цієї таємниці, правильно передбачає, що суд зобов'язаний провести закрите судово засідання у разі клопотання про це усиновителів.

Варто звернути увагу, що ч. 3 ст. 254 ЦПК України передбачено, що для забезпечення таємниці усиновлення у випадках, встановлених СК України (ст. 226), суд розглядає справу в закритому судовому засіданні, не пов'язуючи це із заявою клопотання. У зв'язку із зазначеним та необхідністю уникнути неоднозначності у судовій практиці пропонується викласти ч. 3 ст. 254 ЦПК України в такій редакції: «Із метою забезпечення таємниці усиновлення у випадках, встановлених Сімейним кодексом України, суд, за клопотанням заявника (заявників), розглядає справу в закритому судовому засіданні».

Як зазначено в аналізі судової практики у справах про усиновлення, що надійшли для аналізу судової практики, у клопотаннях стосовно закритого судового розгляду заявники зазначали про необхідність забезпечення таємниці усиновлення. Обґрунтова-

ною є практика тих судів, які під час проведення підготовки справи до розгляду за наявності клопотання про закрите судово засідання постановляють мотивовану ухвалу про розгляд справи в закритому судовому засіданні (ч. 7 ст. 6 ЦПК України) [20, с. 18].

У закритому судовому засіданні мають право бути присутні особи, які беруть участь у справі, а в разі необхідності – свідки, експерти, спеціалісти і перекладачі (ч. 5 ст. 6 ЦПК України).

Важливим елементом гласності судочинства є також публічне проголошення рішення в усіх випадках. Цю норму закріплено в ч. 9 ст. 6 ЦПК України. Згідно з положенням ч. 6 ст. 6 ЦПК України, розгляд справи в закритому засіданні провадиться з додержанням усіх правил цивільного судочинства. Відповідно до положень ч. 9 ст. 6 ЦПК України, рішення судів у всіх випадках проголошується прилюдно, крім випадків, коли розгляд справи проводився у закритому судовому засіданні. Особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, мають право на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду відповідної справи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, необхідність забезпечення таємниці усиновлення є підставою для розгляду судом справи цієї категорії, за наявності клопотання заявника (заявників), у закритому судовому засіданні.

Обсяг статті не дає змоги зупинитися на висвітленні всіх проблем, пов'язаних із впровадженням гласності цивільного судочинства, але вони потребують подальшого глибокого теоретичного дослідження, належного законодавчого забезпечення та осмислення практики його застосування з тим, щоб подальші зміни в законодавстві сприяли, насамперед, подальшому забезпеченню захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, більшій доступності судового захисту зазначених осіб. Так, окремому дослідженню підлягають питання визначення підстав та загального порядку проведення закритого судового розгляду у разі необхідності запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі, або відомостей, що принижують їх честь і гідність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира: Справочник / Ф.М. Решетников. – М. : Юридическая литература, 1993. – 256 с.
2. Удальцова И.В. Проблема судебного признания гражданина ограниченно дееспособным или недееспособным / И.В. Удальцова. – Х. : Нац. юрид. акад. Украины, 1999.
3. Никеров Т.И. Административно-процессуальное право США / Т.И. Никеров // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 96–103.
4. Приходько И.А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы / И.А. Приходько. – Спб. : Изд-во юридического факультета С.-Петербургского государственного университета, 2005.

5. Носырева Е.И. Значение и конституционно-нормативное содержание принципа гласности в гражданском и арбитражном судопроизводстве // Юридические записки. Вып. 19 : Современные принципы гражданского права, гражданского процессуального и арбитражного права / Под ред. Е.И. Носыревой, Т.Н. Сафроновой. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2005. – С. 128–129.

6. Штефан М.И. Цивільний процес : підруч. для студ. юрид. спеціальн. вищих закладів освіти / М.И. Штефан. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К. : Ін Юре, 2001. – 696 с.

7. Цивільне процесуальне право України: Підручник для юрид. вузів і фак-тів / [В.В. Комаров, В.І. Тертишников, Є.Г. Пушкар та ін.]; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 1999. – 592 с.

8. Гражданский процесс Украины: [Учебное пособие]. – Х. : Одиссей, 2003. – 352 с.

9. Цивільний процес : [навч. посіб.] / [А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін.]; за ред. Ю.В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 293 с.

10. Цивільне процесуальне право України : підруч. / [М.М. Ясинюк, М.П. Курило, О.В. Кіряк, Ю.В. Білоусов, О.О. Кармаза, С.І. Запара та ін.]; за заг. ред. д. ю. н., проф. М.М. Ясинюка. – К. : Алерта, 2016. – 576 с.

11. Шеменева О.Н. Пределы ограничения действия принципа гласности гражданского судопроизводства при рассмотрении дел об усыновлении (удочерении) детей // Семейные правоотношения: вопросы теории и практики : материалы Международной конференции. (Воронеж, 8 декабря 2006 г.) / под ред. О.И. Величковой, О.Н. Шеменева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2007. – 333 с.

12. Кройтор В.А. Гласність цивільного судочинства / В.А. Кройтор // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конфер. (15–16 травня 2010 р.). – Суми, ФОП Ляпощенко Л. Г., 2010. – С. 129–134.

13. Кройтор В.А. Гласність як одна з основних засад цивільного судочинства / В.А. Кройтор // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 2. – С. 64–66.

14. Кройтор В.А. Дія принципу гласності цивільного судочинства при розгляді справи про усиновлення (удочеріння) дітей / В.А. Кройтор // Проблеми цивільного права та процесу : Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора О.А. Пушкіна (7 червня 2014 р.) – Х. : ХНУВС, 2014. – С. 62–67.

15. Кройтор В.А. Зміст засади гласності цивільного судочинства / В.А. Кройтор // Проблеми процесуальної науки: історія та сучасність. Збірник наукових праць другої міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті вчених-процесуалістів Київської школи (Київ, 25–26 листопада 2010 р.). – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2010. – С. 199–202.

16. Кройтор В.А. Зміст принципу гласності цивільного судочинства: процесуальний аспект / В.А. Кройтор // Вісник національного університету внутрішніх справ. – 2004. – № 25. – С. 354–360.

17. Кройтор В.А. Підстави та загальний порядок здійснення розгляду цивільної справи у закритому судовому засіданні / В.А. Кройтор // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Том 20(59). – 2007. – № 1. – С. 88–93.

18. Кройтор В.А. Принципи цивільного процесуального права // Цивільний процес України. Підручник [за заг. ред. д. ю. н., доцента М.М. Ясинюка]. – К. : Алерта, 2014. – С. 61–87.

19. Кройтор В.А. Процесуальний зміст принципу гласності цивільного судочинства / В.А. Кройтор // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 419–427.

20. Судова практика у справах про усиновлення // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 9. – С. 15–23.

Кройтор В.А. ДІЯ ПРИНЦИПУ ПОЄДНАННЯ ГЛАСНОСТІ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇЇ ОБМЕЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ

У статті досліджуються проблема можливості обмеження з тих чи інших підстав принципу поєднання гласності та можливості її обмеження в цивільному судочинстві. Розглядаючи питання про процесуальний зміст засади гласності судового розгляду цивільних справ, в роботі доведено, що найбільш повно гласність здійснюється у відкритому судовому розгляді, який, згідно з ч. 2 ст. 6 ЦПК України, є основним елементом змісту гласності судового розгляду цивільних справ. Важливим елементом змісту гласності цивільного судочинства виступають підстави та загальний порядок закритого судового розгляду цивільних справ.

Автором доведено, що необхідність забезпечення таємниці усиновлення є підставою для розгляду судом справи цієї категорії, за наявності клопотання заявника (заявників), в закритому судовому засіданні. У статті автор дійшов висновку, що ст. 6 ЦПК України, що передбачає, що розгляд справ (і в разі розгляду справ про усиновлення) проводиться у закритому судовому засіданні, залежно від наявності клопотання сторін, сформульована правильно і не потребує відповідних змін.

Ключові слова: принцип поєднання гласності та можливості її обмеження в цивільному судочинстві, відкритий судовий розгляд, підстави та загальний порядок закритого судового розгляду цивільних справ, розгляд справ про усиновлення.

Кройтор В.А. ДЕЙСТВИЕ ПРИНЦИПА СОЧЕТАНИЯ ГЛАСНОСТИ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕЕ ОГРАНИЧЕНИЯ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ ПРИ РАССМОТРЕНИИ ДЕЛ ОБ УСЫНОВЛЕНИИ ДЕТЕЙ

В статье исследуются проблема возможности ограничения по тем или иным основаниям принципа сочетания гласности и возможности ее ограничения в гражданском судопроизводстве. Рассматривая вопрос о процессуальном содержании принципа гласности судебного разбирательства гражданских дел, работа указывает, что наиболее полно гласность осуществляется в открытом судебном разбирательстве, которое, согласно ч. 2 ст. 6 ГПК Украины, является основным элементом содержания гласности судебного разбирательства гражданских дел. Важным элементом содержания гласности гражданского судопроизводства выступают основания и общий порядок закрытого судебного разбирательства гражданских дел.

Автором доказано, что необходимость обеспечения тайны усыновления является основанием для рассмотрения судом дел этой категории, при наличии ходатайства заявителя (заявителей), в закрытом судебном заседании. В статье автор пришел к выводу, что ст. 6 ЦПК Украины, которая предусматривает, что рассмотрение дел (и в случае рассмотрения дел об усыновлении) проходит в закрытом судебном заседании, в зависимости от наличия ходатайства сторон, сформулирована совершенно правильно и не нуждается в соответствующих изменениях.

Ключевые слова: принцип сочетания гласности и возможности ее ограничения в гражданском судопроизводстве, открытое судебное разбирательство, основания и общий порядок закрытого судебного разбирательства гражданских дел, рассмотрение дел об усыновлении.

Kroytor V.A. ACTION OF THE PRINCIPLE OF COMBINING PUBLICITY WITH ITS POSSIBLE LIMITATION IN CIVIL JUDICIAL PROCEDURE AT CONSIDERATION OF THE JUDICIAL TRIALS OF ADOPTION CASES

The article investigates the problem of possibility to limit on some grounds functioning of the principle of combining publicity with its possible limitation in civil judicial procedure. Inquiring into the procedural content of the principle of judicial procedure publicity in civil cases, the paper contends that publicity is manifested most fully in an open trial which according to part 2 of Article 6 of the Civil procedural code of Ukraine is the main content component of publicity of judicial procedure in civil cases. The grounds and general order of civil trial in camera form a significant element of content of publicity of civil judicial procedure.

The author proves that the necessity to maintain confidentiality of adoption is the reason to try such cases in camera provided there is a petition by the applicant (applicants). The author comes to a conclusion that Article 6 of the Civil procedural code of Ukraine which envisages judicial trial of cases (including adoption cases) in camera depending upon the availability of a petition by parties is formulated correctly and needs no additional alterations.

Key words: principle of combining publicity with its possible limitation in civil judicial procedure, open trial, grounds and general order of civil trial in camera, judicial trial of adoption cases.

УДК 347.91

МАСОВІ (ГРУПОВІ) ТА ПОХІДНІ ПОЗОВИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Постановка проблеми. Положення людини в сім'ї, суспільстві, державі, забезпечення і захист її особистої свободи, прав та інтересів завжди перебувало в центрі уваги наукової думки, якої б стадії суспільного розвитку це не стосувалось. Саме тому ми говоримо про те, що історія людства – це історія взаємовідносин людей між собою, суспільством і державою. При цьому такі взаємовідносини не завжди були мирними, оскільки в них постійно виникали і виникають різні за своїм змістом, часом і об'ємом конфлікти. Історія свідчить, що склад сторін у таких конфліктах, як правило, формувався на основі персоніфікованих звернень людей із позовом до суду, оскільки доктрина судового захисту ще з часів римського права передбачала лише персоніфікований захист прав та інтересів особи. По справедливості треба зазначити, що римське право знало і інститут колективного захисту суспільних інтересів у сфері невизначеного кола осіб.

Після розпаду Римської імперії про можливість захисту суспільного інтересу в суді, суб'єктом якого було невизначене коло осіб, було забуто, і лише в кінці XVI – на початку XVII ст. англійські юристи звернули увагу на те, що суспільний інтерес, як і приватний інтерес фізичної особи, також потребує свого правового захисту. Формою такого захисту стали групові позови (group action). Суть такої форми захисту полягала в тому, що будь-яка особа, яка бачила, що в той чи інший спосіб порушуються права громади, мала змогу в суді захистити її колективне право без участі в судовому процесі всіх її членів.

З цього часу концепція масового (групового) позову стає перспективною формою судового захисту прав та інтересів значної кількості неперсоніфікованих осіб.

Нині наша держава як демократична країна намагається провести реформування всіх сфер суспільного життя, закладаючи основи громадянського суспільства, і саме на цьому фоні виникає об'єктивна необхідність у забезпеченні оперативного, одночасного та ефективного судового захисту прав, свобод та інтересів необмеженої кількості людей чи окремих, не персоніфікованих їх груп, які об'єднані єдиним інтересом, націленим як у бік блага кожного з них, так і в бік блага суспільства загалом. Разом із тим нині у нас немає ані фундаментальних наукових досліджень у сфері масових (групових) позовів, ні законодавства, яке б регулювало ці доволі складні правовідносини. Водночас ми щодня спостерігаємо за масовими виступами як організованого, так і

стихійного характеру людей проти явних або завуальованих порушень прав всіх і кожного як із боку приватних, так і з боку державних структур. Такі виступи, мітинги, забастовки, протести тощо, мають єдину предметну спрямованість, зумовлену великою кількістю одночасно зацікавлених, але статутно не об'єднаних та не персоніфікованих фізичних осіб, які за рахунок громадського «тиску» намагаються відстояти як своє, так і колективне право від його порушень. При цьому відстояти своє право вдається не завжди, а звернутися до суду і захистити своє право з огляду на силу держави за відсутності законодавства, люди не можуть. У свою чергу, правосуддя зіштовхнулося з тим, що забезпечити реальний, ефективний та оперативний судовий захист суспільних інтересів, де суб'єктами є необмежене коло фізичних осіб у класичний спосіб процесуальної співучасті, чи об'єднання судових справ, стає просто неможливим. Таким чином в Україні спостерігається правовий колапс в сфері масового позову як процесуальної форми судового захисту необмеженої кількості осіб. І хоча дана концепція, і не має нормативного закріплення в цивільному чи адміністративному процесуальному праві, але ця обставина не є перешкодою для теоретичного її дослідження.

Ступінь наукової розробки проблеми. Звісно, що положення людини чи групи людей у суспільстві та державі, з точки зору їх судового захисту від різного роду порушень, має безумовне правове визначення, оскільки Конституція України зазначає, що людина в нашій державі є найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції).

Доктринальне, наукове формування уявлень про групові та похідні позови в Україні охоплюється останніми п'ятнадцятьма роками.

Розуміючи наявність процесуально-правової проблеми в сфері розроблення масових (групових) позовів, науковці за останні п'ятнадцять років поступово сформували предметні основи наукових досліджень. Зокрема, відбулися наукові спроби викристалізувати природу групових позовів в Україні, визначити конструктивні особливості позову у сфері групового захисту прав та інтересів фізичних осіб, дослідити та проаналізувати похідні позови та процесуальні особливості розгляду судами групових та похідних позовів, розмежувати групові позови та відмежовувати їх від процесуальної співучасті та представницьких позовів, визначити поняття групового та похідного позовів, проаналізувати і вивчити міжнародний досвід та наявне законодавство України в сфері групових позовів тощо.

Помітними в цьому напрямі були роботи Г.П. Тимченка, Т.В. Степанко, Л.А. Островської, В.В. Борисенко, А.В. Губської, Ю.В. Білоусова, Я.М. Романюка, Л.О. Майстренко, В.Ф. Бесп'ятої, С.І. Запари, К.О. Фесик, М.П. Курило, М.М. Ясинка та інших.

Метою статті є аналіз наукової думки в сфері розвитку теорії позову в цивільному процесуальному праві України та виявлення проблем практичної реалізації групових та похідних позовів як нового виду захисту порушених прав та інтересів необмеженого кола фізичних осіб у цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. Якщо ми говоримо про перспективи розвитку демократії в Україні, то говоримо про формування громадянського суспільства, яке, з огляду на об'єктивний економічний розвиток, безумовно, буде супроводжуватись глобалізацією економіки, роботизацією виробництва, обмеженістю ресурсів, наявністю нової світової монетарної політики із введенням різних видів електронних валют тощо. З огляду на це ми, безумовно, маємо усвідомлювати те, що групові позови стануть просто невід'ємною складовою частиною нашого життя, бо саме так можна буде захистити інтереси великих груп людей від неправомірних дій, як певних фізичних, так і юридичних осіб. Такі тенденції в суспільстві уже мають місце, але вони так і залишаються неурегульованими, що, безумовно, викликає негативні наслідки, оскільки такі ситуації, по суті, порушують права людей на доступ до правосуддя, зокрема в питаннях судового захисту трудових колективів, у разі порушення їх прав, територіальних громад, груп акціонерів, стихійно об'єднаних громадян чи громадських об'єднань, зокрема в питаннях незаконної забудови, вирубки парків, засміченню природи, обмеженню соціальних стандартів тощо. Відсутність як матеріального, так і процесуального законодавства, яке б регулювало питання саме судового захисту у сфері масових (групових) та похідних цивільно-правових чи адміністративно-правових спорів, незважаючи на конституційну декларативність, щодо права на судовий захист (ст. 55 Конституції) унеможливають або затрудняють такий захист, хоча практика і засвідчує, що одночасне порушення прав, свобод та інтересів великої кількості людей та суспільства загалом має місце доволі часто. У цьому плані могла б допомогти широка судова практика, але, на жаль, така практика здебільшого відсутня. Безумовно, всі ці проблеми не сприяють широкому колу наукових досліджень у сфері масових (групових) та похідних позовів.

З урахуванням саме цих обставин Верховний Суд України, проводячи 11 червня 2015 р. круглий стіл за темою: «Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду», зазначив, що ознаки масових позовів присутні в практиці судів, однак неодноразово під час розгляду таких справ суддям доводиться стикатись із труднощами у зв'язку з відсутністю належного законодавчого врегулювання. Таким чином, замість однієї справи з масовим позовом суддя має розглядати тисячі однотипових

справ щодо одного і того самого відповідача. У разі ж запровадження інституту масового позову розгляд однотипних справ до одного і того самого відповідача може мати лише одне групове провадження [1, с. 3–8].

З огляду на це Г.П. Тимченко, проводячи наукове дослідження за темою: «Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав» (дис. к.ю.н.), зокрема, зазначає, що право на судовий захист є гарантованим Конституцією України правовим засобом. При цьому автор підкреслює, що судова форма має бути виключною та доступною у механізмі такого захисту. Зважаючи на ці постулати, на підставі дослідження зарубіжного та вітчизняного законодавства автор обґрунтовує позицію про необхідність розроблення процесуальної конструкції групового та побічного позову [2; 6].

У 2017 р. в Україні К.О. Фесик захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Захист колективних прав і інтересів у порядку цивільного судочинства», де запропонував сформувати окреме судове провадження з розгляду колективних позовів визнавши колектив суб'єктом цивільного судочинства, а його членів – субсидіарними позивачами. При цьому судовий процес повинен мати структуровану систему і складатися з попереднього судового провадження у вигляді сертифікаційного і підготовчого та безпосереднього розгляду справи [3].

До питання інституту групових позовів як інструмента захисту порушених або оспорюваних прав звертався і Д. Гадомський у статті: «Інститут групових (масових) позовів як інструмент захисту порушених або оспорюваних прав», яку було опубліковано в «Юридичному журналі» в грудні 2006 р. Він зазначав, що окремі судові провадження (процесуальна співучасть, об'єднання в одному провадженні різних справ, в яких є спільні питання права і факту тощо) не завжди можуть забезпечити реальний захист прав та інтересів великої групи людей. Тому саме групові позови як особлива форма цивільного процесу, де предметом розгляду є найбільш важливі питання суспільного життя може в перспективі стати процесуальним провадженням в Україні, хоча автор і скептично ставиться до такої перспективи [4].

Але не лише в Україні питання групового позову викликає науковий інтерес. До дослідження інституту групового позову зверталися і науковці Російської Федерації. Так, М.А. Рожкова у статті «И вновь о групповых и косвенных исках» продемонструвала різні підходи до масового позову (США) і колективного позову (РФ). Автор підкреслює, що в американському праві, на відміну від російського, захист прав та інтересів учасників цивільних правовідносин введено не в норми матеріального права, а в норми процесуального права. До речі, в Україні норми, які регулюють питання захисту прав та інтересів учасників цивільних правовідносин, закріплені в нормах матеріального права, а в нормах процесуального права закріплено порядок і форму їх реалізації.

Питанню судового розгляду масових позовів із невизначеним колом осіб (ще їх називають «колективні, групові позови») була присвячена дисертаційна робота і Т.В. Степаненко, тема якої є: «Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб» (дис. к.ю.н.) [5]. У своїй роботі науковець зазначає, що у справах, де суб'єктом є невизначене коло осіб, суспільний інтерес є самостійним об'єктом судового захисту, але такий захист не є опосередкованим щодо захисту прав конкретної особи. Якщо з першою частиною щодо суспільного інтересу як об'єкта захисту погодитись дійсно можна, то в подальшому є необхідність вважати, що таким чином опосередковано здійснюється захист інтересів і кожної окремої взятої особи, яка входить у цю суспільну групу, або вона відносить себе до такої групи. Це є логічним, оскільки змістом такого виду групового позову є спір про право. При цьому Т.В. Степаненко цілком обґрунтовано поділяє думку В.В. Яркова та Г.О. Аболоніна, що позови про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб мають превентивно-публічний характер. За процесуально-правовою ознакою такі позови можуть бути віднесені до позовів про присудження або визнання.

Окрім цього, науковці України приділяли увагу і похідним позовам як виокремленому виду групових позовів. Так, зокрема, Л.А. Островська в своїй дисертаційній роботі на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Непрямі (похідні) позови: міжнародний досвід та законодавство України» [6] зазначає, що непрямі (похідні) позови є одним із різновидів групових позовів. Їхня суть полягає у належному правовому регулюванні питань захисту прав інвесторів, учасників та кредиторів юридичних осіб. При цьому науковець підкреслює, що похідний позов є засобом попередження зловживань, коли один учасник цивільного обороту, контролюючи юридичну особу та її органи управління, зменшує активи або в інший спосіб зменшує економічну вартість такої юридичної особи, таким чином позбавляючи інших осіб, які мають право на незначну частку майна, чи кредиторів їхніх інтересів у юридичній особі. Отже, ми можемо говорити про те, що похідні позови є характерними для сфери корпоративного управління.

Модель групового позову була предметом порівняльного аналізу у сфері загального та континентального права та законодавства Російської Федерації в роботі Д.Я. Малешина. З урахуванням цих обставин вчений наводить переваги та недоліки групового позову. Так, до недоліків групового позову він відносить можливість зловживання з боку адвокатів, зацікавлених у вірогідному гонорарі, який часто нараховується як відсоток від загальної ціни позову. При цьому адвокати намагаються укласти мирову угоду, в якій передбачають виплату судових витрат та гонорару, не завертаючи при цьому уваги на те, що задоволення позову загалом не відбувається. У цій частині необхідно підтримати Д.Я. Малешина, оскільки судова практика не лише з точки зору групового, а й індивідуального позову свідчить

про те, що такий процесуальний хід за доволі складних для кожної із сторін обставин, адвокати (як з одного, так і з іншого боку) намагаються схилити своїх довіритель до віднайдення компромісу і на цій основі укласти мирову угоду. При цьому безумовним фактом є те, що під час кожного компромісу сторони йдуть на поступки один одному, і з цих підстав дійсно задоволення позову в повному його об'ємі не відбувається.

Іншою проблемою для групових позовів є складність, а іноді і неможливість виконання ухваленого судового рішення через можливі об'ємні стягнення з юридичної особи за груповим позовом, через що настає її банкрутство.

Так, у 1990 р. у США було подано позов до кількох тютюнових компаній про відшкодування шкоди здоров'ю особам, які захворіли внаслідок нікотинової залежності. У 2000 р. позов було задоволено. Потенційна група за цим позовом могла сягати 300–700 тис. жителів однієї лише Флориди. Загальна сума виплат складала 145 млрд доларів, що, по суті, унеможливило виконання рішення в повному його об'ємі, оскільки це могло спричинити банкрутство компанії. З цих підстав Верховний Суд Флориди переглянув рішення суду, зазначивши, що особи, які зазнали шкоди здоров'ю внаслідок куріння, мають звертатися до суду в індивідуальному, а не груповому порядку.

Безумовно, сюди можна додати і доволі складну систему судових повідомлень, складність у доказуванні та доволі довгу процедуру судового розгляду в таких справах, оскільки вони являють собою підвищену складність. Разом із тим, як зазначає В.В. Ярков, групові позови мають і ряд переваг, оскільки вони забезпечують процесуальну економію, дозволяючи в одному судовому процесі захистити права великої групи осіб, що сприяє зниженню навантаження на суди [7, с. 33].

Не минули науковці і питання правової природи групового позову: В.В. Борисенко [8], А.В. Губська [9], Я.М. Романюк, Л.О. Майстренко [10]. Так, А.В. Губська, зокрема, зазначає, що природа представлених правовідносин у груповому позові є відмінною від класичного процесуального представництва, відомого вітчизняній науці цивільного процесу. Змістом правової природи представницьких правовідносин у групових позовах, на думку науковця, є те, що особа – ініціатор позову, звертаючись до суду за захистом власного порушеного відповідачем права чи інтересу, одночасно здійснює захист такого права чи інтересу великої групи осіб. При цьому будь-яких доручень на здійснення захисту інтересів усієї групи ця особа не отримує.

Я.М. Романюк і Л.О. Майстренко зазначають, що розуміння масового позову ґрунтується на його правовій природі, оскільки у разі звернення одного суб'єкта до суду про ухвалення судового рішення, предмет якого стосується захисту прав і свобод значної кількості осіб (визначеної персонально чи не визначеної), останні при цьому безпосередньої участі в судовому процесі не беруть і з цих підстав позбавлені

можливості висловлювати власні доводи, проте вони всі будуть зобов'язані коритися висновкам суду [10].

Науковці досліджували і правову природу та конструкцію похідних позовів. Так, О.І. Чугунова у своєму дисертаційному дослідженні «Производные иски в гражданском и арбитражном процессе» [11] (РФ) зазначала, що сучасна доктрина цивільного права приділяє багато уваги вивченню особливостей цивільно-правової відповідальності управляючих організаціями осіб (Україна не є виключенням – М.Я.). У цьому аспекті значний інтерес становлять питання судового захисту прав та законних інтересів юридичних осіб, які зазнали збитків у результаті неналежної управлінської діяльності їх менеджерів, а також для опосередкованого захисту майнових та інших інтересів учасників юридичної особи. При цьому О.І. Чугунова дає визначення похідного позову, зазначаючи, що це позов на захист прав та інтересів іншої особи. Разом із тим учасник такого звернення має право звернутися з позовом до суду лише у певних випадках.

М.В. Сельков більш детально визначає такі випадки:

- 1) вимоги учасника юридичної особи про відшкодування збитків, спричинених юридичній особі;
- 2) вимоги учасника юридичної особи про визначення недійсним правочину, вчиненого юридичною особою;
- 3) вимоги учасника дочірнього товариства до основного товариства щодо відшкодування збитків, спричинених дочірньому товариству [12].

Розкриваючи правову природу похідних позовів, Б.О. Журбін у своєму дисертаційному дослідженні на тему: «Процессуальные особенности рассмотрения судами дел по групповым и производным искам» (дис. к.ю.н.) зазначає, що похідний позов являє собою самостійний різновид позовів, відокремлюючись від індивідуальних та групових позовів по характеру захисту інтересу, оскільки захисту підлягає не порушене право окремого акціонера, а загальний корпоративний інтерес [13].

Безумовно, такі конструкції похідних позовів потребуватимуть змін не лише у сфері корпоративного законодавства, а й під час створення похідних позовів як у питаннях цивільно-процесуального так і адміністративно-процесуального спрямування.

Як бачимо, різні автори дають різномістовне поняття правової природи групового позову, акцентуючи на окремих значимих, на їх думку, ознаках. Ю.В. Білоусов зазначає, що дати визначення групового позову для української наукової доктрини неможна, враховуючи відсутність правового регулювання його національної моделі [14].

З цих підстав науковці нині більше досліджують зарубіжний досвід групових позовів і, за відсутності правового закріплення цього інституту в нормах права України, сприймають такий інститут, зважаючи, швидше, на звичаєве право, розглядаючи поки що груповий захист як соціальну самоорганізацію людей, який зазвичай характерний менталітету українського народу. Таким чином, доктрина групового позову в Україні нині розвивається лише в те-

оретичному напрямі, відображаючи більшою мірою загальнолюдські цінності, інтереси соціальних груп та територіальних спільнот. Але саме цей підхід і формує майбутню групову їх поведінку під час захисту своїх прав та інтересів у судовому процесі.

Сама доктрина групового позову в Європі та США не лежить лише в теоретичній площині, оскільки вона вже апробована судовою практикою цілого ряду держав [15]. З урахуванням цих обставин судової практика зарубіжних країн у сфері групових позовів нині розвивається у напрямі кількох самостійних процесуальних проваджень, до яких належать: а) групові позови приватного характеру, за якими кожна особа має право подати позов до суду на захист власного інтересу, але при цьому вона має входити в групу ідентичних за інтересом позивачів; б) організаційно-групові позови, за якими кожна громадська організація чи асоціація або профспілки мають право звернутися до суду на захист порушеного права необмеженого кола осіб, не переслідуючи при цьому власного інтересу; в) публічний груповий позов, за умови якого позивачами можуть бути лише особи, якими за законом надано право на звернення до суду з мотивів захисту порушених прав та інтересів певної групи осіб. В Україні ми, скоріше, говоримо про те, що законодавець ще не готовий сприймати масові (групові) позови як об'єктивно наявну проблему, незважаючи на те, що суспільний розвиток основ громадянського суспільства, які нині він сам і формує, потребує прийняття безумовних правових рішень у сфері одночасного судового захисту прав та інтересів великих груп людей, якщо питання факту і права збігаються.

Висновки. Впровадження інноваційних процесуально-правових позовів у систему цивільного процесуального права України, з точки зору судового розгляду масових (групових) та похідних позовів, є не простою задачею, оскільки це питання потребує серйозної, перш за все, законодавчої роботи. У свою чергу, така робота буде мати успіх лише тоді, коли її основні положення пройдуть хорошу наукову апробацію з широким вивченням, в першу чергу, зарубіжної судової практики США та країн ЄС. Незважаючи на те, що справи цієї категорії і мають переважно однотипний характер для всіх країн, все ж вони мають свої особливості і характеризуються підвищеною складністю. Тому було б доречним введення в цю категорію справ інституту судового прецеденту. Це дало б можливість більш оперативно розглядати такі справи, не розтягуючи їх в часі, і водночас спростило би доступ верств населення до правосуддя. Крім того, такий підхід зменшив би навантаження на суд і, в свою чергу, сприяв би усуненню напруги в суспільстві шляхом розсуду у протистояннях територіальних громад і бізнесу, трудових колективів і власників підприємств, менеджменту акціонерних товариств і простих акціонерів тощо. Безумовно, це питання потребує державної уваги. Система масових позовів, безумовно, доведе свою ефективність, якщо держава буде просуватися в напрямі розбудови громадського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду // Вісник Верховного Суду України. – 2015. – № 8. – С. 3–8.
2. Тимченко Г.П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав : автореф. дис. ... к.ю.н. / Г.П. Тимченко. – Х., 2002. – 18 с.
3. Фесик К.О. Захист колективних прав і інтересів у порядку цивільного судочинства : автореф. дис. ... к.ю.н. / К.О. Фесик. – К., 2017. – 20 с.
4. Гадомський Д. Інститут групових (масових) позовів як інструмент захисту порушених або оспорюваних прав / Д. Гадомський // Юридичний журнал. – 2006. – № 12.
5. Степаненко Т.В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб : автореф. дис. ... к.ю.н. / Т.В. Степанко. – Х., 2008. – 18 с.
6. Островська Л.А. Непрямі (похідні) позови: міжнародний досвід та законодавство України : автореф. дис. ... к.ю.н. / Л.А. Островська. – О. 2008. – 18 с.
7. Ярков В.В. Новые формы исковой защиты в гражданском процессе (групповые и косвенные иски) / В.В. Ярков // Государство и право. – 1999. – № 9. – С. 33.
8. Борисенко В.В. Правовая природа группового иска / В.В. Борисенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2012. – Вип. 20. – Ч. 1, Т. 2. – С. 24–27.
9. Губська А.В. Правова природа представництва у груповому позові [Текст] / А.В. Губська // Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 6. – С. 15–19.
10. Романюк Я.М., Майстренко Л.О. Масовий позов: загальна характеристика зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні / Я.М. Романюк, Л.О. Майстренко // Вісник Верховного Суду України. – 2015. – № 3. – С. 35–47.
11. Чугунова Е.И. Производные иски в гражданском и арбитражном процессе : автореф. дис. ... к.ю.н. / Е.И. Чугунова. – Е., 2003. – 18 с.
12. Сельков М.В. К вопросу о допустимости групповых исков / М.В. Сельков // Весник Удмуртского университета. – 2008. – Серия 2, Экономика и право. – С. 2–19.
13. Журбин Б.А. Процессуальные особенности рассмотрения судами дел по групповым и производственным искам : автореф. дис. ... к.ю.н. / Б.А. Журбин. – Саратов, 2013. – 28 с.
14. Білоусов Ю.В. Груповий позов: зарубіжний досвід та перспективи його використання в Україні / Ю.В. Білоусов // Університетські наукові записки. – 2012. – № 1(41) – С. 295–309.
15. Резолюція «Міждержавні групові позови», затв. на конференції Комітет з цивільного судочинства Міжнародної асоціації права 17.08.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ilahg.org/download.cfm/docid/AB7C68E8-B2EF_93F7C5A622E9416B/.

Ясинок М.М. МАСОВІ (ГРУПОВІ) ТА ПОХІДНІ ПОЗОВИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У статті проведено дослідження наукової думки в сфері нових процесуально-правових технологій, які притаманні груповим та похідним позовам. Розкриті процесуальні проблеми, які потребують подальших наукових досліджень із цього питання. Визначені напрями практичного застосування групових позовів, напрями розвитку теорії позову в цивільному процесуальному праві України. Звернуто увагу на ряд не досліджених, але важливих для правосуддя з точки зору групових позовів, процесуальних питань.

Ключові слова: масові (групові) позови, похідні позови, захист прав, захист інтересів, єдиний інтерес, необмежене коло осіб, процесуальна співучасть.

Ясинок Н.М. МАССОВЫЕ (ГРУППОВЫЕ) И ПРОИЗВОДНЫЕ ИСКИ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕДУАЛЬНОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ

В статье проведено исследование научной мысли в сфере новых процессуально-правовых технологий, которые характерны для групповых и производных исков. Раскрыты процессуальные проблемы, который требуют дальнейших научных исследований в этом вопросе. Определены направления практического применения групповых исков, направления развития теории исков в гражданском процессуальном праве Украины. Обращено внимание на ряд не исследованных, но важных в правосудии с точки зрения групповых исков, процессуальных вопросов.

Ключевые слова: массовые (групповые) иски, производные иски, защита прав, защита интересов, единый интерес, неограниченный круг лиц, процессуальное соучастие.

Yasinok N.M. MASS (GROUP) AND DERIVATIVE CLAIMS IN THE CIVIL PROCEDURAL LAW OF UKRAINE

The article studies the scientific thought in the sphere of new procedural and legal technologies, which are characteristic for group and derivative claims. Procedural problems that require further scientific research on this issue are disclosed. Directions of practical application of group suits, directions of development of the theory of claims in the civil procedural law of Ukraine are defined. Attention is drawn to a number of procedural issues that have not been investigated, but are important in justice from the point of view of group suits.

Key words: mass (group) suits, derivative claims, protection of rights, protection of interests, one interest, unlimited circle of persons, procedural complicity.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Бойко В.Б.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя
Сумського національного аграрного університету*

УДК 349.2

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ФОРМ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

Досягнення максимальної захищеності трудових прав працівників можливе лише за наявності ефективного функціонування відповідного юридичного механізму, який має відображати загальнолюдські цінності, враховувати як зарубіжний досвід, так і спиратися на політичні, економічні та культурні особливості нашої країни, сприяти становленню її як демократичної та правової держави. Забезпечення належного дотримання положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод безпосередньо пов'язано з правовим регулюванням трудових прав і обов'язків, а також їх соціально-правовим захистом.

Питання щодо захисту трудових прав працівників та його юридичних форм свого часу були предметом досліджень М.Г. Александрова, А.П. Александрової, П.В. Анісімова, Н.Б. Болотіної, С.Я. Вавженчука, В.С. Венедіктова, Н.Д. Гетьманцевої, Л.Я. Гінцбурга, Г.С. Гончарової, С.І. Запари, С.О. Іванова, М.І. Іншина, І.Я. Кисельова, Л.І. Лазор, О.А. Лукашевої, М.В. Лушнікової, А.Р. Мацюка, Ю.П. Орловського, П.Д. Пилипенка, С.М. Прилипка, В.І. Прокопенка, О.І. Процевського, В.М. Скобелкіна, О.В. Смирнова, О.Є. Соніна, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишевої, О.М. Ярошенка та деяких інших учених.

Головною метою роботи є аналіз сучасних наукових поглядів на питання захисту трудових прав працівників, форм захисту, визначення можливості їх удосконалення та вироблення пропозицій щодо поліпшення правового статусу суб'єктів трудових правовідносин.

В умовах становлення ринкової економіки в Україні держава бере на себе зобов'язання і відповідальність виступати реальним гарантом соціальних прав своїх громадян і формувати законодавчу базу правового захисту населення. Проведення виваженої правової та соціальної політики, спрямованої на забезпечення стабільності суспільного життя, створення передумов функціонування його основних інститутів та покращення якості життя населення, актуалізується в сучасних умовах господарювання та реформування трудового законодавства, а також подальшого розвитку науки трудового права відповідно до практичних потреб.

Порушене суб'єктивне право особи підлягає примусовому захисту способами, передбаченими чинним законодавством, до яких відносяться матеріально-правові та процесуально-правові.

Матеріально-правові способи полягають у визначенні способів захисту права й охоронюваного

інтересу з метою усунення перешкод на шляху їх здійснення через відновлення чи визнання прав, встановлення правового стану особи або певних фактів тощо.

Процесуально-правові способи полягають у визначенні кола суб'єктів, порядку розгляду справи та виконання рішень і є формою захисту прав. Коло суб'єктів та категорії справ, які мають право розглядати суди, визначається їх підвідомістю.

У науковій літературі форма захисту розглядається як вид юридичної діяльності, в якій протікають охоронні правовідносини з приводу трудового права. При цьому Т.А. Нестерова виділяє чотири форми захисту (судова, управлінська, суспільна та безпосередня) [4, с. 54]. У свою чергу, С.Я. Вавженчук у своєму монографічному дослідженні зазначає, що правові форми, способи, заходи й засоби захисту варто відмежовувати від трудоправових форм, способів, заходів й засобів захисту. Перші є більш широкими, адже включають не лише трудоправові, а й конституційні форми, способи, заходи й засоби захисту. Поклавши в основу суб'єктивний критерій, автор виділяє такі види захисту трудових прав: а) державний (судовий та адміністративний, тобто діяльність органів, уповноважених на здійснення нагляду й контролю за дотриманням трудового законодавства, галузеві органи і прокуратура); б) недержавний (самозахист оперативного характеру); в) захист третейськими судами (Трудовий арбітраж); г) захист колективними утвореннями (профспілками, КТС); ґ) посередницький (Примирна комісія); д) міжнародний захист трудових прав [2, с. 461].

А.О. Падалка пропонує розглядати дві основні форми захисту: державну та недержавну. Кожна з них матиме власну структуру та певні види [5]. Р.С. Харчук вважає, що загальноновизнаним у науці є розподіл всіх форм захисту права, з урахуванням особливостей суб'єкта застосування засобів захисту до правопорушника, на дві основні форми – юрисдикційну і неюрисдикційну, що, у свою чергу, повною мірою можна застосовувати також у сфері захисту трудових прав працівників [7, с. 1073–1074].

Такого погляду дотримується й С.Я. Вавженчук. Він пропонує виокремлювати дві форми захисту конституційних трудових прав – юрисдикційну й неюрисдикційну з урахуванням того, чи вправі уповноважена особа реалізувати державний примус щодо правопорушника. У такому разі основним критерієм класифікації форм захисту прав виступає можливість реалізувати державний примус, тобто

наявність юрисдикційних повноважень [2, с. 253]. Це важливе зауваження, оскільки в теорії трудового права зустрічаються й інші критерії класифікації.

Одним з основних завдань держави в період проведення соціально-економічних реформ є належне забезпечення державного захисту трудових прав працівників. Державний захист трудових прав громадян нормативно-правове закріплення трудових прав та державний нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства. При цьому нагляду та контролю притаманна, так би мовити, подвійна функція. З одного боку, держава в особі уповноважених державних органів здійснює контроль за захистом трудових прав, з іншого – контролює якість виконання функцій із нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства уповноваженими на те суб'єктами.

З огляду на означене, треба розглядати реалізацію державного захисту трудових прав працівників у трьох основних напрямках: по-перше, в законотворчій діяльності; по-друге, в діяльності безпосередньо державних суб'єктів нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства; по-третє, в діяльності судових органів у сфері захисту трудових прав.

Основним суб'єктом законодавчої ініціативи в державі є Верховна Рада України, якою протягом останніх років внесено велику кількість змін до законодавчих актів у сфері регулювання праці, однак ключове питання – розроблення та прийняття Трудового кодексу України (ТК) – залишається невирішеним. У нормах ТК має бути визначено коло суспільних відносин, права й обов'язки сторін, обставини, пов'язані з виникненням, зміною чи припиненням правовідносин, засоби, за допомогою яких буде забезпечено дію норми права. При цьому важливо, щоб такий нормативний акт було прийнято з урахуванням зауважень та пропозицій як науковців, так і практиків.

Наступним суб'єктом, нормотворча діяльність якого має важливе значення для захисту трудових прав працівників, є Президент України. Найважливішим засобом захисту трудових прав працівників із боку Президента України є видання підзаконних актів нормотворчого характеру.

Однією з форм державного захисту трудових прав працівників є діяльність державних органів у сфері нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства. Їх права, обов'язки, відповідальність та порядок діяльності закріплені низкою нормативно-правових актів, які є різними за характером, природою та юридичною силою. Одним із найбільш впливових суб'єктів контролю за дотриманням законодавства є прокуратура. Так, на думку М.Ю. Тодики та О.В. Марцеляка, прокуратура виступає ефективною правозахисною державною інституцією і своєю загальнонаглядовою діяльністю у сфері забезпечення основних прав і свобод громадян України вдало компенсує деяку складність судової форми захисту прав і свобод громадян [6, с. 53]. Проте прокуратура не може приймати остаточного рішення у справі (це є привілеєм суду), тому звер-

нення за допомогою до прокуратури не зашкодить жертві порушення, але конкретних дій прокурора не вистачить для вичерпання національних засобів захисту прав людини.

Кабінет Міністрів України також вживає заходів щодо забезпечення дотримання трудових прав, шляхом втілення урядового контролю, якому характерні нормотворча та координуючі функції. Крім того, контрольна функція уряду пов'язана з організаційним забезпеченням діяльності суб'єктів нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства.

Особливу увагу у сфері державної форми захисту трудових прав працівників варто приділити судовому захисту. У цивільному процесі судовий захист розглядається як одна із найбільш поширених і досконалих форм захисту суб'єктивних прав особи. Вважається, що ця форма захисту прав характеризується такими перевагами: 1) поширюється на необмежене коло осіб; 2) під судовий захист підпадають усі, без виключення, права і свободи особи: як прямо закріплені Конституцією і чинним законодавством, так і такі, що не передбачені законом, але не суперечать йому; 3) судовий захист здійснює спеціальний орган – суд, утворений виключно для розгляду спорів про право; 4) суд розглядає і вирішує вимоги, заявлені зацікавленими особами, на підставі чинного законодавства; 5) обставини справи досліджуються в межах цивільної процесуальної форми, яка гарантує законність й обґрунтованість вирішення справи; 6) захист здійснює безсторонній суддя; 7) розгляд справи відбувається за активною участю сторін по справі та інших зацікавлених осіб, що значно підвищує ефективність процедури розгляду. Судова форма захисту права вважається найбільш пристосованою для вирішення складних і спірних правових питань, оскільки процедура вирішення справи є дуже ретельно врегульованою і містить всебічні гарантії винесення законного й обґрунтованого рішення [3, с. 12].

Про визнання соціальної цінності, престижу судового захисту свідчать і міжнародні-правові документи. Наприклад, ст. 8 Загальної декларації прав людини наголошує: «Кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у разі порушення основних прав, наданих їй конституцією або законом».

З огляду на викладене вище, можна окреслити характерні риси державної форми захисту трудових прав працівників:

- 1) передбачає звернення працівника у разі порушення його трудових прав до відповідних державних органів;
- 2) діяльність державних органів у сфері захисту трудових прав має три головних напрями: належне закріплення трудових прав працівників; контроль за дотриманням трудових прав працівників; поновлення порушених прав працівників шляхом звернення до судових органів;
- 3) вона є найбільш ефективною, адже державні органи в сфері захисту трудових прав працівників наділені широким колом владних повноважень.

За конституційними положеннями (ст. 55 Конституції України), кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань, зокрема здійснюючи поновлення порушеного чи оскаржуваного права самостійно (самозахист). Одним із засобів захисту в трудових правовідносинах є самозахист, оскільки власними діями працівник реалізує свої трудові права, забезпечує гарантування їх і відновлення порушених трудових прав та інтересів. Порівняно з іншими способами захисту, самозахист – це захист без звернення до суду або іншого органу, який здійснює захист трудового права. Існують індивідуальні та колективні форми самозахисту в трудових правовідносинах. До останніх належить право на страйк, що передбачено законодавчими актами.

Як бачимо, науковці так і не дійшли згоди у визначенні форми захисту та класифікації таких форм. Так, В.Я. Бурак виділяє в сучасних умовах розвитку трудових правовідносин такі форми захисту трудових прав працівників: самозахист, який включає в себе колективний та індивідуальний самозахист; адміністративну форму, що включає в себе можливість працівника звернутись до органів державного нагляду за дотриманням трудового та спеціального законодавства; громадський захист, що включає захист трудових прав та законних інтересів працівників профспілковими організаціями; примірні процедури під час вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів; захист прав працівника в судовому порядку [1, с. 88].

Отже, під формою захисту трудових прав працівників варто розуміти передбачену дію з припинення порушення норм трудового права, відновлення порушеного трудового права або створення умов для його належної реалізації, що відбувається у визначеному порядку і реалізується через діяльність уповноважених на те суб'єктів захисту.

Викладений матеріал дає підстави зробити **висновки**: по-перше, у трудовому законодавстві не-

обхідно закріпити визначення та види форм захисту трудових прав працівників, способів захисту, а також перелік державних органів, до яких працівник має право звертатись у разі порушення його трудових прав. При цьому варто визначитися, у разі порушення яких саме прав працівник має звертатись до того чи іншого державного органу; по-друге, аналіз КЗпП дає змогу стверджувати, що більшість його норм, що закріплюють державну форму захисту трудових прав, спрямована на покращення ефективності функціонування підприємства, а не на досягнення належного правового захисту працівників; по-третє, в майбутньому треба упорядкувати діяльність державних суб'єктів, які здійснюють захист трудових прав працівників, із метою уникнення дублювань та протиріч в їх повноваженнях; по-четверте, рівень захисту трудових прав працівників значно покращиться у разі використання державних форм захисту в сукупності з недержавними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бурак В.Я. Правові засади захисту трудових прав працівників: [навчальний посібник] / В.Я. Бурак. – К.: Істина, 2013. – 186 с.
2. Вавженчук С.Я. Система захисту і охорони конституційних трудових прав працівників: [монографія] / С.Я. Вавженчук. – Харків: Діса плюс, 2013. – 510 с.
3. Васильев С.В. Гражданский процесс: [учеб. пособ.] / С.В. Васильев. – 2-е изд., доп. – Х.: Одиссей, 2007. – 512 с.
4. Нестерова Т.А. Защита трудовых прав в России: юридическая сущность и приоритетная роль государственных органов : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05 / Т.А. Нестерова. – Пермь, 2005. – 511 с.
5. Падалка А.О. Державний захист трудових прав працівників та роботодавців як форма захисту / А.О. Падалка // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 532–537.
6. Тодика М.Ю. Конституційний суд в Україні і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян / М.Ю. Тодика, О.В. Марцеляк. – Х.: Право, 1996. – 168 с.
7. Харчук Р.С. Класифікація та значення форм захисту трудових прав працівників / Р.С. Харчук // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 1073–1077.

Бойко В.Б. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ФОРМ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

У статті аналізується стан захисту трудових прав працівників у сучасних соціально-економічних умовах. Розглядаються проблеми форм захисту трудових прав працівників. Проаналізовані наукові підходи щодо визначення та класифікації форм захисту. Обґрунтована необхідність законодавчого врегулювання поняття та видів форм захисту трудових прав працівників. Внесено пропозиції щодо удосконалення законодавства про працю.

Ключові слова: працівник, трудові права, форми захисту, юрисдикційна форма захисту, державна форма захисту.

Бойко В.Б. ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ ФОРМ ЗАЩИТЫ ТРУДОВЫХ ПРАВ РАБОТНИКОВ

В статье анализируется состояние защиты трудовых прав работников в современных социально-экономических условиях. Рассматриваются проблемы форм защиты. Проанализированы научные подходы к определению и классификации форм защиты. Обоснована необходимость законодательного урегулирования понятия и видов форм защиты трудовых прав работников. Вносятся предложения по усовершенствованию законодательства о труде.

Ключевые слова: работник, трудовые права, формы защиты, юрисдикционная форма защиты, государственная форма защиты.

Boiko V.B. THE CONCEPT AND CLASSIFICATION OF EMPLOYEES LABOR RIGHTS PROTECTION FORMS

The article analyzes the current state of labor rights protection of workers in Ukraine. The development of a market economy in Ukraine is accompanied by numerous violations of workers' labor rights, rising unemployment and impoverishment of the working-age population. Therefore, there arises a question of developing an effective mechanism for protecting the rights and freedoms of both an employee and employer in labor relations, creating conditions for the proper exercise of constitutional rights and freedoms. A reliable legal mechanism should become not only a modern social necessity, but also an effective way of expressing the social value of labor law as a regulator of labor relations and ensures the implementation of economic reforms in the state.

The violated subjective right of a person is subject to compulsory protection by means provided for by the current legislation, to which the substantive and procedural legal means apply. The substantive means are to determine the ways to protect the rights and interests in order to remove obstacles to their implementation through the restoration or recognition of rights, the establishment of a legal status of a person and the like. Procedural legal methods consist in determining the range of subjects, the procedure for reviewing cases and the implementation of the judgements and are a form of rights protection.

The form of protection is considered as a type of legal activity, in which the protective legal relations concerning labor law take place.

The question of the forms and methods of protecting labor rights is not sufficiently investigated. This leads to the fact that the existing legal instruments provided by law are not effectively used in the protection of labor rights. Scientists have not agreed to define forms of protection and classification of such forms.

In today's conditions of a market economy development, the implementation of state protection of labor rights should be considered in a number of areas: in law-making activity, in the activity of state entities of supervision and monitoring of the application of labor legislation, as well as in the work of judicial bodies in the field of labor rights protection.

In order to avoid duplications and contradictions in the powers of state entities exercising protection of workers' labor rights, their activities should be harmonized and streamlined. At the same time, state forms of protection should be used alongside with non-state ones, which will testify to the development of civil society and the rule of law.

Key words: employee, labor rights, forms of protection, jurisdictional form of protection, state form of protection.

Іншин М.І.,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України,
завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 349.2

ВЕКТОРИ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗМІН У СУЧАСНОМУ ТРУДОВОМУ ПРАВІ

Актуальність теми дослідження зумовлюється тим, що останнім часом дедалі частіше підіймається питання про необхідність перегляду ідеологічних основ трудового права, оскільки в чинному трудовому законодавстві закладена застаріла радянська ідеологія, яка не відповідає вимогам сучасності, при цьому відсутність чітко розробленої системи ідеологічних поглядів на подальший розвиток трудового права спричиняє певні труднощі і в прийнятті взаємоузгоджених нових правових норм на території нашої держави. Це питання вже ґрунтовно розглядалося в нашій спільній із В.І. Щербіною роботі «Ідеологічні основи сучасного трудового права» у 2016 р. [1]. Разом із тим проблематика залишається актуальною, а час ставить нові завдання та питання, вирішення деяких маємо запропонувати в цій науковій розвідці. Окрім того, в авторському монографічному дослідженні не підіймалося безпосередньо питання визначення векторів, в яких змінюється ідеологія трудового права, оскільки монографія є, за своєю суттю, базовим фундаментальним обґрунтуванням необхідності приділяти увагу питанню формування нової ідеологічної системи сучасного трудового права та розкриття сучасних ідеологічних засад трудового права.

Отже, **метою** наукового дослідження є визначення векторів «зміни» ідеології сучасного трудового права. Досягнення поставленої мети можливе завдяки вирішенню таких **задач**: розкрити сутність поняття «ідеологія трудового права»; визначити роль ідеології у формуванні трудового права; встановити вектори, в яких відбувається чи має відбуватися зміна ідеологічних основ сучасного трудового права.

Питанню правової ідеології, суспільної ідеології та ідеології трудового права останнім часом приділяють увагу дедалі більше вчених, зокрема, А.В. Андрушко, В.П. Бех, С.І. Бичков, С.В. Вишневецька, Г.П. Дашутін, О.І. Кисельова, Н.О. Мельничук, В.І. Щербіна, О.М. Ярошенко. Не применшуючи значущості наявних наукових досліджень, все ж варто вказати на глибину наявної прогалини щодо формування ідеологічних основ трудового права, а відповідно, і потребу у подальших наукових розвідках із цього напрямку.

Виклад основного матеріалу. Звісно, ідеологія як система поглядів та ідей, які характеризують певну сукупність відносин, має багато векторів, що водночас мають не суперечити один одному, а взаємодоповнювати. Однак чітко та всеохоплююче вичленити ці вектори – доволі складне завдання,

оскільки саме поняття «ідеологія трудового права» відображає складний багатогранний процес, який відбувається не одномоментно, а формується протягом певного історичного періоду під впливом різних суспільних, економічних, політичних факторів.

Нині цілком справедливим є порушення питання про ідеологічні основи трудового права. Так, О.І. Кисельова вказує на те, що застарілі норми чинного КЗпП не можуть впоратися з регулюванням сучасних трудових відносин, свідченням чого є численні порушення прав працівників на практиці. При цьому вчена зауважує, що трудове право України мало особливу історію формування, і, зважаючи на неї, можна говорити про появу специфічної ідеології в рамках цієї галузі, саме тому вона вважає: «Цю ідеологію необхідно розглянути, щоб з'ясувати, в якому напрямі треба будувати нову дієву концепцію трудового права України» [2, с. 61]. Дослідниця вважає, що ідеологія являє собою реалізацію певних ідей та принципів: «Думка науковців, наприклад, може бути іншою, більш прогресивною, проте вона аж ніяк не впливатиме на фактичне становище трудових відносин, якщо законодавець не вирішить нею скористатися під час прийняття нормативно-правових актів. Саме тому, іншими словами, ідеологією трудового права необхідно вважати ті ідеї та погляди, які безпосередньо випливають із чинного на певний момент законодавства» [2, с. 62]. Отже, О.І. Кисельова пропонує розрізняти ідеологію та концепцію за критерієм реалізації: «Ідеологія трудового права є вже реалізованими в законодавстві поглядами на трудові відносини, а концепція є більш загальним і, швидше, теоретичним поняттям. Так, нова концепція трудового права у майбутньому сприятиме формуванню нової ідеології в цій галузі» [2, с. 62].

С.В. Вишневецька теж наголошує на необхідності визначення нової теорії трудового права, вводячи в обіг поняття «парадигма трудового права»: «При цьому під парадигмою розуміють вихідну концептуальну схему, модель постановки проблем і їх вирішення, методів дослідження, що панують протягом певного історичного періоду, теорію, втілену в системі понять, які виражають істотні риси дійсності. У сучасних умовах розвитку суспільства не можна соціальне призначення трудового права зводити лише до захисту інтересів працівника [як це було за радянської ідеології, коли право працівника на працю було і його обов'язком – М.І.]. Тим більше, що баланс прав і законних інтересів працівника і роботодавця проголошено одним з основних загально-

визнаних принципів міжнародного трудового права. Парадигма трудового права і його ідеологія тісно пов'язані, ідеологія лежить в основі формування парадигми, справляє вирішальний вплив на зміст теорії трудового права, в основі якої лежить світоглядна позиція дослідження. Отже, корінні зміни соціально-політичної системи суспільства позначились переломним періодом у науці трудового права. Тому необхідна теоретична основа, яка б відповідала вимогам сьогодення. Для пострадянської науки трудового права актуальним практичним завданням є розроблення нової теорії трудового права на основі аналізу й узагальнення наукових концепцій» [3, с. 63].

При цьому дослідниця підкреслює наявну нині проблему щодо формування теорії трудового права: «Відсутність глибоких теоретичних знань значно ускладнює процедуру вичленення сутнісних, головних сторін досліджуваного з другорядних, випадкових ознак, а також визначення ознак, які дають змогу відрізнити ці явища від інших, тісно з ними пов'язаних. При цьому визначальним, на її думку, є теоретико-понятійний апарат, тобто необхідно зважати на предмет дослідження, адже метод правильно спрямовує нашу думку лише в тому разі, коли він узгоджується з природою самого предмета дослідження. Предмет дослідження науки трудового права має свою специфіку, у той час як у науці трудового права немає якихось своїх методів дослідження. Пізнання трудових відносин забезпечується дослідженням їх зв'язку з іншими суспільними явищами, у зв'язку з розвитком суспільства загалом, з урахуванням особливостей виникнення і розвитку цих відносин. Розвиток науки відкриває нові закономірності предмета дослідження, примножується багаж науки, що викликає пошуки нових прийомів і способів дослідження. Тому треба узагальнити, звести в єдину систему такі зв'язки, властивості й відносини предмета, які є необхідними, істотними, усталеними і такими, що повторюються і становлять певну об'єктивну закономірність. Тільки тоді можливе категоріальне та системне визначення трудового права, цілісність теоретичних положень його науки, яку становлять особливі емпіричні судження, що відрізняються від усіх інших суджень систематичністю і глибиною» [3, с. 66].

Як бачимо, вчені застосовують різні поняття: «теорія», «ідеологія», «концепція», «парадигма», «доктрина» трудового права. Різноманітність застосовуваних термінів вже сама по собі свідчить про наявність певної прогалини, яку намагаються заповнити відповідними науковими розвідками. Вважаємо, що всі вказані терміни цілком можуть бути вживаними в доктрині трудового права, оскільки за своєю суттю відображають різні сторони чи різну глибину трудового права. Так, якщо погодитися з О.І. Кисельовою, що ідеологія трудового права є «вже реалізованими у законодавстві поглядами на трудові відносини, а концепція є більш загальним і, швидше, теоретичним поняттям», тоді теорія трудового права є сукупністю глибоко обґрунтованих емпіричних суджень, що описують та характеризу-

ють систематичні, істотні та закономірні зв'язки, які виникають щодо предмета трудового права, а також за допомогою яких здійснюється пошук відповідних закономірностей та обґрунтовуються відповідні концепції. Отже, ідеологія трудового права є «духом» трудового права, його ментальністю, яка вже втілена в законодавстві і яку можна наявно вичленити, ознайомившись із нормами законів. Концепція, як і ідеологія, більше окреслює внутрішню сутність та напрями подальшого руху розвитку трудового права. Теорія, як і парадигма, є вже емпіричною, матеріально вираженою в сукупності певних взаємопов'язаних та обґрунтованих понять, систем, структур, тобто це є наукове знання трудового права. Отже, всі вказані терміни нерозривно пов'язані, характеризуючи трудове право загалом. Зрозуміло, що ідеологія трудового права «задає» рух усьому трудовому праву – як правовим нормам, так і науці.

У монографічному дослідженні у співавторстві із В.І. Щербинюю ми доходимо висновку, що ідеологія трудового права – це система консолідуючих ідей та поглядів, які оформлені у певну цілісну теоретичну концепцію (доктрину), що виражає ідейно-ціннісні основи суспільного устрою, передбачає можливість розроблення ефективних алгоритмів соціальної діяльності суб'єктів трудового права, реалізується у суспільному житті через дію норм трудового права та претендує на реальне керівництво до дії [1, с. 166].

Якщо звернутися до терміна «певна цілісна теоретична концепція, що виражає ідейно-ціннісні основи суспільного устрою», маємо підкреслити, що ідеологія в окремій сфері суспільних відносин невіддільна від ідеології, яка пропагується в суспільстві загалом. У разі, якщо ідеологія окремої сфери суспільних відносин «відстає» чи не відповідає ідеології суспільства, виникають суспільні конфлікти, зростають випадки порушення прав та невиконання обов'язків як підсвідомий бунт проти наявної незгодженості декларованого та реального. Так само відбувається, коли ідеологія є нав'язаною зверху, коли вона сама по собі не є властивою цій епосі, цьому народу чи нації, але її відверто впроваджують силоміць чи різними маніпулюваннями. Окрім того, певна сфера суспільних відносин, де всі відносини є взаємозумовленими та здійснюють прямий чи опосередкований вагомий вплив одні на одних, можуть мати внутрішню різну ідеологію через соціально-політичні, економічні через історичні фактори, що також призводить до конфліктів усередині галузі, гальмування її розвитку. Саме це відбувається нині у трудовому праві: законодавчі норми різняться за ідеологією. Так, основний закон (КЗпП) сформований за радянської ідеології; частина законів є результатом прийняття в часи набуття незалежності та переходу від адміністративно-командної економіки до ринкової, що відображає відповідне ставлення до праці, працівника та роботодавця; інша частина законів є результатом прискореного процесу європеїзації національного законодавства, де в основу ідеології закладено антидискримінаційні рухи, гендерну

рівність, постійну боротьбу за введення в правове поле якомога більшої кількості відносин, які виникають із приводу праці.

Суттєвий вплив суспільної ідеології на формування законодавства нині можна спостерігати в тій запеклій боротьбі, яка виникла з приводу введення в проект Трудового кодексу понять «гендерна ідентичність» та «сексуальна орієнтація», на яких гостро наполягали експерти з Європи. Натомість в Україні низка організацій цілком справедливо виступила проти цих термінів у законодавстві, оскільки поступове введення їх в національне законодавство, по суті, є створенням підґрунтя для легалізації одностатевих шлюбів та так званих партнерств. Однак, як свідчить опитування, проведене групою «Рейтинг» у червні 2016 р., 84% українців висловлюються проти легалізації одностатевих партнерств і виступають за їх заборону та суттєве обмеження пропаганди одностатевих відносин. За іншим дослідженням, в Україні «менше 1 млн людей, які відверто вдаються до гомосексуалізму — це становить близько 2,5% населення. Згідно з соціальними опитуваннями, 80% українців — проти легалізації одностатевих шлюбів. Тож виникає справедливе питання: чому 2,5% людей мають нав'язувати через пропаганду, освіту й культуру такі погляди, які більшість не підтримує?» [4]. Здавалося б, проблема зовсім не стосується трудових відносин, але з наведеного зрозуміло: яку ідеологію пропагує суспільство, таку ідеологію буде закладено і в законодавство, це відобразиться на принципах трудового права, відповідно, формуючи нову теорію. Так, наприклад, у проекті ТК закладено компромісне рішення щодо піднятої гострої проблеми: замість понять «гендерна ідентичність» та «сексуальна орієнтація» (на введенні в ТК яких особливо наполягав Президент України через суворі вимоги з ЄС до застосування саме цих термінів) було вирішено заборонити дискримінацію будь-якої форми за будь-якою ознакою. Супротив національного законодавця до введення цього терміна свідчить про те, що в Україні, попри постійне нав'язування ЗМІ думок про засилля розпусти в нашій державі, національна ідеологія є ідеологією традиційних статевих відносин, що позитивним чином позначається і на формуванні трудового законодавства.

На цьому прикладі бачимо, по-перше, вплив суспільної ідеології на формування ідеологічних основ сучасного трудового права, а по-друге, з наведеного прикладу дізнаємося, що векторів, в яких «спрацьовує» ідеологічна складова частина, може бути стільки, скільки питань врегульовує трудове законодавство.

Так, О.І. Кисельова, аналізуючи ідеологію трудового законодавства, звертає увагу на першу підвалину трудового права — це визначення права на працю: «Основне положення Конституції щодо врегулювання сфери трудових відносин ґрунтується на тому, що праця має забезпечувати життєві потреби кожної окремої людини. Таким чином, працю можна розглянути як засіб отримання матеріальних ресурсів із метою забезпечення своєї життєдіяльності,

задоволення своїх культурних потреб та розвитку своєї особистості» [2, с. 64]. Водночас положенню Конституції України суперечать положення чинного Кодексу законів про працю, які і «досі містять пережитки марксистсько-ленінської ідеології» [2, с. 65]. Тому вчена правильно підкреслює: «Наявність у чинному трудовому законодавстві України положення про «перетворення праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини» абсолютно неприпустима. Перш за все, через те, що воно фактично суперечить основним положенням Конституції України. Адже виходить, що право кожної людини на працю із метою задоволення своїх потре, перетворюється на обов'язок кожного, заради блага суспільства» [2, с. 65]. Тому О.І. Кисельова наполягає на тому, що в рамках сучасної трудової ідеології все-таки доцільніше «розглядати працю як засіб, а не як потребу» [2, с. 65].

Друге, на що звертає увагу дослідниця: «Чинне трудове законодавство характеризується всебічним захистом прав працівників та наданням їм переваги щодо прав роботодавця, які у такій ситуації відходять на другий план. Така позиція була виправдана у радянські часи, коли, фактично, єдиним роботодавцем була держава. Але трудові відносини поступово змістились у площину приватного права. Відтепер у ролі роботодавців можуть виступати і приватні підприємства, і навіть фізичні особи-підприємці. Тож, розглядаючи трудові відносини, було б доцільно вести мову про рівність сторін, що є характерним принципом приватного права» [2, с. 66]. Але дослідниця зазначає, що багато науковців виступають проти рівності сторін у трудових відносинах: «У такому разі трудове законодавство можна розглядати і з протилежної точки зору: з якої розглядали дореволюційне трудове законодавство радянські вчені на початку ХХ ст., тобто що воно є лише засобом утихомирення робочого класу, наданням йому певних гарантій заради подальшої його експлуатації. Спостереження за рівнем життя населення у нашій країні таку концепцію роблять доволі правдоподібною. Адже, незважаючи на велику кількість прав та гарантій у трудовому законодавстві, на практиці становище працівників є не надто втішним». Тому доцільно застосовувати підхід, за яким сторони є рівноправними: «Варто розглядати сторони трудових відносин рівноправними, не надаючи при цьому суттєвих переваг одній із них. У законодавстві мають бути чітко визначені не лише права працівників, але й права їхніх роботодавців» [2, с. 66].

Щодо цієї ідеологічної засади варто зазначити, що тісно із засадою рівноправності сторін у трудових відносинах пов'язана і така ідеологічна основа сучасного трудового права, як «забезпечення нормами трудового законодавства балансу інтересів працівників та роботодавців», на якій певною мірою неодноразово наголошували науковці.

Наприклад, Н.О. Мельничук ще в 2010 р. наголошувала на необхідності «збалансування інтересів працівників та роботодавців»: «Забезпечення договірної регулювання трудових відносин має здійс-

нюватися законодавцем на засаді збалансування інтересів сторін трудових відносин, який за своїм змістом відображає об'єктивну відповідність засадам договірної регулювання правових приписів трудового законодавства, що забезпечується шляхом усунення у ньому дискримінаційного чи іншого шкідливого дисбалансу у правах і обов'язках сторін та їх правовому статусі, якщо інше не зумовлено особливістю правового статусу окремих категорій працівників та необхідністю їхнього підвищеного захисту» [5, с. 161]. Варто зазначити, що теорія трудового права вже «підхопила» вказану проблему і спрямувала свої зусилля на її вирішення. Так, А.В. Андрушко здійснила глибоке ґрунтовне вивчення того, яким чином можна забезпечити відповідний баланс інтересів, пішовши шляхом щонайпершого розкриття сутності «балансу інтересів», і дійшла висновку, що «баланс інтересів» являє собою такий правовий зв'язок, коли інтересу однієї сторони кореспондує (відповідає або протистоїть) інтерес другої сторони, а врівноважують їх погоджувальні, примирно-посередницькі процедури. При цьому баланс інтересів, за висловленням О.М. Ярошенка, не є самоціллю, він полягає у постійному вдосконаленні трудового законодавства, а за висловом А.В. Андрушко, «баланс інтересів» формує певну синергетичну модель трудоправової дійсності через відображення охоронних механізмів у конкретних нормах, які здатні протистояти чи адаптуватися до законодавства не лише з метою самозбереження, але й сприяють його подальшому розвитку» [6, с. 116]. Цілковито погоджуючись із сутністю та роллю забезпечення балансу інтересів у трудових відносинах, все ж маємо не погодитись із тим, що, вказуючи на необхідність досягнення балансу інтересів між сторонами, А.В. Андрушко знову наполягає на пріоритеті прав та законних інтересів працівника. Саме в цих протиріччях і спостерігається нині відсутність усталеної ідеології трудового права: з одного боку, вчені та законодавець погоджуються з необхідністю відповідати вимогам часу та проголошують намір створити сучасне актуальне законодавство, здатне відображати запити даного історичного періоду, а з іншого – глибоко вкорінена ідеологія радянських часів, яка врешті-решт здійснює вплив на подальші теоретичні розробки, викривляє ідеологічну сутність сучасного трудового права. Отже, ще один вектор ідеологічної зміни сучасного трудового права має торкнутися розуміння сторін трудових відносин як рівноправних, таких, що є взаємозалежними, при цьому найперше завдання сучасного трудового права має будуватися на засадах віднаходження та забезпечення балансу між інтересами працівників і роботодавців, на протиположному підході про «пріоритет прав і інтересів працівників у трудовому праві», який призводить в Україні до того, що роботодавці є певною мірою «задушеними» кількістю вимог і, намагаючись із них виплутатись, вдаються до численних порушень прав працівників або просто уникають оформлення трудових відносин, задовольняючись укладенням цивільно-правових договорів.

О.І. Кисельова теж слушно наголошує на надмірній заурегульованості трудових відносин, яка на практиці спричиняє ще більше проблем, ставлячи роботодавців у невідгідні умови та таким чином погіршуючи становище працівників. О.І. Кисельова пропонує: «<...> рухатися в напрямі орієнтації трудового права не на детальну регламентацію прав та гарантій працівників, а на врегулювання власне трудових відносин. Для цього, перш за все, треба змінити сам погляд на працівника як на сторону таких відносин. Таким чином, його треба розглядати не як «живий засіб виробництва», а як громадянина, особистість, що вступає у трудові відносини, щоб реалізувати себе в певній сфері суспільної діяльності та отримати матеріальні ресурси для задоволення своїх потреб» [2, с. 67]. Саме в цьому, на нашу думку, і полягає ще один вектор зміни ідеології сучасного трудового права.

Окрім того, вчена пропонує застосовувати «принцип державного прикладу», коли праця на державній службі є престижною, високооплачуваною, відрізняється наявністю високого рівня професіоналів, тобто держава має стати «зразковим роботодавцем» [2, с. 68]. Вважаємо, що ця пропозиція є нині передчасною, оскільки потребує ідеологічної зміни не тільки в рамках трудового права, а взагалі змін у свідомості цілої нації, яка за останні 100 років вже звикла до державної служби як до апарату, що працює за принципом «солдат спить, а служба йде».

Підсумовуючи, зазначимо: сучасне трудове право гостро потребує розроблення та впровадження нових сучасних ідеологічних основ. Напрямі, в яких має відбуватися така зміна, чимало. У межах цієї розвідки маємо наголосити на необхідності: по-перше, збереження самобутності народу та суспільних цінностей, зокрема і в трудовому законодавстві, як це зроблено було в березні 2017 р. під час опрацювання питання введення в ТК понять «гендерна ідентичність» та «сексуальна орієнтація»; по-друге, зміни ставлення до праці як до засобу задоволення потреб людини, а не як до життєвої потреби людини на благо суспільства; по-третє, зміни ставлення до працівника як до особистості, яка має змогу реалізувати себе у трудових відносинах; по-четверте, зміни щодо визначення безумовного пріоритету прав та інтересів працівників перед роботодавцями на користь збалансування інтересів сторін трудових відносин шляхом введення відповідних примирно-посередницьких та погоджувальних процедур; по-п'яте, зменшення заурегульованості трудових відносин на користь їхнього більш якісного розвитку та ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Іншин М.І. Ідеологічні основи сучасного трудового права України: [монографія] / М.І. Іншин, В.І. Щербина. – Х. : Діса плюс, 2016. – 328 с.
2. Кисельова О.І., Семенова А.В. Сучасна ідеологія трудового права України [Текст] / О.І. Кисельова, А.В. Семенова // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2014. – № 4. – Т. 27(66). – С. 60–68.

3. Вишневецька С.В. Теоретико-методологічний аспект науки трудового права / С.В. Вишневецька // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – С. 61–67.

4. Ніякого гендеру в Трудовому законодавстві! [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://credo.pro/2017/03/175827>.

5. Мельничук Н.О. Збалансування інтересів сто-

рін трудових відносин як засада забезпечення довірливого регулювання таких відносин з боку держави / Н.О. Мельничук // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 158–162.

6. Андрушко А.В. «Баланс інтересів» : експлікація поняття в контексті трудового права / А.В. Андрушко // Університетські наукові записки. – 2015. – № 1(53). – С. 109–119.

Іншин М.І. ВЕКТОРИ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗМІН У СУЧАСНОМУ ТРУДОВОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена визначенню векторів ідеологічних змін сучасного трудового права. Розкриваються роль та сутність ідеологічних змін, встановлюється вплив суспільної ідеології на формування трудово-правових норм. Наголошується на необхідності зміни до праці, працівників, сторін трудових відносин, засад правового регулювання трудових відносин. Підсумовуючи, зазначимо: сучасне трудове право гостро потребує розроблення та впровадження нових сучасних ідеологічних основ. Напрямі, в яких має відбуватися така зміна, чимало.

Ключові слова: вектор, ідеологія, зміна, трудове право, праця, працівник, баланс інтересів.

Иншин М.И. ВЕКТОРЫ ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ В СОВРЕМЕННОМ ТРУДОВОМ ПРАВЕ

Статья посвящена определению векторов идеологических изменений современного трудового права. Раскрываются роль и сущность идеологических изменений, устанавливается влияние общественной идеологии на формирование трудо-правовых норм. Подчеркивается необходимость изменения к труду, работникам, сторонам трудовых отношений, основам правового регулирования трудовых отношений. Теперь же, подводя итог, отметим следующее: современное трудовое право остро нуждается в разработке и внедрении новых современных идеологических основ. Направлений, в которых должно происходить такое изменение, очень много.

Ключевые слова: вектор, идеология, изменение, трудовое право, труд, работник, баланс интересов.

Inshyn M.I. VECTORS OF IDEOLOGICAL CHANGES IN MODERN LABOR LAW

The article is devoted to the definition of vectors of ideological changes in modern labor law. The urgency of the topic of research is determined by the fact that in recent years the question of the need to revise the ideological foundations of labor law has risen more and more as the current Soviet labor legislation lays down an outdated Soviet ideology that no longer meets the requirements of the present, with the absence of a well-developed system of ideological views for further development. labor law causes certain difficulties and in the adoption of mutually agreed new legal norms in the territory of our state. This question has already been thoroughly considered in our joint work with VI Shcherbina “Ideological Foundations of Modern Labor Law” in 2016 [1]. At the same time, the problem remains relevant, and time raises new challenges and raises new issues, the solution of which part we have to offer in this scientific research. In addition, the author’s monographic research did not directly raise the question of the definition of vectors in which the ideology of labor law changes, since the monograph is essentially the basic fundamental justification for the need to focus on the formation of a new ideological system of modern labor law and the disclosure of modern ideological principles of labor law.

Consequently, the purpose of scientific research is to determine the vectors of “change” in the ideology of modern labor law. Achievement of the set goal is possible by solving the following tasks: to reveal the essence of the concept of “ideology of labor law”; determine the role of ideology in the formation of labor law; to establish vectors in which the ideological foundations of modern labor law should take place or should take place. The role and essence of ideological changes are revealed, the influence of social ideology on the formation of labor-legal norms is established. It is emphasized on the necessity of changes to work, to employees, to the parties to labor relations, to the principles of legal regulation of labor relations.

Key words: vector, ideology, change, labor law, labor, worker, balance of interests.

УДК 349.226

ОБОВ'ЯЗКОВІ УМОВИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ У ФЕРМЕРСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Одним зі складових елементів стратегії аграрної політики України є сприяння збільшенню зайнятості населення, зокрема, шляхом скорочення її нелегальних та тіньових форм на сільському ринку праці. Трудовому договору як підставі виникнення відносин зайнятості відводиться роль одного з основних засобів у вирішенні цього завдання. Укладення трудового договору має гарантувати його сторонам дотримання та можливість реалізації закріплених у ньому взаємних зобов'язань і гарантій, зокрема щодо гідної оплати праці, належних та здорових умов праці, підвищених соціальних гарантій. У свою чергу, залучення до роботи у сільському господарстві необхідних спеціалістів на таких умовах сприятиме розвитку тієї чи іншої сільської території.

Останні законодавчі зміни щодо створення та діяльності фермерських господарств, а також зміни у правовому регулюванні трудових відносин зумовили потребу проведення аналізу впливу зазначених змін на трудові відносини у фермерських господарствах та забезпечення практики відповідними науково-обґрунтованими висновками і рекомендаціями щодо механізму їх запровадження.

Проблемам правового регулювання трудових відносин у фермерських господарствах присвячено праці таких вітчизняних науковців: Н.О. Багай, В.М. Божка, К.Є. Даньшиної, І.І. Мартинюка, О.А. Мірошніченко, В.Ю. Уркевича та інших. Поряд із цим, зважаючи на зміни у правовому регулюванні в цій сфері та сучасні тенденції флексибілізації ринку праці, є необхідність провести детальний аналіз змісту трудового договору у фермерському господарстві, визначивши роль його умов як для сторін цього договору, так і для сприяння зайнятості на селі загалом.

Зважаючи на викладене, метою статті є виявити особливості формування змісту трудового договору у фермерському господарстві, охарактеризувати його обов'язкові умови, з'ясувати роль трудового договору як засобу підвищення рівня зайнятості населення на селі в умовах проведення аграрної реформи, описати рівень адаптованості законодавства, яке регулює трудові відносини найманих працівників у фермерських господарствах, до умов сьогодення.

Підставою виникнення відносин зайнятості, за ст. 3 Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 р., може бути провадження підприємницької та інших видів діяльності, не заборонених законом, а також трудові договори (контракти) [1]. У фермерському господарстві як одній із форм підприємницької діяльності громадян щодо виробництва, перероблення та реалізації товарної сільськогосподарської продукції, особа може реалізува-

ти своє право на зайнятість шляхом вступу у члени цього господарства, на підставі цивільного договору або ж задовольнити свої особисті та суспільні потреби з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі як найманий працівник, уклавши трудовий договір (контракт).

Законом України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. (далі – Закон про фермерське господарство) закріплено, що трудові відносини членів фермерського господарства регулюються Статутом цього господарства, якщо воно зареєстроване як юридична особа [2]. Науковці-правники зазначають, що Статут – це внутрішній локально-правовий акт, за допомогою якого можна максимально врахувати специфіку трудової діяльності на локальному рівні, однак у статутах фермерських господарств все ж неповною мірою враховуються особливості трудових відносин [3; 4].

Якщо ж фермерське господарство зареєстроване без статусу юридичної особи, то трудові відносини членів господарства, відповідно до п. 5 ст. 8-1 Закону про фермерське господарство, визначаються договором про створення сімейного фермерського господарства [2].

Серед прикладів цивільно-правових договорів, за якими може здійснюватися трудова діяльність, виділяють: надання послуг, виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських і технологічних робіт, підряд, доручення, комісія тощо [5, с. 7].

Незалежно від форми створення селянського фермерського господарства, трудові відносини найманих працівників, які залучаються до роботи у цьому господарстві, регулюються трудовим законодавством України, що, зокрема, впливає з положень ч. 2 ст. 27 Закону про фермерське господарство [2].

Нині, в умовах жорсткої конкуренції на ринку праці, на трудовий договір покладається важлива роль регулятора трудових відносин у фермерському господарстві, адже норми чинного трудового законодавства неповною мірою здатні не лише врегулювати ці відносини, але й врахувати галузеву специфіку умов виконання найманої праці. До того ж, гарантії, які мали бути закріплені на рівні такого трудового договору, повинні, зокрема, бути прийнятними для його сторін та підвищити мотивацію на залучення до праці в аграрному секторі економіки загалом.

За ч. 3 ст. 27 Закону про фермерське господарство, трудовий договір (контракт) у фермерському господарстві укладається у письмовій формі і в ньому визначаються строк договору, умови праці і відпочинку [2]. Інших законодавчо визначених умов, які має містити цей трудовий договір, немає.

Керуючись основами договірної права, нагадаємо, що формується зміст договору, зокрема трудового, шляхом досягнення домовленостей його сторін щодо тих чи інших умов. Договір вважається укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору (ст. 638 Цивільного Кодексу України – далі ЦК України) [6].

У трудовому праві, умови які встановлюються за взаємною домовленістю сторін та становлять безпосередній зміст трудового договору, називають договірними і поділяють на: обов'язкові (умови, визнані такими законодавством та необхідні для того, щоб трудовий договір вважався укладеним) та факультативні (умови, які сторони можуть внести у зміст договору за власною ініціативою, якщо це не буде заборонено законом). Істотними умовами трудового договору є умови, визнані такими законодавством, а також внесені в трудовий договір за ініціативою будь-якої зі сторін і щодо яких сторони трудового договору мають досягти згоди. Таким чином, і обов'язкові, і факультативні умови мають визнаватися істотними, якщо сторони трудового договору належним чином домовились щодо них.

Хоча чинний Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП України) не містить переліку обов'язкових умов трудового договору, деякі положення цього нормативного акта та процес багаторічної практики укладення трудових договорів створили певне підґрунтя щодо виокремлення кола умов, які сторони мають узгодити, щоб трудовий договір вважався укладеним. Так, обов'язковими умовами вважаються: умова про трудову функцію працівника, умова про місце праці, умова про оплату праці та умова про час початку працівником роботи [7, с. 170].

Враховуючи специфіку роботи та умови її виконання в тій чи іншій сфері суспільного життя, для договорів певного виду перелік обов'язкових умов може бути закріплено в окремих нормативних актах. Згідно з ч. 3 ст. 27 Закону про фермерське господарство, до умов, щодо яких сторони трудового договору у фермерському господарстві мають дійти згоди, віднесено: строк договору, умови праці і відпочинку [2]. Умови, наведені останніми, в законі деталізуються. Так, до умов праці законодавець відносить тривалість робочого дня та форми оплати праці, її розміри, а до умов відпочинку – вихідні дні, щорічну оплачувану відпустку, харчування.

У трудовому договорі трудову функцію працівника для робітників треба визначати, вказуючи на вид виконуваних робіт за відповідною професією або коло обов'язків, які становлять повноваження службовця, за відповідною посадою. Зміст трудової функції працівника як обов'язкової умови трудового договору за кожною професією та відповідною класифікацією визначається законодавством, а в частині, що не визначена законодавством, – кваліфікаційними характеристиками [8], які затверджуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань праці.

Звернемо увагу на те, що за трудовим договором сімейне фермерське господарство має право залуча-

ти до роботи в ньому інших громадян для виконання робіт, які безпосередньо пов'язані з діяльністю господарства і потребують спеціальних знань чи навичок (ст. ст. 5, 27 Закону про фермерське господарство). Отже, визначаючи трудову функцію працівника, який наймається для роботи у фермерському господарстві, необхідно враховувати його кваліфікаційний рівень або ж навички, які набуваються з досвідом, для того, щоб переконатися у можливості виконання працівником того чи іншого виду робіт.

Щодо такої обов'язкової умови трудового договору, як місце роботи, необхідно вказати на те, що праця у сімейному фермерському господарстві здійснюється на земельних ділянках, наданих громадянам для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва. Отже, місцем роботи найманого працівника у такому господарстві будуть надані йому земельні ділянки. Беручи до уваги зацікавленість сторін трудових відносин, ними може бути погоджено та закріплено у трудовому договорі більш конкретне місце виконання працівником дорученої йому роботи.

Умова про оплату праці є однією з обов'язкових умов будь-якого трудового договору. Тому обґрунтованою є вказівка законодавця на те, що сторони трудового договору у фермерському господарстві мають зумовити питання оплати праці (її розмір та форму виплати). Відразу зауважимо, що застосування такої форми оплати праці, як натуральна, в цій сфері зайнятості є цілком доречним. Це знайшло своє закріплення у міжнародних нормах. Так, Конвенцією Міжнародної Організації Праці (далі – МОП) № 99 «Про процедуру встановлення мінімальної заробітної плати в сільському господарстві» 1951 р. дозволяється часткова виплата мінімальної заробітної плати у формі допомоги натурою, коли така виплата є звичайною чи бажаною, за умови вжиття відповідних заходів для забезпечення того, щоб: а) така допомога видавалася для особистого використання та особистої вигоди працівника та його сім'ї; б) вартість такої допомоги була обґрунтованою та розумною. Але така можливість має бути закріплена законодавством, колективним договором або арбітражним рішенням [9].

Вітчизняне трудове законодавство не містить прямої вказівки на можливість виплати заробітної плати в натуральній формі. Ст. 23 Закону України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 р. закріплено, що така форма оплати праці допускається за умови, якщо це передбачено колективним договором [10]. Натомість практика його укладення у фермерських господарствах доволі одинична. Тому вважаємо за доцільне внести зміни до Закону про фермерські господарства, закріпивши можливість на рівні трудового договору вирішувати питання виплати заробітної плати в натуральній формі, зберігаючи при цьому законодавчо встановлені умови та обмеження щодо таких виплат.

До обов'язкових умов трудового договору у фермерському господарстві, як вже зазначалось, законодавець відносить умову про строк договору. На

строковий характер таких трудових відносин вказує норма ст. 27 Закону про фермерське господарство, в якій закріплено, що сімейне фермерське господарство має право залучати до роботи в ньому інших громадян у разі виробничої потреби, а саме: виключно для виконання сезонних та окремих робіт, які безпосередньо пов'язані з діяльністю господарства [2].

Щоправда, деякі науковці ставлять під сумнів необхідність вказувати в законі на виробничу потребу як підставу залучення працівників до роботи у фермерському господарстві. Зокрема, К.Є. Даньшина наголошує на вилученні із другого речення ч. 1 ст. 27 Закону України «Про фермерське господарство» словосполучення «у разі виробничої потреби». Автор обґрунтовує це тим, що питання про доцільність залучення до роботи найманих працівників має вирішувати виключно фермерське господарство як роботодавець, керуючись власними мотивами. Втручання ж у цей процес будь-кого є недопустимим [5, с. 11–12].

Підтримуючи позицію науковця, зауважимо, що вимога Закону про фермерське господарство щодо можливості залучення найманих працівників до роботи у сімейному фермерському господарстві лише за наявності «виробничої потреби» не сприяє реалізації аграрної політики держави щодо збільшення зайнятості населення на сільському ринку праці.

Стосовно тривалості робочого дня як однієї із законодавчо визначених обов'язкових умов трудового договору у фермерському господарстві, відразу нагадаємо, що трудовим законодавством встановлена гарантія-обмеження – 40-годинна тижнева норма робочого часу. Робота понад таку тривалість вважатиметься надурочною за умови, що це відбуватиметься з дотриманням роботодавцем відповідних законодавчо встановлених вимог (зокрема ст. ст. 62–65 КЗпП України [11]). Проте, як показує практика, у фермерському господарстві робота понад 40-годинну норму – це, скоріше, правило, ніж виняток. Надурочні ж роботи, їх юридичне оформлення – нонсенс.

Тому було б логічніше вести мову не про тривалість робочого дня найманого працівника, а про режим його роботи. Найбільш прийнятним у сфері сільськогосподарського виробництва є підсумований, ненормований та перервний (розділений) режими роботи. Звичайно, важливим є й питання, о котрій годині працівник має розпочинати роботу. Проте, зважаючи на особливості праці (зокрема погодні умови) у фермерському господарстві (за винятком, якщо робота не пов'язана зі збором, обробкою сільськогосподарської продукції, наприклад, робота бухгалтера), цілком прийнятним було б це питання залишити на розсуд сторін, без фіксації у змісті трудового договору. Разом із тим за таких умов варто посилити роль ведення обліку робочого часу роботодавцем і контролю цього процесу з боку працівника.

Важливою гарантією для найманого працівника фермерського господарства є індивідуально-договірне визначення тривалості щорічної відпустки, яка має становити не менше 24 календарних днів, а сезонним та тимчасовим працівникам – надава-

тися відповідно до відпрацьованого часу (ч. 9 ст. 6 Закону України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р. [12]).

Із приводу визначення у трудовому договорі вихідних днів для найманого працівника. Зважаючи на особливості праці у фермерському господарстві, видається цілком прийнятним надати таке право сторонам трудового договору, хоча на заваді цьому можуть стати норми КЗпП України. Як показує практика, хоча неділя і вважається загальним вихідним днем, проте, за необхідності (виробничої потреби), робота в такий день проводиться. А вимоги ст.ст. 71–72 КЗпП України щодо залучення до роботи у вихідні дні та компенсації за це залишаються поза увагою роботодавця. Тому, вважаємо, необхідно доповнити ст. 69 КЗпП України (про порядок залучення до роботи у вихідні дні на безперервно діючих підприємствах) ч. 2, яка б встановила індивідуально-договірний порядок (на рівні трудового договору) залучення найманого працівника фермерського господарства до роботи у вихідні дні.

Особливості праці та відпочинку найманих працівників у фермерському господарстві зумовлює необхідність внесення умови про харчування у зміст трудового договору. Цьому, зокрема, сприяє сімейний характер ведення робіт у фермерському господарстві.

Узагальнюючи, зауважимо, що в Законі про фермерське господарство законодавець для сторін трудового договору дещо розширив спектр можливостей для індивідуально-договірного регулювання трудових відносин у фермерських господарствах. Проте, на жаль, на практиці сторони трудового договору не завжди цим користуються.

Поряд із цим, зважаючи на практику застосування норм трудового законодавства України, можна констатувати іноді надмірну зарегульованість трудових відносин на законодавчому рівні, що не завжди сприяє мобільності трудових ресурсів, підвищенню продуктивності праці та професійному росту працівника.

Подальше дослідження змісту трудового договору, умов праці найманих працівників селянських фермерських господарств сприятиме посиленню індивідуально-договірного регулювання трудових відносин у цій сфері. Одним із пріоритетів у напрямі соціального розвитку та політики зайнятості на селі має стати флексибілізація (гнучкість) у регулюванні трудових відносин найманої праці у фермерських господарствах. Трудовий договір має стати гарантом реалізації сторонами трудових відносин у фермерському господарстві своїх трудових прав та взятих на себе зобов'язань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 24. – Ст. 243.
2. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.

3. Мартинюк І.І. Трудові відносини у фермерському господарстві / І.І. Мартинюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=46409>.

4. Багай Н.О. Особливості правового регулювання трудових відносин у сільському господарстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nspp.gov.ua/home/struktura-nspp-8/struktura-nspp-12/574-osoblivosti-pravovogo-regulyuvannya-trudovikh-vidnosin-u-silskomu-gospodarstvi>.

5. Даньшина К.Є. Правове регулювання трудових відносин у фермерських господарствах України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / К.Є. Даньшина. – Харків, 2016. – 29 с.

6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

7. Трудове право України: акад. курс. Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [П.Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З.Я. Козак та ін.]; за ред. П.Д. Пили-

пенка. – 5-те вид., переробл. і доповн. – К.; Ін Юре, 2014. – 552 с.

8. Про затвердження Порядку розроблення та затвердження кваліфікаційних характеристик : Наказ Міністерства соціальної політики України від 31.05.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0784-17>.

9. Конвенція про процедуру встановлення мінімальної заробітної плати в сільському господарстві : Конвенція МОП від 28.06.1951 р. № 99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_230.

10. Про оплату праці : Закон України від 25.03.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/108/95>.

11. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

12. Про відпустки : Закон України від 15.11.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 2. – Ст. 4.

Парпан Т.В. ОБОВ'ЯЗКОВІ УМОВИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ У ФЕРМЕРСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Досліджено особливості формування змісту трудових договорів, які укладаються у фермерських господарствах. З'ясовано, які умови трудового договору у фермерському господарстві варто вважати обов'язковими, тобто такими, без яких цей договір не може вважатися укладеним. Проаналізовано: умову про трудову функцію працівника, умову про місце праці, умову про оплату праці, про строк договору, умови праці та відпочинку. Запропоновано внести зміни в трудове законодавство, надавши більше можливостей сторонам трудового договору, враховуючи особливості праці в аграрному секторі економіки, самостійно, на рівні трудового договору зумовлювати питання виплати заробітної плати в натуральній формі, порядку залучення до роботи понаднормово та у вихідні дні. Наголошено, що укладення трудового договору має гарантувати його сторонам дотримання та можливість реалізації закріплених у ньому взаємних зобов'язань і гарантій, зокрема, щодо гідної оплати праці, належних та здорових умов праці, підвищених соціальних гарантій, що, у свою чергу, має підвищити мотивацію для залучення до праці в аграрному секторі економіки.

Ключові слова: умови трудового договору, зміст трудового договору, фермерське господарство, умови праці, оплата праці, режим роботи, зайнятість населення, найманий працівник.

Парпан Т.В. ОБЯЗАТЕЛЬНЫЕ УСЛОВИЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА В ФЕРМЕРСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Исследованы особенности формирования содержания трудовых договоров, заключаемых в фермерских хозяйствах. Выяснено, какие условия трудового договора в фермерском хозяйстве следует считать обязательными, то есть такими, без которых этот договор не может считаться заключенным. Проанализированы условие о трудовой функции работника, условие о месте работы, условие об оплате труда, сроке договора, условия труда и отдыха. Предложено внести изменения в трудовое законодательство, предоставив больше возможностей сторонам трудового договора, учитывая особенности труда в аграрном секторе экономики, самостоятельно, на уровне трудового договора оговаривать вопросы выплаты заработной платы в натуральной форме, порядке привлечения к работе сверхурочно и в выходные дни. Отмечено, что заключение трудового договора должно гарантировать его сторонам соблюдение и возможность реализации закрепленных в нем взаимных обязательств и гарантий, в том числе по достойной оплате труда, надлежащих и здоровых условий труда, повышенных социальных гарантий. Это, в свою очередь, должно повысить мотивацию для привлечения к труду в аграрном секторе экономики.

Ключевые слова: условия трудового договора, фермерское хозяйство, содержание трудового договора, условия труда, оплата труда, режим работы, занятость населения, наемный работник.

Parpan T.V. OBLIGATORY CONDITIONS OF EMPLOYMENT CONTRACT IN FARMERS HOUSEHOLDS

Defined, that in Farmers Economies, as one of the forms of entrepreneurial activity as to the production, processing and sale of commodity agricultural products, a person can realize its right to work by joining farmers households. This can be done through the civil contract, or by concluding an employment contract (contract).to satisfy his/her personal and social needs with the purpose of receiving income (wages) in monetary or other form as a hired employee .

The main attention is devoted to the peculiarities of employment contracts content formation, which are being concluded in farmers' households. Those employment contract provisions in the farmers' households, which are obligatory, are defined. That means, that employment contract can not be concluded without these provisions. The main provisions of the employment contract in farmers households are analyzed, namely provisions as to the employment function of employee, wages, term of contract, place of work, working conditions and rest.

It is determined, that norms of effective labor legislation do not fully cover sectorial specifics of conditions of working conditions in the farmers' households. Taking this into consideration, it is proposed to strengthen the employment contract role, as regulator of labor relations in farmers' households. Herewith, it is stated that in practice parties of the employment contract do not always use legislative possibilities as to the individual contract regulation.

It is noted, that today, considering market economy and flexibilization of labor market, excessive regulation of labor relations at the legislative level does not promote mobility of labor resources, labor productivity and professional growth of an employee.

It is proposed to amend the labor legislation, giving more opportunities to the labor contract parties, taking into account the peculiarities of work in the agricultural sector of the economy, independently, at the level of the employment contract, to stipulate the issue of wages payment in kind, the conditions of overtime work etc.

Considering that work in farm household is carried out on land plots given to citizens for farming, commodity agricultural production, the place of work of the hired employee in the family farm will be the farm and the land plots provided to him. Taking into account the interest of the parties of labor relations, they can agree and enshrine in the employment contract a more precise working.

It is emphasized that the conclusion of an employment contract should guarantee to the parties its compliance and the possibility of realization, enshrined in it mutual obligations and guarantees, in particular concerning decent wages, decent and healthy working conditions, and increased social guarantees. Along with this, the conditions acceptable to the parties of the employment contract must become a motivation to be engaged in the agricultural sector of the economy.

It is stated that the conclusion of an employment contract must guarantee to its parties the observance of contract and the possibility of realization of mutual obligations and guarantees enshrined in it, in particular concerning decent wages, decent and healthy working conditions, and increased social guarantees.

Key words: provisions of employment contract, farm household, content of the employment contract, working conditions, wages, mode of work, employment of the population, employee.

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО;
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО****Ващишин М.Я.,***кандидат юридичних наук,**доцент кафедри соціального права**Львівського національного університету імені Івана Франка*

УДК 349.6

ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ

В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 р., затверджених законом України від 21 грудня 2010 р., окрема увага зосереджена на сучасному стані та проблемах збереження біологічного та ландшафтного різноманіття нашої держави. Так, займаючи менше 6% площі Європи, Україна володіє близько 35% її біорізноманіття. Однак протягом останніх років спостерігається збільшення кількості видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України. Обґрунтовано, що основну загрозу біорізноманіттю становлять діяльність людини та знищення природного середовища існування флори і фауни. Спостерігається катастрофічне зменшення площі територій водно-болотних угідь, степових екосистем, природних лісів.

Із метою припинення процесів погіршення стану навколишнього природного середовища треба збільшувати площі земель екомережі, що є стратегічним завданням у досягненні екологічної збалансованості території України. Збільшення площі національної екомережі має, насамперед, відбуватися внаслідок розширення наявних та створення нових об'єктів природно-заповідного фонду [1].

Однак, незважаючи на те, що формування екологічної мережі в Україні було започатковано ще у 2000 р., помітного результату від її функціонування немає. Стратегічною метою екологічної політики України у цій сфері було доведення до 2015 р. площі національної екомережі до рівня, необхідного для забезпечення екологічної безпеки країни (41% території), запровадження системи природоохоронних заходів збереження біо- та ландшафтного різноманіття і розширення площі природно-заповідного фонду до 10% у 2015 р. та до 15% загальної території країни у 2020 р. [1]. Станом на сьогодні ці показники не досягнуті. Водночас існують проблеми не лише з кількісними, але й з якісними характеристиками національної екомережі.

Разом із тим, незважаючи на те, що завдання, які були окреслені Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 рр., в повному обсязі виконані не були, О.О. Статівка зазначає, що не можна заперечувати успішне досягнення деяких ключових моментів цієї Програми [2, с. 339]. Доцільно визначити відповідність задекларованих завдань фактичному стану

справ, виявити негативні тенденції під час створення екомережі та окреслити нові концептуальні завдання екологічної політики нашої держави у цій сфері.

Через це сучасне розуміння мети формування національної екологічної мережі та поставлених у цьому проекті завдань, а також відповідності програмних засад функціонування національної екомережі міжнародно-правовим вимогам та європейським аналогам потребує окремого юридичного аналізу.

Проблемним правовим аспектам формування та функціонування національної екологічної мережі та збереження біорізноманіття в Україні присвячена низка еколого-правових публікацій таких вчених, як В.І. Андрейцев, О.В. Бевз, П.А. Гвоздик, А.П. Гетьман, А.Й. Годованюк, Р.А. Гольонко, Б.В. Даниленко, М.А. Дейнега, А.М. Ковтун, С.М. Кравченко, І.І. Каракаш, Є.О. Липницька, О.В. Лозо, М.І. Максименко, Н.Р. Малишева, З.М. Радишевська, А.К. Соколова, О.О. Статівка, Х.І. Чопко, Ю.С. Шемшученко, В.В. Шеховцов тощо. Однак досі програмні засади та стратегічні завдання, котрі були визначені для екомережі як прогресивної форми охорони довкілля, не були дослідженими. Аналіз досягнутих результатів національної екомережі за період її формування та розвитку був проведений О.О. Статівкою, котра з'ясувала досягнення та недоліки Закону України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» [2]. Погляд європейських вчених стосовно мети і завдань регіональних екомереж відобразив Ю.Т. Піх [3].

Метою цього дослідження є обґрунтування та визначення програмних засад формування національної екологічної мережі України на основі аналізу її мети та завдань, визначених законодавством України.

Україна розробила розгорнуту законодавчу базу, постійно її вдосконалює та формує організаційно-правові інструменти для розбудови національної екологічної мережі. Так, Закон України від 24 червня 2004 р. «Про екологічну мережу України» визначає екомережу як єдину територіальну систему, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і

рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні [4]. Законодавче визначення поняття «екомережа» відображає мету її функціонування. Основною стратегічною метою екомережі у перспективі є поліпшення умов для формування та відновлення довкілля. Досягнення цієї природоохоронної мети дасть змогу досягти її економічних результатів – підвищення природно-ресурсного потенціалу території України.

До цього мету, завдання, концептуальні положення, етапи, механізми формування національної екомережі України було передбачено у Загальнодержавній програмі формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 рр., затвердженій Законом України у 2000 р. Так, основною метою формування національної екомережі тут визнається збільшення площі земель країни з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття, близького до притаманного їм природного стану, та формування їх територіальною єдиною системою, побудованою відповідно до забезпечення можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин, яка б забезпечувала збереження природних екосистем, видів рослинного і тваринного світу та їх популяцій [5].

З цього законодавчого положення випливає, що метою формування екомережі є збереження природних екосистем. Екосистема означає динамічний комплекс угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також їх неживого навколишнього середовища, що взаємодіють як єдине функціональне ціле [6]. Є.П. Суєтнов, аналізуючи міжнародно-правове регулювання екосистемного підходу, вказує, що він являє собою стратегію комплексного управління земельними, водними та біологічними ресурсами, яка забезпечує їх збереження та стале використання на справедливій основі [7, с. 199]. Тому обидва закони загалом не суперечать один одному і мають на меті врегулювати відносини, що спрямовані на досягнення такого стану довкілля, котрий забезпечить екосистемну здатність до природного самовідновлення.

У міжнародному екологічному праві збереження біологічного та ландшафтного різноманіття розуміють як багатоаспектний процес, який передбачає законодавче, науково-методичне, соціально-економічне забезпечення програм і заходів у цій сфері. Певний досвід такого комплексного (багатоаспектного) розуміння збереження біологічного та ландшафтного різноманіття накопичений науковцями і практиками європейських країн, зокрема країн-членів Європейського Союзу. Саме у цих країнах на базі вимог Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття 1995 р. розроблені та втілюються програми й ініціативи, спрямовані на розширення охоронних природних територій [8, с. 16].

На виконання міжнародно-правових зобов'язань України, зокрема і Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, національна екологічна мережа має відповідати вимогам щодо її функціонування у Всеєвропейській екологічній мережі і виконувати провідні функції щодо збереження біологічного різноманіття, а також сприяти збалансованому та невиснажливому використанню біологічних ресурсів у господарській діяльності [5]. Можливість використання природних ресурсів у процесі господарської діяльності різноманітних суб'єктів у межах екомережі також не суперечить її стратегічній меті, оскільки така діяльність може здійснюватися з дотриманням законодавчо встановлених обмежень на засадах сталого розвитку із врахуванням потреб сучасних та інтересів прийдешніх поколінь.

Основною стратегічною метою, на досягнення котрої спрямована модель екомережі, є збереження біорізноманіття. Біологічне різноманіття означає різноманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи, зокрема, наземні, морські та інші водні екосистеми й екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає в себе різноманітність у рамках виду, між видами і різноманіття екосистем [6].

Міжнародна спільнота, будучи занепокоєна тим, що біологічне різноманіття суттєво зменшується внаслідок деяких видів людської діяльності, та, усвідомлюючи цінність та значення біорізноманіття, прийняла Конвенцію ООН про охорону біологічного різноманіття від 1992 р. Відповідно до вимог цієї Конвенції, кожна Договірною Сторона, наскільки це можливо і доцільно:

1) встановлює систему охоронних територій або територій, в яких необхідно вживати спеціальних заходів із метою збереження біологічного різноманіття;

2) розробляє, за необхідності, керівні принципи відбору, встановлення і раціонального використання охоронних територій або територій, в яких необхідно вживати спеціальних заходів із метою збереження біологічного різноманіття;

3) регулює або раціонально використовує біологічні ресурси, які мають важливе значення для збереження біорізноманіття в охоронних територіях або за їх межами, з метою забезпечення їх збереження і сталого використання;

4) сприяє захисту екосистеми, природних місць мешкання і збереженню життєздатних популяцій видів у природних умовах;

5) заохочує екологічно обґрунтований і сталий розвиток у зонах, що межують з охоронними територіями, з метою сприяння збереженню цих територій;

6) вживає заходів щодо реабілітації і відновлення деградованих екосистем і сприяє відновленню видів, які є під загрозою, зокрема, шляхом розроблення і здійснення планів та інших стратегій раціонального використання [6].

Попри те, що ця Конвенція прямо жодного разу не згадує про екологічну мережу як форму збереження біорізноманіття, визначені у ній завдання ляг-

ли в основу побудови екомереж у таких аспектах:

- екомережа – це система особливо охоронюваних територій;
- визначений організаційно-правовий механізм побудови екомережі;
- законодавчо встановлюється диференційований правовий режим охорони та обмеженого використання для кожного зі структурних елементів;
- виділення ключових територій – ядер екомережі та сполучних територій – екокоридорів;
- виділення буферних зон для охорони ключових територій екомережі;
- виділення відновлюваних територій екомережі, що потребують вжиття спеціальних заходів із метою відтворення їхнього природного стану.

Крім Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (котра прямо передбачає заходи у сфері формування екомережі), про важливість зміцнення екологічної цілісності та стійкості як необхідних умов як для збереження біорізноманіття, так і сталого розвитку, наголошено у Плані реалізації рішень Всесвітнього саміту зі сталого розвитку 2002 р. (Йоханнесбурзькому плані виконання рішень). У ньому одним із заходів, необхідних для досягнення мети збереження біорізноманіття передбачено «сприяння розвитку національних та регіональних екологічних мереж і коридорів» [9]. Це підтверджує поширення екомереж не лише на європейському континенті, а й в усьому світі.

Екологічні мережі забезпечують оперативну та ефективну модель для збереження біологічного різноманіття, «примирюючи» при цьому конфліктуючі інтереси на використанні природних ресурсів. Вони також поєднують екосистеми та популяції видів, що знаходяться під загрозою фрагментованого проживання, сприяючи генетичному обміну між різними групами і тим самим збільшуючи шанси на виживання під загрозою зникнення. Концепція екологічної мережі, окрім цього, створює інструментарій для екологічного проектування та планування, що полегшує взаємодію з іншими видами землекористування [3, с. 26]. На практиці екологічне проектування та планування використання територій та об'єктів національної екомережі здійснюється на основі Зведеної та регіональних схем формування екомережі.

Програмою дій Конвенції Ріо-де-Жанейро про біологічне різноманіття щодо роботи з охоронюваними зонами акцентована увага на важливості створення охоронюваних територій у межах наземних і водних середовищ існування у цілях сприяння та підтримання екологічних процесів. Мета цієї Програми дій прямо передбачає інтегрування охоронних територій у ширші ландшафти суші, а також морські ландшафти і сектори, з метою підтримання структурної та функціональної життєздатності екосистем [10]. Територіальна побудова екомережі дає змогу забезпечувати охорону особливо цінних із точки зору ландшафтного та біологічного різноманіття ключових територій, з'єднаних екокоридорами і підтримуваних буферними зонами для вищого рівня їх захисту та збереження екосистем.

Вітчизняні вчені переконані, що формування екологічної мережі дасть змогу: об'єднати у цілісну систему землі природно-заповідного фонду, інші природні та напівприродні території; забезпечити збереження, відтворення і невиснажливе використання природних ресурсів, біологічного і ландшафтного різноманіття, уникнути втрат генофонду; підвищити стійкість ландшафтів до антропогенних навантажень, відновити саморегулюючу і самовідновлювану здатність природних екосистем; забезпечити позитивні зміни стану довкілля, сформувати екологічно безпечне середовище життєдіяльності людей; поліпшити гідрологічний режим річок, запобігти ерозії ґрунтів, поліпшити якість природних вод; розширити придатні для рекреаційного використання території, забезпечити розвиток збалансованого туризму [11, с. 235–236].

Сторони Конвенції про біологічне різноманіття передбачили у Програмі дій п'ять конкретних цілей формування екомережі:

- 1) створення та зміцнення національних і регіональних систем охоронюваних зон, включених у глобальну мережу, як внесок для досягнення узгоджених на міжнародному рівні цілей;
- 2) включення охоронних територій у ширші ландшафти суші та морські ландшафти і сектори з метою підтримання стабільної екологічної структури і функціонування;
- 3) створення і зміцнення регіональних мереж, транскордонних охоронних територій і співпраця між сусідніми охоронюваними районами поза межами національних кордонів;
- 4) істотне покращення планування захищених територій та управління ними;
- 5) запобігання і пом'якшення негативних наслідків основних загроз для охоронюваних територій [10].

Окремо варто наголосити, що Україна бере активну участь у міжнародній співпраці щодо побудови транскордонних елементів у складі Всеєвропейської екомережі як сторона Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (багатосторонній договір) та двостороннього Договору між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про співробітництво у сфері охорони і сталого розвитку басейну річки Дністер.

На формування та реалізацію програм розбудови екомереж у різних країнах впливають різні географічні, економічні та соціальні фактори, котрі залежать від місцевих і регіональних умов. Однак концептуальні засади та методологічні ідеї формування засновані на єдиній стратегічній платформі. При цьому екологічні мережі зазвичай переслідують дві загальні цілі, а саме:

- а) підтримка функціонування екосистем як засіб сприяння збереженню видів і середовищ існування;
- б) сприяння сталому використанню природних ресурсів із метою зниження впливу діяльності людини на біологічне різноманіття і/або підвищення цінності біорізноманіття так званих керованих ландшафтів [12; 3, с. 27].

Усі екологічні мережі створюються для виконання таких завдань:

- збереження біорізноманіття в ландшафтному, екосистемному або регіональному масштабі;
- підтримання або зміцнення екологічної цілісності, в першу чергу, шляхом забезпечення зв'язків;
- забезпечення того, щоб критичні ділянки були буферизовані від впливу потенційно небезпечних зовнішніх впливів;
- відновлення деградованих екосистем у відповідних випадках;
- сприяння сталому використанню природних ресурсів в областях, що мають важливе значення для збереження біорізноманіття [13, р. 9; 3, с. 27].

Функціонально завдання екологічної мережі досягаються шляхом виділення її конкретних структурних елементів з урахуванням їх екологічної цінності та природно-ресурсного потенціалу. Цілісна територіальна система взаємопов'язаних ареальних компонентів екомережі (ключові, сполучні, буферні та відновлювальні території) дає змогу виконувати відповідно охоронні, сполучні, захисні та відтворювальні функції, що мають важливе значення для збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, та здійснювати невиснажливе використання природних ресурсів на засадах сталого розвитку.

З огляду на те, що строк дії Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 рр. минув, а концептуальні завдання, які були нею передбачені, не виконані в повному обсязі, О.О. Статівка пропонує, зокрема:

- прийняти нову Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України, в якій мають бути враховані помилки, що були допущені під час її реалізації, усунути чинники, які стримують розбудову екомережі, поставлені конкретні цілі та запропоновані конкретні механізми втілення концепції єдиної цілісної системи природоохоронних територій;
- створити Державну службу формування, збереження та використання екологічної мережі України;
- активізувати роботу щодо розробки та прийняття Зведеної схеми формування екологічної мережі [2, с. 342].

Для досягнення поставлених в ЄС цілей у сфері охорони біорізноманіття на законодавчому рівні також пропонується: забезпечувати адекватне фінансування, вдосконалювати процеси прийняття рішень в ЄС шляхом координації європейського, національного та регіонального рівнів, підтримувати співробітництво між урядами та економічними партнерами й громадськими організаціями, підвищувати рівень екологічної поінформованості суспільства і його роль у прийнятті політичних рішень і нормативних актів, здатних збалансувати розвиток економіки, соціальний розвиток і охорону довкілля [14, с. 108]. Для України особливо гострим є проблема фінансування проектів розбудови екомереж, участі громадськості в прийнятті екологічно значимих рішень, доступу до екологічної інформації та низького рівня екологічної культури й освіти громадян.

З.М. Радишевська виділяє найбільш ефективні методи та інструменти для збереження біорізноманіття, що можуть бути використані для вдосконалення організаційно-правового механізму формування національної екомережі:

1) методи прямого державного регулювання, що охоплюють формування адекватного нормативно-правового середовища, інституціональні інструменти, контрольні-адміністративні підходи, інститути моніторингу і координації діяльності щодо збереження біорізноманіття;

2) методи економічного стимулювання, що базуються на використанні ринкових інструментів (система фондів, субсидій, грантів), екологічне навчання, обмін досвідом, спільні екопроекти, технологічний трансфер, інформаційний обмін, розширення доступу до біоресурсів та послуг і т.д.) [15, с. 73].

Усі вищенаведені пропозиції є достатньо обґрунтованими та можуть бути використані під час розроблення нової Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України.

На основі проведеного аналізу можна сформулювати такі **висновки**.

1. Концептуальними напрямками формування екомережі мають бути збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, досягнення збалансованого природокористування, покращення загального стану довкілля та його окремих компонентів, а також створення сприятливого природного середовища для людини.

2. Програмні засади формування національної екомережі відображені у її цілях та завданнях, законодавчо визначених з урахуванням міжнародно-правових стандартів охорони довкілля. Основними цілями національної екомережі є підтримка функціонування екосистем та сприяння сталому використанню природних ресурсів.

3. Завдання національної екомережі відображені у її територіальній побудові з виділенням функціональних структурних компонентів: ключових, сполучних, буферних та відновлюваних територій, що вирізняються за природною цінністю та ресурсним потенціалом і встановленим диференційованим правовим режимом їх охорони та невиснажливого використання.

4. З юридичної точки зору, завдання національної екомережі можна розглядати у широкому розумінні та в таких аспектах:

1) правотворчому – розроблення та вдосконалення екомережевого законодавства;

2) інституційному – створення та діяльність спеціально уповноважених органів у сфері формування та функціонування національної екомережі та участь у міжнародних екомережевих програмах, здійснення фонового моніторингу довкілля;

3) організаційному – розроблення та затвердження схем формування національної екомережі на державному та регіональних рівнях;

4) функціональному – визначення об'єктів та територій національної екомережі та покращення показників заповідності території України;

5) інформаційному – підвищення екологічної культури та поширення екологічної інформації про стан довкілля, потреби і способи збереження біологічного та ландшафтного різноманіття засобами екомережі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 26. – Ст. 218.
2. Статівка О.О. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки»: досягнення та недоліки / О.О. Статівка // Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України : Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26 травня 2017 р., м. Київ / Укладачі : В.В. Носік та ін.; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Чернівці, 2017. – С. 339–343.
3. Піх Ю.Т. Мета та завдання формування національної екологічної мережі / Ю.Т. Піх // Актуальні проблеми соціального права. Випуск 4. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Правові проблеми земельної реформи в Україні». 2 червня 2017 р. – Львів: «Галицька Видавнича Спілка», 2017. – С. 25–31.
4. Про екологічну мережу України : Закон України від 24.06.2004 р. № 1864-IV (зі зм. і доп.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 45. – Ст. 502.
5. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки : Закон України від 21.09.2000 р. № 1989-III (зі зм. і доп.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 47. – Ст. 405.
6. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 р. / ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 05.06.1992 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2006. – № 5. – Книга 1. – С. 194. – Ст. 1096.
7. Суєтнов Є.П. Деякі аспекти міжнародно-правового регулювання екосистемного підходу [Текст] / Є.П. Суєтнов // Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в

умовах сталого розвитку України : матеріали «круглого столу» (Харків, 2 грудня 2016 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х. : Право, 2016. – С. 198–200.

8. Правовий режим природно-заповідного фонду України: історія формування, юридичні аспекти та закордонний досвід [посібник] / За заг. ред. О. Кравченко. – Львів: Видавництво «Компанія «Манускрипт», 2017. – 92 с.
9. Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development [Electronic resource]. – Access mode : http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/WSSD_PlanImpl.pdf.
10. Secretariat of the Convention on Biological Diversity Programme of Work on Protected Areas (CBD Programmes of Work). – Montreal: Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 2004. – 31 p.
11. Олейниченко В.Д. Екологічна мережа як шлях до відтворення екологічної стабільності [Текст] / В.Д. Олейниченко // Збірник наукових статей III-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю. – Вінниця, 2011. – Том.1. – С. 233–236.
12. Bennett, G.; Wit, P. The Development and Application of Ecological Networks: a Review of Proposals, Plans and Programmes. – Amsterdam: AIDEnvironment, 2001. – 132 p.
13. Graham Bennett, Kalemani Jo Mulongoy. Review of Experience with Ecological Networks, Corridors and Buffer Zones. – Montreal: Secretariat of the Convention on Biological Diversity, Technical Series, 2006. – № 23. – 100 p.
14. Правовые проблемы экологической политики Европейского Союза и Украины : [монография] / А.П. Гетьман, В.И. Лозо. – Харьков : Право, 2014. – 280 с.
15. Радишевська З.М. Особливості збереження біорізноманіття в контексті сталого розвитку [Текст] / З.М. Радишевська // Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського нац. ун-ту імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, 8–10 вересня 2017 р.) / відп. ред.: Н.Р. Кобецька, Н.О. Багай, Г.В. Мороз. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2017. – С. 72–74.

Ващишин М.Я. ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ

У статті проведено аналіз програмних засад формування національної екологічної мережі. Сформульовано висновок, що стратегія формування національної екомережі відображена в її цілях та завданнях, законодавчо визначених з урахуванням міжнародно-правових стандартів охорони довкілля. Основними цілями національної екомережі є підтримка функціонування екосистем та сприяння сталому використанню природних ресурсів. Обґрунтовано, що завдання національної екомережі відображені в її територіальній побудові з виділенням функціональних структурних компонентів. Запропоновано з юридичної точки зору завдання національної екомережі розглядати в широкому розумінні та у таких аспектах: правотворчому, інституційному, організаційному, функціональному та інформаційному.

Ключові слова: національна екомережа, цілі та завдання, збереження біорізноманіття, стале використання природних ресурсів.

Ващишин М.Я. ПРОГРАММНЫЕ ОСНОВАНИЯ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СЕТИ

В статье проведен анализ программных оснований формирования национальной экологической сети. Сформулирован вывод, что стратегия формирования национальной экологической сети отражена в ее целях и заданиях, законодательно определенных с учетом международно-правовых стандартов охраны окружающей среды. Главными целями национальной экосети являются поддержание функционирования экосистем и содействие устойчивому использованию природных ресурсов. Обосновано, что задания национальной экосети отражены в ее территориальном построении с выделением функциональных структурных компонентов. Предложено с юридической точки зрения рассматривать задания национальной экосети в широком понимании и в следующих аспектах: правотворческом, институциональном, организационном, функциональном и информационном.

Ключевые слова: национальная экосеть, цели и задания, сохранение биоразнообразия, устойчивое использование природных ресурсов.

Vashchyshyn M. Ya. PROGRAM GROUNDS OF NATIONAL ECOLOGICAL NETWORK'S FORMATION

The article analyzes the program grounds of national ecological network's formation, determined by Law of Ukraine "On the National Program for Creation of the National Ecological Network of Ukraine for the years 2000–2015" and Law of Ukraine "On Ecological Network".

The topicality of research is determined by the increasing of land areas of ecological network as a strategic target in achievement of ecological balance of Ukrainian territories in order to terminate the processes of deterioration of environment in accordance with the Main Principles (Strategy) of the National Ecological Policy of Ukraine for the period until 2020. The increasing of land areas of ecological network shall be occurred as a result of the expansion of the existing objects of the nature reserve fund and the creation of new objects of the nature reserve fund.

Based on the analysis of national legislation, international instruments in the field of environmental protection the author proves that preservation of biological and landscape diversity, achievement of balanced nature management, improvement of the general state of the environment and its separate components, as well as creation of a favorable natural environment for a human being are the conceptual directions of ecological network's formation.

The author makes a conclusion that the program grounds of ecological network's formation are reflected in its aims and tasks legislatively determined taking into account the international standards on environmental protection. The main aims of national ecological network are the support of ecosystems' functioning and promotion of the sustainable use of natural resources.

The tasks of national ecological network are substantiated to be reflected in its territorial structure with the extraction of functional structural components: key, connecting, buffer and renewable territories, distinguished by their natural value and resource potential, and established differentiated legal regime of their protection and non-exhaustive use.

From a legal point of view, the author proposes to consider the tasks of the national ecological network in the broad comprehension and in the following aspects:

- 1) legislative – the creation and improvement of the legislation on ecological network;
- 2) institutional – the creation and activity of specially authorized bodies in the field of formation and functioning of the national ecological network and participation in international ecological networks' programs.
- 3) organizational – creation and affirmation of schemes of national ecological network's formation on the state and regional levels.
- 4) functional – definition of objects and territories of the national ecological network and improvement of the indicators of the reserves of Ukrainian territories.
- 5) informational – the increase of ecological culture and dissemination of ecological information about the state of environment, about the needs and methods of preservation of biological and landscape diversity by means of the ecological network.

Key words: national ecological network aims and tasks of ecological network, preservation of biodiversity, sustainable use of natural resources.

Нежевело В.В.,
старший викладач кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету

УДК 349.4: 347

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН НОРМАМИ ЗЕМЕЛЬНОГО ТА ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Стаття присвячена дослідженню певних земельних відносин, які підлягають регулюванню як земельним, так і цивільним законодавством.

Розмежування правового регулювання земельних відносин нормами земельного та цивільного законодавства є тривалою та необхідною до вирішення проблемою, що виникає під час реалізації суспільних правовідносин. Адже від характеру співвідношення цивільного та земельного права під час врегулювання деяких груп відносин, залежатиме, наприклад, регламентація правового режиму земельних ділянок, їх цільове використання, охорона тощо.

Особливої уваги нині заслуговує питання укладення цивільно-правових угод, об'єктом яких є відносини щодо володіння або користування земельними ділянками, за яких домінуюче положення має застосування норм цивільного законодавства як імперативу при договірних відносинах, але з урахуванням суворого режиму використання та специфіки цінних для нашого народу земель.

За загальним правилом, під час врегулювання земельних відносин земельним та цивільним законодавством, регламентовано застосування, в першу чергу, земельно-правових норм, або інших норм права, що не суперечать земельним.

Тому законодавче забезпечення єдиного підходу до застосування норм права при тій чи іншій земельно-процесуальній дії має бути прерогативою для держави в сучасному житті, що аргументовано актуальністю та значущістю земельних правовідносин для України.

Аналіз останніх досліджень. Деякі правові аспекти співвідношення земельного та цивільного законодавства під час здійснення правовідносин, об'єктом яких є земельні ділянки, були предметом дослідження таких юристів та науковців, як В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, Ю.О.Вовк, В.К. Гуревський, А.П. Гетьман, І.І. Каракаш, П.Ф. Кулинич, В.Л. Мунтян, В.В. Носік, О.О. Погрібний, В.І. Семчик, Н.І. Титова, В.Д. Сидор, Н.В. Фролова. Також питання особливостей застосування норм зазначених галузей права під час укладення правочинів із земельними ділянками досліджувалися такими науковцями, як М.Л. Долинська, О.М. Врублевський, В.П. Артеменко та ін. Проте постійний розвиток земельних правовідносин та швидкоплинне оновлення законодавства потребують постійного опрацювання на доктринальному рівні спірних питань розмежування необхідних до застосування при земельних правовідносинах норм земельного та цивільного законодавства.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає в огляді спірних питань взаємодії земельного і цивільного законодавства під час врегулювання земельних відносин як формально рівноцінних галузей вітчизняного законодавства, нормами яких реалізуються дії щодо володіння, користування та охорони національного багатства України – землі, в аспекті спеціального і загального напрямів регулювання земельних майнових відносин. Дослідження спрямовано на аналіз норм цивільного та земельного законодавства з охарактеризуванням прерогатив цих галузей права під час регулювання певних груп земельних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Земельне право, хоча і є самостійною галуззю права, вражає комплексністю до застосування норм різних галузей права під час вирішення різного роду відносин.

Земельні правовідносин, зокрема земельні спори, в умовах сьогодення займають вагоме місце серед суспільних правовідносин, що викликає потребу в якісному, легітимному та професійному їх врегулюванні нормами чинного законодавства.

Основними двома галузями права, нормами яких здійснюється регулювання земельних відносин, є земельне та цивільне право. Кожна із зазначених галузей права уже тривалий час із застосуванням багатьох аспектів «перетягує» імперативність врегулювання деяких земельних відносин нормами саме своєї галузі права.

За Земельним кодексом України, земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею [1]. Об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, зокрема на земельні частки (паї) (ст. 2) [1].

Тому є очевидним, що саме норми земельного законодавства, Земельного кодексу, в першу чергу, є основними під час врегулювання земельних відносин. Підтвердженням цього слугує ст. 3 Земельного кодексу України, де зазначено, що земельні відносини регулюються Конституцією України, цим Кодексом, а також прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами. Земельні відносини, що виникають під час використання надр, лісів, вод, а також рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря, регулюються цим Кодексом, нормативно-правовими актами про надра, ліси, води, рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря, якщо вони не суперечать цьому Кодексу [1]. Отже, законодавцем чітко зазначено, що у разі застосування

інших нормативно-правових актів України під час регулювання відносин, предметом яких є земельна ділянка, ці акти не мають суперечити нормам, у першу чергу, земельного законодавства.

Проте, зважаючи на самостійність галузі земельного права, існування кодифікованого акту та низки інших нормативних актів у сфері земельного права, цивільне законодавство займає вагомий нішу у врегулюванні земельних відносин.

Цивільне законодавство містить як загальні норми, що регулюють усі майнові відносини незалежно від їх об'єкта і можуть бути застосовані також до земельних відносин, так і норми, що безпосередньо стосуються майнових відносин, об'єктом яких є земля. Цивільний кодекс України в Главі 27 «Право власності на землю (земельну ділянку)» у ст. ст. 373–378 характеризує особливості землі (земельної ділянки) як об'єкта права власності, визначає суб'єктів права власності на землю (земельну ділянку), встановлює право власника на забудову земельної ділянки, регламентує наслідки самочинного будівництва, визначає право на земельну ділянку у разі набуття права власності на житловий будинок, будівлю або споруду, що розміщені на ній, регулює підстави припинення права власності на земельну ділянку. У Главі 32 «Право користування чужим майном» у ст. ст. 402–403 визначено порядок встановлення і зміст земельного сервітуту, в ст. 404 визначається право користування чужою земельною ділянкою або іншим нерухомим майном. У Главі 33 встановлюються особливості права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, а в Главі 34 – право користування чужою земельною ділянкою для забудови [2, с. 107–108].

Аналіз як Земельного, так і Цивільного кодексів України дає змогу дійти висновку: до земельних відносин належать всі без винятку відносини, об'єктом яких є земля як нерухоме майно особливого роду, що володіє найважливішими специфічними властивостями природного ресурсу; відносини у галузі використання земель як нерухомого майна і відносини, пов'язані із виникненням, припиненням права власності та інших речових прав, а також відносини щодо розпорядження цим майном, так само як і статус учасників цивільного обігу земельних ділянок, регулюються як земельним, так і цивільним законодавством. Проте не можна не зазначити, що в цивільному законодавстві детально врегульовані договірні відносини, у тому числі й ті, об'єктом яких є земля [2, с. 107].

Так, одним з яскравих та поширених прикладів правовідносин, що мають тісний зв'язок регулювання нормами цивільного та земельного права, є укладення цивільно-правових договорів щодо земельних ділянок.

Закріплення в Земельному кодексі України цивільно-правових договорів як підстави для переходу права власності або користування землею стало підґрунтям для розвитку договірних відносин щодо землі, яка стала об'єктом цивільно-правових відносин [3, с. 182].

Можна зауважити, що здійснення належного правового забезпечення укладення цивільних правочинів щодо земельних ділянок нині має актуальний характер та є навіть запорукою гармонізації на ринку землі суспільних та приватних інтересів.

Як зазначається в п. 2 ст. 131 Земельного кодексу України, укладення передбачених у п. 1 цієї статті угод щодо земельних ділянок здійснюється відповідно до Цивільного кодексу України з урахуванням вимог Земельного кодексу України. Договори про перехід права власності на земельні ділянки укладаються в письмовій формі та нотаріально посвідчуються [3, с. 182].

Тобто вбачається прерогатива застосування цивільного законодавства у відносинах укладення правочинів із земельними ділянками.

Відповідно до чинного законодавства, щодо землі можна укладати такі види цивільно-правових угод: договір купівлі-продажу, договір міни, договір дарування, договір ренти, договір довічного утримання, договір оренди, договір концесії, договір застави, договір встановлення сервітуту, договір емфітевзису, договір суперфіцію, заповіт (спадковий договір) [3, с. 183].

Проте варто пам'ятати важливий нюанс, що стосується предмета та об'єкта означених договорів, адже земельна ділянка є специфічним об'єктом правового регулювання і сухий цивілістичний підхід до визначення землі як одного з об'єктів нерухомого майна в цьому разі не може існувати. Земельна ділянка має свої специфічні прояви і у характеристиці існування, і в обмеженнях та обтяженнях прав на неї, і у специфічному суб'єктному складі на право власності, і у цільовому призначенні тощо. Тому цивільно-правовий характер укладення правочинів щодо земельної ділянки має базуватися на земельно-правовій особливості правового регулювання земель.

Загалом норми земельного права є важливими та незамінними під час врегулювання відносин, об'єктом яких є земельна ділянка, адже лише земельними нормами регулюють такі важливі питання, як, наприклад, цільове призначення земельної ділянки, права на ділянку, охорона земель тощо.

Крім того, не варто забувати, що не об'єкти, розташовані на земельних ділянках, мають пріоритетне значення щодо земель, навпаки, вони залежні від земельних ділянок і наслідують їхню долю. Земля передусім є природним об'єктом, складовою частиною навколишнього природного середовища, а вже потім предметом цивільного обігу або нерухомим майном [2, с. 108].

Саме тому за такого тісного взаємного зв'язку та співвідношення норм цивільного та земельного права під час врегулювання земельних відносин існують деякі джерела права, які спрямовані на врегулювання окремих спірних аспектів під час реалізації правовідносин із земельними ділянками.

Наприклад, є затверджені консультативно-методичною радою з питань нотаріату при департаменту нотаріату, фінансового моніторингу юридичних послуг та реєстрації адвокатських об'єднань мето-

дичні рекомендації щодо застосування нотаріусами деяких положень цивільного та земельного законодавства під час посвідчення правочинів, предметом яких є нерухоме майно від 26.11.2010 р., відповідно до яких надаються рекомендації у врегулюванні питань щодо юридичного фіксування співвідношення норм цивільного і земельного права в земельних правовідносинах, особливо правочинах [4].

Існує також Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 7 «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ», яка є невід'ємним джерелом вирішення земельного спору у судовому порядку [5].

Не варто оминати увагою Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ про практику застосування судами під час розгляду справ окремих норм земельного права від 27 вересня 2012 р. № 10-1391/0/4-12 [6], а також Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ про деякі питання застосування норм Земельного кодексу України від 16 січня 2013 р. № 10-71/0/4-13 [7].

Існування зазначених та інших документів вказує на присутність реальної як теоретичної, так і практичної проблеми співвідношення земельного та цивільного права під час врегулювання земельних відносин, яка потребує вирішення.

Висновки. Питання про співвідношення земельного та цивільного права під час врегулювання певних земельних правовідносин є дискусійним як серед теоретиків, так і серед практиків права, проте поки що прогалини у дослідженнях цього питання залишаються. Нині національне цивільне та земельне законодавство потребують чіткого розмежування ролі правового регулювання певних груп земельних правовідносин нормами відповідної галузі права, що слугуватиме, в першу чергу, виваженому та коректному застосуванню норм права, усуненню колізійних моментів під час регулювання земельних правовідносин одночасно з використанням цивільних та земельних норм права та удосконаленню земельного законодавства, з чіткими прерогативами у застосуванні.

Тому безсумнівним лишається той факт, що необхідно не тільки в науковому, а й у практичному плані знайти нішу і для цивільного, і для земельного законодавства в цілісній системі регулювання земельних відносин.

І норми цивільного права, і норми земельного права відіграють значну роль під час врегулювання земельних відносин. Адже навіть у питаннях укладення цивільно-правових договорів щодо земельних ділянок земельне законодавство відсилає до застосування норм саме цивільного права. Проте не варто забувати, що об'єднуючим елементом співвідношення норм цивільного і земельного права у правочинах із земельними ділянками є те, що їхнім матеріальним об'єктом є земля як специфічний об'єкт навколишнього природного середовища та як

цінність українського народу, а не як один з об'єктів нерухомості.

Отже, цивілістичний підхід у такому разі не має призвести до перетворення земельного права на різновид цивільного права. Адже навіть Цивільний кодекс України має норму, згідно з якою регламентовано, що положення цього нормативно-правового акта застосовується до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства, тобто виокремлюється пріоритет спеціального земельного законодавства під час врегулювання земельних правовідносин навіть із характерними цивілістичними проявами.

Тому потрібне максимальне подолання злиття норм земельного і цивільного законодавства під час врегулювання одних груп земельних відносин, шляхом включення до Земельного кодексу України усіх можливих та водночас наявних у цивільному законодавстві норм, що стосуються врегулювання правовідносин щодо земельної ділянки; забезпечення наявності в Земельному кодексі України, за необхідності, норм відсильного характеру до Цивільного кодексу України або ж чітко зазначеного посилання на нормативний акт та навіть статтю цивільного законодавства; здійснення максимально автономного викладення в Земельному кодексі України специфічних земельно-правових положень щодо врегулювання певного земельного правовідношення, або ж формування окремого нормативно-правового акта земельного законодавства, яким би комплексно здійснювалося повне врегулювання певної групи земельних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 768-III-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
2. Сидор В.Д. Земельне і цивільне законодавство: проблеми взаємодії / В.Д. Сидор // Право і суспільство. – 2011. – № 1. – С. 106–110 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2011_1_23.
3. Фролова Н.В. Цивільно-правові договори щодо земельних ділянок / Н.В. Фролова // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Вип. 70. – С. 182–189 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2013_70_30.
4. Щодо застосування нотаріусами деяких положень цивільного та земельного законодавства при посвідченні правочинів, предметом яких є нерухоме майно : Методичні рекомендації консультативно-методичної ради з питань нотаріату при департаменту нотаріату, фінансового моніторингу юридичних послуг та реєстрації адвокатських об'єднань від 26 листопада 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0003323-10>.
5. Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ:

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/va007700-04>.

6. Про практику застосування судами при розгляді справ окремих норм земельного права : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27 вересня 2012 р. № 10-1391/0/4-12 [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1391740-12>.

7. Про деякі питання застосування норм Земельного кодексу України : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 січня 2013 р. № 10-71/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v4-13740-13>.

Нежевело В.В. ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН НОРМАМИ ЗЕМЕЛЬНОГО ТА ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті надано характеристику земельним правовідносинам як предмету земельної галузі права. Означено співвідношення земельного та цивільного права під час врегулювання деяких груп земельних правовідносин. Акцентовано на імперативності до першочергового застосування норм земельного законодавства під час вирішення земельних правовідносин, що зумовлено специфікою їх об'єкта. Окреслено певну групу земельних правовідносин, які, підлягаючи за своєю сутністю до врегулювання цивільним законодавством, мають ознаки унікальності, притаманні землям нашої держави. Особливу увагу приділено відносинам щодо укладення правочинів із земельними ділянками, які, маючи цивільно-правовий характер, повинні базуватися на принципі несуперечливості застосовуваних норм права нормам земельного законодавства. Надано пропозиції щодо мінімізації факту злиття норм земельного і цивільного законодавства під час врегулювання певних груп земельних відносин.

Ключові слова: земельна ділянка, земельні відносини, земельне законодавство, цивільне законодавство, співвідношення норм законодавства, земельні спори, цивільно-правові угоди щодо земельної ділянки.

Нежевело В.В. НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ НОРМАМИ ЗЕМЕЛЬНОГО И ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

В статье охарактеризованы земельные правоотношения как предмет земельной отрасли права. Отмечено соотношение земельного и гражданского права при урегулировании некоторых групп земельных правоотношений. Акцентируется внимание на императивности к первоочередному применению норм земельного законодательства при решении земельных правоотношений, обусловленных спецификой их объекта. Выделена определенная группа земельных правоотношений, которые подчиняясь, по своей сути, к урегулированию гражданским законодательством, имеют принадлежащие признаки уникальности, присущие землям нашего государства. Особое внимание уделено отношениям по заключению сделок с земельными участками, которые, имея гражданско-правовой характер, должны базироваться на принципе непротиворечивости применяемых норм права нормам земельного законодательства. Сформулированы предложения по минимизации существующего факта слияния норм земельного и гражданского законодательства при урегулировании определенных групп земельных отношений.

Ключевые слова: земельный участок, земельные отношения, земельное законодательство, гражданское законодательство, соотношение норм законодательства, земельные споры, гражданско-правовые сделки в отношении земельного участка.

Nezhevelo V.V. SOME FEATURES OF LAND LEGAL RELATIONS REGULATION BY THE RULES OF LAND AND CIVIL LAWS

The article describes the land legal relations as the subject of the land area of law. It is indicated that the land relations, including land disputes, in today's environment constitute quite a large part of the public relations, and it is driving the need for high-quality, professional and legitimate settlement of them by the rules of current legislation. We studied and formed some land relations that are subject to regulation by both land and civil legislation.

The division of the legal regulation of land relations by the rules of land and civil legislation is a long and necessary problem to solve while implementing public relations. Therefore, the ratio of land and civil law in the settlement of some groups of land relations required characteristics. After all, the character of the ratio of civil and land law affects certain areas of land relations, for example such as the regulation of the legal regime of land, its intended use, land protection and the like.

It was described that in its turn the unifying element of the ratio of civil and land law in deals with land is that their material object is the land as a specific object of the environment and the value of the Ukrainian people, but not as one of the properties.

The attention is paid to the imperative priority of the application of the land laws in solving land relations due to the specificity of their object. It was proved that according to the general rule, land and civil legislation regulates the use of primarily land and legal rules of law or other rules of law (not controversial to land) while settling the land relations.

We identified a particular group of land relation subject essentially to the settlement by civil law. They own the signs of the unique features inherent to the lands of our country.

The special attention, at the moment, should be paid to the signing civil legal agreements, the object of which is the possession or use of land plots. In this case a dominant position is taken by the application of the rules of civil law, but with the strict and specific usage of so valuable for our nation lands.

It is emphasized that first of all the legislative support for a unified approach to the application of the rule of law should be the prerogative of the state in modern life, as it is evident from the relevance and importance of land relations in Ukraine.

It is proved that the national civil and land legislation now requires a clear distinction of legal regulation role of certain groups of land legal relations by the rules of law of a relevant field of law. It should primarily provide the correct application of the rule of law. Besides, it will eliminate conflict points in the regulation of land legal relations both with the use of civil and land rules of law, will contribute to the improvement of land legislation.

Thus, the author presented a proposal to minimize the existing fact of land and civil rules of law merger while settling certain groups of land relations and thereby improving certain aspects of the land legislation.

Key words: land, land relations, land legislation, the Land Code of Ukraine, Civil Law, Civil Code of Ukraine, the ratio of the rules of law, land disputes, civil law agreements on land.

УДК 349.422

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Одним з основних завдань держави є створення та забезпечення сприятливих умов для створення і функціонування фермерських господарств поряд з іншими формами господарювання у сільському господарстві України.

Забезпечення державної підтримки фермерських господарств є ключовим напрямом державної політики у сфері розвитку сільського господарства, що є одним з основних факторів забезпечення їх конкурентоспроможності, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, а також формування продовольчої безпеки держави, що є складовою частиною економічної та національної безпеки України. Наявні нормативно-правові акти у сфері організації, забезпечення та реалізації державної підтримки фермерських господарств потребують вдосконалення, враховуючи особливості їх функціонування в сучасних умовах.

Спеціальні дослідження державної підтримки сільського господарства, аграрного виробництва проводилися такими вченими, як Г. Андрусенко, Я. Гаєцька-Кологило, В. Єрмоленко, Т. Коваленко, О. Мухіна, Г. Павлова, О. Погрібний, В. Семчик, А. Статівка, Н. Титова, В. Уркевич, С. Хрипко, М. Черкашина, В. Янчук та інші науковці, однак, беручи до уваги різноплановість та глибину проведених досліджень, окремого аналізу потребує зміст державної підтримки, проблема реалізації права на отримання державної підтримки, напрями, обсяги, порядок її призначення та надання фермерським господарствам.

Зважаючи на зазначене, **мета статті** полягає у дослідженні державної підтримки фермерських господарств, виявленні актуальних проблем щодо забезпечення та реалізації права на державну підтримку фермерських господарств і шляхів їх вирішення у сучасних умовах.

Поряд із численними суб'єктами господарювання у сфері виробництва сільськогосподарської продукції в Україні окреме місце займають фермерські господарства. Це одна з перспективних для України організаційно-правових форм ведення сільськогосподарства з використанням земель сільськогосподарського призначення.

Протягом 1990–2013 рр. спостерігалось збільшення кількості фермерських господарств, з 82 господарств у 1990 р. до 32 133 в 2014 р., проте в 2014 р. їхня кількість стрімко зменшується. Так, за даними Державної служби статистики України, якщо наприкінці 2013 р. налічувалося 40 752 господарств, то в 2014 р. відбулося зменшення до 32 133 одиниць. Така негативна тенденція зниження кількості господарств спричинена різними факторами, як-от:

політична, фінансова криза, корупція, зuboжілість села, відсутність інфраструктури в сільській місцевості, недостатність власного капіталу для господарювання, недоступність до кредитних ресурсів, а також зменшення обсягу державної підтримки, зокрема фінансової як однієї з форм державної підтримки. Зокрема, у 2013 р. відбулося зменшення обсягу державної підтримки на 97,9 млн грн., порівняно з 2012 р. (2013 р. – 836,6 млн грн., 2012 р. – 934,5 млн грн.) [13; 14].

Таким чином, одним із наслідків зменшення обсягів державної підтримки є зменшення кількості фермерських господарств.

Здавалося б, в умовах конкуренції сільськогосподарські підприємства мали б функціонувати за правилами ринку, не використовуючи підтримку держави. Проте сільське господарство, як відомо, – специфічна галузь, пов'язана з чималими ризиками, що полягають у технологічному циклі виробництва, який триває щонайменше рік, у загрозі несприятливих природно-кліматичних умов, які визначають якість і обсяги виробництва продуктів харчування, і саме тому потребує системної державної підтримки.

Адже «відсутність державного регулювання і захисту економічної конкуренції має не тільки негативні економічні наслідки у вигляді неконкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських виробників. Це має тяжкі суспільні наслідки через погіршення здоров'я нації» [2, с. 154].

При цьому варто зазначити, що поняття «державна підтримка» на законодавчому рівні відсутнє. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, цінovій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення [7].

У фінансово-економічному словнику під фінансовою підтримкою розуміють «підтримку суб'єктів господарювання, окремих адміністративно-територіальних одиниць, яка полягає у субсидуванні, пільговому кредитуванні, заниженні вартості отримуваних ними ресурсів» [3, с. 410].

А от у словнику з аграрного права сформульовано визначення державної підтримки сільського господарства України, що визначається як різноманітна, цілеспрямована діяльність держави з утворення і функціонування с/г товаровиробників, прийняття відповідних нормативних актів зі створення системи і визначення завдань, функцій і компетенції органів, які мають здійснювати державну підтримку с/г у бюджетній, кредитній, цінovій, страховій,

регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання с/г виробництва та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення [16, с. 61].

О. Мухіна зазначає, що державна підтримка – це спосіб захисту інтересів сільськогосподарських товаровиробників, який розглядається не тільки як тактичний прийом, але й як стратегічний ресурс, націлений на вирішення пріоритетних, перспективних завдань розвитку сільського господарства, зокрема зменшення рівня безробіття на селі, підвищення рівня оплати праці, створення нових робочих місць, розвиток соціальної та інженерної інфраструктури [5, с. 89].

О. Будаї доходить висновку, що державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників – це законодавчо визначена діяльність органів, уповноважених реалізовувати аграрну політику держави, що спрямована на створення сприятливих умов для діяльності сільськогосподарських товаровиробників, підвищення якості та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції з метою мінімізації природно-кліматичних та економічних ризиків сільськогосподарського виробництва та гарантування продовольчої безпеки держави [1, с. 96].

Дійсно, загалом державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників має спиратися на фундамент правових, економічних, управлінських, організаційних умов, стійкість яких, до того ж, необхідно стимулювати з боку держави, що сприяли б підвищенню продовольчої безпеки країни та створенню належних умов праці на селі, що, в свою чергу, б спонукало до формування, забезпечення та досягнення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції та її виробників.

Необхідність державної підтримки фермерських господарств та їх об'єднань доведена досвідом зарубіжних країн.

Так, у США звична пряма бюджетна допомога була замінена на законодавчому рівні іншим інструментом – страхуванням ризиків шляхом прийняття у 2014 р. Закону «Про сільське господарство».

У Німеччині застосовується така система державної підтримки сільського господарства, яка дає змогу комплексно вирішувати проблеми сільського господарства, зокрема, ефективного використання сільськогосподарських земель, забезпечення продовольчої безпеки країни та створення конкурентного середовища на ринку сільськогосподарської продукції.

Польський уряд підготував програму дій на 2015–2019 рр. У ній вказується, зокрема, що уряд має використати всі наявні можливості з метою збільшення допомоги польським аграріям у бюджетній перспективі ЄС на 2014–2020 рр. У Польщі також застосовується пільгове кредитування аграрного сектора, де фермер сплачує лише 3%, а решту суми за відсотковою ставкою банку повертає держава.

В Австралії фінансова підтримка уряду надається фермерам переважно з метою компенсації збитків, спричинених природними або техногенними факторами, що виражається у таких формах: гранти,

короткострокові кредити за низькими відсотковими ставками тощо [12].

Нормативно-правовими актами, якими здійснюється регулювання державної підтримки, є закони України «Про державну підтримку сільського господарства України» [7], «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» [10], «Про фермерське господарство» [11], а також «Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки фермерським господарствам», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 1102 від 25 серпня 2004 р. [8], зі змінами, що були внесені до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам, і затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2016 р.

Так, відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» [11], фінансова допомога фермерським господарствам здійснюється коштом державного і місцевого бюджетів, зокрема через Український державний фонд підтримки фермерських господарств. Державна підтримка на безповоротній основі надається на конкурсних засадах протягом одного бюджетного року не більш як за двома видами витрат, пов'язаних з: розробленням проектів відведення земельних ділянок із метою ведення фермерського господарства, сплатою відсотків за користування кредитами банків, придбанням одного трактора, комбайна, вантажного автомобіля тощо.

Фінансова підтримка на конкурсних засадах на поворотній основі надається у розмірі, що не перевищує 500 тис. гривень, із забезпеченням виконання зобов'язання щодо повернення бюджетних коштів: новоствореним фермерським господарствам та фермерським господарствам із відокремленими фермерськими садибами, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на польських територіях, – строком від трьох до п'яти років для виробництва, переробки і збуту виробленої продукції, провадження виробничої діяльності [17].

Позитивним зрушенням у сфері надання державної допомоги варто вважати збільшення суми підтримки у 2016 р., порівняно з минулими роками, а також безліччю змін до законодавства. Зокрема, змінами, що були внесені до Закону України «Про фермерське господарство», фермерське господарство зі статусом юридичної особи чи без статусу юридичної особи, що організовується на основі діяльності фізичної особи – підприємця, мають статус сімейного, якщо використовується праця членів однієї сім'ї, відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України, тобто особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Права члена сім'ї має одиноким особа. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [15].

Метою таких законодавчих змін і нововведень, стосовно створення сімейних фермерських господарств (далі – СФГ), є виведення з тіні усіх дрібних виробників сільськогосподарської продукції, зокрема особистих селянських господарств (далі – ОСГ), для того, щоб зробити їх повноцінними гравцями на ринку і, відповідно, залучити до оподаткування. Але активної такої трансформації з ОСГ у СФГ не спостерігається. Причиною цього є невмотивованість членів ОСГ, що пов'язана з правовим статусом сімейного фермерського господарства. Як відомо, відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про особисте селянське господарство», діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не належить до підприємницької діяльності [9], і реєструватися як фізична особа – підприємець член ОСГ не бажає, бо не вбачає для себе вигоди.

Окрім того, як зазначає П. Кулинич, статус приватного підприємця є мало затребуваним у сфері аграрного підприємництва. Справа в тому, що успішність ведення сільськогосподарського виробництва залежить від багатьох факторів і вважається видом діяльності, пов'язаним із природними (кліматичними) та іншими ризиками та, відповідно, з виникненням заборгованостей. У разі їх непогашення суд із метою задоволення позовів кредиторів може звернути стягнення на все майно приватного підприємця, включаючи не лише землю та інші засоби виробництва, а й житловий будинок, легковий автомобіль тощо. Саме тому громадяни України «не горять» бажанням займатися аграрним підприємництвом у статусі приватного підприємця [4].

Вагомим мотиваційним поштовхом щодо активізації створення фермерських господарств зі статусом сімейних є надання значної державної підтримки. Так, відповідно до ч. 5 ст. 9 Закону України «Про фермерське господарство», господарству зі статусом сімейних фермерських господарств надається додаткова державна підтримка у порядку, передбаченому Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» [11]. Проте обсяг, умови, порядок надання та напрями використання наданої державної підтримки, на жаль, законодавчо не визначаються.

Скасування з 1 січня 2017 р. спеціального режиму оподаткування з ПДВ (втратила чинність ст. 209 Податкового кодексу України) не дало популярності створенню нових фермерських господарств. Натомість було вирішено з 2017 р. надавати бюджетну дотацію для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, порядок та умови надання якої було закріплено 20 грудня 2016 р. у повночному розділі V-1 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України».

Відповідно до п. 1 ст. 16-1 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», право на бюджетну дотацію має сільськогосподарський товаровиробник, основною діяльністю якого є постачання сільськогосподарських товарів, вироблених ним на власних або орендованих

основних засобах, причому питома вага вартості сільськогосподарських товарів становить не менше 75% вартості всіх товарів, поставлених ним протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно [7].

Окрім того, з метою отримання бюджетної дотації сільськогосподарський товаровиробник має здійснювати види діяльності, визначені п. 3 ст. 16-1 вищезазначеного Закону та бути внесеним контролюючим органом (органом Державної фіскальної служби) до Реєстру отримувачів бюджетної дотації.

Порядок розподілу бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції встановлюється та затверджується Кабінетом Міністрів України [6].

Поряд із цим, на нашу думку, варто конкретизувати порядок та обсяги надання державної підтримки сімейним фермерським господарствам, зокрема, надати пряму державну підтримку для розвитку сімейного фермерства, запровадити податкові канікули для сімейних фермерських господарств тощо. Ці зміни допоможуть зміцнити українське село, а разом із тим дадуть імпульс до покращення аграрного бізнесу і його розвитку.

Висновки. Нестабільність політичної ситуації, залежність від політичної волі окремих осіб, корупція, недосконалість законодавства у сфері державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції, зокрема щодо надання державної підтримки сімейним фермерським господарствам, а також проблема реалізації встановлених норм є негативними факторами, що впливають на доступність до державної підтримки фермерських господарств та є бар'єром щодо реалізації права на гарантовану державою допомогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Будаї О. Поняття та ознаки державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників в Україні / О. Будаї // *Право і суспільство*. – 2015. – № 5, ч. 3. – С. 92–96.
2. Євчук Л. Державне регулювання розвитку економічної конкуренції в аграрній сфері / Л. Євчук // *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. – 2010. – Вип. 1, т. 1. – С. 149–156.
3. Загородній А., Вознюк Г. Фінансово-економічний словник / А. Загородній, Г. Вознюк. – Л.: Вид-во Нац. Ун-т «Львівська політехніка», 2005. – 713 с.
4. Кулинич П. Хто господарюватиме на землі: фермер чи фермерське господарство? Деякі пропозиції щодо вдосконалення проекту Закону України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення» // *Юридичний вісник України*. – 2013. – № 30 (943) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.yuricom.com/ua/legal_practice/analitychna_yurysprudentsiia/khto_gospodarivuvatyme_na_zemli_fermer_chy_fermeriske_gospodarstvo_publication/.
5. Мухина Е. Оценка эффективности государственной поддержки агропромышленного производства / Е. Мухина // *Экономист*. – 2007. – № 4. – С. 89–93.
6. Петрова Н. Значение государственной поддержки фермерских хозяйств в Украине в сравнении с

международным опытом / Н. Петрова, В. Нежевело // «Национальный юридический журнал: теория и практика» ООО Научно-практическое правовое издание („JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ” S.R.L. Publicație științifico-practică de drept). – Republica Moldova, 2017. – № 2. – С. 143–147 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/2/35.pdf>.

7. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>.

8. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1102 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-%D0%BF>.

9. Про особисте селянське господарство : Закон України N 742-IV від 15 травня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.

10. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві : Закон України від 17 жовтня 1990 р. № 400-ХІІ

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.

11. Про фермерське господарство : Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

12. Світові моделі підтримки сільського господарства з досвіду аграрного господарювання найуспішніших країн світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2012230-svitovi-modeli-pidtrimki-silskogo-gospodarstva.html>.

13. Сільське господарство України за 2013 рік: Стат. збірник / За ред. Н. Власенко. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 390 с.

14. Сільське господарство України за 2014 рік: Стат. збірник / Відп. О. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 379 с.

15. Сімейний кодекс України № 2947-III від 10 січня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

16. Словник з аграрного права / Уклад.: В. Жушман, О. Погрібний, В. Уркевич; за ред. В. Жушмана. – Х.: Нац. юрид. академія України, 2010. – 160 с.

17. Український державний фонд підтримки фермерських господарств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://udf.gov.ua/node/566>.

Петрова Н.О. ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті розглянуто проблемні питання щодо надання та використання державної підтримки фермерських господарств. Зокрема приділено увагу формуванню державної підтримки сімейних фермерських господарств. Проаналізовано зарубіжний досвід надання державної підтримки. У статті виявлені негативні чинники, що впливають на обсяг державної підтримки, створення та розвиток фермерських господарств. На підставі результатів дослідження запропоновані шляхи надання державної підтримки сімейним фермерським господарствам.

Ключові слова: фермерське господарство, сімейне фермерське господарство, державна підтримка, фінансова підтримка.

Петрова Н.А. ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассмотрены проблемные вопросы предоставления и использования государственной поддержки фермерских хозяйств. В частности уделено внимание формированию государственной поддержки семейных фермерских хозяйств. Проанализирован зарубежный опыт предоставления государственной поддержки. В статье выявлены негативные факторы, влияющие на объем государственной поддержки, создание и развитие фермерских хозяйств. На основании результатов исследования предложены пути предоставления государственной поддержки семейным фермерским хозяйствам.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, семейное фермерское хозяйство, государственная поддержка, финансовая поддержка.

Petrova N.O. STATE SUPPORT OF FARMS IN MODERN CONDITIONS

Alongside with numerous business entities in the sphere of agricultural production in Ukraine a special place is occupied by farms. This is one of the most promising for Ukraine organizational and legal forms of farming with the use of agricultural land. Farming promotes activity, initiative, and confidence in own strength, as well as generates awareness of the importance of independent decision-making.

Providing state support of farming is a key focus of state policy in the field of agriculture. It is one of the key factors to ensure its competitiveness in both domestic and foreign markets, as well as forming food security of the country as part of the economic and national security of Ukraine. Legislation in the sphere of organization, provision and implementation of the state support of farms needs to be improved, taking into account the peculiarities of their functioning in modern conditions.

Thus, the content of the state support requires a separate analysis. We also need to analyze the problem of realization of the right to state support, directions, volume, and the procedure of its provision and appointment to the farms.

Based on the abovementioned, the goal of the article is to study the government support of farms, to identify urgent problems and to ensure the implementation of government support of farms and ways of their solutions in modern conditions.

Key words: farm, family farm, state support, financial support.

УДК 349.6

ОХОРОНА НАДР ЯК ОБ'ЄКТ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ

Формування збалансованої системи природоохористування й адекватна структурна перебудова виробничого потенціалу економіки, екологізація технологій у промисловості – це все основні пріоритети охорони довкілля [1, с. 11]. На еколого-правову науку покладається зобов'язання чітко усвідомлювати своє значення для подальшої еволюції екологічного права й законодавства, бути інструментарієм виробництва й організації знань у системі «довкілля – суспільство – людина» на сучасному етапі розвитку української державності [2, с. 145].

Збільшення споживання невідновних природно-мінеральних ресурсів, інтенсивне розроблення родовищ корисних копалин, неефективне використання надр, неналежна їх охорона – глобальні екологічні проблеми сучасності.

Більшість корисних копалин в Україні видобувається в межах кількох головних гірничо-промислових регіонів – Донецького, Криворізько-Нікопольського, Прикарпатського. Тривале інтенсивне використання ресурсів надр у цих областях призвело до значних змін геологічного середовища й виникнення надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру. Головними чинниками негативного впливу є надзвичайно висока концентрація гірничо-видобувних підприємств, високий рівень виробленості більшості родовищ, малий обсяг фінансування робіт, спрямованих на зменшення впливу на навколишнє природне середовище, зумовленого розробленням родовищ [3].

Держава відчуває нестачу нафти й газу, кобальту й нікелю, хрому й ванадію, золота, срібла, кольорових (алюмінію, міді, свинцю, цинку, олова) й рідкісних металів (вольфраму, молібдену). Україна, на жаль, уже ввійшла в етап виснаження надр. Свердловини на вуглеводневу сировину сягнули глибини 5–6 км, багатих залізних руд уже майже немає, видобуток вугілля ведеться в середньому на глибинах понад 700 м. Загроза виснаження надр і погіршення екологічної ситуації на конкретній природній території залежить від запровадження ринкових механізмів економіки й усвідомлення суспільством важливості проблеми охорони надр.

Недостатність нормативного забезпечення надроохоронних заходів підприємствами добувної галузі України, послаблення екологічного нагляду й контролю у сфері надрокористування, брак ефективних правових механізмів попередження надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру зумовлюють актуальність обраної тематики.

Зазначені проблеми викликають значний інтерес правознавців. Ними опікувалися такі вчені, як

Г.С. Башмаков, А.П. Гетьман, О.А. Грицан, В.А. Зуєв, Р.С. Кірін, І.М. Козьяков, Т.В. Лісова, О.М. Олійник, О.І. Перчик, О. Плотнікова, С.В. Разметаєв, О.П. Шем'яков та ін.

Однак більшість їх наукових праць стосується висвітлення окремих питань, а комплексного аналізу зазначеної проблеми фактично не поводилося.

Метою цього дослідження є проведення системного наукового аналізу удосконалення механізму регламентації екологічного управління і, перш за все, у сфері контролю й нагляду за охороною надр. За ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. [4], надра підлягають державній охороні й регулюванню використання на території країни. Охорона довкілля має місце шляхом не лише встановлення загальних механізмів, й їх деталізації стосовно кожного виду природних ресурсів. Таким чином, питання правової охорони надр як об'єкта здійснення екологічного контролю й нагляду є одним із найбільш нагальних.

Об'єктами охорони можуть бути як самі надра (тобто частина земної кори, розташована під поверхнею суші й дном водоймищ), що використовуються як просторово-організаційний базис для будівництва й експлуатації підземних споруд – транспортних комунікацій, розміщення підземних складів, газових і нафтових трубопроводів, сховищ, прокладання ліній метрополітену, захоронення шкідливих речовин і відходів і підземного скидання стічних вод, так і найважливіша частина надр – корисні копалини, використовувані у формі їх геологічного вивчення, потім їх видобування. Отже, об'єктами здійснення екологічного контролю й нагляду є: а) стан надр, б) вжиття заходів щодо їх охорони надрокористувачами, в) забезпечення заходів екологічної безпеки, г) дотримання екологічних норм, правил і нормативів надроохоронного законодавства.

Як бачимо, питання правової охорони надр не можна розглядати без охорони навколишнього природного середовища. В юридичній доктрині поняття «правова охорона» розглядаються як складова частина охорони довкілля, сукупність певних заходів, способів або засобів і правових норм, установлені державою права, обов'язки й відповідні правила поведінки.

З огляду на зазначене, охорону надр варто вважати і складовою частиною охорони навколишнього природного середовища, і системою обов'язкових заходів захисту зі збереження надр. Із метою правильного розуміння змісту правового впорядкування відносин з охорони довкілля щодо пошуку й видобування корисних копалин важливо навести трактування категорії «охорона надр», з'ясувати її

правовий зміст. При цьому треба мати на увазі, що зазначене поняття виражає спільність гірничого й екологічного законодавства, підкреслює належність надр до природних багатств країни.

За ст. 2 КУпН предметом правового регулювання виступають гірничі відносини, що виникають із приводу забезпечення й комплексного раціонального використання надр із метою задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва й охорони надр, гарантування під час користування надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища, а також охорони прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій і громадян [5].

Доктринальне визначення поняття «охорона надр» зосереджується на ознаці системності. Зазвичай науковці розуміють його як систему засобів, закріплених у нормативно-правових актах і спрямованих на відвернення пошкодження, виснаження та іншого негативного впливу на стан надр. Більш розширені визначення включають до цієї системи засобів підтримання надр у належному стані [6, с. 341].

Правове впорядкування відносини у сфері охорони надр, як видається, не маж обмежуватися лише раціональним і комплексним їх використанням. Для такого об'єкта правової охорони, як надра, важливе значення мають не тільки комплексність їх експлуатації, а й охорона, адже, наприклад, безсистемне розроблення родовищ корисних копалин може призвести до незворотних екологічних наслідків [7, с. 40].

З точки зору комплексного підходу до порушеного питання надра не можна розглядати ізольовано від інших природних об'єктів. Охорона й використання надр має відбуватися з урахуванням екологічних наслідків їх сучасної експлуатації. Видобуток мінеральної сировини призводить до створення на значних площах антропогенно-гірничо-промислового ландшафту, для якого характерними є як поверхневі нагромадження гірничих мас, так і кар'єри, зони просадок поверхні над шахтними полями тощо. У цих районах спостерігається: а) перебудова всієї поверхні, б) різко збіднюється склад рослинності, в) падає біологічна продуктивність земель, г) вичерпуються ґрунтові води, г) виводяться з користування великі площі сільськогосподарських угідь, д) завдається шкода ґрунтам, лісам, є) змінюється гідрологічний режим значних територій, (е) знижується їх продуктивність, (ж) зазнають змін рельєф місцевості й навіть рух повітряних потоків.

Під час правового регламентування відносин з екологічного контролю й нагляду у сфері охорони надр треба враховувати екологічний зв'язок надр з іншими елементами природи, а також вплив надрокористування на довкілля. Надрові відносини за своїм змістом є різноманітними, комплексними, проте взаємопов'язаними.

У наукових дослідженнях учені-екологи неодноразово звертали увагу на важливість нормативно-правового закріплення поняття «правова охорона надр». Адже воно само набуває правових властивостей, лише коли буде зафіксовано в законодавчому

акті з відповідним термінологічним позначенням. На нашу думку, правова охорона надр – це врегульована система організаційно-правових, економічних, екологічних та інших заходів, спрямована на (а) збереження природної цінності надр як елемента навколишнього природного середовища, (б) забезпечення раціонального їх використання, попередження виснаження й забруднення, (в) відновлення мінерально-сировинної бази з метою задоволення економічних та екологічних інтересів населення, (г) запобігання негативному впливу природних чинників та антропогенної діяльності на надра, збереження в недоторканному виді окремих ділянок надр, (г) підтримання стабільності геологічних процесів охорони довкілля.

Спираючись на комплексний підхід щодо здійснення надрокористуванням негативного впливу на такі елементи природи, як земля, води, ліси, атмосферне повітря, охорону надр розглядаємо як вагомий складник охорони довкілля.

Як показує обширний аналіз теорії і практики контрольно-наглядової діяльності у сфері надрокористування, саме інституційні перетворення забезпечують ефективність контролю й нагляду. Проте постійне реформування в роки незалежності України органів, що здійснюють державне управління в галузі геологічного вивчення й використання надр (зокрема, передача повноважень з управління підприємствами з геологічного вивчення й використання надр від одного державного органу до іншого), призвело до зниження ефективності їх діяльності й погіршення стану експлуатації надр у державі загалом [7, с. 40, 41], а, значить, і до нехтування вимог з їх охорони.

Ретельне вивчення матеріалів слідчої й судової практики показало, що предметом незаконного видобування корисних копалин передусім є: (а) вугілля (Донецька й Луганська області), (б) бурштин як дорогоцінне каміння (Рівненська область), (в) питні підземні води (Херсонська область), (г) вапняк як сировина для пиляних стінових матеріалів (Вінницька область), (д) пісок формувальний. Найчастіше суб'єктами вчинення правопорушень у сфері охорони надр є голови сільських і міських рад, керівники, головні інженери підприємств, установ та організацій із різною формою власності, а також приватні підприємці.

Однією з обставин, що сприяють вчиненню зазначених правопорушень, треба визнати здійснення на неналежному рівні нагляду й екологічного контролю за використанням та охороною надр. У зв'язку із цим підвищення ефективності діяльності контрольно-наглядових органів у царині охорони надр є можливим шляхом посилення ролі цих органів у попередженні й запобіганні шкоди шляхом вживання низки організаційних, економічних, правових та інших заходів [8, с. 16].

Правовий інститут державного екологічного контролю й нагляду в досліджуваній сфері за умов сучасного розвитку держави вимагає подальшого вдосконалення своєї структури, організації кон-

трольно-наглядової діяльності, застосування нових методик, інформаційно-аналітичних технологій, моніторингу стану об'єктів нагляду й контролю.

У питанні правової охорони надр як об'єкта здійснення екологічного контролю та нагляду вважаємо за необхідне використовувати підхід системності, що забезпечує функціонування системи у взаємозв'язку і взаємозумовленості з її елементами. Системність здійснення екологічного контролю та нагляду робить неможливими висновки на підставі лише окремо взятих чинників, без урахування відповідних природних взаємозв'язків.

У сукупності природні ресурси становлять собою навколишнє природне середовище, яке є не арифметичною сумою всіх природних ресурсів, а якісно новою сукупністю – довкіллям, що оточує людину [9, с. 138]. Необхідність розглядати останнє як щось цілісне є рушійною силою комплексного підходу до здійснення контролю й нагляду за недопущенням забруднення промисловим виробництвом навколишнього природного середовища. Екологічна проблема підвищення ефективності контролю й нагляду за охороною надр не матиме належного вирішення, поки всі види надрових відносин не отримають відповідної законодавчої регламентації. На наше переконання, нормативного врегулювання потребують заходи екологічного контролю й нагляду за надрокористуванням та охороною надр, де враховуватимуться наслідки впливу не лише на надра як на об'єкт правової охорони, а й на окремі компоненти довкілля.

Протягом останніх років надра широко використовуються для будівництва й експлуатації підземних споруд, що не пов'язано з видобуванням корисних копалин, зокрема для підземного зберігання нафти, газу, відходів виробництва, захоронення небезпечних речовин, скидання стічних вод тощо.

Правова охорона надр, пов'язана з будівництвом та експлуатацією підземних споруд, відповідно, відрізняється від режиму їхньої правової охорони, що стосується видобування корисних копалин.

Вирубування лісів і порушення наявної рослинності має місце там, де розташовані відкриті розробки, прокладаються дороги, будуються споруди для обслуговування гірничо-видобувних підприємств. З інтенсивним відкачуванням підземних вод, нафти, газу пов'язано значне осідання земної поверхні, що нерідко супроводжується деформацією споруд, заболочуванням місцевості, затопленням прибережних територій тощо. Виїмка пластів вугілля та інших корисних копалин тягне за собою утворення в надрах землі пустот значних розмірів. Порооди, що залягають у покрівлі гірничих виробок, під дією сили тяжіння та тиску рухаються, зумовлюючи зрушення всієї товщі, включаючи земну поверхню, за якого виникає їх порушення з утворенням нових тріщин. Об'єкти, розташовані на земній поверхні, теж деформуються: а) у стінах і фундаментах будівель з'являються тріщини, міжповерхові перекриття втрачають стійкість, спостерігаються перекоси віконних і дверних прорізів,

відбувається відшарування й падіння штукатурки; б) у залізницях для гірничих робіт змінюються ухили полотна, порушується щільність баласту, спостерігається розрив шпал, що скріплюють рейки; в) у підземних трубопроводах (газопроводах, водопроводах) виникають розриви.

Особливою еколого-геологічною проблемою є застосування так званої мокрої консервації відпрацьованих або нерентабельних шахт, через що виникає затоплення гірничого простору з повним водонасиченням зони обрушення і прилеглої зони деформації. Це призводить до гідрогеоміграції солонної води глибоких горизонтів до поверхні з подальшим стоком у річки й ризиком засолення земель, а також послабленням несучих властивостей ґрунтів.

Безконтрольне видобування підземних вод, у свою чергу, тягне за собою просідання земної поверхні, що викликає потребу враховувати негативний вплив цього процесу на надра, їх екологічну систему за подальшого вдосконалення законодавства щодо екологічного контролю й нагляду за охороною останніх. Зниження якості виконуваних робіт у гірничій галузі призводить до виникнення аварійних ситуацій. Причиною цього є застосування видобувними підприємствами застарілого обладнання, низька кваліфікація спеціалістів.

Так, у 2014 р. Держгеонадрами України проведено 752 перевірки діяльності 575 підприємств-надрокористувачів щодо виконання ними особливих умов 724 спеціальних дозволів на користування надрами, зокрема 594 – на розроблення родовищ корисних копалин, 128 – на геологічне вивчення надр і 2 – на будівництво й експлуатацію підземних споруд, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин. За результатами проведених перевірок до адміністративної відповідальності притягнуто 14 посадових осіб – суб'єктів господарювання й накладено адміністративні штрафи у сумі 70 550 грн, які були спрямовані в Державний бюджет [10, с. 178–179].

Розширення гідротехнічного будівництва, зведення значної кількості водогосподарських споруд (каналів, водосховищ) і багатоповерхових будинків, активізація системи автомобільних і залізничних шляхів, функціонування промислових підприємств теж негативно позначається на стані надр [11, с. 77].

Таким чином, основними критеріями здійснення екологічного контролю й нагляду у сфері надрокористування й охорони надр мають бути раціональність і комплексність їх експлуатації.

Спираючись на викладене, вважаємо за необхідне законодавчо закріпити в КУпН поняття «правова охорона надр» як урегульовану систему організаційно-правових, економічних, екологічних та інших заходів, спрямовану на збереження природної цінності надр як елемента навколишнього природного середовища, на забезпечення їх раціонального використання, на попередження їх виснаження й забруднення, на відновлення їх мінерально-сировинної бази й запобігання негативного на них впливу природних чинників та антропогенної діяльності, на збе-

реження в недоторканному виді окремих їх ділянок і підтримання стабільності геологічних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гетьман А.П. Методологічні засади становлення правових основ охорони довкілля / А.П. Гетьман // Право України. – 2011. – № 2. – С. 11–19.

2. Гетьман А.П. Доктрина науки екологічного права: генеза теоретичних досліджень еколого-правових проблем у ХХ ст. / А.П. Гетьман // Право України. – 2014. – № 12. – С. 143–154.

3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1264-12>.

4. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1264-12>.

5. Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. № 132/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

6. Правова охорона довкілля : сучасний стан та перспективи розвитку : [монографія] / [А.П. Гетьман,

А.К. Соколова, Г.В. Анісімова та ін.] ; за ред. А.П. Гетьмана. – Харків : Право, 2014. – 783 с.

7. Лисовая Т.В. Актуальные вопросы правового обеспечения требований экологической безопасности при использовании недр / Т.В. Лисовая // Пробл. законности. – 2011. – № 113. – С. 40–48.

8. Бондар О.Г. Контрольно-наглядова діяльність у сільському господарстві України: аграрно-правовий аспект : автореф. дис... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» і 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.Г. Бондар. – К., 2015. – 41 с.

9. Шемшученко Ю.С. Земельні відносини та земельне право у правовій доктрині України / Ю.С. Шемшученко, П.Ф. Кулинич // Право України. – 2014. – № 12. – С. 131–142.

10. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2014 р. – К.: М-во екології та природ. ресурсів України, ФОП Грінш Д.С., 2016. – 350 с.

11. Плотнікова О. Нормативно-правові вимоги щодо охорони надр / О. Плотнікова // Юрид. вестн. – 1999. – № 4. – С. 77–80.

Стрельник В.В. ОХОРОНА НАДР ЯК ОБ'ЄКТ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ

У статті розглядається проблема недостатнього нормативного забезпечення надрохоронних заходів підприємствами добувної галузі України, послаблення екологічного нагляду й контролю у сфері надрокористування, брак ефективних правових механізмів попередження надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру. Постійне реформування в роки незалежності України органів, що здійснюють державне управління в галузі геологічного вивчення й використання надр, призвело до зниження ефективності їх діяльності й погіршення стану експлуатації надр у державі загалом і до нехтування вимог з їх охорони. Проведення системного наукового аналізу удосконалення механізму регламентації екологічного управління і, перш за все, у сфері контролю й нагляду за охороною надр дає змогу стверджувати, що основними критеріями здійснення екологічного контролю і нагляду у сфері надрокористування й охорони надр мають бути раціональність і комплексність їх експлуатації.

Ключові слова: правова охорона, об'єкт, правова охорона надр, екологічний контроль, нагляд.

Стрельник В.В. ОХРАНА НЕДР КАК ОБЪЕКТ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО КОНТРОЛЯ И НАДЗОРА

В статье рассматривается проблема недостаточного нормативного обеспечения мероприятий по охране недр предприятиями добывающей отрасли Украины, ослабление экологического надзора и контроля в сфере недропользования, отсутствие эффективных механизмов предупреждения чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера. Постоянное реформирование в годы независимости Украины органов, осуществляющих государственное управление в области геологического изучения и использования недр, привело к снижению эффективности их деятельности, ухудшению состояния эксплуатации недр в государстве в целом и к пренебрежению требований по их охране. Проведение системного научного анализа совершенствования механизма регламентации экологического управления, прежде всего, в сфере контроля и надзора за охраной недр позволяет утверждать, что основными критериями осуществления экологического контроля и надзора в сфере недропользования и охраны недр должны быть рациональность и комплексность их эксплуатации.

Ключевые слова: правовая охрана, объект, правовая охрана недр, экологический контроль, надзор.

Strelnyk V.V. SUBSURFACE RESOURCES PROTECTION AS AN OBJECT OF ENVIRONMENTAL CONTROL AND INSPECTION

In this article a problem of insufficient regulatory measures of subsurface resources protection by Ukrainian mining enterprises is considered, as well as low environmental inspection and control in the field of subsurface resources usage and lack of effective regulatory mechanisms for prevention of natural or man-caused emergency situations. During the period of Ukrainian independence, constant reformations of public authorities in charge of geological studies and usage of subsurface resources led to the decrease of effectiveness of their performance, impaired the conditions of subsurface resources usage generally in the country and caused neglecting of the protection requirements. The ecological aspect of the problem of increasing the effectiveness of control and inspection upon subsurface resources protection will not be properly solved until all types of interactions related to subsurface resources receive an appropriate legislative regulation. We believe that measures of environmental

control and inspection of the subsurface resources usage and protection require regulations taking into account the consequences of the impact on the subsurface resources as an object of legal protection, as well as on certain components of the environment.

In recent years, the subsurface resources are widely used for building and operation of underground constructions that are not related to extraction of mineral resources, including the storage of oil, gas, waste products, hazardous substances and wastewater disposal, etc.

Legal protection of subsurface resources connected with building and operation of underground constructions, respectively, differs from their legal protection mode related to the extraction of mineral resources.

Systemic research analysis of the improvement of regulatory mechanism for environmental management and, first of all, in the field of control and inspection of subsurface resources protection proved that rationality and complexity of the maintenance should be principal criteria for ecological control and inspection in the field of subsurface resources usage and protection.

Key words: legal protection, object, legal protection of mineral resources, ecological control, supervision.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО****Губанов О.О.,***кандидат юридичних наук, провідний юрист
програми з вивчення проблем адаптації
законодавства України до законодавства ЄС
юридичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

УДК 342.9

**ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ СЕРЕД ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ, СПРЯМОВАНОЇ
НА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ОБІЗНАНОСТІ З ПОЛОЖЕННЯМИ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС**

Стратегією реформування державного управління України на 2016-2020 роки в якості однієї з ключових проблем, актуальних на сьогоднішній день для державної служби та управління людськими ресурсами, визначено нестачу на керівних та інших посадах державної служби висококваліфікованих кадрів, які є важливими для розроблення та проведення національних реформ і здатні долати виклики реформування у різних галузях [1].

Із зазначеного слідує, що на сучасному етапі євроінтеграційні прагнення України закономірно призводять до гострої потреби у публічних службовцях, які сприятимуть належним чином практичному втіленню таких прагнень. Важливість ролі, яку відіграють інституції у трансформаційних процесах, що відбуваються в Україні, а також публічної служби, яку покладено в основу публічного управління, заперечувати неможливо.

Проте проєвропейські перетворення в Україні повинні проводитися у чіткій відповідності із нормами законодавства ЄС, що вимагає від осіб, залучених до цих процесів, щонайменше обізнаності з положеннями такого. Саме на цьому етапі постає питання професіоналізму публічних службовців в Україні.

Питання професіоналізму публічних службовців у правовій доктрині розглядалося з різних боків, зокрема йому присвячували свою увагу такі науковці: Н. Артеменко, О. Зінченко, Т. Лутчин, О. Матвієнко, М. Цивін та інші.

Аналіз наукового доробку вказаних вчених дозволяє нам дійти загального висновку, що явище професіоналізму є складним та багатоаспектним. Так, наприклад, Т.М. Лутчин детально розкриває зміст цього поняття через характеристику його окремих складових, до яких відносить зокрема такі:

1. Політична компетентність та моральна легітимність – передбачає розуміння природи основних суспільних функцій та організаційної структури сучасної держави, принципів та форм демократії, характеру взаємодії між різними гілками влади, ролі політичних партій в житті суспільства.

2. Правова (юридична) компетентність державних службовців – формується в процесі базової професійної підготовки, що стосується основних галузей права та ґрунтується на навичках її професійного застосування в різних сферах діяльності.

3. Економічна компетентність – диференціюється в залежності від спеціалізації державних службовців і в межах загального для всіх рівня має включати оцінку здатності застосовувати порівняльний аналіз основних економічних концепцій.

4. Соціологічна компетентність – пов'язана з усвідомленням державними службовцями концепції соціальної структури сучасного суспільства, її динаміки та впливу на політичні та соціально-економічні процеси.

5. Психолого-педагогічна компетентність є підставою для ефективних комунікаційних контактів, коли необхідно розуміти людей, їхні інтереси, мотиви та наміри, знаходити до них індивідуальний підхід.

6. Управлінська компетентність включає знання методів управління, ціннісно-орієнтаційне регулювання, комплексне управління трудовою мотивацією, розвиток творчого потенціалу тощо [2].

Настільки широкий перелік компетентностей, наявність яких у сукупності дозволяє вести мову про професіоналізм публічного службовця, ще раз вказує на надзвичайну складність цього питання та високі вимоги до професійних здібностей осіб, що мають намір бути залученими до сфери публічної служби. Водночас поняття професіоналізму може бути застосовано не тільки відносно окремих публічних службовців, але й відносно публічної служби на рівні органу публічної влади, де професіоналізм являє собою сукупність таких необхідних чинників:

а) організація та функціонування публічної служби на базі сучасного наукового знання та передового досвіду, творчого використання фахових знань, умінь і навичок усіх службовців;

б) оптимально можливий прояв здібностей, особистих якостей службовців на основі їх раціональ-

ного використання на посадах, створення високоефективних колективів;

в) найбільш повне використання професійно-творчого кадрового потенціалу органів публічної влади [3].

Близьким до поняття професіоналізму є поняття професіоналізації, яке на відміну від першого означає не фіксований результат, сталу характеристику, а власне сам процес тривалих, прогресивних перетворень. Професіоналізація – це процес становлення професіонала, який включає вибір людиною професії з урахуванням власних можливостей і здібностей, освоєння правил і норм професії, формування і усвідомлення себе як професіонала, збагачення досвіду професії за рахунок власного вкладу, розвиток своєї особистості засобами професії та ін. Професіоналізація – це багатоступеневий процес усвідомлення місії та освоєння функцій, досягнення майстерності, сприйняття соціальної відповідальності, визнання норм професійної етики й саморозкриття особистості [4].

У межах цього дослідження наша увага буде зосереджена на проблемі правової (або юридичної) компетентності публічних службовців як на такій, якій у правовій доктрині (із урахуванням усього переліку вищезазначених компетентностей) приділено найменше уваги, а саме на питанні інформаційно-просвітницької діяльності серед публічних службовців України, спрямованої на підвищення рівня обізнаності з положеннями законодавства ЄС, та правовому регулюванні такої діяльності.

Мета нашого дослідження полягає у розгляді основних положень законодавства України, а також доктринальних джерел, присвячених питанням навчання та професіоналізму публічних службовців в Україні, з метою визначення основних способів вирішення проблеми підвищення рівня їхньої обізнаності з положеннями законодавства ЄС в тому числі шляхом здійснення інформаційно-просвітницької діяльності.

Переходячи до безпосереднього розгляду означеної проблематики, в першу чергу зазначимо, що проблема інформаційно-просвітницької діяльності серед публічних службовців України на законодавчому рівні є недостатньо врегульованою, особливо в частині сприяння їх обізнаності із положеннями законодавства ЄС. Водночас ця проблема може вирішуватися декількома способами. Один з найбільш дієвих, на нашу думку, це співробітництво безпосередньо із іноземними фахівцями, міжнародними експертами, представниками міжнародних організацій, які залучаються до проведення просвітницьких заходів.

На сьогоднішній день Україна приєднувалася до декількох міжнародних проектів за участі європейських експертів, в межах яких проводилося консультування із публічними службовцями з найбільш актуальних питань реформування публічної служби в Україні. Зокрема, мова йде про програму SIGMA. Особлива цінність таких заходів пов'язана із тим, що закордонні експерти, які залучаються до них,

надають найбільш ефективну допомогу, особливо в частині тлумачення норм законодавства ЄС, а також із вузькою направленістю таких заходів. Так, наприклад, в межах проекту SIGMA допомога надавалася за напрямом підтримки реформ державного управління та розвитку потенціалу органів державного управління за шістьма основними напрямками: а) реформа державного управління; б) розвиток політики та координація; в) державна служба та управління людськими ресурсами; г) підзвітність; д) надання послуг; е) державне управління фінансами, зовнішній аудит та державні закупівлі [5].

Водночас такі заходи носять глобальний характер, а спільні напрацювання представників української сторони та зарубіжних експертів, як правило, є дороговказом для проведення реформ на загальнодержавному рівні без суцільного залучення кадрового потенціалу публічної служби України.

Проте співробітництво зі спеціалістами, які залучаються з-за кордону, проводиться також в межах підготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування. Так, у п. 12 відповідного Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 липня 2010 р. 564, прямо передбачено, що іноземні фахівці, представники іноземних навчальних закладів, інших установ та організацій залучаються до навчання за пріоритетними напрямками підготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування на підставі відповідних договорів, у тому числі про міжнародну технічну допомогу, договорів про співробітництво між українськими та іноземними навчальними закладами, а також інших договорів із зарубіжними партнерами, укладених і зареєстрованих згідно із законодавством України [6].

Таким чином, у широкому значенні система навчання публічних службовців охоплює їх підготовку, спеціалізацію та підвищення кваліфікації, при цьому на кожному з названих етапів діючим законодавством, як це було зазначено нами вище, передбачено залучення іноземних фахівців.

Деталізуємо названі поняття, що у сукупності складають систему навчання публічних службовців із тим, аби скласти завершене уявлення про таку. Так, підготовка державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування – це успішне виконання особою відповідної освітньо-професійної чи освітньо-наукової програми, що є підставою для присудження ступеня вищої освіти магістр за спеціальностями, спрямованими на провадження професійної діяльності на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування, зокрема за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» галузі знань «Публічне управління та адміністрування». Спеціалізація – профільна спеціалізована підготовка державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування з метою набуття здатності виконувати окремі завдання та обов'язки, необхідні для професійної діяльності на державній

службі та на службі в органах місцевого самоврядування. Підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування – це навчання з метою оновлення та набуття умінь, знань, навичок і здатності виконувати завдання та обов'язки, необхідні для провадження професійної діяльності на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування [6].

В межах кожного з етапів мають місце такі форми проведення навчальних заходів із публічними службовцями:

1. Найбільш простою та поширеною формою є проведення лекцій (бесід).

2. Більш складним завданням є проведення практичних занять (тренінгів) щодо окремих тем.

3. Комбінацією цих форм є спеціальні практичні семінари, які поєднують як інформаційну діяльність (лекції-бесіди), так і практичну (проведення тестів на знання та вміння, розгляд кейсів (окремих випадків) тощо) [7, С. 5].

В цьому контексті слід згадати про новелу національного законодавства – Порядок організації і проведення тренінгів для державних службовців, які займають посади державної служби категорії «А», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 536, в якому визначається, що під терміном «тренінг» слід розуміти вид підвищення рівня кваліфікації державних службовців, які займають посади державної служби категорії «А», що проводиться з метою набуття та вдосконалення державними службовцями професійних компетентностей, необхідних для ефективного та на належному рівні виконання посадових обов'язків, управління людськими ресурсами на державній службі, адаптації кращого світового досвіду публічного управління та адміністрування, ознайомлення з новими актами законодавства, обміну професійним досвідом. При цьому організація і проведення тренінгів здійснюється відповідно до рівня професійної компетенції державних службовців з урахуванням потреб у підвищенні кваліфікації таких державних службовців і результатів оцінювання їх службової діяльності. Тематика тренінгових програм визначається з урахуванням: 1) зобов'язань, взятих Україною відповідно до угод між Україною та Європейським Союзом; 2) документів, що визначають стратегічні завдання і пріоритети розвитку державного управління [8].

Важливим та дієвим способом підвищення професіоналізму публічного службовця слугує систематичне самостійне навчання. В цьому контексті слід зазначити, що існує низка чинників, здатних вплинути на рівень мотивації службовця займатися самоосвітою. Зокрема, це забезпечення гідного рівня оплати праці, забезпечення можливості та перспективи кар'єрного розвитку та зростання, а також забезпечення матеріально-технічних умов праці [9, с. 18].

Науковці, які зверталися до питання самоосвіти публічних службовців та освіти загалом, часто акцентують увагу на необхідності запровадження безперервного професійного навчання. Так, якщо

звернутися до досвіду зарубіжних країн у цій сфері, то, наприклад, у Франції, Німеччині, Польщі, США, Канаді законодавчо визначено, що навчання державних службовців є невід'ємною складовою частиною їх професійної діяльності та обов'язковою для всіх чиновників без винятку впродовж всієї кар'єри – від прийняття на службу і до відставки [с. 7]. Нажаль, в Україні у цьому напрямі на сьогоднішній день ми можемо спостерігати суцільний формалізм, поєднаний із недостатньою врегульованістю означеної сфери відносин на законодавчому рівні.

Що ж стосується саме інформаційно-просвітницької діяльності серед публічних службовців України в частині підвищення рівня обізнаності з положеннями законодавства ЄС, то така проводиться також шляхом оприлюднення відповідних нормативних положень на офіційних ресурсах суб'єктів, що так або інакше залучаються до проведення такої діяльності (зокрема Національного агентства України з питань державної служби, а також Центру адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, відповідних центрів перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій). Також проводяться інформаційно-просвітницькі заходи співробітниками вищих навчальних закладів із відвідуванням органів публічної влади, спрямовані на роз'яснення найбільш актуальних положень чинного законодавства та законодавства ЄС, значущості і сутності проведених реформ.

Водночас слід наголосити, що незалежно від того, яка саме форма чи спосіб навчання мають місце в конкретному випадку, існують загальні проблеми, які ускладнюють процеси підготовки належного кадрового складу органів публічної влади, представники якого повинні бути здатними належним чином впоратися із сучасними викликами, пов'язаними із прискоренням трансформаційних процесів в умовах інтеграції України до ЄС. Перша і найголовніша проблема – це недостатня врегульованість на законодавчому рівні питань навчання публічних службовців та проведення інформаційно-просвітницької діяльності зокрема. В першу чергу, мова йде про необхідність прийняття єдиних стандартів підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування. На поточному етапі Національною академією про Президентів України розроблено проект Стандарту освітньої діяльності з підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [10], який проте на сьогоднішній день не набув статусу чинного документа.

Не менш значущою та складною проблемою є переорієнтація вищих навчальних закладів на європейські стандарти. Вирішення цього питання потребує, в першу чергу, адаптації національного законодавства до таких, проте потреба у зміні векторів навчання та інформаційно-просвітницької діяльності, що проводиться співробітниками вишів, є більш ніж очевидною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Стратегія реформування державного управління України на 2016-2020 роки : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 № 474-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80/page>.

2. Лутчин Т.М. Професіоналізм державних службовців як умова ефективної діяльності органів державної влади [Електронний ресурс] / Т.М. Лутчин. – Режим доступу : www.center.gov.ua.

3. Артеменко Н. Професіоналізація державних службовців як пріоритет здійснення державної кадрової політики [Електронний ресурс] / Н. Артеменко. – Режим доступу : <http://www.dridu.dp.ua>.

4. Матвієнко О.В., Цивін М.Н. Інформаційне забезпечення державного управління : навчальний посібник [Електронний ресурс] / О.В. Матвієнко, М.Н. Цивін. – Режим доступу : <http://megalib.com.ua>.

5. SIGMA at a glance [Electronic resource] // Official Internet resource of Support for Improvement in Governance and Management. – Access mode : <http://www.sigmaweb.org>.

6. Про затвердження Положення про систему підготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації

державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування : постанова Кабінету Міністрів України від 07.07.2010 № 564 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/564-2010-%D0%BF>.

7. Методичні матеріали для підготовки та проведення інформаційно-просвітницьких заходів з ознайомлення державних службовців з новим антикорупційним законодавством [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iahr.com.ua/files/works_docs/141.pdf.

8. Про затвердження Порядку організації і проведення тренінгів для державних службовців, які займають посади державної служби категорії «А» : постанова Кабінету Міністрів України від 23.08.2016 № 536 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/536-2016-%D0%BF>.

9. Зінченко О. До питання професіоналізму державних службовців / О. Зінченко // Вісник державної служби України. – 2006. – №1. – С. 17-20.

10. Проект Стандарту освітньої діяльності з підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування : неофіційний документ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT2416.html.

Губанов О.О. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЕРЕД ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ, СПРЯМОВАНОЇ НА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ОБІЗНАНОСТІ З ПОЛОЖЕННЯМИ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС

У статті розглянуто основні положення законодавства України, а також наукові праці, присвячені питанням навчання та професіоналізму публічних службовців в Україні, на основі чого визначено основні способи вирішення проблеми підвищення рівня їхньої обізнаності з положеннями законодавства ЄС в тому числі шляхом здійснення інформаційно-просвітницької діяльності.

Ключові слова: публічні службовці України, законодавство ЄС, інформаційно-просвітницька діяльність, професіоналізм, навчання.

Губанов О.А. ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СРЕДИ ПУБЛИЧНЫХ СЛУЖАЩИХ УКРАИНЫ, НАПРАВЛЕННЫХ НА ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ ОСВЕДОМЛЕННОСТИ ПОЛОЖЕНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ЕС

В статье рассмотрены основные положения законодательства Украины, а также научные работы, посвященные вопросам обучения и профессионализма публичных служащих в Украине, на основе чего определены основные способы решения проблемы повышения уровня их осведомленности с положениями законодательства ЕС в том числе путем осуществления информационно-просветительской деятельности.

Ключевые слова: публичные служащие Украины, законодательство ЕС, информационно-просветительская деятельность, профессионализм, обучение.

Hubanov O.O. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF INFORMATION AND EDUCATION ACTIVITIES OF PUBLIC WORKERS OF UKRAINE INTENDED TO IMPROVE THE AWARENESS LEVELS WITH THE EU LEGISLATION

The article is devoted to research of the main provisions of the legislation of Ukraine, as well as scientific works, devoted to the training and professionalism of public servants in Ukraine. The author has determined the main ways of solving the problem of raising their level of awareness with the provisions of EU legislation, including through awareness-raising activities.

Key words: public servants of Ukraine, EU legislation, awareness-raising activities, professionalism, training.

Дорошенко Д.П.,
докторант

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 347.73

ПОНЯТТЯ ТА СУТТЄВІ ОЗНАКИ ПОДАТКОВО-ПРАВОВОГО ПРИМУСУ

Актуальність теми. Наразі в чинному вітчизняному законодавстві відсутнє визначення поняття як податково-правового примусу взагалі, так і системи його заходів. Лише подекуди в Податковому кодексі України (далі – ПК України) вживаються терміни «примусове стягнення» (п.п. 14.1.11, п. 14.1. ст. 14), «процедура примусового стягнення» (п.п. 159.1.5 п. 159.1. ст. 159), «примусове стягнення боргу» (ч. 5 підр. 4). Однак, як слушно зазначає А.М. Тимченко, варто внести доповнення до ПК України, в яких би достеменно визначалися поняття, система, види та порядок реалізації заходів податково-правового примусу. Це, за його справедливими словами, створить реальні передумови для належного, у межах податково-правових норм, застосування таких примусових заходів, оскільки що вищий рівень правової регламентації податково-правового примусу, то більшою мірою засіб впливу здатен виконувати функції позитивного чинника соціального розвитку і меншою – інструмента репресивного впливу з боку контролюючих органів [1, с. 12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим проблемам податкового примусу присвячені дисертаційні роботи та монографічні дослідження таких науковців, як: Н.А. Саттарова, Ю.О. Ровинський, О.М. Дуванський, А.М. Тимченко та ін. Незважаючи на особливий науково-практичний інтерес, дотепер не розроблено достатньо науково обгрунтованої концепції системи заходів державного примусу у сфері оподаткування та чітко не визначено поняття податково-правового примусу.

Тому **метою статті** є аналіз напрацювань науковців стосовно поняття та суттєвих ознак податково-правового примусу та вироблення пропозицій щодо власного бачення зазначених питань.

Виклад основного матеріалу. Н.В. Гребенюк переконує, що податково-правовий примус є видом державного примусу, що становить визначену податково-правовими нормами міру організаційно-майнового впливу вповноважених державних органів на зобов'язаних учасників податкових відносин, застосованою з метою гарантування публічного інтересу, що реалізується у відповідних примусових заходах: превентивних, припиняючих, правопоновлювальних і заходах податкової відповідальності [2, с. 7].

Податково-правовий примус характеризується не лише державно-правовою природою, а й соціальною спрямованістю. Це зумовлено тим, що податково-правовий примус є своєрідною реакцією держави на суспільно шкідливу поведінку платників податків й існує для захисту законних інтересів учасників податкових відносин. Податково-правовий примус є

одним із видів державного примусу, а тому має певні особливості.

До специфічних рис податково-правового примусу, що дозволяють виділити його в окремий вид державного примусу, вчена відносить такі: своєрідна мета, сфера застосування, коло суб'єктів і форми реалізації. Водночас зазначає, що податково-правовий примус застосовується не тільки до осіб, які порушують податково-правові норми, а також для запобігання таким правопорушенням, коли виникають об'єктивні потреби захисту публічного інтересу, що безпосередньо не пов'язані із протиправною поведінкою зобов'язаної особи [2, с. 7, 8].

В.В. Серьогіна виокремлює такі характерні ознаки заходів податково-правового примусу: 1) застосування здійснюється регламентованим Конституцією України, законами й іншими нормативно-правовими актами порядком; 2) має певну сферу реалізації та здійснюється в межах відносин, пов'язаних із сплатою податків і зборів, а також із виконанням інших обов'язків, покладених відповідно до чинного законодавства на платників податків та інших зобов'язаних суб'єктів податкових відносин; 3) його об'єктом є діяльність платників податків, яка під впливом примусових заходів спрямовується на належне виконання податкового обов'язку; 4) суб'єктами відносин, що виникають у процесі реалізації податково-правового примусу, є: з одного боку, спеціальні державні органи (контролюючі та, в окремих випадках, судові органи), які в межах своєї компетенції мають право застосовувати примусові заходи, з другого – зобов'язані суб'єкти податкових правовідносин, які не виконують, або неналежним чином виконують покладені на них обов'язки; 5) підставою застосування його заходів є вчинення платником податків правопорушень або дій, що законодавством не визнаються правопорушеннями, але з ними пов'язується застосування правовідновлювальних, попереджувальних заходів, або заходів припинення; 6) його зміст становлять дії державних органів (їх посадових осіб) щодо реалізації передбачених законом примусових заходів до суб'єктів, які порушують встановлений порядок виконання податкового обов'язку; 7) у кінцевому підсумку примус створює правообмеження суб'єкта, до якого він застосовується, що супроводжується покладанням на нього виконання додаткових обов'язків; 8) його реалізація відбувається у визначеній законом процесуальній формі, що забезпечує практичне здійснення принципу законності у сфері податкових відносин, а також є важливою гарантією прав суб'єктів, до яких застосовуються примусові заходи [3].

До характеристики ознак заходів податкового примусу вдавався й Ю.М. Старілов. Він виділяє такі властивості: застосовуються як до фізичних, так і до юридичних осіб; здійснюються для забезпечення режиму законності у сфері оподаткування й дотримання правил сплати податкових платежів, що регулюються, зазвичай, нормами фінансового й адміністративного права; механізм правового регулювання податкового примусу, що встановлює підстави і порядок застосування фінансових санкцій, адміністративно-примусових заходів впливу та заходів кримінального покарання, визначається адміністративним, фінансовим і кримінальним законодавством; несудове застосування заходів податкового примусу, яке здійснюється у сфері неслужбових відносин; система заходів податкового примусу визначається різнобічністю свого характеру: вони можуть різнитися за своєю значущістю, силою впливу і масштабом застосування; основною метою є спонукання до виконання встановлених правовими нормами юридичних обов'язків у сфері оподаткування, сплати податкових та інших обов'язкових платежів; порядок застосування податкового примусу визначений більшою мірою нормами фінансового права й адміністративно-процесуальними нормами, тобто найчастіше застосування фінансових санкцій відбувається в межах адміністративного процесу; має специфічний (спрощений) порядок застосування його заходів, тобто процесуальний порядок оформлення факту застосування заходів примусу в податковій сфері, за загальним правилом, пов'язаний із провадженням меншого кола процесуальних дій, ніж, наприклад, здійснення заходів примусового впливу, передбаченого кримінально-процесуальним законодавством; заходи податкового примусу можуть застосовуватись як до осіб, які вчинили податкове правопорушення, так і до осіб, які не вчинили його, з метою превенції; під час застосування заходів податкового примусу має забезпечуватися режим законності, що гарантується встановленням систематичного контролю за реалізацією заходів фінансового, адміністративного та кримінального впливу, можливістю оскарження, а також іншими способами, що закріплені чинним законодавством [4, с. 470].

Наведена позиція має певні спірні аспекти. По-перше, на наш погляд, у даному разі йдеться не про заходи податково-правового примусу, а про примусові заходи у сфері оподаткування. По-друге, навряд чи можна погодитися з тим, що найчастіше застосування фінансових санкцій відбувається в межах адміністративного процесу. Н нашу думку, зважаючи на особливості застосування фінансових санкцій під час порушення норм податкового права, їх реалізація відбувається в межах саме податкового процесу [5]. По-третє, знову ж таки, нами не може бути підтримана позиція стосовно того, що заходи податкового примусу можуть застосовуватись як до осіб, які вчинили податкове правопорушення, так і до осіб, які не вчинили його, з метою превенції.

Можна наводити й інші приклади, які, загалом, є

близькими до позначених властивостей [6, с. 50–69]. Грунтовний аналіз здобутків як теоретиків права, так і вчених у сфері податкового права щодо порушеного питання дозволяє зауважити наявність декілька підходів до виокремлення сукупності ознак як державно-правового примусу взагалі, так і його різновидів зокрема, і особливо примусу в царині податкового права. Водночас можна говорити про виокремлення двох груп таких ознак: перша – ті риси, на які однозначно вказують науковці, та друга – стосовно яких ведеться полеміка. До кола перших можна віднести такі: 1) має певну сферу реалізації та здійснюється в межах податково-правових відносин; 2) регулюється податково-правовими нормами; 3) примус виявляється як вплив на свідомість (волю) і поведінку зобов'язаних суб'єктів; 4) застосування заходів державного примусу покладається на компетентні державні органи; 5) його реалізація можлива лише в суворо позначених законом процесуальних формах; 6) вжиття примусових заходів завжди пов'язане із створенням певних обмежень для особи.

До другої групи можна включити такі: по-перше, мета застосування примусових заходів; по-друге, об'єкт впливу; по-третє, підстави застосування; по-четверте, розташування припису на застосування примусових заходів. Водночас можна навіть виявити таку тенденцію, яка протягом багатьох років набуває стійкого характеру. Наприклад, під час розгляду адміністративного примусу в літературі допускаються дві крайнощі: одні автори до сфери примусу відносять правові обов'язки, забезпечувані як заходами переконання, так і примусовими заходами, чим необґрунтовано розширюють сферу примусових акцій держави; інші – невинувато звужують поняття примусових заходів, зводячи їх до заходів правової відповідальності [7, с. 35].

А.М. Тимченко називає такі властивості податково-правового примусу: 1) податково-правовий примус є видом державного примусу; 2) має певну сферу реалізації та здійснюється в межах податково-правових відносин; 3) регулюється податково-правовими нормами; 4) зміст такого примусу полягає в застосуванні уповноваженими суб'єктами системи відповідних заходів до зобов'язаних осіб податкових правовідносин; 5) виявляється як вплив на свідомість (волю) і поведінку зобов'язаних суб'єктів податкових правовідносин; 6) вжиття його заходів покладається на спеціально уповноважені державні органи – податкові; 7) вжиття примусових заходів завжди пов'язано зі створенням для особи обмежень, що мають чітко виражений майновий характер; 8) його реалізація можлива лише у формах і порядку, визначеному законом; 9) його природа зумовлюється методом правового регулювання податкових відносин, специфікою суб'єктів податкових відносин, а також сутністю податкових платежів; 10) підставою його застосування є недотримання зобов'язаними суб'єктами вимог, що закріплені в нормах податкового права, що виявляється в невиконанні або неналежному виконанні податкового обов'язку; 11) такий примус має конкретно визначе-

ну спрямованість – забезпечення реалізації податкового обов'язку, належного надходження грошових коштів до публічних фондів [1, с. 67, 68].

Водночас варто підтримати думку фахівців, які стверджують, що державно-правовий примус, який єдиний по своїй суті, не виключає, а потребує відповідної його диференціації на окремі види. Різноморідність суспільних відносин, що регулюються правовими нормами, обумовлює необхідність застосування з метою їх охорони різних видів державного примусу, що різняться своїм змістом, підставами і порядком реалізації [8, с. 1032].

Ускладнюється проблема тим, як справедливо зазначає Т.О. Коломоець, що у вітчизняній правовій науці спостерігається певна тенденція – відсутність фундаментальних досліджень державно-правового примусу загалом, термінологічне розмаїття, яке лише ускладнює наукові дослідження, відсутність визначень й узагальнених характеристик його ознак, різновидів тощо. З метою усунення зазначеного варто визнати, що державний (державно-правовий) примус є багатограним поняттям, яке досліджується фахівцями різних наук. Він – невід'ємна складова частина існування державної влади, а отже, і держави загалом. Зазначене цілком відповідає сутності права і правової системи загалом, враховує відмінності останньої від інших видів соціальних систем, в яких діють механізми реалізації, здатні обійтися без юридичних санкцій, що ґрунтуються на можливості застосування державного примусу для належної поведінки [9, с. 107].

Коли йдеться про податково-правовий примус, то мається на увазі те, що порушені саме податково-правові норми і застосовуються саме ті заходи, що передбачені нормами податкового права. Тому поняття податково-правового примусу є вужчим за своїм змістом. За таких обставин, на переконання А.М. Тимченка, необхідно чітко відмежовувати заходи податково-правового примусу і примусові заходи у сфері оподаткування [1, с. 38].

Податково-правовий примус за по своїй суті є складним юридичним явищем. Він виражається в певному взаємозв'язку двох суб'єктів – владного (держави в особі відповідних органів, тобто податкових – Д. Д.) і підвладного (платника податків і зборів – Д. Д.). Зміст і характер такого взаємозв'язку обумовлені особливим способом дії одного суб'єкта на поведінку іншого, що чітко визначено нормами податкового права. Зважаючи, передусім, на конституційне закріплення обов'язку зі сплати податків, специфіка такого способу виявляється в тому, що в підвладного відсутня свобода вибору дій. Саме тому його поведінка формується не власною волею,

а волею владного суб'єкта, що об'єктивувалася у владному волевиявленні – нормі податкового права. Змістом владних вимог є та модель належної поведінки, що закріплена податково-правовими нормами, і відбита в індивідуально-правовому акті. Саме її реалізація є безпосередньою метою примусових дій [1, с. 47].

Висновок. Проведений аналіз дозволяє сформулювати таке визначення податково-правового примусу – це вид державно-правового примусу у сфері оподаткування, що посідає центральне місце серед системи інших його заходів і становить собою систему встановлених нормами податкового права заходів впливу на зобов'язаних суб'єктів податкових правовідносин, які застосовуються в разі недотримання податково-правових норм, з метою забезпечення реалізації податкового обов'язку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тимченко А.М. Види примусових заходів у податковому праві: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А.М. Тимченко ; Національний університет біоресурсів і природокористування. – Ірпінь, 2011. – 210 с.
2. Гребенюк Н.В. Функції податково-правового примусу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Н.В. Гребенюк ; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2017. – 23 с.
3. Серегина В.В. Государственное принуждение по советскому праву / В.В. Серегина ; под ред. И.А. Галаган. – Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1991. – 120 с.
4. Стариков Ю.Н. Принуждение в сфере применения и исполнения налогового законодательства / Ю.Н. Стариков // Финансовое право : [учебник] / под ред. Н.И. Химичева. – М. : Юрист, 2002. – С. 468–477.
5. Криницький І.Є. Теоретичні проблеми податкового процесу : [моногр.] / І.Є. Криницький. – Х. : Право, 2009. – 320 с.
6. Кикин А.Ю. Меры налогово-процессуально-го принуждения : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право; финансовое право; информационное право» / А.Ю. Кикин ; Российская правовая академия Министерства юстиции Российской Федерации. – М., 2004. – 165 с.
7. Серегин А.В. Советский общественный порядок и административно-правовые средства его укрепления / А.В. Серегин. – М., 1975. – С. 35.
8. Тимченко А.М. Деякі особливості державного примусу при реалізації податкових правовідносин / А.М. Тимченко // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 1031–1037.
9. Коломоець Т.О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації : [моногр.] / Т.О. Коломоець ; за заг. ред. В.К. Шкарупи. – Запоріжжя : Поліграф, 2004. – 404 с.

Дорошенко Д.П. ПОНЯТТЯ ТА СУТТЄВІ ОЗНАКИ ПОДАТКОВО-ПРАВОВОГО ПРИМУСУ

Стаття присвячена з'ясуванню поняття податково-правового примусу та виявленню його суттєвих ознак. Автор дійшов висновку, що податково-правовий примус є одним із видів державного примусу у сфері оподаткування, що посідає центральне місце серед системи інших його заходів і становить собою систему встановлених нормами податкового права заходів впливу щодо зобов'язаних суб'єктів податкових правовідносин, які застосовуються в разі недотримання податково-правових норм, з метою забезпечення реалізації податкового обов'язку.

Ключові слова: примус, сфера оподаткування, заходи примусу, податково-правовий примус, платник податків.

Дорошенко Д.П. ПОНЯТИЕ И СУЩЕСТВЕННЫЕ ПРИЗНАКИ НАЛОГОВО-ПРАВОВОГО ПРИНУЖДЕНИЯ

Статья посвящена выяснению понятия налогового-правового принуждения и выявлению его существенных признаков. Автор пришел к выводу, что налогово-правовое принуждение является одним из видов государственного принуждения в сфере налогообложения, который занимает центральное место среди системы других мер и является системой установленных нормами налогового права мер воздействия в отношении обязанных субъектов налоговых правоотношений, которые применяются при несоблюдении налогово-правовых норм с целью обеспечения реализации налогового обязательства.

Ключевые слова: принуждение, сфера налогообложения, меры принуждения, налогово-правовое принуждение, налогоплательщик.

Doroshenko D.P. CONCEPT AND SUBSTANTIVE SIGNS OF TAX-LEGAL FORSESSION

The article is devoted to clarification of the concept of tax-law enforcement and the identification of its essential features. The author came to the conclusion that tax law enforcement is one of the types of state coercion in the sphere of taxation, which is the centerpiece of the system other measures and is a system established by the tax law measures in respect of the obliged entities of tax relations, which are used in compliance with tax law to ensure the implementation of tax obligations.

To specific features of tax-law enforcement, allowing to allocate it in a separate kind of state coercion should include: kind of the purpose, scope, range of subjects and forms of implementation. While noting that tax law enforcement is not only applied to individuals who violate the tax law, and to prevent offence, when there are objective requirements of protection of public interest not directly related wrongful conduct of an obligor.

Tax law enforcement is inherently complex legal phenomenon. It is expressed as a relationship of two entities – the power (of the state in the face of the relevant authorities, namely the tax) and the subject (the payer of taxes and fees). The content and nature of this relationship is due to the special influence of one subject on the behavior of another that are clearly defined by the tax law. Given the primarily on the constitutional recognition of the obligation to pay taxes, the specificity of this method is that the employee is no freedom of choice of action. That is why his behavior is formed not by his own will, but the will power of the subject. The content of the power requirements is the model of proper behavior that are established tax law, and are reflected in the individual legal act. It implementation is the immediate objective of enforcement action.

Key words: coercion, taxation, coercive measure, taxation and legal coercion, taxpayer.

Іванчук А.О.,
студентка юридичного факультету
Херсонського державного університету

Волкович О.Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного
і господарського права та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету

УДК 342.9: 004

ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

В епоху інформаційного суспільства особливе значення для забезпечення принципу доступності інформації відіграють електронні послуги. Для розвитку демократичного суспільства необхідно забезпечити доступ та відкритість інформації, особливо органів державної влади, місцевого самоврядування та правоохоронних структур. Кожному громадянину важливо мати двосторонній взаємозв'язок із цими соціальними інституціями. Тож, стратегічною метою електронного урядування кожної держави є зміна взаємовідносин влади з суспільством – вдосконалення сфери надання електронних послуг населенню та представникам бізнесу, а також розширення участі всіх громадян у процесах управління суспільством і державою. Важливою складовою частиною цих процесів є сфера адміністративних послуг, формування якої розпочалось із прийняттям «Концепції адміністративної реформи» [3] і регулюється в рамках Закону України «Про адміністративні послуги» [6], що безпосередньо встановив надання населенню адміністративних послуг в електронній формі, розпочинаючи з 1 січня 2014 р., через Єдиний державний портал адміністративних послуг. Варто зазначити, що з того часу і дотепер відбулось чимало реформаційних заходів відповідно до прийнятого ряду законів та підзаконних нормативно-правових актів, які, давши в своїй сукупності значні поштовхи для процесу надання електронних адміністративних послуг населенню, деякі проблеми таки вирішили фрагментарно, при цьому не зачепивши деякі аспекти труднощів у цій сфері взагалі, що зумовлює необхідність визначення перспектив розвитку системи адміністративних послуг у електронній формі у майбутньому.

Проблематика адміністративних послуг в електронній формі висвітлена у дослідженнях таких науковців, як В.Б. Авер'янов, К.К. Афанасьєв, О.М. Буханевич, С.Л. Дембіцька, І.Б. Коліушко, Я.Б. Михайлюк, А.О. Серенюк, В.П. Тимошук, Л.П. Требик, К.В. Химичук тощо.

Метою дослідження є визначення сучасного стану розвитку системи надання адміністративних послуг в електронній формі та виокремлення основних перспектив розвитку цієї системи на основі останніх новацій українського законодавства з урахуванням досвіду іноземних держав.

Налагодження двостороннього зв'язку між органами влади і населенням, зважаючи на іноземний досвід в Україні, на початкових етапах відбувалось у рамках державної політики відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 р. № 851-IV, Закону України «Про електронний цифровий підпис» від 22 травня 2003 р. № 852-IV й Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 р. № 537-V. На виконання вимог зазначених законів прийнято велику кількість підзаконних нормативно-правових актів, серед яких варто виділити розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» від 13 грудня 2010 р. № 2250-р, «Про схвалення Концепції Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання адміністративних послуг на період до 2017 року» від 24 липня 2013 р. № 614-р, «Про затвердження Плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2014–2015 роках» від 26 листопада 2014 р. № 1176-р, Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні» від 16 листопада 2016 р. № 918-р. тощо.

Варто зазначити, що сучасний стан надання адміністративних послуг в електронній формі характеризується значними зрушеннями порівняно з моментом започаткування їх функціонування у новому електронному форматі. Однак розвиток електронного урядування в Україні, зокрема надання адміністративних послуг в електронній формі, стримується наявністю чималої кількості різного роду проблем, які залишаються невирішеними або здебільшого знаходять вирішення на папері, але не реалізуються на практиці. Все це стримує розвиток правової держави, до якої в ідеалі прагне Україна. Лише «ефективне і вільне здійснення прав людини, формування системи виконавчої влади, яка стане близькою до потреб і запитів людей, а головним пріоритетом діяльності якої стане служіння народові та національним інтересам», за словами В.Б. Авер'янова, дасть можливість наблизитися до головних ознак демократичного суспільства і правової держави [1, с. 125].

На думку Л.П. Требик, нині наявність електронних адміністративних послуг є одним із критеріїв повноцінного функціонування за концепцією «електронного уряду» веб-сайтів органів влади, але вони мають здебільшого лише інформаційний характер. У них можливість отримання зразків деяких документів дуже обмежена, а також відсутня можливість здійснення основного виду взаємодій у вигляді трансакцій, що, у свою чергу, не може забезпечити онлайн процеси надання адміністративних послуг, чого вимагають сучасні умови функціонування бізнесу та громадян [11, с. 218].

О.М. Буханевич твердить, що незважаючи на те, що нині в Україні створено велику кількість електронних порталів надання адміністративних послуг, все ж таки виникає проблема інтеграції інформаційних систем державних органів та органів місцевого самоврядування до Єдиного державного порталу адміністративних послуг, що пов'язано з проблемою відсутності «типового програмного продукту для публічної адміністрації в частині надання адміністративних послуг в електронній формі» [2, с. 57].

Крім того, варто зазначити, що нині основними проблемами на шляху до впровадження електронного урядування та реформування сфери адміністративних послуг є недостатні поінформованість населення та рівень підготовки державних службовців до практичного втілення електронного урядування. На підтвердження цього можна проаналізувати дані моніторингу щодо надання адміністративних послуг в електронній формі в органах місцевого самоврядування за 2016 р., що надаються в рамках дослідження А.О. Серенка. У процесі дослідження оцінювалась наявність на сайтах органів місцевого самоврядування інформації щодо отримання адміністративних послуг. Максимально можлива оцінка – 25 балів. Найвищий показник у цій категорії отримали 9 міст – Київ, Харків, Львів, Рівне, Вінниця, Івано-Франківськ, Тернопіль, Кам'янець-Подільський, Володимир-Волинський (25 балів). На другому місці з результатом 24 бали опинилися міста Дніпро, Запоріжжя, Маріуполь, Чернігів, Кременчук, Мелітополь, Дружківка, Енергодар. Третє місце (23 бали) посіли міста Житомир, Кривий Ріг, Хмельницький, Одеса, Полтава, Нікополь, Павлоград, Конотоп, Мукачєво, Бахмут (Артемівськ), Сміла, Червоноград, Покровськ (Красноармійськ), Вознесенськ, Жмеринка. При цьому 91 місто з 98 досліджених отримало більше половини максимально можливої оцінки (13 та більше балів). Найгірший результат у цій категорії – у міст Олександрія (7 балів), Самбір (6 балів) та Васильків (1 бал) [10, с. 5].

Загалом, якщо порівнювати з даними за попередні роки, то спостерігається покращення рівня інформування щодо адміністративних послуг та організації діяльності центрів надання адміністративних послуг. Водночас у багатьох містах залишається необхідність впровадження електронних інструментів, які сприятимуть зростанню зручності та доступності до адміністративних послуг, зокрема: створення особистого кабінету користувача, запровадження

практики електронної реєстрації до дошкільних навчальних закладів міста, створення можливості відстежувати стан опрацювання заяви на отримання адмінпослуги, завантажити бланки заяв на отримання адмінпослуги чи документів дозвільного характеру тощо [10, с. 7].

Варто враховувати, що надання та організація адміністративних послуг без осіб, які безпосередньо виконують функції держави, неможливе. Підвищення рівня професіоналізму таких осіб має бути спрямоване на переорієнтацію діяльності органів влади на виконання основної функції у вигляді надання адміністративних послуг, зокрема електронних адміністративних послуг, потребує ретельного аналізу їх повноважень, удосконалення функцій і завдань, які передбачають безпосереднє спілкування з потенційними споживачами послуг.

З урахуванням досвіду наявних проблем і з метою забезпечення ефективності реалізації Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні» від 16 листопада 2016 р. [9] було прийнято Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2017–2018 роки» від 14 червня 2017 р., що передбачає комплексний та системний підхід у роботі органів влади з переведення послуг в електронний формат за допомогою виконання низки заходів.

1. Забезпечення надання пріоритетних послуг, запровадження надання яких в електронній формі передбачається першочергово, а саме:

– проведення реінжинірингу порядків надання пріоритетних послуг в електронній формі з метою їх спрощення та оптимізації;

– визначення стадії розвитку пріоритетних послуг та необхідного рівня довіри до схеми і засобу електронної ідентифікації відповідно до законодавства;

– внесення відповідних змін до нормативно-правових актів, які регулюють питання надання пріоритетних послуг, з урахуванням вимог Закону України «Про адміністративні послуги»;

– впровадження надання пріоритетних послуг в електронній формі та їх інтеграція до Єдиного державного порталу адміністративних послуг.

2. Забезпечення функціонування та розвиток Єдиного порталу шляхом:

1) удосконалення нормативно-правових актів щодо функціонування Єдиного порталу;

2) модернізації та впровадження Єдиного порталу в дослідну експлуатацію;

3) створення в установленому законодавством порядку комплексної системи захисту інформації з підтвердженою відповідністю;

4) введення Єдиного порталу в промислову експлуатацію;

5) інтеграції системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів та системи електронної взаємодії органів виконавчої влади з Єдиним порталом із дотриманням вимог законодавства у сфері захисту інформації.

3. Забезпечення інтеграції наявних електронних послуг до Єдиного порталу.

4. Розроблення та подання до Мінекономрозвитку та Державного агентства з питань електронного урядування план заходів щодо запровадження надання адміністративних та інших публічних послуг (крім пріоритетних послуг) в електронній формі та інтеграції їх до Єдиного порталу.

5. Визначення подальшого переліку пріоритетних послуг відповідно до суспільних потреб.

6. Розроблення та подання в установленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питання застосування, встановлення рівнів довіри та інтеграції альтернативних електронному цифровому підпису схем та засобів електронної ідентифікації до системи електронних послуг і Єдиного порталу згідно з визначеними вимогами до рівнів довіри.

7. Сприяння підвищенню готовності суб'єктів звернення до використання електронних послуг.

8. Сприяння популяризації електронних послуг із залученням засобів масової інформації, громадських організацій шляхом підготовки відповідних відеороликів, інформаційних матеріалів тощо.

9. Сприяння розвитку каналів доступу до електронних послуг шляхом створення спеціальних автоматизованих пунктів доступу до електронних послуг у центрах надання адміністративних послуг, бібліотеках, банках або мобільних додатках тощо [7].

Перелічені заходи, які знайшли законодавче закріплення, свідчать про підвищення уваги держави до формування інформаційного суспільства в Україні, розширення сфери застосування інформаційно-комунікаційних технологій у публічному секторі.

Заглиблюючись більш детально в ситуацію, яка склалася у конкретних регіонах, можна простежити, що багато українських міст вже мають конкретні напрацювання у цій сфері. Так, у липні 2017 р. за Програму впровадження регіонального веб-порталу адміністративних послуг Запорізької області проголосували депутати обласної ради під час позачергової 13-ї сесії.

Проект щодо створення цього веб-порталу був попередньо схвалений Німецьким товариством міжнародного співробітництва «Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH» (далі – GIZ). Програмою передбачено співфінансування з обласного бюджету в сумі 565 тис. грн., запланований обсяг фінансування GIZ становить 740 тис. грн., за які уже придбано сервери та програмне забезпечення до них.

Як пояснили в Департаменті економічного розвитку і торгівлі Запорізької облдержадміністрації, впровадження регіонального веб-порталу адміністративних послуг дасть змогу не лише виконати законодавчі вимоги щодо належного функціонування центрів надання адміністративних послуг, буде містити повну інформацію про їх діяльність (перелік послуг, контактну інформацію), але й забезпечить організацію електронного документообігу між центрами та суб'єктами надання адміністративних послуг, що, в свою чергу, сприятиме

запровадженню надання електронних адміністративних послуг [8].

Крім того, на загальнодержавному рівні також простежуються позитивні нововведення: відтепер на Єдиному державному порталі адміністративних послуг відкрито новий сервіс з організації онлайн-черги до підрозділів Державної міграційної служби України (ДМС), що дає змогу записатися до підрозділу міграційної служби на зручний час [5].

Надання електронних адміністративних послуг характеризується популярністю серед громадян ЄС, зокрема у Великобританії портал надання електронних послуг загалом на рік відвідує понад 70 млн користувачів, у Норвегії до загальнодержавного порталу надання послуг адміністративними органами здійснено понад 110 млн звернень [4, с. 136]. Європейський досвід надання послуг адміністративними органами в електронній формі свідчить про те, що більшість послуг надаються через єдиний загальнодержавний веб-портал надання адміністративних послуг та інтегровані до нього веб-портали надання адміністративних послуг місцевих органів влади, які розробляються зі схожим інтерфейсом і зовнішньою архітектурою сайту. Створення в Україні окремих електронних сервісів, які забезпечуватимуть надання адміністративних послуг органами державної влади й місцевого самоврядування, є позитивним явищем на початковому етапі реформування системи електронних адміністративних послуг. Однак, враховуючи європейський досвід організації системи електронних адміністративних послуг, кінцевою метою розвитку їх надання має бути інтеграція окремих електронних сервісів надання адміністративних послуг в єдиний загальнодержавний веб-портал, функції якого виконуватиме Єдиний державний портал адміністративних послуг.

Таким чином, можемо зазначити, що розвиток електронного урядування потребує побудови гнучких систем, вимагає проведення скоординованих організаційно-технологічних заходів і узгодження дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування в рамках законів та підзаконних нормативно-правових актів, які діють у країні. Надання адміністративних послуг в електронній формі є перспективним та успішно розвивається в Україні в напрямі удосконалення із залученням позитивів іноземного досвіду незважаючи на труднощі, які пов'язані з певною невизначеністю щодо стандартів їх уніфікації, систематизації та стандартизації на загальнодержавному рівні, недостатнім рівнем поінформованості населення та підготовки осіб, які надають зазначені послуги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авер'янов В.Б. До питання про поняття так званіх «управлінських послуг» / В.Б. Авер'янов // Право України. – 2002. – № 6. – С. 125–127.
2. Буханевич О.М. Проблеми впровадження електронних адміністративних послуг в Україні / О.М. Буханевич // Науковий вісник Херсонського держав-

ного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 3. – С. 57–60.

3. Концепція адміністративної реформи в Україні від 11 червня 1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 21. – Ст. 32.

4. Михайлюк Я.Б. Адміністративні послуги у країнах Європейського Союзу та Україні: порівняльно-правовий аналіз / Я.Б. Михайлюк ; за заг. ред. к. ю. н., доц. А.А. Пухтецької. – К. : Київський ун-т ім. Бориса Грінченка, 2016. – 224 с.

5. Новий сервіс з організації онлайн-черги до підрозділів Державної міграційної служби [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://poslugy.gov.ua/info/news/127/details>.

6. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.

7. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2017–2018 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 червня 2017 р. № 394-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250069939>.

8. Про Програму впровадження регіонального веб-порталу адміністративних послуг Запорізької області : Рішення Запорізької обласної ради від 25.07.2017 р. № 64-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zoda.gov.ua/news/37109/nadannya-administrativnih-poslug-u-elektronniy-formi--blizkaperspektiva.html>.

9. Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 918-р // Офіційний вісник України. – 2016. – № 99. – С. 259.

10. Серенок А.О. Надання адміністративних послуг в електронній формі органами місцевого самоврядування: результати дослідження 2016 р. / А.О. Серенок // Механізми державного управління. – 2017. – Вип.1 (51). – С. 2–8.

11. Требик Л.П. Стан та перспективи надання електронних адміністративних послуг громадянам державними службовцями / Л.П. Требик // Університетські наукові записки. – 2014. – Вип. 4(52). – С. 217–222.

Иванчук А.О., Волкович О.Ю. ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню перспектив розвитку системи адміністративних послуг в електронній формі в Україні. Розглянуто сучасний стан надання електронних адміністративних послуг. Проаналізовано основні проблемні моменти впровадження електронних послуг. Охарактеризовано сучасну нормативно-правову базу, на основі якої здійснюється надання електронних послуг в адміністративній сфері. Окреслено закордонний досвід надання адміністративних послуг громадянам.

Ключові слова: інформаційне суспільство, електронне урядування, адміністративні послуги, електронна форма, Єдиний державний портал адміністративних послуг, надання адміністративних послуг.

Иванчук А.А., Волкович Е.Ю. ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ЭЛЕКТРОННЫХ АДМИНИСТРАТИВНЫХ УСЛУГ В УКРАИНЕ

Статья посвящена исследованию перспектив развития системы административных услуг в электронной форме в Украине. Рассмотрено современное состояние предоставления электронных административных услуг. Проанализированы основные проблемные моменты внедрения электронных услуг. Охарактеризована современная нормативно-правовая база, на основе которой осуществляется предоставление электронных услуг в административной сфере. Определен зарубежный опыт предоставления административных услуг гражданам.

Ключевые слова: информационное общество, электронное управление, административные услуги, электронная форма, Единый государственный портал административных услуг, предоставление административных услуг.

Ivanchuk A.O., Volkovych O.Yu. PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION OF THE SYSTEM OF ELECTRONIC ADMINISTRATIVE SERVICES IN UKRAINE

The article emphasizes that in the era of the information society, electronic services play an important role in ensuring the principle of the availability of information. For the development of a democratic society, it is necessary to ensure access and openness of information, especially of state authorities, local self-government and law-enforcement structures. It is important for each citizen to have a two-way relationship with these social institutions. Therefore, the strategic goal of e-government of each state is to change the relationship between the authorities and the society – improving the scope of provision of electronic services to the population and business representatives, as well as increasing the participation of all citizens in the processes of management of society and the state. An important part of these processes is the sphere of administrative services, which began to be formed with the adoption of the “Concept of Administrative Reform” and is regulated within the framework of the Law of Ukraine “On Administrative Services”, which directly established the provision of administrative services to the population in electronic form.

The article is devoted to the research of perspectives of development of the system of administrative services in electronic form in Ukraine. The present state of the provision of electronic administrative services is considered. The study, with concrete examples, suggests that the development of e-government in Ukraine, including the provision of administrative services in electronic form, is constrained by the presence of a large number of various problems that remain unresolved or, as in most cases, they find their solution to paper but not implemented in practice.

A modern regulatory framework is based on which the provision of electronic services in the administrative sphere is carried out. In particular the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the Action Plan for Implementation of the Concept for the Development of the Electronic Services System in Ukraine for

2017–2018” of 14 June 2017 is analyzed. In addition, information is provided on the implementation of some innovative ways of providing electronic administrative services in various regions. The results of monitoring studies on the quality of providing electronic administrative services in different cities of the country are outlined and compared with previous years.

The article highlights the positive effects of foreign experience in providing administrative services to citizens through a single national web portal providing administrative services and integrated web portals providing administrative services to local authorities that are developed with a similar interface and external architecture of the site.

As a result, it has been determined that for the successful provision of administrative services in electronic form, it is necessary to overcome the problems of unification, systematization and standardization at the national level and ensuring a sufficient level of public awareness.

Key words: information society, e-government, administrative services, electronic form, the Unified state portal of administrative services, provision of administrative services.

УДК 347.9

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку місцевого самоврядування в Україні зростає важливість проведення внутрішніх аудитів у підприємствах, установах та закладах спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст територіальних громад.

Внутрішній аудит є правовим інструментом, що сприяє захисту інтересів конкретних суб'єктів, учасників правовідносин, дає змогу зберегти та ефективно використовувати ресурси підприємства, установи, організації та створює передумови для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Внутрішній аудит застосовується в організаціях, які розрізняються за цілями, розмірами, складністю або організаційної структури, а також може бути ініційований особами ззовні. Незважаючи на те, що зазначені відмінності зовнішнього середовища можуть впливати на діяльність внутрішнього аудиту, відповідність вимогам Міжнародних професійних стандартів внутрішнього аудиту (Стандартів) відіграє ключову роль для виконання внутрішніми аудиторами своїх обов'язків. Внутрішні аудити проводяться, як правило, в бюджетній сфері та не містять норм, які регламентують проведення аудиту місцевих бюджетів та підприємств.

Важливою складовою частиною загальної проблеми вдосконалення проведення внутрішнього контролю та аудиту органами місцевого самоврядування є майже повна відсутність його методичного забезпечення, що призводить до теоретичних та практичних прогалин в ефективному запровадженні цього правового інституту. Постає невідкладна необхідність удосконалення форм і методів проведення внутрішнього контролю та аудиту не тільки в бюджетних установах, але й в комунальних установах, підприємствах та організаціях, які не отримують бюджетні кошти в різних їх видах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання щодо проведення внутрішніх аудитів висвітлені у працях Г. Даценко, М. Виноградової, М. Уманської, П. Стрельнікова, С. Фомічева, Н. Шалімової, Б. Усача. Водночас, огляд теоретичних та практичних аспектів методології і організації фінансового контролю досліджували відомі українські вчені, зокрема: В. Базилевич, О. Барановський, І. Басанцов, О. Василик, Т. Васильєва, Н. Виговська, В. Геєць, В. Глущенко, В. Дем'янишин, І. Дрозд, В. Загорський, Л. Іващенко, Є. Іонін, М. Каленський, О. Кириленко, О. Кириченко, О. Ковалюк, В. Кравченко, А. Крисоватий, М. Крупка, В. Корнеєв, Л. Лисяк, Е. Лібанова, С. Лобозинська, А. Ма-

мишев, І. Микитюк, В. Невідомий, Ю. Пасічник, Н. Рубан, В. Рудницький, С. Пирожков, В. Савченко, Л. Савченко, В. Симоненко, О. Стефанишин, І. Стефанюк, В. Федосов, М. Чумаченко, О. Шевчук.

Незважаючи на наукові здобутки зазначених вчених, необхідно визнати, що у своїх публікаціях науковці здебільшого розглядають окремі практичні аспекти організації і функціонування державного фінансового контролю. Досліджень, присвячених проблемним питанням проведення внутрішнього контролю та аудиту безпосередньо органами місцевого самоврядування в сучасних умовах реформування місцевого самоврядування, не проводилось.

Формулювання мети та завдань дослідження. Метою публікації є розгляд проблем створення системи внутрішнього контролю та аудиту в органах місцевого самоврядування в межах реалізації ст. 17 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4, с. 2].

Виклад основного матеріалу. Ст. 17 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачає, що відносини органів місцевого самоврядування з підприємствами, установами та організаціями, які перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад, будуються на засадах їх підпорядкованості, підзвітності та підконтрольності, органи місцевого самоврядування під час здійснення повноважень у сфері контролю за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення можуть проводити перевірки на підприємствах, в установах та організаціях, що перебувають у комунальній власності відповідної територіальної громади [4, с. 2]. При цьому одним із принципів господарювання, визначених ст. 6 Господарського кодексу України, є заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Ст. 19 Конституції України вказує, що органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [6, с. 2]. Отже, ми маємо ситуацію, коли законодавець, з одного боку, передбачив можливість/обов'язок органам місцевого самоврядування здійснювати у певних випадках повноваження у сфері внутрішнього контролю, але не визначив порядок його здійснення.

Відсутність необхідних законодавчих норм, наукових, методологічних та методичних розробок, що враховують особливості не тільки бюджетно-

го законодавства, але й специфіку фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, гальмує впровадження внутрішнього аудиту в органах місцевого самоврядування. Варто додати, що система навчання, підвищення кваліфікації та сертифікації професійних внутрішніх аудиторів нині також відсутня.

Розвиток аудиту вимагає формування його нормативної бази, збереження основоположних принципів аудиторської діяльності, без яких аудит втрачає свою незалежність і самостійність, стає різновидом відомчого контролю. І це нині є основною проблемою аудиту, вирішення якої не залежить від жодного працівника цієї сфери послуг.

Аналіз наукових робіт із проблематики внутрішнього аудиту дає змогу зробити висновок, що є дискусійні питання щодо трактування поняття «внутрішній аудит», його мети, функцій, основних завдань, визначення змісту базових категорій, їх характеристики. Тим не менше більшість науковців пов'язує розуміння правової природи внутрішнього аудиту з внутрішнім контролем.

Так, В.Д. Андреев визначає, що внутрішній аудит – це система контролю, яка організована на суб'єкті господарювання в інтересах його власників (або керівництва) та регламентована внутрішніми документами. Внутрішній аудит являє собою незалежну компетентну оцінку фінансово-господарської та управлінської діяльності, яка здійснюється в самій організації, заснована на системному науково обґрунтованому процесі об'єктивного збору, аналізу й оцінки свідчень про економічні заходи та події з метою встановлення ступеню відповідності їх встановленим критеріям ефективності роботи, прогнозу майбутнього розвитку, розробки рекомендацій та порад [1, с. 5].

Водночас В.М. Мельник, А.С. Пантелеєв та А.Л. Звездін зазначають, що внутрішній аудит – це організована на економічному суб'єкті в інтересах органів його управління і регламентована його внутрішніми документами діяльність із перевірки та оцінки роботи цього суб'єкта з метою встановлення надійності та ефективності функціонування окремих складових елементів системи внутрішнього контролю [7, с. 32].

Л.А. Сухарева та О.Б. Ретюнських розкривають суть внутрішнього аудиту банку, зазначаючи, що це незалежна об'єктивна діяльність у вигляді перевірок і управлінського консультування, спрямована на підвищення й удосконалення діяльності банку привнесенням систематизованого підходу до оцінки та поліпшення ефективності процесів управління ризиками, системою внутрішнього контролю і його організації [9, с. 15].

А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк і Г.О. Партин стверджують, що внутрішній контроль – здійснюваний підприємством процес перевірки виконання всіх управлінських рішень у сфері фінансової діяльності з метою реалізації фінансової стратегії та запобігання кризовим ситуаціям, які можуть призвести до банкрутства цього підприємства. Його здійснюють

підрозділи внутрішнього контролю та фінансової служби підприємства [3, с. 9].

При цьому Міжнародні стандарти аудиту визначають внутрішній аудит як діяльність з оцінювання, яка організована в межах суб'єкта господарювання і яку виконує окремий відділ. Функції внутрішнього аудиту охоплюють, зокрема, перевірку, оцінювання та моніторинг адекватності й ефективності функціонування систем бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю [8, с. 3]. Ключем у розумінні поняття внутрішнього аудиту виступає не лише категорія «внутрішній контроль», а й «діяльність з оцінювання».

У фахівців є різні погляди щодо місця та ролі внутрішнього аудиту в системі контролю та управління економічного суб'єкта. Здебільшого вони зводяться до того, що внутрішній аудит є складовою частиною внутрішнього контролю, або способом його організації.

На нашу думку, теоретичні напрацювання щодо змісту та функцій внутрішнього аудиту можуть і мають бути запроваджені в контексті здійснення діяльності, пов'язаної з перевіркою та аналізом повноти надходження доходів до місцевого бюджету, фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання коштів місцевого бюджету і комунального майна територіальної громади, достовірності фінансової звітності. Адже нині багато органів здійснюють фінансовий контроль, а помітного результату немає. Бюджетні кошти, як і раніше, не завжди використовуються за призначенням.

Сфера застосування внутрішнього фінансового контролю, який здійснює орган місцевого самоврядування, має охоплювати фінансово-господарську діяльність не тільки господарюючого сектору, а й відносини між усіма учасниками бюджетного процесу на рівні місцевого бюджету.

На даний момент в органах місцевого самоврядування відсутня цілісна система внутрішнього контролю та аудиту. Законодавчо не визначено здійснення контролю органом місцевого самоврядування контролю за формуванням та виконанням місцевого бюджету.

Водночас законодавче право на здійснення контрольних, контрольно-ревізійних, наглядових і фіскальних дій щодо бюджетних коштів має низка державних органів, які функціонують відокремлено, без формування цілісної системи контролю. Їхня діяльність регламентується окремими спеціальними законами і нормативно-правовими актами. При цьому в діяльності зазначених органів трапляються дублювання функцій і повноважень. Діяльність цих органів спрямована в основному на виявлення вже допущених порушень та, як правило, не поширюється на попередження та недопущення цих порушень.

Варто додати, що постійним державним фінансовим контролем не охоплено всієї бюджетної процедури: від початку формування бюджетних запитів, затверджених відповідних бюджетів і кошторисів, фінансування видатків, до оплати рахунків і фактичного використання коштів. Натомість у Бюджет-

ному кодексі України визначено, що на всіх стадіях бюджетного процесу в Україні здійснюється фінансовий контроль, аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів [2, с. 15]. Ця стаття встановлює, що контроль за дотриманням бюджетного законодавства є не просто одним з елементів або етапів бюджетного процесу. Контроль має здійснюватись безперервно протягом бюджетного циклу, на кожному з його етапів. У статті також наголошується, що невід'ємною складовою частиною бюджетного процесу є не лише контроль за дотриманням бюджетного законодавства, а й оцінка ефективності використання бюджетних коштів.

Створення та діяльність служби внутрішнього контролю органу місцевого самоврядування мають орієнтуватися на контроль за фінансовими потоками, контроль за ефективністю використання бюджетних коштів, а результатом перевірки має стати відповідь на питання: чи в повному обсязі наповнюється обласна казна, як працює та чи інша установа, споживаючи кошти, які вона отримує з бюджету, наскільки ефективно використовуються майно та активи, що належать територіальній громаді?

Таким чином, служба внутрішнього аудиту має здійснювати, насамперед, не фінансовий аудит, а аудит ефективності використання коштів обласного бюджету та комунального майна.

Проблема контролю за бюджетними коштами і місцевими видатками залишається з різних причин досить складною і вимагає її прискореного вирішення. Результати аналізу контрольно-ревізійної роботи, яка в основному здійснюється у формі контролю за виконанням бюджету і використанням бюджетних коштів, дають змогу стверджувати про незадовільний стан організації попереднього та поточного контролю за бюджетними ресурсами та свідчать про необхідність створення внутрішнього фінансово-бюджетного контролю органами місцевого самоврядування.

Запровадження внутрішнього аудиту органу місцевого самоврядування потребує розроблення адекватної системи фінансово-бюджетного контролю, щоб забезпечити цілісну систему контролю за управлінням місцевими ресурсами.

Ст. 143 Конституції України передбачено, що територіальні громади безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є у комунальній власності, затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку, бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць, контролюють їх виконання, встановлюють місцеві податки і збори за законом, утворюють, реорганізують та ліквідують комунальні підприємства, організації та установи та здійснюють контроль за їх діяльністю [6, с. 3].

Однак це не означає, що територіальні громади здійснюють господарську діяльність на рівних з іншими суб'єктами господарювання умовах. Нині значна частина контрольних функцій щодо розпорядження державними та місцевими коштами зосереджена в руках саме органів виконавчої влади, які

уповноважені розпоряджатися зазначеними коштами. Ще не прийнята концепція системи внутрішнього фінансового контролю, не йдеться про неї і в чинних законах та проектах законів. Це обмежує права та контрольні повноваження органів місцевого самоврядування, не дає можливості контролювати різні сфери управління муніципальними ресурсами.

Типологія наявних форм організації структурних підрозділів, які виконують функції, пов'язані із внутрішнім аудитом, свідчить: близько 62% підприємств мають службу (відділ, департамент) внутрішнього аудиту; 7% підприємств мають організаційні утворення, що поєднують функції служби внутрішнього аудиту та внутрішнього контролю; у 14% підприємств схожі підрозділи функціонують у вигляді контрольно-ревізійних служб (відділів, управлінь); у 5% підприємств службу внутрішнього аудиту не створено, проте є менеджер або окремий спеціаліст із внутрішнього аудиту; 12% підприємств мають іншу форму організації аналогічних служб [5, с. 13].

При цьому при органах місцевого самоврядування (територіальній громаді) практика створення служби внутрішнього аудиту відсутня. Питання вибору організаційної форми служби внутрішнього аудиту має вирішуватись індивідуально для кожного органу місцевого самоврядування (територіальної громади) з урахуванням масштабів діяльності, цілей, а також функціональних обов'язків, що визначаються для внутрішніх аудиторів.

Вирішення багатьох проблем залежить, насамперед, від підпорядкованості внутрішніх аудиторів в ієрархічній системі управління. Заради забезпечення отримання від внутрішніх аудиторів достовірної та неупередженої контрольно-аналітичної інформації запропоновано дотримуватися рекомендацій міжнародної аудиторської спільноти щодо підпорядкування служб, а саме: вивести їх із функціональної підлеглості голові територіальної громади (особі, яка виконує його функції) та підпорядкувати постійній комісії з питань бюджету, питань спільної власності територіальних громад та приватизації

Базовою основою для результативної та якісної діяльності служби внутрішнього аудиту є інструкції (настанови), що визначають його організаційну та методологічну сторони. Їх доцільно розробляти на основі наявних нормативно-правових актів, опрацьовуючи з урахуванням умов функціонування територіальної громади, її організаційної структури, кількості комунальних підприємств, обсягу місцевого бюджету, беручи до уваги кваліфікацію фахівців і наявність матеріально-технічної бази.

Функціонування служби внутрішнього аудиту органу місцевого самоврядування (територіальної громади), за умови додержання наведених вище вимог щодо забезпечення її існування на законодавчому рівні, її організації і методики, є надійною гарантією повного, об'єктивного та неупередженого контролю надходження та використання коштів місцевого бюджету, ефективного використання майна територіальної громади, запобігання необґрунтованих і незаконних дій працівників підприємств,

установ та організацій територіальної громади, виявлення резервів поліпшення господарської діяльності суб'єктів господарювання, зниження ризику ухвалення неправильних і неефективних управлінських рішень.

Ситуація, що склалася, не може задовольняти ні потреби територіальної громади, ні очікування суспільства. Тому одним зі шляхів реформування системи внутрішнього фінансового контролю є подальший розвиток внутрішнього незалежного контролю у сфері управління муніципальними ресурсами, що включає визначення цілей, завдань, функцій внутрішнього аудиту та способи їх досягнення.

Кожен орган місцевого самоврядування (територіальна громада), створивши внутрішній контроль, зможе вирішувати свої конкретні завдання, мати свої об'єкти перевірок та діяти за єдиними методологічними й організаційними принципами. Вкрай важливо методологічно обґрунтовано розмежувати, тобто виключити дублювання основних функцій контролюючих та казначейських органів, ревізійних органів головних розпорядників бюджетних коштів та функцій внутрішнього контролю органу місцевого самоврядування під час здійснення контролю за законністю бюджетного процесу.

Відсутність відповідної координації призводить до дублювання перевірок, паралелізму в роботі, розпорошенню зусиль органів контролю, і, врешті-решт, їх діяльність не є всеохоплюючою. Здійснення спільних заходів сприятиме комплексному підходу та глибокому аналізу. Включення до єдиної системи внутрішнього контролю та аудиту створеного органом місцевого самоврядування підрозділу внутрішнього контролю та аудиту автоматично підвищить його роль, де буде чітко визначене його місце, що дасть реальну можливість цілеспрямовано впливати на фінансову політику територіальної громади.

Висновки і перспективи. З огляду на зазначені вище передумови формування внутрішнього фінансового контролю розв'язання його проблем доцільно здійснювати в таких напрямках: формування єдиних концептуальних засад організації внутрішнього фінансового контролю, зважаючи на сучасні умови

реформування системи місцевого самоврядування та створення територіальних громад; створення єдиного правового поля розвитку внутрішнього контролю та аудиту органів місцевого самоврядування (територіальної громади) та законодавчого закріплення за ним контрольних функцій; запровадження стандартів внутрішнього аудиту в національне правове поле; розроблення методичних рекомендацій та уніфікація процедурного забезпечення внутрішнього аудиту; визнання професії внутрішнього аудитора; встановлення кваліфікаційних вимог; розроблення програм навчання та підвищення кваліфікації внутрішнього аудитора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреев В.Д. Практический аудит: [справ. пособ.] / В.Д. Андреев. – М.: Экономика, 1994. – С. 30.
2. Бюджетний кодекс України : Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 08 липня 2010 р. № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 50-51. – Ст. 572.
3. Загородній А.Г. Облік і аудит: [термінолог. словник] / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Г.О. Партін. – Львів: «Центр Європи», 2002. – 132 с.
4. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України (із змінами і доповненнями) від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 24. – Ст. 170.
5. Каменська Т.О. Внутрішній аудит: Методологія та організація : дис. ... канд. наук / Т.О. Каменська ; Національна академія статистики, обліку та аудиту. – Київ, 2011. – 18 с.
6. Конституція України : Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Мельник В.М. Ревизия и контроль: [учеб. пособие] / В.М. Мельник, А.С. Пантелеев, А.Л. Звездин. – М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2004. – С. 56.
8. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики / Пер. з англ.; О.В. Селезньов, О.Л. Ольховікова, О.В. Гик, Т.Ц. Шарашиддзе, Л.Й. Юрківська, С.О. Куліков.– К.: ТОВ «ІАМЦ АУ «Статус», 2006. – 235 с.
9. Сухарева Л.А. Внутренний аудит международного департамента банка: методология, организация и методика: [монография] / Л.А. Сухарева, Е.Б. Ретюнских. – Донецк: ДонГУЭТ, 2005. – С. 62.

Козачок І.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

На сучасному етапі розвитку місцевого самоврядування в Україні зростає важливість контролю за ефективним використанням коштів місцевих бюджетів та майна спільної власності сіл, селищ, міст територіальних громад. Внутрішні аудити проводяться, як правило, в бюджетній сфері та є далекими для місцевих бюджетів та підприємств. Важливою складовою частиною загальної проблеми вдосконалення проведення внутрішнього контролю та аудиту органами місцевого самоврядування є майже повна відсутність його методичного забезпечення, що призводить до теоретичних та практичних прогалин.

Авторська позиція полягає в необхідності проведення комплексного дослідження забезпечення існування служби внутрішнього контролю та аудиту органів місцевого самоврядування на законодавчому рівні, її організації і методики функціонування.

Ключові слова: аудит, контроль, внутрішній аудит.

Козачок И.В. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

На современном этапе развития местного самоуправления в Украине растет важность контроля эффективного использования средств местных бюджетов и имущества общей собственности сел, поселков, городов территориальных общин. Внутренние аудиты проводятся, как правило, в бюджетной сфере и далеки от проверок местных бюджетов и предприятий. Важной составляющей общей проблемы совершенствования проведения внутреннего контроля и аудита органами местного самоуправления является почти полное отсутствие его методического обеспечения, что приводит к теоретическим и практическим пробелам.

Авторская позиция заключается в необходимости проведения комплексного исследования обеспечения существования службы внутреннего контроля и аудита органов местного самоуправления на законодательном уровне, ее организации и методики функционирования.

Ключевые слова: аудит, контроль, внутренний аудит.

Kozachok I.V. LEGAL BASIS OF INTERNAL AUDIT OF FINANCIAL ACTIVITIES OF LOCAL GOVERNMENTS

At the current stage of development of local self-government in Ukraine, the importance of controlling the effective use of local budgets and property of joint ownership of territorial communities of villages, settlements, cities of territorial communities is increasing. Internal audits are usually carried out in the budget sphere and are far away for local budgets and enterprises. An important component of the overall problem of improving the implementation of internal control and audit by local self-government bodies is the almost complete absence of its methodological support, which leads to theoretical and practical gaps.

The basic basis for the effective and qualitative performance of the internal audit service is the instructions (guidelines) that determine its organizational and methodological aspects. It is expedient to develop them on the basis of existing regulations, considering the conditions of functioning of the territorial community, its organizational structure, the number of communal enterprises, and the volume of the local budget, taking into account the qualifications of specialists and the availability of material and technical base.

The functioning of the internal audit service of the local self-government body (territorial community), subject to compliance with the requirements for ensuring its existence at the legislative level, its organization and methodology, is a reliable guarantee of full, objective and unbiased control over the receipt and use of funds from the local budget, the effective use of property territorial community, prevention of unreasonable and illegal actions of employees of enterprises, institutions and organizations of the territorial community, identification of reserves improved the economic activity of business entities, reducing the risk of adopting inappropriate and ineffective management decisions.

The current situation can not meet neither the needs of the territorial community nor the expectations of society. Therefore, one of the ways of reforming the system of internal financial control is further development of internal independent control in the area of municipal resources management, which includes the definition of goals, objectives, functions of internal audit and ways of their achievement.

Each local self-government body (territorial community), having created internal control, will be able to solve its specific tasks, have its objects audited and act according to common methodological and organizational principles.

It is extremely important to distinguish between methodological reasons, that is, to eliminate the duplication of the main functions of the controlling and treasury bodies, the audit bodies of the main spending units and the functions of internal control of the local self-government body while exercising control over the legality of the budget process.

The lack of appropriate coordination leads to duplication of checks, parallelism in work, dispersal of control efforts and, as a result, their activities are not comprehensive. Implementing joint activities will promote a comprehensive approach and in-depth analysis.

Inclusion in a single system of internal control and audit created by the local self-government body of internal control and audit will automatically increase its role, where it will clearly identify its place, which will give a real opportunity to purposefully influence the financial policy of the territorial community.

Taking into account the above-mentioned preconditions for the formation of internal financial control, it is advisable to carry out its problems in the following areas: the formation of common conceptual foundations of the organization of internal financial control, based on the current conditions for the reform of the system of local self-government and the creation of territorial communities; creation of a single legal field for the development of internal control and audit of local self-government bodies (territorial communities) and legislative consolidation of control functions; introduction of internal audit standards in the national legal framework; development of methodological recommendations and unification of procedural provision of internal audit; recognition of the profession of internal auditor; establishment of qualification requirements; development of training programs and qualification improvement of the internal auditor.

Key words: audit, control, internal audit.

Лученцов Г.В.,

здобувач

Харківського національного
університету внутрішніх справ,
адвокат

УДК 351.713:336.2

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Постановка проблеми. Фінансовий контроль за доходами і видатками осіб, уповноважених на виконання функцій держави, являє собою важливу складову частину серед засобів запобігання та протидії корупції. Особи, уповноважені на виконання функцій держави і місцевого самоврядування, відповідно до розділу VII Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. [1], зобов'язані в установленому порядку повідомляти про свій майновий стан, надаючи інформацію про майно, доходи та видатки за звітний період. Невиконання цієї вимоги тягне за собою застосування адміністративної або кримінальної відповідальності на підставі ст. 172-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП) або 366-1 Кримінального кодексу України (далі – КК) відповідно.

Після прийняття та набрання чинності Законом України «Про запобігання корупції» [5], яким передбачений відмінний від діючого раніше, досить жорсткий механізм протидії цьому негативному соціальному явищу, суспільні сподівання полягали у швидкому зниженні рівня корумпованості нашої держави, що закономірно мало потягти за собою підвищення рівня добробуту населення. Але, як показує Індекс сприйняття корупції (Corruption Perception Index), який щорічно визначається авторитетною міжнародною організацією Transparency International, за останні два роки ситуація в цій сфері хоча й дещо покращилась, принципового поліпшення, на жаль, не відбулося. Так, якщо в 2014 р. Україна мала 26 балів зі 100 можливих (найбільшу кількість балів мають країни з низьким рівнем сприйняття корупції) та посіла 142 місце серед 175 країн світу, то у 2016 р. цей Індекс дорівнював 29 балів, що зумовлює 131 місце серед 176 країн. Наприклад, Грузія у 2016 р. за цим Індексом одержала 57 балів і обіймає 44 місце [8].

Зважаючи на це, представляє науковий і практичний інтерес вивчення питання щодо ролі адміністративної відповідальності, в додержанні чиновниками державного та місцевого рівнів вимог антикорупційного фінансового контролю в період до набуття чинності Законом України «Про запобігання корупції». Виявлення сильних і слабких сторін правового регулювання цих суспільних відносин за період із набуття незалежності Україною до 2016 р. дасть можливість спрогнозувати ефективність застосування чинного законодавства у цій сфері та, в разі необхідності, надати пропозиції

щодо вдосконалення як законодавства, так і практики його застосування.

Питання адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю вивчались у межах дослідження проблем юридичної відповідальності за корупційні правопорушення такими науковцями, як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, О.В. Клок, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, М.І. Мельник, В.Я. Настюк, С.С. Рогульський, М.І. Хавронюк та іншими. Але праці цих науковців переважно ґрунтувались на законодавстві, яке існувало до 2014 р., а тому порівняльне історико-правове дослідження із сучасним законодавством здійснюватися не могло.

Зважаючи на викладене, запропонована тема дослідження є актуальною й такою, що недостатньо розроблена у правовій науці.

Метою дослідження є здійснення історико-правового аналізу адміністративної відповідальності за порушення вимог антикорупційного фінансового контролю. Для досягнення цієї мети використовуватимуться такі методи дослідження, як діалектичний, логічний та метод системно-структурного аналізу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Фінансовий контроль за доходами та майном осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, будучи ефективним методом протидії корупційним правопорушенням, було запроваджено в Україні в перші роки після набуття незалежності. Так, вперше в законодавстві нашої держави обов'язкове декларування доходів державних службовців було передбачене ст. 13 Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. [4], яким встановлювалось, що особа, яка претендує на посаду державного службовця, подає декларацію про доходи та зобов'язання фінансового характеру, зокрема і за кордоном, щодо себе і членів своєї сім'ї. Особа, яка претендує на посаду державного службовця першої і другої категорії, передбачених ст. 25 цього Закону, також має подати відомості про належні їй та членам її сім'ї нерухоме та цінне рухоме майно, вклади у банках і цінні папери. У подальшому такі відомості мали подаватися державними службовцями щорічно. На час ухвалення цього Закону за порушення вимог щодо обов'язкового декларування доходів державних службовців передбачалась лише дисциплінарна відповідальність – відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 30 підставою для припинення державної служби визнавалось неподання або подання державним службовцем неправдивих відомо-

мостей щодо його доходів, передбачених ст. 13 цього Закону. Адміністративна відповідальність за такі дії встановлена не була.

Зазначимо, що *в період з 1993 по 1997 рр. наведені положення мали декларативний характер, оскільки механізму декларування доходів державними службовцями не існувало, а тому навіть теоретично жодна особа не могла бути притягнута до відповідальності.*

Такий механізм був остаточно сформований лише у 1997 р. після прийняття низки підзаконних нормативно-правових актів, тобто більш, ніж через три роки після набрання чинності зазначеним Законом. Так, порядок заповнення та подання декларацій державних службовців, їх перевірки, зберігання і використання був введений Постановою Кабінету Міністрів України від 11 серпня 1995 р. № 641 «Про застосування ст. 13 Закону України «Про державну службу»». На виконання цієї Постанови був виданий Наказ Міністерства фінансів України від 6 березня 1997 р. № 58, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 31 березня 1997 р. за № 104/1908 «Про затвердження форми декларації про доходи, зобов'язання фінансового характеру та майновий стан державного службовця та особи, яка претендує на заняття посади державного службовця».

Наступним нормативним актом, який мав на меті саме запровадження системи антикорупційних заходів був Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 5 листопада 1995 р. [2]. Цей закон запроваджував щодо державних службовців термін «фінансовий контроль» – саме таку назву мала ст. 6 Закону, яка входила до розділу II «Попередження корупції». Вперше в Україні за порушення вимог антикорупційного фінансового контролю була запроваджена й адміністративна відповідальність. За ч. 1 ст. 9 Закону порушення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, вимог щодо декларування доходів (неподання або подання неповних чи неправдивих відомостей про доходи та зобов'язання фінансового характеру) тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а також звільнення з посади чи інше усунення від виконання функцій держави, а також є підставою для відмови у призначенні на посаду та для позбавлення права балотуватись у депутати або на виборні посади в державні органи. Ч. 2 цієї статті передбачала адміністративну відповідальність за неподання або невчасне подання державним службовцем або іншою особою, уповноваженою на виконання функцій держави, відомостей про відкриття валютного рахунку в іноземному банку у вигляді штрафу від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а також звільнення з посади чи інше усунення від виконання функцій держави.

Отже, відповідальність за *порушення вимог антикорупційного фінансового контролю в період з 1997 по 2005 рр.* була встановлена Законом «Про боротьбу з корупцією» і передбачалась у виді адмі-

ністративної та дисциплінарної відповідальності. Зазначені види відповідальності мали кумулятивний характер, їх підставою виступав *встановлений ст. 9 цього закону юридичний склад правопорушення «Порушення вимог фінансового контролю».* Об'єктом цього правопорушення варто визнати відносини у сфері здійснення антикорупційного фінансового контролю. Предметом виступали два види відомостей: 1) про доходи і зобов'язання фінансового характеру; 2) про відкриття валютного рахунку в іноземному банку. Об'єктивна сторона характеризувалась альтернативною бездіяльністю у виді неподання зазначених відомостей або діями – поданням неповних або неправдивих відомостей щодо доходів та (або) зобов'язань фінансового характеру або невчасне подання відомостей про відкриття валютного рахунку в іноземному банку. Суб'єктивна сторона мала вираз як у формі умислу, так і необережності. Суб'єктом правопорушення виступали лише державні службовці, інші особи, уповноважені на виконання функцій держави (наприклад, працівники міліції або керівники юридичних осіб публічного права), а також особи, уповноважені на виконання функцій місцевого самоврядування, не мали зобов'язань щодо фінансового контролю, а тому не були суб'єктами цього правопорушення.

Законом від 3 березня 2005 р. № 2459-IV до ч. 2 ст. 9 розглядуваного Закону були внесені зміни, зміст яких полягав у виключенні дисциплінарної відповідальності за неподання або несвочасне подання відомостей про відкриття валютного рахунку в іноземному банку, а саме – звільнення з посади чи інше усунення від виконання функцій держави. Становить науковий інтерес історія запровадження такої лібералізації антикорупційного законодавства, яку можна дослідити за допомогою розміщених на офіційному сайті Верховної Ради України документів, пов'язаних із цим законом. Історія внесення Закону № 2459-IV почалася з необхідності узгодження законодавства України із Законом «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р. 1 липня 2004 р. Верховна Рада України прийняла Закон № 1960-IV «Про внесення змін до деяких законів України», на який Президентом України Л.Д. Кучмою було накладене вето. Підставою такого рішення Президента стала необґрунтованість застосування більш м'якої відповідальності за корупційні правопорушення до депутатів місцевих рад, порівняно з відповідальністю, яка була передбачена щодо державних службовців, у частині незастосування до них дисциплінарної відповідальності. На цій підставі Президентом було вказано: «У зв'язку з цим вважаємо за необхідне передбачити в новій редакції ст. 7 Закону України «Про боротьбу з корупцією» норму про дисциплінарну відповідальність всіх осіб, уповноважених на виконання функцій держави, за вчинення ними корупційних діянь» [7]. Зауважимо, що повторний розгляд цього закону із пропозиціями Президента відбувся вже після Помаранчевої революції, одним із гасел якої була боротьба з корупцією. 3 березня 2005 р. Верховна Рада України, начебто приймаючи

Закон із пропозиціями Президента, зробила все точно навпаки – у ст. 7 Закону «Про боротьбу з корупцією» не просто не була внесена норма про дисциплінарну відповідальність; така норма була виключена не лише зі ст. 7, а й з інших статей цього закону, які передбачали відповідальність за корупційні правопорушення (ч. 2 ст. 8, ст. 9, ч. 3 ст. 10, ст. 11, ч. 6 ст. 12). Президент В.А. Ющенко підписав цей Закон без будь-яких зауважень. Викладене є яскравим прикладом відсутності у керівництва держави політичної волі щодо реальної боротьби з корупцією.

Наступним кроком на шляху законодавчого регулювання протидії корупції стало прийняття 7 квітня 2011 р. законів № 3206-VI «Про засади запобігання і протидії корупції» [6] та № 3207-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» [3].

Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» до передбачених розділом II заходів, спрямованих на запобігання і протидію корупції, відносив і фінансовий контроль, якому було присвячено ст. 12 цього Закону. Порівняно з попереднім законодавством, ця норма розширювала коло осіб, щодо яких він здійснювався. Фінансовому контролю підлягали особи, уповноважені на виконання функцій держави і місцевого самоврядування, перелічені в п. 1 ч. 1 ст. 4 цього Закону, а також посадові особи юридичних осіб публічного права, які не зазначені в п. 1 ч. 1 цієї статті, але одержують заробітну плату коштом державного чи місцевого бюджету.

При цьому питання відповідальності за порушення вимог фінансового контролю, зокрема й тих, що мали забезпечити контроль за видатками суб'єктів декларування, на цьому етапі вирішувались вкрай непослідовно. На перший погляд, базовий антикорупційний Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 р. декларував посилення відповідальності за корупційні правопорушення. Так, було запроваджено ведення Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення, унормовано порядок звільнення з роботи осіб, які такі правопорушення вчинили. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 07 квітня 2011 р. № 3207-VI Кодекс України про адміністративні правопорушення був доповнений главою 13-А «Адміністративні корупційні правопорушення».

Разом із тим, як свідчить аналіз, відповідальність за порушення вимог щодо надання інформації, яка мала забезпечити антикорупційний фінансовий контроль, не лише не була посилена, а, навпаки, значною мірою послаблювалась. Так, ст. 172-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Порушення вимог фінансового контролю» в ч. 1 встановлювала відповідальність за неподання або несвоєчасне подання декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, передбаченої Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції». За вчинення такого правопорушення встановлювався штраф від

десяти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Ч. 2 цієї статті передбачала відповідальність за неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про відкриття валютного рахунку в установі банку-нерезидента – штраф за таке діяння був передбачений у розмірі від десяти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а відповідальність за внесення в декларацію відомостей, які повністю або частково не відповідають дійсності, було законодавцем «загублено».

Таким чином, на відміну від законодавства, яке діяло раніше, *відбулося суттєве послаблення адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю шляхом скасування відповідальності за внесення в декларацію відомостей, які повністю або частково не відповідають дійсності.*

Окрім поступового послаблення відповідальності за порушення вимог фінансового контролю, суттєвою перешкодою на шляху використання цього заходу протидії корупції варто визнати *відсутність спеціального антикорупційного державного органу, відповідального за здійснення такої діяльності.*

Певною мірою зазначені недоліки були усунуті з прийняттям 14 жовтня 2014 р. Закону № 1700-VII «Про запобігання корупції» (введено в дію 26 квітня 2015 р.) [5], яким за порушення вимог фінансового контролю було передбачено адміністративну і кримінальну відповідальність. При цьому ст. 172-1 КпАП було викладено в новій редакції, яка не встановлювала адміністративної відповідальності за неподання декларації, натомість такі дії було криміналізовані в ст. 366-1 КК «Декларування недостовірної інформації». Тобто фактично, з 26 квітня 2015 р. було скасовано адміністративну відповідальність за неподання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави, тоді як кримінальна відповідальність за такі дії встановлена лише за умисне неподання декларацій, передбачених Законом «Про запобігання корупції». Тому доречним є твердження Н.М. Корчак і Я.О. Корчак про те, що особи, які не подали декларації за 2015 та 2016 рр., після 26 квітня 2015 р. не можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності за ст. 172-6 КпАП, оскільки така відповідальність була скасована, а тому цей закон, відповідно до ст. 58 Конституції України та ст. 8 КпАП, має зворотню дію в часі [1]. *Враховуючи, що законом адміністративна відповідальність за таке діяння була усунута, то особи, які були притягнуті до відповідальності за ст. 172-6 КпАП за неподання декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, незалежно від часу прийняття рішення, вважаються такими, що не вчинили зазначене адміністративне правопорушення*, тобто факт його вчинення не може бути формальною перешкодою для призначення на ту або іншу посаду.

Таким чином, на підставі викладеного можна дійти таких **висновків**:

1) адміністративна відповідальність за порушення вимог антикорупційного фінансового контролю

застосовувалась практично на всіх етапах розвитку законодавства у цій сфері;

2) в період з 2005 по 2014 рр. на тлі гучного декларування посилення боротьби з корупцією фактично відбувалась «лібералізація» законодавства, яке передбачало адміністративну відповідальність за порушення вимог фінансового контролю;

3) недодержання правил системності під час формулювання правових норм призвело до утворення правового вакууму, внаслідок чого з 26 квітня 2015 р. скасовано адміністративну відповідальність за вчинені дотепер порушення правил фінансового контролю у формі неподання декларацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Корчак Н.М., Корчак Я.О. Проблемні питання притягнення до адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю / Н.М. Корчак, Я.О. Корчак // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 6. – С. 194–197.

2. Про боротьбу з корупцією : Закон України від 05.11.1995 р. № 356/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 34. – Ст. 266.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : Закон України від 11.06.2009 р. № 1508-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3207-17>.

4. Про державну службу : Закон України від 16.12.1993 р. № 3723-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.

5. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.

6. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07.04.2011 р. № 3206-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 44. – Ст. 1764.

7. Пропозиції Президента до Закону «Про внесення змін до деяких законів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=13533.

8. Transparency International Ukraine. CPI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ti-ukraine.org/cpi/>.

Лученцов Г. В. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Статтю присвячено історико-правовому аналізу введення та застосування в Україні адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю. Автором досліджено законодавство, яке вводило обов'язок декларування доходів фізичними особами, уповноваженими на виконання функцій держави і місцевого самоврядування, а також адміністративну відповідальність за порушення зазначених вимог в період з 1993 по 2016 рр. На підставі аналізу юридичного складу правопорушення та історії «лібералізації» антикорупційного законодавства зроблено висновок про відсутність у керівництва держави політичної волі щодо реальної боротьби з корупцією в період 1993 по 2014 рр.

Аналіз сучасного законодавства в сфері запобігання корупції та ст. 172-1 КпАП України дав змогу дійти висновку, що ст. 172-1 КпАП було викладено в новій редакції, яка не встановлювала адміністративної відповідальності за неподання декларації, натомість такі дії було криміналізовані в ст. 366-1 КК «Декларування недостовірної інформації». Тобто фактично, з 26 квітня 2015 р. було скасовано адміністративну відповідальність за неподання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави, тоді як кримінальна відповідальність за такі дії встановлена лише за умисне неподання декларацій, передбачених Законом «Про запобігання корупції».

Ключові слова: фінансовий контроль, адміністративна відповідальність, історико-правовий аналіз, порушення вимог фінансового контролю.

Лученцов Г. В. ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НАРУШЕНИЕ ТРЕБОВАНИЙ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ

Статья посвящена историко-правовому анализу введения и применения в Украине административной ответственности за нарушение требований финансового контроля. Автором исследованы законодательство об обязанности декларирования доходов физическими лицами, уполномоченными на выполнение функций государства и местного самоуправления, а также административную ответственность за нарушение указанных требований в период с 1993 по 2016 гг. На основании анализа юридического состава правонарушения и истории «либерализации» антикоррупционного законодательства сделан вывод об отсутствии у руководства государства политической воли для реальной борьбы с коррупцией в период с 1993 по 2014 гг.

Анализ современного законодательства в сфере предотвращения коррупции и ст. 172-1 КоАП Украины позволил сделать вывод, что ст. 172-1 КоАП после изложения в новой редакции, не устанавливала административной ответственности за непредставление декларации, но такие действия были криминализованы в ст. 366-1 УК «Декларирование недостоверной информации». То есть фактически с 26 апреля 2015 г. была отменена административная ответственность за непредставление деклараций лиц, уполномоченных на выполнение функций государства, тогда как уголовная ответственность за такие действия установлена лишь за умышленное непредставление деклараций, предусмотренных Законом Украины «О предотвращении коррупции».

Ключевые слова: финансовый контроль, административная ответственность, историко-правовой анализ, нарушение требований финансового контроля.

Luchentsov H.V. HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION OF FINANCIAL CONTROL REQUIREMENTS

The article is focused on the historical and legal analysis of the implementation and application of administrative liability for violation of financial control requirements in Ukraine.

The author has studied legislation that implemented the obligation to declare incomes by individuals authorized to perform functions of the state and local self-government, as well as administrative liability for violating these requirements in the period from 1993 to 2017.

It has been found out that mandatory declaration of incomes of state officials was for the first time in the legislation of Ukraine foreseen in the Art. 13 of the Law of Ukraine "On State Service" dated from December 16, 1993, but for the violation of this law there was only disciplinary liability. The next step of the legislator in combating illegal enrichment of officials was the Law of Ukraine "On Combating Corruption" dated from November 5, 1995. Administrative liability was imposed for the first time in Ukraine for the violation of anti-corruption financial control's requirements. Based on the analysis of the legal composition of the offense and the history of "liberalization" of anti-corruption legislation, the author has concluded that the country's government had no political will in relation to the actual fight against corruption in the period from 1993 to 2011.

It has been established that with the adoption on April 7, 2011 of the Laws No. 3206-VI "On the Principles of Preventing and Counteracting Corruption" and No. 3207-VI "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Liability for Corruption Offenses" there was a significant weakening of administrative liability for violations of financial control requirements by abolishing the liability for entering information in the declaration that was completely or partially untrue. Thus, the liability for violating the requirements in regard of providing information that was required to ensure anti-corruption financial control was not only strengthened, but, on the contrary, was largely weakened.

Analysis of the current legislation – the Law No. 1700-VII "On the Prevention of Corruption" and the new edition of the Art. 172-1 of the Code on Administrative Offenses of Ukraine allowed to conclude that the Art. 172-1 of the Code on Administrative Offenses of Ukraine was set out in a new wording, which did not impose administrative liability for not submitting a declaration, rather such actions were criminalized in the Art. 366-1 of the Criminal Code of Ukraine "Declaration of Inaccurate Information". In fact, from April 26, 2015 administrative liability for not submitting declaration of persons authorized to perform the functions of the state was abolished, whereas criminal liability for such actions was established only for not submitting declarations under by the Law "On Prevention of Corruption".

Thus, non-compliance with systematic rules in the formulation of legal norms led to the formation of a legal vacuum that resulted to the abolition of administrative liability since April 26, 2015 for the committed till that time violations of the rules of financial control in the form of failure to submit declarations.

Key words: financial control, administrative liability, historical and legal analysis, violations of financial control requirements.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Зеленський С.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри правосуддя
Національного університету «Острозька академія»*

УДК 343.132

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СПРАВЕДЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Вступ. Реалізація Україною намічених правових реформ та запровадження передбачених ними високих стандартів кримінального правосуддя призвело до суттєвих змін у кримінальному процесуальному законі. Чинний КПК України акумулював у собі значну кількість демократичних і прогресивних здобутків науки кримінального процесу, розробок видатних вчених-процесуалістів, враховано позитивний досвід зарубіжних країн у сфері протидії злочинності. Зазначені зміни кримінального процесуального законодавства змушують переосмислити по-новому та проаналізувати їх з урахуванням реформування правоохоронних та судових органів, зміною змісту їх діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проведення досліджень, пов'язаних із потребою чіткого визначення ролі слідчих та інших процесуальних дій, їх основних характеристик та ознак, що відображають їх відмінний характер, не викликає сумніву. Навпаки, завжди привертало увагу вчених-процесуалістів. Питання визначення ролі і значення слідчих дій, процесуального порядку їх проведення та загальних проблем у зазначеному правовому інституті було об'єктом дослідження та вивчення таких науковців: В.І. Галаган, В.П. Горбачов, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, О.В. Капліна, О.М. Ларін, М.М. Михеєнко, Д.П. Письменний, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, С.М. Стахівський, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, В.П. Шибіко.

Кардинальна трансформація, що відбулася в період реформ, торкнулася й інституту слідчих дій. У зв'язку із цим набуває актуальності теоретичне осмислення, систематизація й аргументація основних положень кримінального провадження щодо забезпечення його справедливості. Виникає потреба визначення ролі та значення слідчих (розшукових) дій у встановленні фактів, що стосуються конкретного кримінального провадження. Так, принципово новим та прогресивним стало законодавче закріплення понять «слідчі (розшукові) дії» (далі – СРД) та їх різновиду «негласні слідчі (розшукові) дії» (далі – НСРД). Таке поєднання усіх способів отримання доказів, закріплених у кримінальному процесуальному законі, спонукає до дискусій стосовно забезпечення права кожного з учасників кримінального провадження на справедливість у кримінальному процесі.

Постановка завдання. Метою є дослідити роль і значення СРД та процесуального порядку їх проведення, обґрунтувати необхідність розглядати СРД основним способом встановлення об'єктивної істини і справедливості у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Різні погляди вчених відбиваються також і на їх визначенні ролі та значення СРД у кримінальному провадженні. Загалом можна виділити дві групи поглядів. У широкому розумінні слідчими називають усі процесуальні дії уповноваженої законом особи, слідчого, які він проводить. Виконання їх потрібне для реалізації завдань під час кримінального провадження. Не можна не згадати, що такі думки висловлювали І.М. Лузгін [1, с. 94–96] і О.М. Ларін [2, с. 98–101], визначаючи слідчі дії як будь-які процесуальні дії слідчого. Отже, шляхом виконання слідчих дій відбувається реалізація засади справедливості, закладеної у норми чинного кримінального процесуального закону. У вузькому значенні це дії пізнавального характеру, що проводить слідчий, спрямовані на всебічне та повне встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

Більш вузько в аспекті забезпечення справедливості кримінального провадження визначили слідчі дії Н.В. Жогін та Ф.Н. Фаткуллін [3, с. 108–109], зазначаючи, що їх проведення регламентоване кримінальним процесуальним законом і метою є виявлення і закріплення доказів. У вузькому значенні, в аспекті лише пізнавальної діяльності слідчого, розглядав слідчі дії С.А. Шейфер, акцентуючи на їх використанні як засобів збирання доказів, наголошуючи на їх регламентованості кримінальним процесуальним законом та комплексному характері. Це, зазначав він, пізнавальні і засвідчувальні операції, що відповідають особливостям певних слідів злочину та пристосовані для ефективного відшукування, сприйняття та закріплення доказової інформації, яка в них міститься [4, с. 23–24].

Закріплення поняття СРД у законі неоднозначно впливає й на вирішення питань щодо їх змісту та ролі у процесі доказування. Особливого значення набувають дослідження вчених, які розкривали поняття слідчих дій через їх важливу роль в процесі доказування, звертаючи увагу на окремі аспекти їх функціонального призначення в забезпеченні цього процесу. Зокрема, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко [5, с. 234], В.П. Горбачов [6, с. 63–64],

Ю.М. Грошевий [7, с. 287], Л.Д. Удалова [8, с. 158], В.М. Тертишник [9, с. 478] розглядають слідчі дії у вузькому значенні як частину процесуальних дій, але пов'язаних із виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальному провадженні. Більш широко з метою висвітлення ролі і значення слідчих дій у кримінальному правосудді визначив їх С.М. Стахівський, вказавши на таку неодмінну ознаку, як процесуальний примус, що виділяє їх серед інших процесуальних дій, спрямованих на збирання і перевірку доказів у кримінальному провадженні [10, с. 7]. М.А. Погорецький звертає увагу на функціональне призначення слідчих дій, вказуючи на те, що вони, крім функції отримання та перевірки доказів, виконують функцію оцінювання доказів [11, с. 392–393].

Прихильники трактування слідчих дій у широкому і вузькому значенні одноставні в тому, що порядок їх проведення – це детально регламентований кримінальним процесуальним законом процес, який складається із системи взаємопов'язаних операцій, зумовлених наявністю і своєрідним поєднанням у кожному з них загальнонаукових методів пізнання, які мають комплексний характер. В аспекті нашого дослідження важлива пізнавальна спрямованість СРД, на якій наголосила О.В. Капліна після набуття чинності новим КПК України, тобто вони завжди спрямовані на отримання, фіксацію або перевірку доказів [12, с. 365]. М.Я. Никоненко визначає СРД як такі, що мають комплексний характер, являють собою сукупність пошукових пізнавальних і засвідчуючих операцій, направлених на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [13, с. 223].

Слідчий, особа, якій законом надано переважне право їх застосовувати, наділена за ч. 5 ст. 40 КПК України процесуальною самостійністю і може застосувати будь-який із цих методів, один чи кілька, наперед не знаючи, в якому поєднанні і черговості вони будуть використані. Прокурор може проводити СРД у разі необхідності за п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України, але переважно доручає їх проведення. Звертаємо увагу на ці положення, закріплені в законі, оскільки слідчі особисто проводити НСРД нині не мають можливості за браком засобів, часу та професійних навичок, незважаючи на те, що мають таке право за законом. Під час виконання доручень слідчого, прокурора оперативні працівники зобов'язані точно виконувати вимоги закону. Доцільно при цьому спиратися на теоретичні засади законності оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД), вироблені юридичною наукою. Вчені цілком обґрунтовано визнають ОРД одним з етапів слідства [11, с. 321]. Законність при цьому розглядають як фундаментальне положення, що зумовлює існування та пронизує всю систему засад цієї діяльності. Засада законності засвідчує нерозривний зв'язок НСРД із правом.

Оперативні підрозділи можуть проводити СРД та їх різновид НСРД у кримінальному провадженні лише за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-техніч-

ний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Крім того, закон забороняє співробітникам оперативних підрозділів (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України) проводити будь-які процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Проте під час виконання таких доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого.

Усі СРД взаємозумовлені і взаємопов'язані. Їх об'єднує спрямованість – збирання, перевірка й оцінка доказів та мета – забезпечення виконання завдань кримінального правосуддя. Так, розглядаючи сутнісний характер слідчих дій, необхідно звернути увагу на те, що процесуальний порядок їх проведення включає збирання, перевірку, оцінку і використання доказів. Крім безпосередньо слідчої діяльності, роботи з доказами, порядок проведення СРД передбачає організаційний аспект як поєднання кримінальних процесуальних процедур та організаційно-технічних заходів.

Суттєво модернізований кримінальний процес в Україні із запровадженням нового інституту, яким є інститут НСРД, свідчить про запровадження нової ідеології кримінального провадження. Такий розвиток кримінального процесуального законодавства в Україні визначив нові напрями дискусій. Із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України, глав 20 і 21, визнано їх основним інструментом у процесі доказування в кримінальному провадженні. Забезпечення реалізації його завдань шляхом встановлення фактів у конкретному кримінальному провадженні відбувається рівною мірою з допомогою доказів, здобутих слідчим, і розшуковим шляхом. Такий знак рівності поставлено задля підвищення ефективності кримінального провадження як шляху до забезпечення відновлення втраченої через вчинення кримінального правопорушення справедливості у суспільстві. Проте виникає слушне питання стосовно достовірності, належності й допустимості здобутих доказів. Встановлення фактів і обставин вчинення злочину розшуковим шляхом, надійність охорони і захисту прав фізичних і юридичних осіб піддавалась сумніву науковцями радянського періоду, які звертали увагу на небезпечність змішування оперативно-розшукової і кримінальної процесуальної діяльності [14, с. 89].

НСРД чинний КПК України визначає як різновид СРД, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених у цьому кодексі. У законі не випадково визначено вичерпний перелік таких дій: аудіо-, відеоконтроль особи; накладення арешту на кореспонденцію; огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформа-

ційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем; аудіо-, відеоконтроль місця; контроль за вчиненням злочину; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження; використання конфіденційного співробітництва. З наведеного переліку легко побачити, що НСРД не відрізняються за змістом від ОРД. Розмежування можна провести лише за колом суб'єктів ініціативи та юридичною формою. Тому під час дослідження основних вимог, що забезпечують справедливість кримінального провадження стосовно проведення НСРД, на перше місце виходить засада законності.

У сучасних умовах спостерігається зростання протидії органам досудового розслідування з боку осіб, які вчинили злочини. Тому першочергове значення має вимога невідкладного проведення процесуальних дій, слідчих і розшукових, спрямованих на встановлення фактів, що можуть мати доказове значення, встановлення і розшук злочинців. Йдеться також про встановлення балансу цінностей – тих, які втрачаються, зменшення гарантій законності, і тих, за рахунок яких підвищується ефективність кримінального провадження, враховуючи функціональне призначення НСРД. Постає необхідність формування таких інститутів досудового і судового кримінального провадження, які б усували сумніви щодо упередженості кримінального провадження, достовірності отриманих доказів, свавільного втручання у права і свободи людини.

Забезпечення справедливості кримінального провадження відбувається шляхом поступового наближення національного законодавства до вимог міжнародних і європейських стандартів. Запроваджено судовий контроль і прокурорський нагляд за законністю ОРД і досудовим розслідуванням, запроваджено інститут оскарження дій і рішень органів досудового розслідування і прокурора до суду. Наука кримінального процесу, досліджуючи та узагальнюючи недоліки і прогалини чинного законодавства, виявлені практикою, формує наукову модель кримінального провадження, використовуючи європейський досвід та враховуючи українські реалії.

На досудовому розслідуванні під час збирання і перевірки доказів створюються передумови для оцінки доказів і ухвалення судом законного і справедливого рішення по суті кримінальної справи. Від цього залежить як повнота реалізації конституційних прав людини і громадянина, так і нехтування ними. Зважаючи на те, що за чинним кримінальним процесуальним законом України сторони мають нерівні можливості у доказуванні на досудовому розслідуванні, переважно в судах розглядають допустимість чи недопустимість доказів, отриманих стороною обвинувачення. Визнаватися допустимими і використовуватися як докази у кримінальній справі можуть тільки фактичні дані, одержані від-

повідно до вимог кримінального процесуального законодавства. Обвинувачення у вчиненні злочину не може бути обґрунтоване фактичними даними, одержаними незаконним способом, а саме: з порушенням конституційних прав і свобод людини і громадянина; з порушенням установлених законом порядку, засобів, джерел отримання фактичних даних; неуповноваженою на те особою тощо. Обов'язок доказування, безсумнівно, покладається також і на суддю, є його правом і моральним обов'язком. Він має право і зобов'язаний ініціювати проведення СРД із метою встановлення об'єктивної істини і справедливості у кримінальному провадженні, не стаючи при цьому на сторону обвинувачення чи захисту.

Моральні проблеми, що виникають у кримінальному процесі, насамперед, у доказуванні, пов'язані зі встановленням істини. У кримінальному судочинстві, де встановлені слідчим і судом факти стають підставою для прийняття відповідальних рішень, що стосуються долі людини, особливо важливою є достовірність використовуваних знань. Вимоги об'єктивності і справедливості цілком узгоджуються із засадою змагальності в кримінальному процесі. Вона не є самоцінністю. Цінність її проявляється тільки в тому разі, якщо вона сприяє виконанню завдань кримінального судочинства та досягненню мети, заради якої суспільство й організовує судовий розгляд кримінальних справ. Засада змагальності у кримінальному судочинстві, за КПК України 2012 р., не виключає обов'язку, а, навпаки, зобов'язує суд під час розгляду кримінальних справ, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створювати необхідні умови для реалізації сторонами їх процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків (ч. 6 ст. 22 КПК України).

Висновки. СРД є водночас способом встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні і гарантією його справедливості, тобто складовими елементами механізму, правового інституту, що забезпечує право кожної особи на справедливість у кримінальному провадженні. Інститут СРД допомагає визначити правовий статус кожного з учасників кримінального провадження, основних його процесуальних прав, зокрема права на захист та участь у доказуванні. Справедливість у кримінальному провадженні вимагає запровадження гарантій забезпечення від обвинувального ухилу під час прийняття рішення та проведення СРД, уникнення суб'єктивізму, тенденційності чи навіть свавілля, усього, що перетворює кримінальне судочинство на знаряддя утисків підозрюваного, обвинуваченого, ототожнює його з винуватим, робить його фактично безправним. У безпосередньо-процесуальному значенні СРД забезпечують у кримінальному провадженні отримання таких знань зі встановлення об'єктивної істини, які є необхідною умовою для забезпечення його справедливості та правосудності ухвалення судом рішення з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа

не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Обвинувальний ухил розслідування суперечить засаді справедливості кримінального провадження. Слідчий, прокурор, співробітник оперативного підрозділу, виконуючи свій моральний і правовий обов'язок, зобов'язані всебічно, повно і неупереджено встановити усі обставини кримінального правопорушення. Обов'язок суддів забезпечити всебічне, повне і неупереджене дослідження обставин справи, спираючись при цьому за засадою змагальності на допомогу сторін обвинувачення і захисту. Обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість, але може і повинен володіти засобами її доведення. Водночас це не суперечить вимогам закону щодо забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, виправданому права на участь у доказуванні, представленні доказів і доведенні їхньої переконливості. Закон встановлює правило, за яким, спираючись на визнані світом стандарти справедливого правосуддя, забороняє під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або поведженню чи покаранню, що принижує її гідність, вдаватися до погроз застосування такого поведження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність (ч. 2 ст. 11 КПК України). Єдиний орган держави наділений правом визнати законність СРД та справедливості кримінального провадження загалом, а особу винуватою – суд, що здійснює правосуддя на засадах законності, незалежності, гласності та змагальності. У найзагальнішому вигляді роль СРД проявляється в їх здатності забезпечити встановлення об'єктивної істини в конкретному кримінальному провадженні, а значення – у забезпеченні права на справедливість у кримінальному провадженні, оскільки будь-яка особа може бути визнана винуватою у вчиненні злочину і покарана лише за умови, що її вина буде доведена в передбаченому законом порядку і встановлена обвинувальним вирокіом суду на підставі достовірних, достатніх, належних і допустимих доказів.

Перспективними для подальших розвідок у цьому напрямі вважаємо дослідження порядку, строків проведення слідчих (розшукових) дій, забезпечення можливості у судовому порядку перевірки законності та справедливості обмеження на час про-

ведення СРД прав і свобод людини. Лише за таких умов обвинувальний вирок суду може вважатися справедливим у кримінальному правосудді і таким, в якому обґрунтовано визнаються винуватими тільки особи, що дійсно вчинили кримінальне правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания / И.М. Лузгин. – М. : Юрид. лит., 1969. – 176 с.
2. Ларин А.М. Работа следователя с доказательствами / А.М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1966. – 156 с.
3. Жогин Н.В. Предварительное следствие в советском уголовном процессе / Н.В. Жогин, Ф.Н. Фаткуллин. – М. : Юрид.лит., 1965. – 367 с.
4. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / С.А. Шейфер. – Самара : Самарский ун-т, 2004. – 225 с.
5. Михеєнко М.Я., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: підруч. / М.Я. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
6. Прийняття процесуальних рішень та проведення слідчих дій: [навч. посіб.] / [В.П. Горбачов, Л.І. Шаповалова, А.О. Шульга та ін.]; за ред. В.П. Горбачова. – Донецьк : ДЮО ЛДУВС, 2012. – 364 с.
7. Грошевий Ю.М. Кримінальний процес України: підруч. / за ред. Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – 607 с.
8. Удалова Л.Д. Кримінальний процес України: підруч. / Л.Д. Удалова. – К. : Вид. Паливода А.В., 2007. – 352 с.
9. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: підруч. / В.М. Тертишник. – 4-те вид., доп. і переробл. – К. : А.С.К., 2003. – 1120 с.
10. Стахівський С.М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: [науково-практичний посібник] / С.М. Стахівський. – К. : Атіка, 2009. – 64 с.
11. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: [монографія] / М.А. Погорецький. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.
12. Кримінальний процес: підруч. / [Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.]; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
13. Кримінальний процес: підруч. / За заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 544 с.
14. Дубинский А.Я. Исполнение процессуальных решений следователя. Правовые и организационные проблемы / А.Я. Дубинский. – К. : Наукова думка, 1984. – 183 с.

Зеленський С.М. РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СПРАВЕДЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У цій публікації слідчі (розшукові) дії розглядаються як способи, за допомогою яких встановлюються докази у кримінальному провадженні. Визначаються їх роль та значення у забезпеченні права на справедливість у кримінальному провадженні. Обґрунтовується необхідність розглядати слідчі (розшукові) дії основним способом встановлення об'єктивної істини і справедливості у кримінальному провадженні. Суддя має право і зобов'язаний ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій із метою встановлення об'єктивної істини і справедливості у кримінальному провадженні. Обвинувачений не має доводити свою невинуватість, але має володіти засобами її доведення. Право підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого на участь у доказуванні, представленні доказів і доведенні їх переконливості прямо передбачено законом.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, докази, доказування, справедливість, істина, кримінальне провадження, законність.

Зеленский С.Н. РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ СЛЕДСТВЕННЫХ (РОЗЫСКНЫХ) ДЕЙСТВИЙ В ОБЕСПЕЧЕНИИ СПРАВЕДЛИВОСТИ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА

В этой публикации следственные (розыскные) действия рассматриваются как способы, с помощью которых устанавливаются доказательства в уголовном производстве. Определяется их роль и значение в уголовном производстве. Обосновывается необходимость рассматривать следственные (розыскные) действия основным способом установления объективной истины и справедливости в уголовном производстве. Судья имеет право и обязан инициировать проведение следственных (розыскных) действий для установления объективной истины и справедливости. Обвиняемый не должен доказывать свою невиновность, но должен обладать средствами её доказывания. Право подозреваемого, обвиняемого, осужденного, оправданного на участие в доказывании, представлении доказательств и доведении их убедительности прямо предусмотрено законом.

Ключевые слова: следственные (розыскные) действия, доказательства, доказывание, справедливость, истина, уголовное производство, законность.

Zelenskiy S.N. ROLE AND IMPORTANCE OF INVESTIGATION (SEARCH) ACTIONS IN THE PROVISION OF JUSTICE OF CRIMINAL PRODUCTION

In this publication investigative (search) actions are considered as the main ways of establishing evidence in criminal proceedings. Their role is substantiated – the ability to ensure the establishment of objective truth in a specific criminal proceeding. The importance is shown in ensuring the right to justice in criminal proceedings. It seems that a person can be convicted of a crime and punished only if his guilt is proved in accordance with the procedure prescribed by law and established with the help of reliable, sufficient, relevant and admissible evidence.

Consider the views of scientists who consider investigative actions in a broad sense, like all procedural actions of a person authorized by law. In a narrow sense, investigative actions are actions of a cognitive nature aimed at the comprehensive and complete establishment of objective truth in criminal proceedings.

It seems that the court (judge) has the right and is obligated to initiate investigative (search) actions to establish objective truth and justice. The thesis is advanced that moral problems arise in the criminal process, primarily in proving. They are connected with the establishment of truth. The reliability of the knowledge used is especially important in criminal proceedings. The requirements of objectivity and fairness are in full agreement with the principle of adversarialism in criminal proceedings. It contributes to the fulfillment of the tasks of criminal justice and the achievement of the purpose for which society organizes criminal proceedings. The principle of adversarial procedure in criminal proceedings obliges the court to consider the criminal cases while maintaining objectivity and impartiality, create the necessary conditions for the parties to exercise their procedural rights and perform procedural duties. The accused must not prove his innocence, but must have the means to prove it. The right of a suspect, accused, convicted, justified to participate in proving, presenting evidence and bringing their credibility directly is provided by law.

Accusation of a crime can not be justified by factual data obtained in an illegal way. These are violations of constitutional rights and freedoms of a person and a citizen connected with violation of the procedure for conducting investigative (search) actions established by law. For the purposes of fair criminal justice, judicial control and prosecutor's supervision of the legality of the operational-search activity and pre-trial investigation were introduced. Promotes the fairness of criminal proceedings, the institution of appealing the actions and decisions of the pre-trial investigation bodies and the prosecutor to the court.

Through the conduct of investigative (search) actions, the principle of fairness, embodied in the norms of the current criminal procedural law, is being implemented. Legality is considered as a fundamental provision that predetermines the existence and permeates the whole system of principles of criminal proceedings. The principle of legality underscores the inseparable link between investigative (investigative) actions and law.

Key words: investigative (search) actions, evidence, proof, justice, truth, criminal procedure, lawfulness.

Лесько Н.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного та інформаційного права,

Навчально-наукового інституту права та психології

Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 343.341+176.5

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Торгівля дітьми є одним із найсерйозніших злочинів проти людини, брутальним порушенням її базових прав, насамперед, права на життя, свободу та особисту недоторканість, права на свободу від рабства, катувань, жорстокого чи нелюдського поводження, права на свободу проживання та пересування, рівності перед законом, права на відповідний рівень життя.

За даними Дитячого фонду ООН, щороку у світі понад 1 млн дітей стають жертвами торгівлі людьми. Експерти Європолу стверджують, що торгівля людьми приносить дохід понад 10 млрд доларів США на рік [1, с. 53].

Саме тому **метою цієї статті** є дослідження правових засад протидії торгівлі дітьми в Україні.

Стан дослідження. Варто зазначити, що деякі аспекти цієї проблематики розглядалися в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, зокрема: М. Буряк, Л. Єрохіної, Н. Зайберт, В. Карташкіна, О. Лукашевої, М. Малишевої, В. Семенова та ін. Разом із тим означена тематика потребує подальшого дослідження з урахуванням нових реалій.

Виклад основного матеріалу. Базове узгоджене на міжнародному рівні визначення торгівлі людьми міститься у Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї від 15.11.2000 р., що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (Палермський Протокол) від 15.11.2000 р. Протокол визначає поняття «торгівля людьми» як здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою чи її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю становища, шляхом підкупу, у вигляді платежів, вигод із метою одержання згоди особи, яка контролює іншу особу.

Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан або вилучення органів [2].

У національному законодавстві поняття торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини визначаються у Законі України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 р. № 3739-VI, Кримінальному кодексі України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», торгівля людьми розу-

міється як здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, зокрема сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що, за Кримінальним кодексом України, визнаються злочином [3].

Згідно зі ст. 149 КК України, торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи, караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Кваліфікований склад ст. 149 КК України передбачає відповідальність за вищезазначені дії вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої постраждалий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є безпечним для життя чи здоров'я постраждалого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства [4].

Під експлуатацією людини розуміють всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

Торгівля людьми може відбуватися за різними формами експлуатації. Так, у правовому полі виокремлюється такі форми торгівлі: трудова; сексуальна, використання в порнобізнесі; примусова вагітність, вилучення органів; проведення дослідів над людиною без її згоди; усиновлення (удочеріння) з метою наживи; втягнення у злочинну діяльність; використання у збройних конфліктах тощо.

Розглянемо правові основи захисту дітей від сексуальної експлуатації. В Європі педофілія вже досягла масштабів епідемії. Кількість неповнолітніх, залучених до секс-бізнесу у країнах ЄС, коливається від 100 тис. до 250 тис. щорічно. Україна, на жаль, визнана одним із неофіційних центрів виготовлення

порнографічної продукції з використанням образу дитини. За оцінками експертів Інтерполу, український ринок дитячої порнографії оцінюється в 100 млн доларів на рік.

На жаль, в Україні немає статистичних даних щодо дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації і торгівлі людьми, зокрема щодо статі, віку, місцезнаходження дітей [1, с. 56].

Сексуальна експлуатація дітей, або, як її ще називають у міжнародних документах, комерційна сексуальна експлуатація дітей, – одна з найжорстокіших форм насильства, що вчиняється стосовно дітей, оскільки вона містить дії, які принижують дітей, призводять до їх деградації та загрожують їх життю. Комерційна сексуальна експлуатація дітей може вилитися у серйозні довгочасні та загрозливі для життя наслідки у фізичному, психічному, психологічному, духовному, моральному та соціальному розвитку дитини, включаючи загрозу ранньої вагітності, материнської смертності, поранень, деградації, фізичних вад та венеричних захворювань, зокрема СНІДу [5, с. 254–260].

Зауважимо, що в Україні запроваджено систему кримінального аналізу ризиків торгівлі людьми, сумісну зі стандартами ЄС. У складі Інтегрованої інформаційно-пошукової системи Національної поліції України створено інформаційну підсистему «Трафік» та підготовлено навчальний курс для її користувачів.

Незважаючи на досить потужну нормативно-правову базу щодо протидії торгівлі людьми, зокрема дітьми, в Україні є факти потрапляння дітей у ситуацію торгівлі ними. За даними Міністерства соціальної політики України, з 2012 р. по листопад 2016 р. 32 дітям встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми. Основними країнами призначення у випадках торгівлі дітьми є Україна, Польща, Російська Федерація та Іспанія [6].

За підтримки Міжнародної організації з міграції в Україні працює Національна «гаряча лінія» з питань міграції та протидії торгівлі людьми за безплатним номером 0-800-505-501 або 527 для абонентів мереж «Київстар», «Vodafone» та «Lifecell». На базі громадської організації «Ла Страда-Україна», крім Національної дитячої «гарячої лінії», працює ще одна Національна «гаряча лінія» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації (безплатні номери 0-800-500-335 або 386 для абонентів мереж «Київстар», «Vodafone», «Lifecell»). Тільки на одній із цих ліній («Ла Страда-Україна») упродовж трьох останніх років зареєстровано 73 дзвінка з питань попередження торгівлі дітьми.

Проте в нашій державі є проблема ідентифікації жертв торгівлі дітьми. Діти, які постраждали від торгівлі людьми, можуть бути влаштовані до центрів соціально-психологічної реабілітації дітей або притулків для дітей. Результати моніторингу закладів, де можуть отримати допомогу постраждалі від насильства в сім'ї та торгівлі людьми, проведеного громадською організацією «Ла Страда-Україна» ра-

зом із Міністерством соціальної політики в Україні у 2012–2013 рр., показали великі прогалини в державній системі ідентифікації дітей, яким надаються соціальні послуги. Так, із 18 відвіданих закладів 13 не змогли надати даних щодо категорій дітей, які перебували в них [7].

Із метою узгодження національного законодавства із положеннями Європейської соціальної хартії щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації, порнографії та торгівлі дітьми було розроблено багато законопроектів. Зокрема, законопроект «Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України (щодо захисту суспільної моралі)» від 14.01.2008 р. № 1340, пропонував увести кримінальну відповідальність за купівлю, обмін, поширення, збут і зберігання матеріалів, які містять дитячу порнографію, зокрема, в інтернеті. Передбачалося внесення змін і доповнень також до законів «Про захист суспільної моралі» і «Про телекомунікації». Цим законопроектом провайдерів зобов'язували зберігати дані про всі клієнтські з'єднання, а у разі виявлення фактів поширення дитячого порно – інформувати правоохоронців. Проте вищезазначений законопроект повернуто суб'єктам права законодавчої ініціативи на доопрацювання.

Протягом останніх років втілено низку змін до законодавчих актів, які загалом покращують нормативно-правове забезпечення захисту дітей від сексуальної експлуатації та насильства, а також торгівлі дітьми.

Зміни до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 06.06.2014 р. № 905 передбачають, що з метою протидії можливому вивозу дітей за межі України посилюється контроль за дітьми, що всиновлені та вивезені за межі України та посилюється контроль за особою потенційного усиновлювача (п.п. 13, 14, 23, 82 Порядку), окрім того, передбачені заходи контролю за усиновленою дитиною шляхом повідомлення у разі зміни місця проживання такої дитини (п.п. 109–112 Порядку).

Також розроблено та затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 18.04.2012 р. № 303 «Положення про створення та функціонування Єдиного державного реєстру злочинів торгівлі людьми». У Закон України «Про протидію торгівлі людьми» додано розділ VI «Протидія торгівлі дітьми», в якому передбачено спеціальні принципи протидії торгівлі дітьми [3].

У 2016 р. Постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до пункту 3 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реалізації державної політики з питань сім'ї та дітей» від 24.02.2016 р. № 111 було задекларовано фінансування заходів та завдань, передбачених Державною соціальною програмою протидії торгівлі людьми на період до 2020 р., а саме передбачено фінансування заходів, пов'язаних із захистом дітей, постраждалих від торгівлі дітьми:

– здійснення методичного забезпечення Служби у справах дітей із питань надання допомоги та захисту дітям, які постраждали від торгівлі людьми;

– розроблення індикаторів виявлення дітей, які постраждали від торгівлі людьми як невід'ємної частини процесу встановлення статусу дітей, постраждалих від торгівлі людьми;

– забезпечення систематичної підготовки фахівців, які надають соціальні послуги дітям, постраждалим від торгівлі людьми, з питань упровадження новітньої практики реабілітації та реінтеграції дітей, постраждалих від торгівлі людьми [8].

Змінами до ст. 5 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР до обов'язків уповноважених підрозділів органів Національної поліції додано «виявляти осіб, які займаються виготовленням та поширенням порнографічної продукції, видань, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту». Посилено контроль за дітьми, що опинились у складних життєвих обставинах, а також дітьми, що були всиновлені за межі України.

Незважаючи на те, що КК України посилено кримінальну відповідальність за вчинення сексуальних злочинів проти дітей, ситуація не змінюється. Виявлення таких випадків, збирання свідчень потерпілих, процедура подання їх у суд та забезпечення психологічного і правового захисту розбещуваних і згвалтованих дітей залишається дуже складною, а більшість таких справ мають мало доказів.

Крім зазначеного, варто також наголосити, що в Україні діти-жертви таких злочинів мають можливість отримати соціально-психологічні послуги лише в Медичному реабілітаційному центрі Представництва МОМ у м. Києві та семи реінтеграційних центрах у регіонах для потерпілих від торгівлі людьми. Єдиний реабілітаційний центр для неповнолітніх жертв сексуальної експлуатації також відкритий у м. Одесі громадським об'єднанням «Віра, Надія, Любов» у лютому 2008 р., однак жодного такого державного спеціалізованого закладу в країні, на жаль, немає.

Якнайкращому забезпеченню прав постраждалих дітей від сексуальних злочинів сприятиме ратифікація Європейської конвенції про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, яку Україна підписала ще у 2007 р. Зазначений міжнародний акт передбачає максимальне врахування інтересів дитини-жертви та дитини-свідка під час кримінального провадження та судового розгляду, захист їхнього приватного життя, конфіденційності та запобігання публічному поширенню будь-якої інформації, яка могла б призвести до встановлення їхньої особи, з метою захисту дитини від ризику помсти та повторної віктимізації. До того ж, Конвенція встановлює високі стандарти захисту дітей, жертв сексуальних злочинів, визначає відповідальність за такі діяння, як організація дитячої проституції та порнографії, участь дитини в порнографічних виставах, виготовлення, поширення та володіння порнографічною продукцією з використанням образів

дітей на будь-яких носіях, сексуальні домагання до них. Конвенцією передбачається й ведення обліку інформації про осіб, засуджених за злочини сексуального характеру проти дітей.

Поділяємо погляди багатьох науковців стосовно того, що необхідно запровадити кримінальну відповідальність за: сексуальне домагання дитини, виготовлення, придбання, зберігання, переміщення дитячої порнографії без мети збуту, організацію та проведення показових заходів порнографічного характеру, зокрема за участі неповнолітнього або використання образу дитини. Також криміналізувати дії відвідувачів таких заходів, у разі, якщо відвідувач знає про участь неповнолітнього або про використання образу дитини [9, с. 25].

Законодавча база протидії дитячій порнографії є украї недосконалою. В Україні немає кримінальної відповідальності за зберігання дитячого порно, а інтернет-провайдери не зобов'язані повідомляти поліцію про факти поширення.

Висновок. На жаль, кримінальне законодавство не зараховує до торгівлі людьми передачу дитини іншій особі за винагороду чи інше відшкодування без мети експлуатації. Саме тому необхідно визначити різницю між поняттями «торгівля дітьми» та «торгівля дітьми з метою експлуатації», як це встановлено у Факультативному протоколі до Конвенції ООН про права дитини. Ст. 150 КК України визначає відповідальність за експлуатацію дітей, передбачає лише трудову експлуатацію дітей, інші види експлуатації взагалі не розглядаються.

Щодо сексуальної експлуатації дітей, видається за доцільне запровадити кримінальну відповідальність за купівлю, обмін, поширення, збут і зберігання матеріалів, що містять дитячу порнографію, зокрема, в інтернеті. Окрім того, необхідно вдосконалити практику розгляду в судах справ про сексуальне насильство над дітьми, адже кількість дітей, визнаних судом жертвами сексуального насильства, значно менша, ніж кількість дітей, які насправді постраждали від таких злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні спеціальна доповідь уповноваженого верховної ради України з прав людини. До 20-річчя ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www1.ombudsman.gov.ua>.
2. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї : Протокол ООН від 15.11.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
3. Про протидію торгівлі людьми : Закону України від 20.09.2011 р. № 3739-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
5. Квітка Я.М. Актуальні проблеми профілактики сексуальних зловживань щодо неповнолітніх / Я.М. Квітка // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2001. – № 3. – С. 254–260.

6. Державна доповідь про становище дітей в Україні «Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009–2016 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.msp.gov.ua/timeline/Konvenciya-OON-z-prav-ditini.html>.

7. Де і як можуть отримати допомогу постраждалі від насильства в сім'ї? Звіт за результатами моніторингу спеціальних закладів / А. Баннікова, Н. Бочкор, Т. Бугаєць та ін. – К. : Агентство «Україна», 2013. – 79 с.

8. Про внесення зміни до пункту 3 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реалізації державної політики з питань сім'ї та дітей : Постановою КМУ від 24.02.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

9. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Л.С. Волинець Л.П. Гурковська, І.В. Савчук. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2011. – 132 с.

Лесько Н.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ В УКРАЇНІ

У статті досліджено правові засади протидії торгівлі дітьми в Україні. Розглянуто правові основи захисту дітей від сексуальної експлуатації як форму торгівлі людьми. Проаналізовано проблеми, що зумовлюють загострення ситуації у сфері правових засад протидії торгівлі дітьми.

Ключові слова: торгівля дітьми, насильство, діти, неповнолітні особи, сексуальна експлуатація, жорстоке поводження з дітьми, агресія.

Лесько Н.В. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТОРГОВЛЕ ДЕТЬМИ В УКРАИНЕ

В статье исследованы правовые основы противодействия торговле детьми в Украине. Рассмотрены правовые основы защиты детей от сексуальной эксплуатации как формы торговли людьми. Проанализированы проблемы, обуславливающие обострение ситуации в сфере правовых основ противодействия торговле детьми.

Ключевые слова: торговля детьми, насилие, дети, несовершеннолетние лица, сексуальная эксплуатация, жестокое обращение с детьми, агрессия.

Lesko N.V. LEGAL FRAMEWORK OF COUNTERACTIVE FIGHT AGAINST LIVES IN UKRAINE

The article investigates the legal principles of combating trafficking in children in Ukraine. The legal grounds for protecting children from sexual exploitation, as a form of trafficking in human beings, are considered. The ratification of the European Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, signed by Ukraine in 2007, will contribute to the best protection of the rights of victims of child sexual abuse. The international act envisages maximizing the interests of the child victim and the witness child during the time of the crisis. Mining and judicial proceedings, protection of their privacy, confidentiality and preventing the public dissemination of any information that could lead to the establishment of their to protect the child from the risk of revenge and re-victimization.

Unfortunately, criminal law does not include trafficking in human beings for the transfer of children to another person for rewards or other reimbursements without the purpose of exploitation. Therefore, it is necessary to determine the difference between the concepts of “child trafficking” and “trafficking in children for exploitation” as set out in Optional Protocol to the UN Convention on the Rights of the Child. Article 150 of the Criminal Code of Ukraine defines the responsibility for the exploitation of children, provides only for the labor exploitation of children, other types of exploitation are not considered at all. The problems that determine the aggravation of the situation in the field of legal principles of combating trafficking in children are analyzed.

Key words: child trafficking, violence, children, minors, sexual exploitation, ill-treatment of children, aggression.

Мироненко Т.С.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя
Сумського національного аграрного університету

УДК 343.1

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗМІСТУ ТА ЗАСТОСУВАННЯ УГОД ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ

Постановка проблеми. Одним зі способів вдосконалення прокурорської діяльності в кримінальному судочинстві є впровадження угоди про визнання вини. Цей інститут запозичений із правових систем європейських держав, його також використовують у США, Англії і багатьох інших країнах. Сьогодні вимагає подальшого вдосконалення ефективності діяльності органів прокуратури України. Одним із засобів цього ми вважаємо посилення повноважень у кримінальному процесі через більш активну участь в укладанні угод про визнання винуватості. Проте є значна кількість не врегульованих законодавчо питань, які потребують дослідження і подальшого вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження угод та їх доцільність у кримінальному процесуальному законодавстві висвітлювались у працях таких вітчизняних вчених, як Ю.М. Грошовий, О.А. Губська, М.І. Мельник, Є.В. Повзик, В.М. Тертишник, Д.В. Філін тощо.

Але є низка не врегульованих процесуально питань, які стосуються саме змісту угод про визнання винності, що змушує вчених-процесуалістів працювати у вказаному напрямі з метою вирішення цієї актуальної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Ст. ст. 468-476 КПК України розкривають механізм кримінального провадження на підставі угод. За положеннями ст. 468 КПК України, угоди в кримінальному провадженні можуть бути двох видів. Перший вид стосується домовленості про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим), а другий – домовленості про визнання винуватості між прокурором і підозрюваним. На особливу увагу, на наш погляд, заслуговує саме другий вид угод. Він є цікавим не тільки взаємодією сторін, які укладають таку угоду, а також наслідками, які така угода може потягнути за собою.

Кримінальне провадження на підставі угод – інститут кримінального процесу, який передбачає спрощення кримінального провадження на підставі компромісу між представниками різних сторін за умови доведеності вини обвинуваченого та взаємних поступок, забезпечення відновлення порушених кримінальним правопорушенням прав [1, с. 636].

Поняття угоди, на наш погляд, ближче до цивільного процесу, тому що будь-яка угода у цивільному праві є правочином, тобто дією, яка спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [2, с. 202]. Форма правочину може бути як письмовою, так і усною, а волевиявлення учасників правочину має бути вільним і відповідати внутрішній волі, а також має бути спрямованим на настання правових наслідків, які ним зумовлюються.

В угоді про визнання винуватості, відповідності до ст. 472 КПК України, зазначаються: 1) сторони угоди; 2) формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті закону України про кримінальну відповідальність; 3) істотні для відповідного кримінального провадження обставини; 4) беззастережне визнання підозрюваним або обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення; 5) обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо домовленості мали місце); 6) умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчиненого ним кримінального правопорушення; 7) узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням; 8) наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені ст. 473 КПК України; 9) наслідки невиконання угоди.

Розглянемо кожен із пунктів окремо. Угода про визнання вини стосується безпосереднього вирішення спірних питань у кримінальному провадженні й укладається двома сторонами, однією з яких є обвинувачений із захисником, а друга сторона обвинувачення представлена прокурором. Ініціатором укладення такої угоди може бути будь-яка сторона. Кодекс зазначає, що така угода може бути укладена у будь-який час, починаючи з повідомлення особи про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. Повідомлення особи про підозру або складення такого повідомлення надає їй статусу підозрюваного по кримінальному провадженню, який тягне за собою відповідні права і обов'язки. Але серед них у чинному кодексі відсутнє положення про ту особу, яка з'явилась до органів досудового розслідування із щирим зізнанням і сама заявила про скоєний нею злочин. Це положення мало доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України, адже такі випадки трапляються, хоча і не так часто. Справжня угода про визнання винуватості мала починатись саме з явки з повинною. Саме це свідчить про усвідомлення особою негативних наслідків для суспільства внаслідок вчинених протиправних дій і бажання змінитись. В інших випадках, якими, наприклад, можуть бути спроби укласти угоду про визнання вини під час судового розгляду, на будь-якій його стадії до нарадчої кімнати, може неширою спробою оцінка своєї ситуації на підставі всіх відомих доказів, які доводять винність, як вимушений захід для полегшення свого становища, що

зі внутрішнім перевихованням особи не має нічого спільного. Але відповідні правові наслідки для того, хто сам повідомив правоохоронні органи, настають лише після укладення угоди про визнання винуватості. Це положення суперечить ст. 45 КК України про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

Дійове каяття має кілька складників:

- щире покаяння особи;
- активне сприяння розкриттю злочину;
- повне відшкодування завданих збитків і наслідків вчиненого кримінального діяння [3, с. 127].

Щире каяття характеризується повним визнанням вини, правдивими повними свідченнями щодо обставин кримінального діяння (бездіяльності), бажанням виправити ситуацію, допомогою потерпілому і готовністю понести покарання, а не уникнути його. Повна картина щирого каяття вимальовується лише після призначення або відбуття покарання і супроводжує його лише законослухняна поведінка. Тому лише після з'явлення із зізнанням і сприяння у проведенні процесуальних дій можна оцінити щирість або нещирість винної особи. А інші стадії процесу це ускладнюють.

Активне сприяння розкриттю злочину супроводжується наданням інформації щодо всіх істотних обставин провадження, видачею знарядь і засобів вчинення злочину, а також предметів, грошей, документів (речових доказів), здобутих злочинним шляхом.

Відшкодування завданих збитків полягає у повній матеріальній компенсації фізичної, майнової і моральної шкоди. Якщо такі наміри залишаються лише в угоді і не виконуються, йдеться про намагання з боку винної особи ухилитись від відповідальності за вчинення, а сама угода має формальний характер.

Формулювання підозри покладається на прокурора або слідчого, а сам зміст письмового повідомлення про підозру включає в себе наявні докази, які б доводили склад злочину в діях підозрюваного. Форма повідомлення про підозру складається зі вступної, описово-мотивувальної і резолютивної частин і має характеризуватись логічністю викладу обставин розслідування, законністю складання, з посиланням на відповідні норми Кримінального процесуального та Кримінального кодексів України, обґрунтованістю, вмотивованістю і чітким юридичним формулюванням, державною мовою в офіційно-діловому стилі.

Обвинувальний акт складається на підставі висновків про повне дослідження всіх обставин справи, сукупності зібраних під час досудового розслідування доказів, які однозначно підтверджують факт вчинення саме підозрюваною особою кримінального караного діяння. Обвинувальний акт складається слідчим і затверджується прокурором [4, с. 291]. Окрім інформації про особу і орган, який проводив розслідування, хронологічних даних, обвинувальний акт містить виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, правову кваліфікацію

кримінального правопорушення з посиланням на відповідну статтю Кримінального кодексу України, формулювання самого обвинувачення, а також обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання і розмір шкоди, спричиненої потерпілому або державі. Сюди також включається розмір витрат на залучення експерта.

Угода про визнання вини містить відомості про сутність обвинувачення, докази, юридичну оцінку і кваліфікацію дій підозрюваного (обвинуваченого). В обвинуваченні викладаються всі факти кримінального караного діяння, оцінка ролі обвинуваченого, відповідність висновкам про підозру і відповідність межах цих висновків.

Кваліфікація – це юридична оцінка дій підозрюваного і встановлення кримінально-правової норми, в якій зазначено ознаки цього кримінального правопорушення. Кваліфікувати – це визначити відповідність всіх ознак кримінального караного діяння ознакам цієї норми. Тому під час кваліфікації обов'язковим є посилання на відповідні статті Кримінального кодексу України.

Істотними для відповідного кримінального провадження обставинами, які включаються до угоди про визнання винуватості, є фактичні підстави для кваліфікації, викладені у ст. 91 КПК України: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання. Тобто всі факти, які належать до процесу доказування. Підстави та порядок зміни кримінально-правової кваліфікації внаслідок зміни фактичних обставин, можливо через зміну кваліфікації під час розгляду в суді першої інстанції, а також під час апеляційного і касаційного розгляду, під час укладання угоди про визнання вини на стадії наступних за першої інстанцією розглядів виключаються, що має свої позитивні і негативні наслідки.

Угода про визнання винуватості передбачає беззастережне визнання підозрюваним або обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення. Беззастережність має значення безумовності, не обмеженість жодними застереженнями [5]. Тобто повне і цілковите визнання своєї вини, яке підкріплюється дійовим каяттям у двох напрямках: допомога потерпілому, націлена на усунення негативних наслідків кримінального караного діяння. Відсутність допомоги слідству або потерпілому не може визначати каяття як цілковите, повне, щире.

Іншою складовою частиною визнання винуватості є обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо домовленості мали місце). Серед таких умов співпраці може бути допомога під час досудового розслідування і судового розгляду. Допомога під час досудового розслідування передбачає повідомлення про всі обставини справи, викриття співучасників протиправних дій, повідомлення про їх місцеперебування, надання допомоги в їх затриманні, видача знарядь та засобів вчинення злочину та майна, здобутого злочинним шляхом. Неповідомлення про інших учасників кримінального правопорушення виключає активне сприяння розкриттю. Але якщо допомога і не призвела до позитивних результатів (до затримання, видачі), вона все одно враховується як така, що відбулась [3, с. 126].

Угода про визнання винуватості також включає умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчиненого ним кримінального правопорушення. Цивільна відповідальність включає в себе: відшкодування збитків; виплати неустойки; відшкодування шкоди; виконання основних обов'язків. Ст. 472 КПК України не містить чітких зазначень, в якій частині і від якої саме цивільної відповідальності після укладання угоди про визнання вини може звільнитись винний. Але саме це положення, на нашу думку, суперечить самому визнанню винуватості, яке передбачає не тільки щиросерде розкаяння перед потерпілим на словах, але і певні дії щодо відновлення стану речей, який існував до вчинення ним кримінально-караного діяння. Також законодавство не вказує, хто саме буде відшкодовувати цю шкоду потерпілому або державі, окрім винної особи. Відповіді на це можуть зводитись до положення про те, що шкода залишиться без відшкодування, і розрахунку законодавства на милосердя особи, яка є потерпілою внаслідок протиправних дій, або це буде знову держава, якщо шкода спричинена фізичній або юридичній особі. Тому вважаємо за доречне внести зміни до цього положення ст. 472 КПК України, виключивши його як те, що суперечить нормам закону. Невідшкодованими можуть залишитись витрати на проведення судових експертиз та інші дії, необхідні для встановлення істотних обставин справи.

Наступним положенням в угоді про визнання винуватості приводиться узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням. У цьому положенні відсутні будь-які відомості про ставлення до такої інформації самого потерпілого, чия думка теж враховується судом під час ухвалення вироку.

Наслідками укладання та затвердження угоди для підозрюваного і обвинуваченого, відповідно до ст. 473 КПК України, є обмеження права оскарження вироку, що не дає йому можливості на кардинальну зміну раніше прийнятого ним рішення і

стабілізує процес правосуддя, справедливий судовий розгляд.

Наслідки невиконання угоди про визнання вини викладені у ст. 476 КПК України. Прокурор має право звернутись до суду з клопотанням про скасування вироку. При цьому обов'язково враховуються строки давності притягнення до кримінальної відповідальності. Наслідком скасування вироку є призначення нового судового розгляду. Вважаємо, що цих засобів замало. Для того, хто не виконав угоду, треба встановити додатковий вид відповідальності, яким, наприклад, може бути штраф, а також не обмежувати виконання угоди строками санкцій статті кримінального кодексу.

Прокурор може оскаржити у подальшому вирок суду першої інстанції на підставі угоди про визнання винуватості з підстав: а) призначення судом покарання менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди; б) затвердження судом угоди у провадженні, в якому, згідно з ч. 4 ст. 469 КПК України, угоду не може бути укладено. До таких кримінальних проваджень законодавство відносить: 1) провадження щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої, середньої тяжкості чи тяжких злочинів, внаслідок яких шкоду завдано правам та інтересам фізичної або юридичної особам; 2) провадження щодо особливо тяжких злочинів незалежно від кола суб'єктів, яким завдано шкоду внаслідок їх вчинення. Тобто угоду про визнання винуватості не може бути укладено у будь-якому випадку [6].

Висновки. Серед проаналізованих положень чинного законодавства, безперечно, позитивним моментом угод про визнання винуватості є скорочення строків розгляду кримінального провадження, скорочення терміну між пред'явленням обвинувачення та вирішенням справи по суті. Серед недоліків є можливість самообмови обвинуваченого, а також відсутність єдиного довершеного механізму впровадження таких угод у кримінальному процесі. Причиною цього є прогалини у законодавстві і його недовершеність. Із метою вдосконалення процесу складання таких угод ми пропонуємо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, а саме:

- 1) виключити зі ст. 472 КПК України положення про часткове звільнення від цивільної відповідальності, тому що законодавство не зазначає, хто ж саме відкошує ці кошти потерпілій стороні;
- 2) включити до змісту угоди про визнання вини розділ про ознайомлення саме з цією угодою потерпілого або його представника, з метою відвернення загострених ситуацій під час судового розслідування;
- 3) встановити відповідальність у разі невиконання угоди про визнання винності для обвинуваченого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / В.М. Тертишник. – 12-е вид., доповн. і перероб. – К.: Алерта, 2016. – 810 с.

2. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

5. Академічний тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/bezzasterezhnyj>.

6. Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 р. № 223-1679/0/4-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1679740-12>.

Мироненко Т.С. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗМІСТУ ТА ЗАСТОСУВАННЯ УГОД ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ

Автором проаналізовано зміст угоди про визнання винуватості, вимоги законодавства щодо змісту такої угоди, а також запропоновані зміни у чинний Кримінальний процесуальний кодекс із метою вдосконалення механізму угод про примирення на стадіях досудового слідства і судового розгляду. Впровадження у кримінальний процес угоди про визнання вини є забезпеченням більш ефективної прокурорської діяльності, наслідком чого має стати зниження кількості нерозглянутих проваджень, індивідуалізація покарання, шлях до зменшення кількості кримінально-виконавчих установ, слідчих ізоляторів тощо.

Ключові слова: угода, угода про визнання винуватості, прокурор, повноваження прокурора, потерпілий, сторони, збитки.

Мироненко Т.Е. НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОДЕРЖАНИЯ И ПРИМЕНЕНИЯ СОГЛАШЕНИЙ О ПРИЗНАНИИ ВИНОВНОСТИ

Автором проанализировано содержание соглашения о признании виновности, требования законодательства относительно содержания такого соглашения, а также предложены изменения в действующий Уголовный процессуальный кодекс с целью усовершенствования механизма соглашений о примирении на стадиях досудебного следствия и судебного рассмотрения. Внедрение в уголовный процесс соглашений о признании вины обеспечило более эффективную прокурорскую деятельность, следствием чего должно стать снижение количества нерассмотренных производств, индивидуализация наказания, что приведет к уменьшению уголовно-исполнительных учреждений, следственных изоляторов и т.д.

Ключевые слова: соглашение, соглашение о признании вины, прокурор, полномочия прокурора, потерпевший, стороны, убытки.

Myronenko T. Ye. CERTAIN PROBLEMS OF CONTENT AND APPLYING PLEA BARGAIN

The one way of improvement prosecuting in criminal proceeding is introduction of plea bargain. This institution is taken from law systems of European countries, also it is applying by the United States of America, Great Britain and other countries. Further developments of prosecutor of Ukraine are now needed. One of effective methods is to strengthen the power in criminal process by applying plea bargain. However, there are a significant number of non-regulated by law issues that require research and further improvement.

Criminal proceeding based on agreement – it is the institution of criminal process, which provides simplification of criminal proceedings on the basis of compromise between representatives of different parties, on condition that guilt of defendant is proved and mutual concessions, ensuring the restoration of violated rights.

The author analyzed content of plea bargain, legal requirement of content of plea bargain. Also, proposed modifications to the current Code of Criminal Procedure to improve arrangements of reconciliation at the pre-trial stage and at judicial trial. The introduction of plea bargain would provide a more effective prosecutorial activity, what would lead to declining the number of untried cases, individualization of punishment, what would result to reducing the number of penitentiary centers, remand centers etc.

Key words: agreement, plea bargain, prosecutor, prosecutor's authority, victim, litigator, damages.

Нестор Н.В.,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри правосуддя юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 343.01

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Докорінні зміни в соціально-політичних та інших умовах життя суспільства і держави на нинішньому етапі розвитку України та прийняття Конституції України створили передумови для реформування системи кримінальної юстиції у напрямі подальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством.

Одним із напрямів реформування кримінальної юстиції України є запровадження в кримінальне законодавство України кримінального (підсудного) проступку.

Дослідження природи проступку в кримінально-правовій доктрині України неможливе без вивчення конкретно-історичних форм існування вказаного діяння в кримінальному законодавстві та праві, що діяло раніше на території сучасної України.

Метою статті є дослідження історичних передумов впровадження інституту кримінального проступку у кримінальному праві України.

Зазначене питання висвітлювалось у наукових працях таких вчених, як: М.М. Дмитрук, Н.М. Мирошніченко, Р.Г. Песцов, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, Г.В. Федотова, М.І. Хавронюк, Б.В. Шуба.

Спробу періодизації розвитку інституту кримінального проступку в кримінально-правовій доктрині було зроблено у монографічному дослідженні М.М. Дмитрука. Вчений виділяє чотири етапи розвитку категорії проступку чи суміжних за змістом понять: 1) із часів Київської Русі до початку XIX ст.; 2) із початку XIX ст. до 1917 р.; 3) за часів радянської кримінально-правової доктрини; 4) за часів незалежної України [1, с. 45].

Дослідження поняття злочину у кримінально-правовій доктрині з часів Київської Русі до початку XIX ст. свідчить про відсутність положень, які передбачали б безпосередній поділ кримінальних діянь на злочини та проступки. Аналіз історичних законодавчих пам'яток, зокрема, Руської Правди та Литовських статутів дає змогу стверджувати, що на той час диференціація кримінальних діянь проводилася здебільшого за об'єктами кримінально-правової охорони. Водночас різноманітність термінології на позначення кримінального діяння та її використання у прив'язці до певних об'єктивних ознак та інших критеріїв, виділення державних та партикулярних злочинів є свідченням історичного становлення поділу кримінального діяння на певні види [1, с. 49].

З розвитком соціально-економічних відносин у XVIII ст. особливої актуальності набуває законодавче закріплення соціально-економічних і політичних прав громадян. Після буржуазних революцій ідеї мислителів епохи Просвітництва мали вплив і на формування кримінального законодавства. Перед кримінальним законодавством постало завдання, крім покарання, ще й регулювання суспільних відносин, що, у свою чергу, зумовило диференціацію кримінального діяння. Починаючи з французького Кодексу Брюмера VI (1795 р.) у кримінальних кодексах більшості держав Європи кримінальні діяння поділялись на проступки (порушення, проступки) та злочини. Оскільки західноукраїнські землі (Буковина, Галичина, Закарпаття) у той час перебували в складі Австро-Угорської імперії, то з 1796–1797 рр., згідно з Кримінальним кодексом Зонненфельда та Кримінальним кодексом Польщі 1852 р., кримінальне діяння в законодавстві, що діяло на території сучасної України, поділялось на злочини та тяжкі поліцейські проступки, або провину [13, с. 93–94].

Питання про розмежування злочинів і проступків вперше було порушено в законотворчій ідеології та практиці Російської імперії у XVIII ст. У Главі XXI Доповнення до Великого «Наказу Комисии о составлении проекта нового уложения 1767–1768 гг.» висловлено запозичену у Монтеск'є думку: «Не надобно смешивать великого нарушения законов с простым нарушением установленного благочиния» [11, с. 164]. У наказі «О суде и наказании разных родов и о заведении рабочих домов во всех губерниях» встановлено поділ кримінальних діянь на «великое нарушение законов» та «простое нарушение установленного благочиния», що було легальною передумовою впровадження поділу кримінального діяння на злочин та проступок [1, с. 49].

На XIX ст. припадає тенденція збільшення кримінально-правових заборон та, відповідно, пом'якшення покарань, що зумовило диференціацію кримінального діяння на кілька видів. Так, виданий у 1833 р. Звід законів Російської імперії містив у томі XV Звід законів кримінальних, де було проведено поділ кримінальних діянь на злочини та проступки. Відповідно до ст. 1 Зводу законів, злочином визнавалось «всякое деяние, запрещенное законом под страхом наказания», а під проступком, згідно зі ст. 2, – «деяние, запрещенное под страхом легкого телесного наказания или полицейского исправления» [1, с. 52]. У главі I розділу I Уложения 1845 р. окремо міститься визначення злочину – як «всякое

нарушение закона, через которое посягается на неприкосновенность прав власти верховной и установлений ею властей, или же на права или безопасность общества или частных лиц» та сформульовано поняття проступку як «нарушение правил, предписанных для охранения определенных законами прав и общественной или же личной безопасности или пользы» [11, с. 164].

Таким чином, поняття злочину та проступку отримало легальне закріплення, а розмежування вказаних діянь проводилось за критеріями об'єктів кримінально-правової охорони та виду покарання [1, с. 52].

У подальшому питанні окремого провадження щодо злочинів і проступків розглядалося, зокрема, Д.М. Блудовим, який пропонував розмежувати повноваження судової влади і поліції в слідчих діях та віднести досудовий розгляд справ про злочини до провадження судових слідчих, а провадження по справах про «маловажливі» злочини і проступки – до компетенції мирових суддів. Підготовлений під керівництвом Д.М. Блудова додаток до доповідної записки під назвою «Матеріали для складання проекту статуту судово-поліцейського» прийнято вважати першою спробою законотворчої діяльності в цій галузі. У кінцевому варіанті після багатьох змін та доповнень судово-поліцейський статут «Статут про покарання, які накладаються мировими суддями» був затверджений 20 листопада 1864 р. Глави, які утворювали особливу частину, містили 150 проступків, розділених залежно від об'єкта посягання на 12 видів: проступки, які посягають на встановлений порядок управління, на громадський порядок, громадський благоустрій, на порядок у галузі будування та залізничного транспорту, порушення правил пожежної безпеки та інше. Законодавець, базуючись на критерії розмежування суспільної небезпеки правопорушення, передбачав менш тяжкі покарання за проступки. На відміну від злочинів, суспільно небезпечні наслідки проступків були менш значимі, скоєння проступку зумовлювало завдання фізичної (тілесної), моральної або майнової шкоди. Водночас Статутом про покарання не були передбачені процесуальні аспекти розгляду справ щодо проступків (порядок накладення покарання, процедура оскарження дій мирових суддів, порядок досудового розгляду). Крім того, відокремлення деяких видів проступків не враховувало їх галузевої належності. Наприклад, проступки, які посягали на громадський порядок, були розміщені в трьох главах – проступки проти благочинну, порядку та покою (гл. III), проти особистої безпеки (гл. X), приниження честі, погрози та насилля (гл. XI) [11, с. 164–165].

Попри чимало прогресивних положень, на думку М.М. Дмитрук, тяжкість покарань за вчинені проступки, згідно зі Статутом, не дає змоги розглядати його як успішну спробу декриміналізувати велику кількість злочинів, раніше передбачених Уложенням 1845 р. Невипадково проступки у Статуті називаються також «злочинними діяннями», а особа, притягнена до відповідальності за їх вчинення, іме-

нується «підсудною», щодо неї виноситься «вирок», вона вважається «засудженою» [3, с. 48].

Кримінальне законодавство в УНР доби Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР базувалося на кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві Російської імперії, майже у повному обсязі діяло Кримінальне уложення 1903 р. [8].

Радянська кримінально-правова доктрина ознаменувалася ідеологічною трансформацією поняття «злочин». У ст. 5 «Керівних засад із кримінального права» 1919 р. поняття «злочин» визначалося як «порушення порядку суспільних відносин, що охороняються кримінальним правом». Діяння, що раніше належали до проступків (за законодавством Російської імперії) та поліцейських правопорушень (за кримінальним законодавством Австро-Угорської імперії, що діяло на більшості територій сучасної Західної України), починають трактуватися як синоніми адміністративного правопорушення [1, с. 54].

Поділ кримінальних діянь у Кримінальному кодексі УРСР 1922 р. також не був збережений, а поняття злочину наводилося у ст. 6 як «будь-яка суспільно небезпечна дія або бездіяльність, що загрозувала засадам радянського устрою та правопорядку, встановленого робітничо-селянською владою, на перехідний до комуністичного устрою час» [1, с. 54]. Проте це не завадило деяким представникам радянської науки кримінального права, зокрема, А.А. Піонтковському та М.Д. Шаргородському висловлювати пропозиції з приводу доцільності виділення злочинів невеликої тяжкості в категорію антигромадських проступків [6, с. 198].

Законом від 13 серпня 1981 р. у ст. 43 Основ кримінального законодавства слова «особа, що скоїла злочин, який не становить великої суспільної небезпеки» було замінено словами «особа, що скоїла діяння, яке містить ознаки злочину, який не становить великої суспільної небезпеки». Цими змінами Верховна Рада СРСР підтвердила відмінність правової природи частини злочинів невеликої тяжкості від інших злочинів та визначила їх як «діяння, що містять ознаки злочину» [1, с. 56].

У цьому контексті цікавим є вивчення доктринальних підходів до визначення «діяння, яке містить ознаки злочину, який не становить великої суспільної небезпеки». М.М. Дмитрук виокремлює щонайменше три позиції щодо цієї категорії: одні розуміли «діяння, яке містить ознаки злочину» як таке, що трансформується в адміністративне правопорушення (проступок) або в дисциплінарний проступок під час процесу декриміналізації, яке здійснюється правозастосовними органами (І.С. Ной, М.С. Строгович); інші пов'язували це суто зі зміною термінології (Г.З. Анашкін), треті відокремлювали в окрему групу проступки (антисуспільні, кримінальні) (Н.Ф. Кузнецова, В.Ф. Фефілова та інші) [3, с. 50].

У проекті Основ кримінального законодавства СРСР 1991 р., згідно зі ст. 9 «Класифікація злочинів», злочини невеликої тяжкості пропонувалось іменувати кримінальними проступками. По тексту

вказаний термін використовувався як синонім «злочинів, що не становлять великого ступеня суспільної небезпеки» [3, с. 50].

Надалі ідея впровадження кримінального проступку обговорювалася в проекті Кримінального кодексу України, підготовленому в 1997 р. спеціальною створеною робочою групою за завданням Комісії Верховної Ради України [3, с. 50].

Навесні 2008 р. концепція проступків отримала законодавче закріплення в Концепції реформування кримінальної юстиції України, схваленої Рішенням Ради національної безпеки та оборони України «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» від 15 лютого 2008 р. та затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311. Згідно з Концепцією, кримінальними проступками є: 1) окремі діяння, що за чинним Кримінальним кодексом України належать до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства визначатимуться законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки; 2) передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне викрадення чужого майна тощо) [2].

Такий підхід до розмежування злочинів і кримінальних проступків має забезпечити: подальшу гуманізацію кримінального законодавства; спрощену процедуру притягнення до юридичної відповідальності осіб, які вчинили кримінальні проступки; оптимізацію діяльності органів кримінальної юстиції щодо виявлення, розслідування та судового розгляду; можливість оскарження судових рішень у цих справах в інстанційному порядку.

Інститут проступків було запроваджено у вітчизняне правове поле Кримінальним процесуальним кодексом України від 13 квітня 2012 р., який набрав чинності 19 листопада того ж року (далі – КПК України) [4]. У п. 7 ч. 1 ст. 7 цього Кодексу зазначено, що закон України про кримінальну відповідальність включає законодавчі акти України, які встановлюють кримінальну відповідальність, а саме – Кримінальний кодекс України та Закон України «Про кримінальні проступки». КПК України містить положення стосовно спрощеного порядку провадження щодо кримінальних проступків. Втім, питання матеріально-правового змісту інституту кримінального проступку нині залишається законодавчо неврегульованим, а низка питань концептуального характеру – невирішеними.

Крім того, залишається дискусійним питання про форму нормативного акта, який міститиме положення про кримінальні проступки. Так, у Прикінцевих положеннях КПК України згадується Закон України «Про кримінальні проступки». Натомість Планом заходів щодо реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2008 р. № 1153-р, передбачається розро-

бити окремих кодифікований акт – Кодекс України про кримінальні проступки [7].

Н.М. Мирошниченко вважає недоцільним прийняття самостійного нормативно-правового акта, зважаючи на існування багатьох кримінально-правових норм, які стосуються як злочинів, так і кримінальних проступків (загальні положення про дію Закону, про співучасть, форми вини тощо). Вчена пропонує внести зміни до чинного Кримінального кодексу України, передбачивши три розділи: Загальну частину (загальні положення про злочини та кримінальні проступки), Особливу частину, яка встановлюватиме вичерпний перелік злочинів та конкретні покарання за їх вчинення, та Спеціальну частину, якою буде передбачено вичерпний перелік кримінальних проступків і конкретні види стягнення за їх вчинення [5, с. 154].

У цьому контексті зазначимо, що проектом Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» (реєстр. № 2897 від 19.05.2015 р.), який нині знаходиться на розгляді Парламенту, також пропонується поділити Особливу частину Кримінального кодексу України на дві книги: «Книга 1. Злочини» і «Книга 2. Кримінальні проступки». Аналізуючи вказаний законопроект, Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України зазначило, що нагальної необхідності у запровадженні до кримінального законодавства України категорії «кримінальні проступки» немає. Фактично такі «проступки», зважаючи на вид та розмір санкцій за їх вчинення, що передбачені Кримінальним кодексом України у редакції вищезазначеного проекту, є нічим іншим, як злочинами невеликої тяжкості. Попри це, нагальними завданнями фахівці вважають значне спрощення порядку досудового розслідування вказаної категорії злочинних діянь [8].

Протилежну позицію займає Г.В. Федотова, на думку якої розміщення проступків у чинному Кримінальному кодексу України не може бути визнане оптимальним, оскільки вимагає суттєвої і не виправданої ревізії КК України, що створить плутанину в структурі його норм та інститутів, призведе до не виправданої криміналізації значного масиву діянь [10, с. 187]. М.І. Хавронюк погоджується, що найбільш логічним було би створення самостійного Кодексу кримінальних проступків [12]. Займаючи позицію прихильників ідеї врегулювання питання проступків в окремому матеріальному законі, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, Ю.В. Городецький, А.О. Байда зазначають, що саме таким шляхом вдасться досягти більш чіткого розмежування між сферами адміністративної та кримінальної відповідальності [14, с. 327].

Підсумовуючи викладене, треба зазначити, що повноцінному впровадженню категорії проступків у кримінальне право України має передувати детальне обговорення концептуального питання критеріїв відмежування проступків від злочинів. При цьому важливе значення має врахування історико-правових засад кримінальних проступків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дмитрук М.М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки: [монографія] / М.М. Дмитрук. – О.: Юридична література, 2014. – 224 с.
2. Концепція реформування кримінальної юстиції України : Указ Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.
3. Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві: [монографія] / [В.О. Туляков, Г.П. Пімонов, Н.І. Мітріцян та ін.]; за заг. ред. В.О. Тулякова. – Одеса: Юридична література, 2012. – 424 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Мирошниченко Н.М. Концептуальні питання запровадження інституту кримінальних проступків у законодавстві України / Н.М. Мирошниченко // Правова держава. – 2015. – № 20. – С. 152–156.
6. Песцов Р.Г. Запровадження інституту кримінальних проступків у кримінальному законодавстві України / Р.Г. Песцов // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. – 2014. – Вип. 26. – С. 198–203.
7. План заходів щодо реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.08.2008 р. № 1153-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1153-2008-p>.
8. Подковенко Т.О. Становлення системи законодавства України в 1917–1920 роках (Українська

Центральна Рада, Гетьманат П. Скоропадського, Директорія УНР) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т.О. Подковенко. – К., 2004. – 21 с.

9. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» (реєстр. № 2897 від 19.05.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55214.

10. Федотова Г.В. Врегулювання інституту кримінальних проступків у сучасному правовому полі / Г.В. Федотова // Наука і правоохорона. – 2014. – № 2(24). – С. 184–189.

11. Федотова Г.В. Історико-правові засади формування інституту кримінального проступку в Україні / Г.В. Федотова // Наука і правоохорона. – 2015. – № 2(28). – С. 161–170.

12. Хавронюк М.І. Щодо відмежування злочину від кримінального проступку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.big-lib.com/book/63_Kriminalnii_kodeks_Ukraini__10_rokiv_ochikyvan_T/6849_ShODO_VIDMEJYVANNYa_ZLOChINy__VID_KRIMINALNOGO_PROSTYPKY.

13. Шуба Б.В. Науково-теоретичний аналіз витоків формування інституту кримінального проступку / Б.В. Шуба // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2015. – Вип. 6. – С. 92–98.

14. Ще одна спроба «гуманізації» кримінального законодавства України / В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, Ю.В. Гродецький, А.О. Байда // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 1. – С. 310–328.

Нестор Н.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто історичні аспекти правового регулювання кримінальних проступків. Досліджуються основні етапи розвитку категорії проступку чи суміжних за змістом понять. Проаналізовано джерела кримінального права, яке діяло на території України та містило термін «кримінальні проступки» чи інші суміжні за змістом поняття. Наголошено на дискусійності питання про форму нормативного акта, який міститиме положення про кримінальні проступки. Зроблено висновок про необхідність подальшого теоретичного розроблення інституту кримінальних проступків, оскільки питання матеріально-правового змісту інституту кримінального проступку нині залишається законодавчо неврегульованим, а низка питань концептуального характеру – невирішеними.

Ключові слова: кримінальна юстиція, кримінальний проступок, злочин, концепція, реформування, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України.

Нестор Н.В. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ УГОЛОВНЫХ ПРОСТУПКОВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛИЗ

В статье рассмотрены исторические аспекты правового регулирования уголовных проступков. Исследуются основные этапы развития категории проступка или смежных по содержанию понятий. Проанализированы источники уголовного права, которые действовали на территории Украины и содержали термин «уголовные проступки» или другие смежные по смыслу понятия. Отмечена дискуссионность вопроса о форме нормативного акта, содержащего положения об уголовных проступках. Сделан вывод о необходимости дальнейшей теоретической разработки института уголовных проступков, поскольку вопрос материально-правового содержания института уголовного проступка сегодня остается законодательно неурегулированным, а ряд вопросов концептуального характера – нерешенными.

Ключевые слова: уголовная юстиция, уголовный проступок, преступление, концепция, реформирование, Уголовный кодекс Украины, Уголовный процессуальный кодекс Украины.

Nestor N.V. LEGAL REGULATION OF MISDEMEANORS: A RETROSPECTIVE ANALYSIS

The fundamental changes in the socio-political and other conditions of life of the society and the state at the current stage of Ukraine's development and the adoption of the Constitution of Ukraine have created the prerequisites for reforming the criminal justice system in the direction of further democratization, humanization, strengthening of the protection of human rights and freedoms in accordance with the requirements of international legal acts and obligations of our state before the European and world community. It was noted that in order to humanize the criminal law, a certain part of crimes would have to be transformed into criminal misdemeanors.

It is concluded that the delineation of crimes misdemeanors should ensure: further humanization of criminal legislation; a simplified procedure for bringing to legal responsibility persons who committed criminal offenses; optimization of the activity of the criminal justice bodies in detecting, investigating and prosecuting; the possibility of challenging court decisions in these cases in an orderly manner. In this case, the main criteria for such changes, in particular, should be: the degree of danger and the legal consequences of a criminal act for a person, society and the state; practice of applying criminal and administrative legislation; international experience in protecting human, society and state from crimes and misdemeanors.

It was stated that investigation of the nature of the misdemeanor in the criminal-legal doctrine of Ukraine is impossible without studying the concrete historical forms of existence of the said act in criminal law and the law that was previously in force in the territory of modern Ukraine. This article reviews the historical aspects of legal regulation of misdemeanors. For this purpose, the main stages of the development of the category of misconduct or adjacent content concepts are studied: from the time of Kievan Rus to the beginning of the XIX century; 2) from the beginning of the XIX century to 1917; 3) during the Soviet criminal-law doctrine; 4) during Independent Ukraine. The sources of criminal law, which acted on the territory of Ukraine and containing the term "criminal misconduct" or other contextual meanings, were analyzed. The discussion of the question about the form of the normative act containing the provisions on misdemeanors is noted. The conclusion is made on the need for further theoretical elaboration of the institute of misdemeanors, since the issue of the substantive content of the institution of misdemeanors today remains legally unregulated, and a number of issues of a conceptual nature are unresolved, including the criteria for delimitation of misdemeanors against crimes.

It was also noted that the long-standing national traditions of law-making and judiciary, the provisions of domestic law, which were tested by the time and justified by the practice, progressive institutes of legal systems of the states of the European Union, norms of international law, should be based on future implementation initiatives on the institution of misdemeanors.

Key words: criminal justice, misdemeanor, crime, concept, reform, Criminal Code of Ukraine, Criminal Procedure Code of Ukraine.

УДК 343.9

СТАВЛЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛЬНОГО ЗЛОЧИНЦЯ, ЗАСУДЖЕНОГО ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ДО РЕЖИМУ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Постановка проблеми. Загальновідомо, що правильно організований процес виправлення особистості засудженого професійного злочинця за допомогою режиму відбування покарання має забезпечувати усвідомлене прийняття засудженими необхідності дисципліни та певних моделей поведінки в суспільстві. Це, в свою чергу, є однією з основ ліквідації соціально-психологічних дефектів особистості злочинця. У результаті впливу дисциплінарних вимог, правил і норм у засуджених формуються та розвиваються такі позитивні якості особистості, як зібраність, відповідальність, а, окрім того, ліквідується безвольність та виробляється стійкий позитивний стереотип поведінки. Іншими словами, режим відбування покарання має зумовлювати певне психологічне напруження засудженого, котре буде сприяти «переродженню» особистості злочинця-професіонала, засуджений злочинець перегляне власні ціннісні орієнтири, життєве прагнення та, відповідно, відмовиться від паразитарної моделі існування на користь активної суспільно корисної моделі співжиття в суспільстві. Проте, якщо для засуджених до позбавлення волі злочинців, що не є рецидивістами (не вчиняли спеціальний рецидив, не займалися професійною злочинною діяльністю), традиційний режим відбування покарання може справляти благотворний вплив, сприяти їх «переродженню», то для засуджених злочинців-професіоналів традиційний режим, як правило, не є спроможним на це. Крім того, злочинці-професіонали в цих режимних умовах виробили еталонні моделі поведінки засуджених, які не лише сприяють «комфортному» відбуванню покарання професійних злочинців (зокрема в контексті продовження злочинної «кар'єри»), але й визначають умови для поширення злочинної ідеології та навернення засуджених злочинців-непрофесіоналів у злочинний світ злочинців-професіоналів. Ці обставини вказують на потребу перегляду режиму відбування покарання головним чином злочинців-професіоналів, з урахуванням нинішньої динаміки криміналізації українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень та невирішені раніше проблеми. Окремі питання кримінально-виконавчої характеристики особистості злочинців-професіоналів, засуджених до позбавлення волі, певною мірою досліджувались у наукових працях М.Ю. Валуйської, Д.Р. Войнаровського, Л.Ф. Гули, О.І. Гурова, М.А. Дейнеги, М.С. Дмитрієва, О.П. Доробалюка, В.І. Єзикаяна, А.О. Забеліча, О.А. Калганової, Л.М. Кривоченко, В.В. Пивоварова, С.О. Прутяного,

І.П. Рущенко, В.О. Сакало, О.О. Хайновського та інших українських і зарубіжних вчених-кримінологів. Однак, не применшуючи важливості висновків вчених з означеного питання, варто визнати, що вивчення ставлення засуджених до позбавлення волі злочинців-професіоналів ще не було предметом окремого наукового дослідження, що є невідповідним, зважаючи на надважливу роль режиму відбування покарання у процесі трансформації особистості засудженого та потреби корекції режиму відбування покарання, залежно від мінімальних потреб оптимальної трансформації особистості засудженого.

Отже, **метою статті** є аналіз ставлення професійних злочинців, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, до режиму відбування покарання в контексті кримінально-виконавчої характеристики особистості зазначеної категорії засуджених.

Виклад основного матеріалу. Встановлення правил режиму відбування покарання має бути завжди психологічно обґрунтованим, відповідним науковим вимогам організації системи виправлення та перевиховання засуджених професійних злочинців. Врахування зазначених нами передумов у побудові правил режиму, поза сумнівами, зумовить оптимальний вплив на психіку засудженого злочинця-професіонала, розвине необхідні якості особистості, тобто зумовить якісну трансформацію особистості злочинця. Відповідно, використання режиму відбування покарання як засобу виправлення та перевиховання особистості засудженого професійного злочинця повинно мати не окремий характер, а бути частиною величезної системи всієї психолого-пенітенціарної роботи з відповідною категорією осіб. Таким чином, організація режиму відбування покарання має забезпечувати створення певної напруженості, сприятливої для розвитку особистості, проте не зумовлювати зрив психічної діяльності засудженого.

Нині основними вимогами режиму в місцях позбавлення волі, як зазначається у кримінологічних розвідках, є: 1) обов'язкова ізоляція засуджених і постійний нагляд за ними для того, щоб виключалася можливість вчинення ними нових кримінальних правопорушень чи інших антигромадських вчинків; 2) точне й неухильне виконання ними своїх громадських обов'язків; 3) різні умови тримання відповідно до характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину, особи й поведінки засудженого. Зокрема, у колонії встановлюється суворо регламентований внутрішній розпорядок, а тому, як зазначає український кримінолог О.П. До-

робалюк, зберігання засудженими при собі грошей та цінних речей, а також предметів, які заборонено використовувати в установах, не допускається. Перелік і кількість предметів та речей, які засуджені можуть мати при собі, а також порядок вилучення предметів, які заборонено використовувати в установах, встановлено Правилами внутрішнього розпорядку [1, с. 57]. Отже, режим відбування покарання професійних злочинців у місцях позбавлення волі формально сприяє досягненню цілей покарання, оскільки враховує вимоги Європейських пенітенціарних (в'язничних) правил 2006 р., якими закріплюється необхідність організації виховного впливу на засуджених, щоб створити необхідні умови для їх подальшої реінтеграції у вільне суспільство.

Зважаючи на те, що в межах кримінологічної доктрини діалектично зумовлено наявність впливу на засудженого як факторів, дія яких сприяє позитивним змінам, так і тих, котрі посилюють наявні в особи морально-психологічні деформації та/або створюють нові, варто погодитись з українським кримінологом М.Ю. Валуйською у тому, що засуджений постійно «відчуває на собі кримінологічно значущий вплив, який може бути як позитивним, так і негативним» [2, с. 161]. Власне, зазначене частково підтверджується морально-психологічною характеристикою особистості засудженого до позбавлення волі злочинця-професіонала.

Погляд на те, що покарання злочинців-професіоналів у виді позбавлення волі не справляється зі своїм призначенням, підтверджується тим, що звільнені засуджені вчиняють нові кримінальні правопорушення протягом перших п'яти «вільних» років. Ця проблема є типовою не лише для України, про що свідчить аналіз зарубіжного досвіду управління засуджених професійних злочинців. Так, російський кримінолог А.О. Забеліч зазначає, що професійні злочинці в Росії скоюють нові кримінальні правопорушення, перебуваючи на волі менше 2 років [3, с. 17], що цілком закономірно, адже, як ми вже зазначали, сам факт відбування покарання у місцях позбавлення волі накладає негативний відбиток на фізичний і психічний стан покараного, що «підвищує його криміногенність після звільнення» [4, с. 53]. Специфічним чином цей «негативний відбиток» відображається на професійних злочинцях, чому сприяють численні об'єктивні та суб'єктивні фактори, котрі є суттєвими бар'єрами для досягнення цілей покарання в наявних умовах відбування покарання. До вказаних факторів належать:

1) стабільність ідеології злочинного світу як основоположної ідеї паразитарного існування професійного злочинця. Ставлення обвинуваченого до того, чи визнає він свою вину, чи розкаюється у вчиненому, є кримінологічно значущим показником морально-правової заанедбаності таких осіб і дає змогу судити про ступінь їхньої антисуспільної спрямованості [5, с. 283]. Водночас вже на момент відбування покарання за вчинені злочини засуджений до позбавлення волі має змогу переосмислити вчинки, за які його покарано. У тих випадках, коли засудже-

ний, будучи обвинуваченим, не розкаювався у своїх злочинах, не визнав своєї вини у вчиненні злочину, виправдовував свої злочинні дії або ж розкаювався у вчиненні протиправних дій лише поверхнево чи умисно показово, за час перебування в ізоляції від суспільства, засуджений може або поглянути на свої кримінально карні діяння під зовсім іншим кутом, або ствердитись у своїх переконаннях. Проблема-тичним є те, що місця позбавлення волі, паралельно законним правилам поведінки в цих установах, також функціонують за «законами» та принципами злочинного світу, що не може необхідно мірою сприяти відмові злочинця-професіонала від паразитарного способу існування та, відповідно, сприяти його каяттю, виправленню. Професійні злочинці, що відбувають покарання, замість того, щоби переосмислити свою модель поведінки, стверджуються в ній.

Окрім об'єктивних умов, що є суттєвими бар'єрами для трансформації особистості професійного злочинця (тобто є такими, що унеможливають процес відмови від злочинної ідеології у процесі каяття, через унеможливлення каяття в середовищі, яке зневажає законні моделі існування та покаюння у вчиненні протиправних дій), варто зазначити також і суб'єктивний бар'єр трансформації особистості злочинця-професіонала в межах розглядуваного питання. Основним таким бар'єром є переконливість злочинної ідеології для означеної категорії засуджених;

2) повернення у знайоме і комфортне для нього середовище, яке підтримувало його (як правило, і його сім'ю) протягом усього періоду відбування покарання та готове «допомогти» й після відбування ним покарання. Незважаючи на те, що суспільство вимагає й очікує від професійного злочинця, що відбув покарання у виді позбавлення волі, що він відмовиться від своєї професійної злочинної діяльності, соціалізується і стане безпечним членом суспільства, корисним для суспільства, варто взяти до уваги те, що здебільшого після відбування покарання злочинець-професіонал виявляється не потрібним законослухняному суспільству, яке його ігнорує і часто ганьбить. Водночас, якщо злочинець-професіонал, відбуваючи покарання, не дискредитував себе, а, відповідно, не був знижений у своїй «ієрархічній» позиції у злочинному світі (не став, насамперед, «скривдженим»), він може розраховувати на усіляку підтримку, зокрема і матеріальну, від злочинного світу, який очікуватиме від нього швидкої та оптимальної «акліматизації» та повернення до своєї злочинної професійної діяльності. Зрозуміло, «підтримка» в найбільш важкі життєві моменти злочинця-професіонала, що відбув покарання, з боку злочинного світу чинить додатковий негативний стверджувальний вплив на особистість «професіонала», через що він дедалі більше асоціює себе з іншими представниками злочинного світу та, відповідно, не бачить себе в ролі законослухняного громадянина;

3) негативний вплив місць позбавлення волі на особистість професійного злочинця. Американська

журналістка Дж. Мітфорд, аналізуючи американську пенітенціарну систему, у своєму дослідженні «В'язничний бізнес» справедливо зазначила, що суспільство створює в'язницю за своїм образом і подобою [6, с. 345]. Проте варто мати на увазі, що в'язничний світ, віддзеркалюючи морально-психологічний стан законослухняного суспільства, убирає в себе найгірші якості законослухняного світу, спотворено посилюючи їх у власних проявах. Тому в'язничний світ – це посилений концентрат усього негативного, чим хворіє наш світ.

Законослухняні громадяни, як правило, вважають, що, чим більше осіб, котрі вчинили злочинне діяння, відбувають покарання, тим життя в межах законослухняного суспільства буде безпечнішим. Однак об'єктивно це далеко не так, що також підтверджують сучасні психологи, які стверджують: «Чим більше часу особа проводить у тюрмі або колонії, тим більше вона стає схильною до незворотних змін у психіці». Крім того, українські криминологи зазначають, що багаторічна практика доводить, що позбавлення волі на строк понад десять років призводить не до виправлення засудженого, а навпаки, до деградації особистості, тому тюрма не є установою для виправлення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі [7, с. 215]. Проте це є специфічним не лише для вказаних категорій осіб, але й для тих, хто пробує у місцях позбавлення волі кілька років.

Висновок. Режим відбування покарання на сьогодні сприяє, з одного боку, поширенню засудженими злочинцями-професіоналами злочинної ідеології серед засуджених злочинців-непрофесіоналів, а, з іншого боку – закріпленню у свідомості професійних злочинців, які відбувають покарання, паразитарної моделі існування. Очевидною необхідністю є відмежування в місцях позбавлення волі професійних злочинців від непрофесійних, результатом чого буде обмеження активного вербування в місцях позбавлення волі засудженими «професіоналами» до своїх лав молодих «непрофесіоналів». Окрім того, роздільний режим відбування покарання буде сприяти кращому впливу адміністрації колонії як на за-

суджених злочинців-професіоналів, так і на інших осіб, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Поряд із тим із метою мінімізації деградації особистості злочинця-професіонала, який відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, ця категорія засуджених має максимально залучатись до освітньо-культурних процесів (із метою організації та проведення культурних заходів адміністрація колонії може співпрацювати з громадськими організаціями, а також з Церквою), а також, за можливості, – до суспільно корисної праці, таким чином скорочуючи фактичний «вільний» час засудженого, який часто в умовах ізоляції використовується з деградаційною метою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Доробалюк О.П. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, колишніх співробітників державної пенітенціарної служби України / О.П. Доробалюк // Держава та регіони. Сер.: Право. – 2015. – № 1. – С. 56–59.
2. Валуйская М.Ю. Проблемы криминологически значимого влияния на лиц, осужденных к наказанию в виде лишения свободы / М.Ю. Валуйская // Проблемы законности. – 2013. – Вип. 121. – С. 158–164.
3. Забелич А.А. Личность профессионального преступника, отбывающего наказание в местах лишения свободы, как объект криминологического исследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А.А. Забелич. – Рязань, 2013. – 24 с.
4. Головкин Б.М. Криминологичні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері / Б.М. Головкин. – Харків: ППВ «Нове слово», 2004. – 252 с.
5. Кравчук О.В. Особа злочинця у справах про порушення авторського права і суміжних прав / О.В. Кравчук // Публічне право. – 2011. – № 3. – С. 278–285.
6. Мітфорд Дж. Тюремний бізнес / Пер. с англ. Ю.А. Неподаєва; под общ. ред. И.Б. Михайловской. – М., 1978. – 452 с.
7. Дейнега М.А., Хайновський О.О. Проблемні аспекти правового регулювання відбування покарання у виді довічного позбавлення свободи / М.А. Дейнега, О.О. Хайновський // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер.: Право. – 2016. – № 243. – С. 213–221.

Томас М.Г. СТАВЛЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛЬНОГО ЗЛОЧИНЦЯ, ЗАСУДЖЕНОГО ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ДО РЕЖИМУ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

У статті розглядаються основні вимоги режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі та їх формальна та об'єктивна відповідність процесу трансформації особистості злочинця-професіонала в законослухняну особистість. Особлива увага звертається на визначення основних бар'єрів, котрі унеможливають перевиховання засуджених злочинців-професіоналів у межах традиційного режиму відбування покарання. У висновках надано рекомендації щодо перегляду традиційного режиму відбування покарання для професійних злочинців заради досягнення мети кримінального покарання.

Ключові слова: в'язнична субкультура, злочинець-професіонал, кримінальна субкультура, покарання, професійна злочинність, режим відбування покарання.

Томас М.Г. ОТНОШЕНИЕ ПРОФЕСІОНАЛЬНОГО ПРЕСТУПНИКА, ОСУДЖЕННОГО К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ, К РЕЖИМУ ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЯ

В статье рассматриваются основные требования режима отбывания наказания в местах лишения свободы и их формальное и объективное соответствие процессу трансформации личности преступника-профессионала в личность законопослушного человека. Особое внимание обращается на определение основных барьеров, которые делают невозможным перевоспитания осужденных преступников-профессионалов в рамках традиционного режима отбывания наказания. В выводах предоставлены рекомендации по пересмотру

традиционного режима отбывания наказания для профессиональных преступников ради достижения цели уголовного наказания.

Ключевые слова: тюремная субкультура, преступник-профессионал, криминальная субкультура, наказание, профессиональная преступность, режим отбывания наказания.

Toma M.H. THE ATTITUDE OF THE PROFESSIONAL OFFENDER SENTENCED TO IMPRISONMENT TO THE PUNISHMENT REGIME

The article deals with the basic requirements of the regime of serving sentences in places of deprivation of liberty and their formal and objective correspondence with the process of transforming the personality of the offender-professional into the personality of a law-abiding person. It is well-known that a well-organized process for correcting a person's convicted professional offender by means of a punishment regime should ensure that the convicted person is consciously adopted the need for discipline and certain patterns of behavior in society. This, in turn, is one of the foundations for the elimination of socio-psychological defects of the offender's personality. As a result of the influence of disciplinary demands, rules and norms, prisoners form and develop such positive qualities of the individual as assemblage, responsibility, and, in addition, helplessness is eliminated and a steady positive stereotype of behavior is made. In other words, the mode of serving a sentence should lead to a certain psychological tension of the convicted person, which will contribute to the "rebirth" of the personality of the criminal professional, as a result, the convicted offender will reconsider his own values, life strivings and, accordingly, will refuse a parasitic model of existence in favor of active social a useful model of cohabitation in society Particular attention is drawn to the definition of the main barriers that make it impossible to re-educate convicted criminals-professionals within the traditional regime of serving sentences. The conclusions indicate recommendations for revision of the traditional punishment regime for professional criminals in order to achieve the purpose of criminal punishment.

Key words: prison subculture, criminal offender, criminal subculture, punishment, professional crime, mode of serving punishment.

УДК 343.85:343:989(477)

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВІКТИМОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Нині профілактична діяльність окремих суб'єктів може і має бути спрямована не тільки на потенційних правопорушників, але й на реальні й потенційні жертви, що дає змогу говорити про віктимологічний аспект профілактики злочинів як органічної частини їх попередження. Саме тому ми вважаємо, що кримінологічний аналіз віктимологічного запобігання злочинам в Україні є доволі важливою науковою дискусією, основним заданням якої є вироблення алгоритму дій людини, спрямованих на зниження небезпеки стати жертвою злочину, тобто на забезпечення своєї безпеки, нерідко шляхом самозахисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що віктимологічне запобігання злочинам є предметом дослідження таких науковців, як: О.М. Джужа, А.О. Джужа, І.М. Даньшин, Л.М. Давиденко, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, В.Я. Рибальська, І.І. Карпеця, В.Є. Квашиш, В.П. Коновалов, О.Г. Колб, І.О. Колб, Н.Ф. Кузнецова, О.М. Литвинов, Г.М. Мінковського, Є.М. Моїсєєв, В.О. Туляков, В.С. Устінов тощо.

Формулювання мети та завдань дослідження. **Мета статті** – дослідити питання кримінологічного аналізу віктимологічного запобігання злочинам та на цій основі запропонувати профілактичні заходи, спрямовані на запобігання насильницьким злочинам. Досягнення мети забезпечується виконанням таких завдань: охарактеризувати види, або форми (типи) віктимної поведінки осіб; визначити соціальні наслідки злочинності; запропонувати профілактичні заходи.

Виклад основного матеріалу. У кримінології не можна не враховувати, що є відносини «злочинець-жертва» і вони так чи інакше пов'язані з виникненням злочину. Досліджуючи злочин, важливо здійснювати і його віктимологічний аналіз. Він цілком укладається в межі кримінології і є одним з основних її розділів [1, с. 19]. Л. В. Франк стверджував, що не можна відірвати один від одного винного і потерпілого. Навколо них «шикуються» всі обставини злочину [2, с. 8]. Звідси криміналізація (становлення злочинця) і віктимізація (становлення жертви), які можуть аналізуватися як процеси соціальної взаємодії.

На думку Р. Й. Шнайдера, потерпілий і злочинець фігурують у соціальних процесах виникнення злочинності та контролю за злочинністю як суб'єкти, які взаємно визначають і інтегрують себе і свої дії [3, с. 250].

Такі взаємини в кримінологічній літературі визначаються як «взаємодоповнююче партнерство», тому що в віктимній поведінці теж є щось активне.

Іноді під час вбивства жертва «формує» і «виховує» злочинця. Нерідко жертва завершує становлення злочинця. Найчастіше це трапляється тоді, коли злочинець і жертва спільно вживають спиртні напої, зловживаючи ними, спільно купують та вживають наркотики, ділять украдене тощо.

Як зазначається у працях кримінологів, мають місце інтеракція, взаємодія та обмін елементами причинності. Вочевидь, у таких випадках питання треба вирішувати з позицій кримінального права, щоб покарання було справедливим. Такі обставини мають бути детально викладені у вироку суду. Певною мірою ця проблема пов'язана з профілактикою як віктимної, так і злочинної поведінки.

Важливо розглянути і види, або форми (типи) віктимної поведінки осіб, які стають жертвами вбивств. У потерпілих у такому разі віктимна поведінка має особливу специфіку.

Зазвичай (і спочатку) виділяють два типи віктимної поведінки: стійку (іноді її називають особистісною) і нестійку (іноді її називають ситуативною).

Можна розрізнити два види: активну і пасивну віктимну поведінку.

Варто зауважити, що віктимізація у категорій потерпілих проявляється по-різному, але завжди пов'язана зі злочинністю, її властивостями й умовами формування.

Багаторазова віктимізація, за нашими даними, найчастіше проявляється у неповнолітніх і жінок (може бути кілька разів), які перебували на межі вбивства, причому, з огляду на свою неправильну поведінку, знову поведуться віктимно. Найчастіше це буває у разі неповернення боргу (наприклад за отримані наркотики), поділу вкраденого, азартних іграх тощо [4, с. 72–73].

Багаторазовість за таких умов – це своєрідна стійка віктимна поведінка, певна психологічна спрямованість особистості. Така віктимізація доволі рідкісна. Що стосується вбивств, вона проявляється не більш ніж у 15% випадків.

За багаторазової віктимізації ризик стати жертвою злочину постійно зростає, а віктимна поведінка набуває особливої стійкості.

Первинна віктимізація. На перший план виступають відповідні стимули, а саме контакт із раніше судимими, розпивання з ними спиртних напоїв, вживання наркотиків, будь-які інші грошові зобов'язання, просто легковажні зв'язки, які можуть призвести до конфлікту. Усе це пов'язано зі спрямованістю поведінки особи, але, швидше за все, це нестійка віктимна поведінка. Така віктимізація в основному стосується осіб, які раніше не були су-

димі, а щодо вбивств вона проявляється не більше ніж в 10% випадків.

Підвищена віктимність – це вже стиль поведінки, спосіб життя, коли для «потенційних потерпілих» від убивств характерні постійні конфлікти, прискіпливість, спотворені міжособистісні відносини, грубість і т. п.

За даними дослідження [5, с. 46–47], завдяки такій віктимізації жертви відрізняються підвищеною привабливістю для осіб, які вчиняють убивства, у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, із сексуальними розладами, без постійного місця проживання [6, с. 82–84], повії, хулігани тощо. Вони уразливі для злочинців ще й тому, що втягуються в гострі віктимні ситуації, для них характерна тривала близькість до злочинного середовища. Щодо вбивств підвищена віктимізація проявляється приблизно у 55% випадків.

Варто виділити три форми віктимізації, які мають безпосереднє відношення до насильства: поштовхва, агресивна і провокуюча віктимність. Останні дві форми особливо тісно пов'язані із вбивствами.

За дослідженнями автора, близько 70% убивств вчиняється в результаті агресивно-провокуючої віктимізації. Злочинці і жертви у такому разі – по суті, одні і ті самі соціальні типи: раніше судимі, п'яниці, наркомани, безпритульні, волоцюги, злодії тощо.

Існує думка про наявність якихось «негласних» взаємовідносин (взаємотяжіння) між вбивцею і його жертвою, коли вони обидва йдуть назустріч злочину [7, с. 22].

Можна стверджувати, що мають місце інтеракція, взаємодія та обмін елементами причинності. У цьому і полягає небезпека віктимізації, а особливо агресивно-провокуючої віктимної поведінки.

Дослідження доводять, що, з одного боку, особи, віктимна поведінка яких у відносинах «злочинець-жертва» була лише епізодом в їх біографії, різко виділяються на тлі інших властивих їм вчинків (за даними автора, таких осіб не більше 10–15%); з іншого боку, ми маємо справу з особами, віктимна поведінка яких стійка, отже, цілком можна говорити про віктимну спрямованість особи, віктимну установку (таких, за даними авторки, 80–85%). Це вже не випадкова, а злісна віктимна поведінка.

Випадкова віктимна поведінка частіше зумовлена необережністю, довірливістю, недосвідченістю. Іноді це пов'язано з надмірним вживанням спиртних напоїв, часто розпивання спиртних напоїв разом зі злочинцем, коли ситуація, здавалося б, нормальна. Злісна віктимна поведінка пов'язана з активною, наполегливою, вимогливою манерою вирішення питань.

Віктимність, як правило, є реалізованою злочинним актом схильністю стати в певній ситуації жертвою злочину або, інакше кажучи, нездатністю уникнути посягання, замаху там, де це можна було запобігти. Деколи можна говорити навіть про вину потерпілого (його поведінка не тільки аморальна, а й протиправна). Така поведінка потерпілого явно провокує злочинця, полегшує його дії.

І тут, як правило, необхідне розгортання комплексного віктимологічного запобігання [8, с. 66]. Найбільш простим поясненням віктимологічної профілактики служить уявлення про те, що людям не вигідно поводитись віктимно і бути жертвою злочину. Отже, треба дотримуватися норм моралі та права, уникати контакту з особами, що ведуть злочинний спосіб життя, сприяти віктимологічній профілактиці, оскільки вона створює умови, які перешкоджають злочину.

Віктимологічна профілактика – це багатогранна діяльність держави і суспільства, правоохоронних органів, спрямована на «залишення» злочинця без об'єкта посягання [9, с. 28–30].

За визначенням професора Д.В. Ривмана, віктимологічне запобігання являє собою включену в соціальну систему запобігання злочинам підсистему загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на зниження індивідуальної і масової віктимності за допомогою усунення негативних віктимних схильностей, активізації захисних можливостей і забезпечення безпеки потенційних жертв злочинів [17, с. 241].

Разом із тим віктимологічна профілактика, яка має яскраво виражену специфіку, не може здійснюватися у відриві від профілактики злочину загалом. Профілактика віктимної поведінки та профілактика злочинної поведінки діють в єдності і тому розглядаються з позицій нероздільного цілого. І тим не менше можна говорити про систему віктимологічної профілактики (віктимологічного запобігання). Вона має свої особливості.

Загалом проблема може бути поставлена так: злочин не вигідний тому, хто його вчиняє, а особливо тому, щодо кого він може бути вчинений.

Уже нині необхідна диференційована профілактика насильства, за якої виділяється віктимологічна профілактика. Головне для профілактики віктимної поведінки – попередити ситуацію, за якої людина може стати жертвою злочину.

Важливо звернути увагу ще на дві проблеми:

– державою і суспільством, правоохоронцями мають бути захищені від насильства навіть ті особи, віктимна поведінка яких є агресивною і злісно-провокуючою;

– це особливий соціальний захист;

– склалася практика вкрай слабого обліку наслідків насильницької злочинності, тобто заподіяної шкоди і т. п.

Питання про соціальні наслідки злочинності давно ставиться кримінологами [10, с. 21]: як компенсувати втрати? хто відповідальний за заподіяну шкоду?

На наш погляд, цю проблему мають вирішувати комплексно як держава, так і громадськість, вивчаючи кожен конкретний випадок і готуючи відповідний висновок щодо удосконалення законодавчої бази держави.

Досвід боротьби зі злочинністю свідчить, що в механізмі злочинної поведінки дуже часто проявляються значущі особистісні, рольові та інші якості людей, які згодом стають жертвами злочину.

Той самий досвід підтверджує ще одну істину: злочину могло і не бути, а злочин, який почався, міг закінчитися безрезультатно, якби уявна жертва проявила передбачливість і дала належну відсіч потенційному злочинцеві.

Віктимологи простежують зв'язок поведінки жертв як із внутрішніми (мотивацією), так із зовнішніми (об'єкт посягання, спосіб, засоби і знаряддя, наслідки тощо) характеристиками злочинної поведінки.

Переконаливо доводиться, що дії жертви можуть стимулювати, провокувати кримінальну активність, полегшувати її реалізацію у конкретних поведінкових актах злочинця, сприяти досягненню злочинного результату. Деякі особистісні характеристики (наприклад, запальність, легковажність, авантюризм, статева розбещеність), професійно-рольові особливості (пов'язані, наприклад, із використанням обов'язків касира, інкасаторів, сторожів), а також структурні фактори (тривалий сімейно-побутовий конфлікт чи з'ясування стосунків у стані сильного алкогольного сп'яніння) зумовлюють рівень віктимності людей, підвищений ступінь ймовірності для них стати жертвою злочину.

У ряді випадків злочинів могло б не бути, якби злочинець зіткнувся з надійними перешкодами на своєму шляху: передбачливістю або серйозною відсіччю з боку жертви, надійно захищеним житлом або іншими приміщеннями, майном тощо.

Впливаючи на фактори віктимності, суспільство, держава, її правоохоронні органи та інші інституції громадянського суспільства можуть знижувати її і тим самим чинити цілеспрямований вплив на злочинність.

Ідеї, сформульовані представниками цього напрямку кримінології [11, с. 7], лягли в основу віктимологічного запобігання окремим видам злочинів – системи заходів запобігання, що дають змогу охопити превентивним впливом тисячі потенційних жертв злочинів.

Гуманізм, раціоналізм і перспективність притаманні віктимологічному напрямку кримінологічної думки. Він не вимагає серйозних матеріальних витрат і, базуючись на притаманному всім людям прагненні до самозахисту, є ніби внутрішнім джерелом розвитку. Цей напрям нині отримує істотну підтримку вчених і громадськості [12, с. 19].

До основних напрямів віктимологічного запобігання злочинам можна віднести:

- а) розроблення алгоритмів оптимальної поведінки у криміногенних ситуаціях та здійснення спеціального тренінгу;
- б) запобігання, припинення, зведення до мінімуму віктимогенних ситуацій;
- в) інформування громадян про віктимогенні «ситуації пастки» для того, щоб вони за можливості уникали їх;
- г) посилення захищеності посадових осіб, чий службові функції пов'язані з ризиком зазнати злочинного зазіхання;
- г) захист, реабілітація і ресоціалізація потерпілих (жертв) злочинів.

Виділяються чотири рівня розуміння потерпілим (жертвою) характеру і значення здійснюваних ними дій:

- 1) розуміння фактичної сторони або внутрішнього змісту;
- 2) розуміння зовнішньої сторони юридично значущих дій;
- 3) розуміння їх соціального значення;
- 4) розуміння соціального значення юридично значимих подій на рівні особистісного змісту [13, с. 29].

Превентивні заходи щодо потерпілого (жертви) тих чи інших злочинів можуть бути адресовані різним групам населення і поділяються на первинні, вторинні і третинні.

Первинним заходам приділяється серйозна увага. Це скринінг-дослідження та індикативні дослідження.

Скринінг-дослідження мають універсальний характер, наприклад, анкетування всіх школярів або дітей певного віку, або проведення таких досліджень за територіальною ознакою. Вони спрямовані на виявлення рівня специфічних груп ризику.

Індикативні дослідження мають проводитись щодо осіб, які раніше вчиняли акти насильства, особливо сексуальне насильство щодо дітей, внутрішньосімейне насильство, алкоголізм або психічні розлади одного з батьків.

Вторинні заходи – це виявлення специфічних груп осіб із негативними, девіантними, відхиляючими формами поведінки, пов'язаними, в першу чергу, з порушеннями вольової сфери. У цих випадках доцільне ведення спеціальних обліків зазначеної категорії осіб.

Третинні заходи – це надання всебічної допомоги жертвам, застосування щодо них заходів ресоціалізації та реабілітації, психологічний супровід таких осіб, поряд із наданням правової та медичної допомоги.

У більшості західних країн діють численні програми допомоги жертвам насильства. Вони організовуються на рівні урядових організацій, які надають юридичну, медичну та фінансову підтримку [14, с. 45].

Проблема насильства є багатосторонньою за своєю суттю, включаючи біологічні, соціальні, психологічні, економічні та екологічні фактори. Отже, і профілактичні заходи повинні мати системний характер. Комплекс цих заходів має включати:

- 1) боротьбу з гендерною нерівністю, шкідливими поглядами та звичаями;
- 2) нагляд за громадськими місцями – дитячими садками, школами, гуртожитками, середніми спеціальними та вищими навчальними закладами – щодо будь-якого прояву насильницьких дій;
- 3) особливу увагу варто приділяти дитячим установам закритого типу (інтернатам, спеціальним школам і т.п.), в яких варто ретельно здійснювати відбір кадрів для роботи;
- 4) визначення індивідуальних факторів ризику та вжиття заходів, які змінюють поведінку особи;

5) вплив на міжособистісні стосунки та створення здорової обстановки в сім'ї [15, с. 175];

6) звернення до загальнокультурних цінностей і впровадження їх у масову свідомість і масову культуру;

7) виключення негативного впливу ЗМІ, інтернету, радіомовлення, контроль за їх діяльністю з метою недопущення пропаганди культури насильства, жорстокості, аномальних форм сексуальної поведінки;

8) формування моральних стандартів поведінки, пропаганда здорового способу життя, розвиток системи цінностей, спрямованих на нейтралізацію різних девіантних форм поведінки, неприпустимість їх привабливості, особливо стосовно молоді.

Поведінка жертви і кримінальна ситуація виступають взаємопов'язаними і провідними факторами загальносоціальної віктимологічного запобігання злочинам.

Проведені дослідження свідчать, що понад 70% випадків насильницьких злочинів стосовно осіб у віці 14–21 рік поведінка жертви мала виражений віктимний характер [16, с. 35]. І заходи виховного характеру – це тільки частина можливого напрямку профорієнтаційної роботи.

Вивчення психічних особливостей міжособистісної взаємодії в екстремальних ситуаціях, яке має входити до загальноосвітніх програм учнів із безпеки життєдіяльності, видається більш перспективним напрямом і ефективним методом роботи.

Вироблення психологічних навичок жити в сучасному суспільстві ризику, вміти захищати себе і своїх близьких – це велике мистецтво життєдіяльності індивіда.

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Поглиблений кримінологічний аналіз дає нам можливість розділити профілактичні заходи, спрямовані на запобігання насильницьким злочинам щодо жертв, на стратегічні і тактичні, дає також змогу провести групування факторів ризику кримінальної поведінки на макросоціальні і мікросоціальні.

Власне стратегічні профілактичні заходи мають бути переважно спрямовані на макросоціальні фактори, тактичні – на мікросоціальні. Співвідношення макросоціальних і мікросоціальних (середовищних) факторів ризику у генезисі кримінального сектора насильства можна позначити таким чином.

Макросоціальні фактори:

а) недоліки законодавства або складність юридичних процедур;

б) вищий рівень насильницької злочинності;

в) низькі моральні стандарти;

г) загальна терпимість до насильства;

г) поширення насильства, як образу поведінки в ЗМІ;

д) гендерна нерівність;

е) низький рівень культури;

є) висока алкоголізація населення;

ж) неадекватні санкції;

з) спеціальні норми, які підтримують насильство.

Мікросоціальні фактори:

а) спілкування в кримінальному середовищі і групах асоціальної спрямованості;

б) неблагополуччя в сім'ї;

в) насильство та жорстоке поводження в дитячому віці;

г) спотворені стандарти в міжособистісних відносинах;

г) відсутність референтних груп однолітків;

д) низький рівень виховання і контролю в загальноосвітніх установах.

Індивідуальні фактори:

а) психологічні проблеми емоційного порушення та соціальна відчуженість;

б) вживання алкоголю і наркотиків;

в) сексуальне насильство, пережите в дитинстві;

г) наявність психічних аномалій, які сприяють реалізації агресивних і імпульсивних форм поведінки;

г) наявність порушень сексуальних потягів – парафільна поведінка.

На наш погляд, віктимологічне запобігання виступає не лише як напрям, але й суттєвий додаток до кримінологічної профілактики злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Квашиш В.Е. Основы виктимологии. Проблемы защиты прав потерпевших от преступлений / В.Е. Квашиш. – Москва : Nota Bene, 1999. – 280 с.

2. Франк Л.В. Виктимология и виктимность. (Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с преступностью) : [учеб. пособие] / Л.В. Франк. – Душанбе : Тадж. гос. ун-т, 1972. – 113 с.

3. Шнайдер Г.Й. Криминология: учебник / Г.Й. Шнайдер. – Москва : Прогресс. Универс, 1994. – 504 с.

4. Фотнесов Н.С. Жертвы преступного насилия: [пособие] / Н.С. Фотнесов. – Минск, 1986. – 98 с.

5. Стендали А. Последствия виктимного поведения. Социология преступности / А. Стендали ; пер. с англ. – Москва, 1969. – 88 с.

6. Василевич В.В. Запобігання дитячій порнографії: вітчизняний і зарубіжний досвід : [монографія] / В.В. Василевич, Ю.О. Левченко, О.О. Соловей ; за заг. ред. О.М. Джужа. – Київ : Вид-во ТОВ «НВП» «Інтерсервіс», 2013. – 245 с.

7. Сафиулин Н.Х. Криминологический анализ виктимного поведения несовершеннолетних : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н.Х. Сафиулин. – Казань, 1996. – 240 с.

8. Криминологічна віктимологія : [навч. посіб.] / [С.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, В.В. Василевич та ін.] ; за заг. ред. проф. О.М. Джужа. – Київ : Атіка, 2006. – 352 с.

9. Варчук Т.В. Виктимология: [учеб. пособие] / Т.В. Варчук, К.В. Вишневецкий. – Москва : Закон и право, 2009. – 191 с.

10. Бабаєв М.М. Социальные последствия преступности : [учеб. пособ.] / М.М. Бабаєв. – Москва : Академия МВД СССР, 1982. – 82 с.

11. Джужа О.М. Місце віктимологічного вчення в криминологічній науці / О.М. Джужа // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 2. – С. 3–11.

12. Гарьковець С.О. Віктимологія : [навч. посіб.] / С.О. Гарьковець. – Луганськ : Східноукр. ун-т ім. В. Даля, 2006. – 219 с.

13. Джужа О.М. Проблеми потерпілого від злочину (криминологічний та психологічний аспекти) : [навч. посіб.] / О.М. Джужа, Є.М. Моїсєєв. – Київ : УАВС, 1994. – 51 с.

14. Plichta S. Identifying characteristics of programs for battered women / S. Plichta. – New York : The Commonwealth Fund, 2014. – 322 p.

15. Шестаков Д.А. Семейная криминология : Криминофамилистика / Д.А. Шестаков. – 3-е изд. – Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. – 387 с.

16. Косенко С. Захист новим кримінальним законом неповнолітніх від статевих злочинів / С. Косенко // Право України. – 2003. – № 2. – С. 35–40.

17. Ривман Д.В. Криминальная виктимология: учебник / Д.В. Ривман. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 304 с.

Церкуник Л.В. КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВІКТИМОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються проблеми криминологічного аналізу злочинної поведінки, роль жертви (потерпілого) у криміналізації та віктимізації суспільства, віктимологічного запобігання окремим видам злочинів, соціальні наслідки злочинності. Автором визначені основні напрями віктимологічного запобігання злочинам, а також превентивні заходи щодо потерпілого (жертви) злочинів, що розподілено на первинні, вторинні та третинні й надано їх характеристику.

Ключові слова: віктимність, віктимна поведінка, віктимологічне запобігання, криміналізація, віктимізація, жертва, криминологічний аналіз, соціальні наслідки злочинності.

Церкуник Л.В. КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВИКТИМОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В УКРАИНЕ

В статье рассматриваются проблемы криминологического анализа преступного поведения, роль жертвы (потерпевшего) в криминализации и виктимизации общества, виктимологического предотвращения отдельным видам преступлений, социальные последствия преступности. Автором определены основные направления виктимологического предупреждения преступлений, а также превентивные меры в отношении потерпевшего (жертвы) преступлений разделены на первичные, вторичные и третичные и предоставлена их характеристика.

Ключевые слова: виктимность, виктимное поведения, виктимологические предотвращения, криминализация, виктимизация, жертва, криминологический анализ, социальные последствия преступности.

Tserkunyuk L.V. CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF VICTIMOLOGICAL PREVENTION OF CRIMES IN UKRAINE

In this article the author is analyzing the ideas of famous scientists regarding interrelations between the injured and the criminal what allows to speak about interaction, cooperation and exchange of causes' elements. In the provisions of scientific article the author is investigating such forms (types) of people's victim behavior as of those who become murder victims, stable and non stable, active and passive. This particular allows the author to indicate three forms of victimization which are directly relevant to the violence: pushing victimization, aggressive and provocative. In the article the author proves that victimological prevention, that has a prominent specific character can not be provided separately from the prevention of a crime on the whole. Prevention of the victim behavior and preventive measures from criminal behavior go together and that is why are regarded inseparably. However we can speak about the system of victimological prevention. It has its own peculiarities: first – it is proved that victim's behavior can be stimulate, provoke the criminal activity, facilitate its realization in criminal's actions, help in reaching the criminal result; second – some personal characteristics (such as explosive, light-minded, adventurism etc); third – professional role peculiarities (connected with the work of cashier, collector, guard etc), forth – structural factors (long family conflict or settling the disputes while being drunk) determine the level of people's victimity, the raised possibility for them to become the crime victims.

In the conclusion of this article there are mentioned the main directions of victimological avoidance of the crimes, there is suggested to change the preventative measures directed to prevention of violent crimes towards the victims on the strategic and tactical, also the author suggests to divide the risk factors of criminal behavior into micro social and individual.

Key words: criminality, society, victimization, behavior, prevention, criminalization, victim, injured, analysis, results, factors.

**КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Калюжна С.В.,

*старший викладач кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету*

УДК 159.9

**ТАКТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ
МАЛОЛІТНІХ ТА НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ**

В умовах сьогодення, враховуючи чинне законодавство, оперативно-розшукову діяльність не можна уявити без проведення допиту. Допит доволі часто практикується у процесі розслідування більшості кримінальних справ, у процесі якої слідчий отримує від допитуваних (свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого) словесну інформацію про обставини злочину й інші факти, що мають значення для встановлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону. Зважаючи на положення чинного Кримінально-процесуального кодексу України, такий вид слідчої дії, як допит свідка, потерпілого є однією з найпоширеніших [6]. Адже саме з цих осіб починається процес збирання доказів, у результаті якого здобувається і перевіряється значна частина відомостей про злочин, встановлюються мотиви, мета, а також умови, за яких він відбувався та які сприяли його скоєнню [2, с. 3]. Тактика та процес проведення допиту має ряд особливостей [9, с. 337]. Оскільки проведення допиту вимагає не тільки знання вимог кримінально-процесуального закону, а й уміння творчо використовувати різні законні заходи, прийоми та способи впливу на особу з урахуванням її індивідуальних, вікових та інших особливостей. Знання цих особливостей має велике значення для обрання прийомів встановлення психологічного контакту, вибору режиму проведення допиту. Так, на нашу думку, однією з основних особливостей під час підготовки та проведення допиту неповнолітнього свідка чи потерпілого слідчим є правильність використання заходів і методів із метою встановлення зв'язку з допитуваною особою.

Метою статті є дослідження практичних і психологічних особливостей підготовки та проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб і розроблення тактичних прийомів, що використовуються під час проведення допиту.

Питання з приводу методів, прийомів та особливостей проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб досліджували такі науковці, як В.М. Авраменко, І.В. Басиста, В.В. Баранчук, В.В. Бедь, В.О. Коновалова, М.М. Коченова, І.Ю. Михайлова, Н.І. Порубов, Н.В. Павлюк, Т.С. Шмиголь, К.О. Щербаківська. В їх працях відобразились різноманітні аспекти використання психологічних та тактичних прийомів допиту малолітніх та неповнолітніх осіб.

Завданням наукового дослідження є аналіз психологічних особливостей малолітніх та неповнолітніх, які треба враховувати слідчому під час проведення допиту, дослідження необхідності використання спеціальних знань під час проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб, вивчення психологічних особливостей проведення допиту неповнолітніх та малолітніх осіб шляхом виявлення тактичних прийомів, що використовуються на кожному етапі допиту.

Вік, починаючи з якого неповнолітній може виступати на допиті як свідок або потерпілий, у кримінально-процесуальному законодавстві не визначений. У п. 3 ст. 69 КПК лише вказано, що не можуть бути допитані як свідки особи, які згідно з висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи через свої фізичні або психічні вади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання про них [6]. Характерні для неповнолітніх особливості психіки не є психічними чи фізичними вадами, але вони, без сумніву, впливають на процес формування і давання показань. Разом із тим дітей рекомендується допитувати тільки у крайніх випадках, бо допит може негативно вплинути на їхню психіку. Педагогіка і психологія розрізняє шість груп неповнолітніх залежно від їхнього віку та психічного розвитку: 1) дитячий вік (від народження до року); 2) раннє дитинство (від року до трьох років); 3) дошкільний вік (від 3 до 7 років); 4) молодший шкільний вік (від 7 до 11 років); 5) підлітки (від 11 до 14–15 років); 6) старший шкільний вік (від 14–15 до 17–18 років) [2, с. 284–285]. Криміналістичне значення, на мою думку, мають чотири вікових групи: дошкільний вік (від 3 до 6–7 років); молодший шкільний вік (від 6–7 до 11–12 років); підлітковий вік (від 11–12 до 14–15 років); вік ранньої юності (від 14–15 до 18 років).

КПК України передбачає особливості виклику і допиту неповнолітнього свідка (ст. ст. 166 та 168 КПК). КПК передбачає під час допиту неповнолітніх свідків присутність певних осіб: лікаря, педагога, батьків тощо [8, с. 297]. Тривалість допиту неповнолітніх, особливо малолітніх свідків, потерпілих має визначатись не тільки завданнями, які поставлені перед правоохоронними органами, але, перш за все, індивідуально-психологічними віковими

особливостями допитуваних. На думку М.М. Коченова, продуктивно можуть давати свідчення: діти 3–5 років біля 15–20 хвилин; діти 5–7 років – в межах 20–25 хвилин; діти 7–10 років – від 25 до 35 хвилин. Якщо за цей час не все вдалось з'ясувати, обов'язково треба зробити перерву на допиті.

Доцільним вважаємо розгляд питання щодо того, що достовірність свідчень залежить від психологічних можливостей і особливостей категорії осіб, що допитується. Особливого значення набуває оцінка психічного розвитку малолітніх. У дошкільному віці починається інтенсивне формування психічних процесів, спрямованих на ознайомлення з навколишнім світом, запам'ятовування та відтворення сприйнятих вражень, встановлення шляхом міркування логічних зв'язків і відносин між явищами дійсності. Тому багато характерних для конфліктних ситуацій дій можуть бути сприйняті й названі свідками, навіть у віці до п'яти років. Опис вчиненої дії – складніше для дитини завдання, нерідко діти замінюють опис показом. Багато що в сприйнятті дитиною навколишнього світу залежить від її індивідуального досвіду, накопичених вражень, умов і зовнішньої обстановки життя [10, с. 4].

У молодшому шкільному віці прагнення до механічного дослівного відтворення чужої мови помітно зменшується, хоча й не зникає і виявляється частіше за все, під час відтворення незрозумілих висловів. Розвиток сприйняття в молодшому шкільному віці виражається в поступовому підвищенні його деталізованості. Варто також зауважити, що малолітні діти припускаються грубих помилок в оцінці просторових властивостей предметів (їх величини, віддаленості) й особливо часових інтервалів [10, с. 5]. Питання, поставлені свідкові чи потерпілому законними представниками, педагогом або лікарем, і їх зауваження заносяться до протоколу. Слідчий має право відвести поставлене запитання, але відведене запитання має бути занесене до протоколу [8, с. 293].

До моменту допиту дитини слідчий повинен мати в своєму розпорядженні основні відомості про її психологічні особливості. З цією метою рекомендується допитати, принаймні, вихователів (вчителів) і батьків та інших родичів, що спостерігали дитину в різних умовах [9, с. 257]. Для психологічної характеристики малолітнього свідка (потерпілого) мають бути отримані такі відомості: в яких умовах живе та виховується дитина; який рівень та особливості інтелектуального розвитку дитини; чи легко вступає в спілкування з однолітками та дорослими; щодо дітей молодшого шкільного віку, окрім названого, – як засвоює навчальний матеріал, які має труднощі в навчанні; чи адаптована до шкільного режиму, чи спостережлива дитина, наскільки вона кмітлива, наскільки дитина інформована про певні сторони життя (залежно від змісту справи та мети передбачуваного допиту дитини); які основні риси характеру дитини, чи часто свариться з однолітками і що є причиною сварок, яке місце займає в дитячому колективі; як до неї ставляться однолітки; чи має

погані схильності або шкідливі звички та які саме, як розвинена фізично; які захворювання перенесла, чи страждає на хронічні захворювання; чи має фізичні недоліки; в якому емоційному стані перебувала дитина у момент сприйняття подій, що цікавлять правоохоронні органи, чим була зайнята у цей момент; чи брала сама участь у події або могла тільки спостерігати за нею, чим займалася, як проводила час у період між подією та допитом (це важливо для встановлення можливості «нашарування» подальших вражень); чи розказувала дитина про події, щодо яких її буде допитано, і якщо розказувала, то що саме; чи обговорювали дорослі ці події у присутності дитини [5, с. 7–9].

Також, на нашу думку, слідчому доцільно дослідити інформацію на особистих сторінках допитуваної особи в соціальних мережах (якщо такі є). Особливо це стосується дітей середнього та старшого шкільного віку, які, «тікаючи від реальності» та дорослого життя, доволі активно спілкуються з однолітками через мережу Інтернет. Шляхом дослідження фотографій, певних висловів та іншої інформації можна зібрати відомості про її інтереси та захоплення, коло спілкування, рівень інтелектуального розвитку тощо [7].

Таким чином, кожному періоду розвитку підлітка притаманні різне коло спілкування, різні цінності та рівні інтелектуального розвитку. Вважаємо, всі ці фактори суттєво впливають на його поведінку, ставлення до події, зокрема до самої процедури судочинства, що, безумовно, треба враховувати слідчому, незалежно від того, в якій процесуальній ролі виступає неповнолітній.

Багато уваги хотілося б приділити тому, що важливо встановити з неповнолітнім психологічний контакт, що передбачає проведення бесіди на теми спорту, навчання, навих фільмів, ігор тощо. Під час допиту неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого слідчий має триматись спокійно, доброзичливо, але й достатньо твердо. Тактичні прийоми, які варто застосовувати в процесі допиту, залежать від вікової категорії особистості [10, с. 136].

Психологічний контакт – це ділові взаємовідносини, які характеризуються сумлінним виконанням учасниками допиту своїх процесуальних обов'язків, правильним використанням своїх прав, через що створюється атмосфера, сприятлива для спілкування й отримання показань [1].

Психологічний контакт пронизує всі види професійного спілкування, як-то спілкування слідчого (допит) чи спілкування оперативного співробітника (оперативний контакт, оперативне спілкування) тощо. Теоретико-прикладною основою психологічного контакту в правоохоронній діяльності є розроблена Л.Б. Філоновим методика контактної взаємодії (МКВ) [11, с. 135–136].

Контактна взаємодія – це така модель поведінки ініціатора контакту, такі стосунки, які викликають і посилюють в іншій людини потребу в контакті, продовженні спілкування, потребу у висловленнях і наданні повідомлень.

Методика контактної взаємодії включає проходження певної низки етапів. Застосування такого алгоритму призводить до скорочення дистанції, зближення між особами, встановлення між ними постійних відносин довіри як необхідної умови отримання достовірної оперативної та юридично значущої інформації. МКВ передбачає проходження п'яти етапів.

Підготовка до контакту. Включає в себе вивчення людини, отримання про неї інформації з різних джерел, планування зустрічі та побудову власної лінії поведінки з метою встановлення контакту та створення позитивного враження, іміджу.

Етап першого враження. Початок цього етапу становить перша зустріч. З погляду методики контактної взаємодії на цьому етапі необхідно призвести позитивне враження, накопичити згоду, сформувати прихильність до спілкування. Тут ви можете використовувати загальноприйняті форми і фрази, стримано і доброзичливо звертатися до особи, проявляти рівне ставлення, відсутність емоційних реакцій, вести невимушену бесіду на абстраговані теми, не давати порад, запевнень, не проявляти нав'язливості.

Тут здійснюється пошук нейтрального інтересу, прояв цікавості до захоплень співбесідника, плавний перехід із нейтрального на особистісно значущі інтереси. Підкреслюється унікальність особистості. Від загальних суджень здійснюється перехід до обговорення особистих цінностей, станів і якостей людини.

На цій стадії важливо знаходити і зважати на погляди, що збігаються, схожість позицій, однакові захоплення. Правоохоронець нібито стає на один рівень зі співбесідником і доводить йому, що він може його зрозуміти і розуміє. Важливо виявити схильність і здатність до поступок, показати зацікавленість у тому, що хвилює і цікавить співрозмовника.

Завдання цього етапу – нейтралізація настороженості, тривожності співбесідника, розвідувальний пошук спільних тем для розмови. На цій стадії домагаються первинної сумісності, збігу в думках і судженнях.

Етап довіри. Умовно цей етап починається безпосередньо після встановленого вже контакту і є необхідною передумовою ефективного результативного спілкування, отримання достовірної інформації, згоди сприяти встановленню істини. Ознаками довіри у міжособистісних стосунках є обмін особистісно значущою інформацією щодо своєї біографії, планів, друзів, власних позитивних та негативних якостей. Невербальними ознаками є постійний поперемінний контакт очима, близька дистанція спілкування, дотики, щира посмішка тощо.

Правоохоронець прогнозує можливі ситуації спілкування. Виявляє сумніви та з'ясовує неясності, які можуть виникати в спілкуванні. Висловлюється судження, що всі люди мають певні недоліки та слабкі місця.

На цій стадії настороженість співбесідника послаблено, знято настільки, що він уже може поділи-

тися своїми тривогами з приводу негативних якостей, які в нього є, вдатися до самокритики. Головне, що у нього виникає потреба розкритися і йти на відвертість. На цій стадії психологічне підґрунтя спілкування вже настільки міцне, що можна переходити до реалізації тієї початкової мети, яку ставив перед собою правоохоронець. Тепер він уже може відверто говорити про те, що потрібно зробити чи змінити. Отже, для встановлення контакту неодмінною умовою є подолання психологічних бар'єрів, які утрудняють досягнення взаєморозуміння, викликають сторожкість, недовіру, підозрілість та інші негативні психологічні наслідки.

Аналізуючи викладене, підбиваємо **підсумки**: під час проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб можна досягти ефективного результату тільки у разі врахування усіх істотних особливостей та належної підготовки до відповідної слідчої дії.

На нашу думку, вивчаючи особистість неповнолітнього, слідчий має передусім встановити його позитивні якості, час змінення його поведінки в гірший бік, з'ясувати причини, які сприяли цим змінам тощо. Це дасть змогу слідчому сформувати правильне уявлення про людину, обрати правильну тактику допиту і належні заходи психологічного впливу на підлітка [5, с. 35–41].

Підсумовуючи викладене, ми можемо наголосити, що під час написання статті були досягнуті поставлені завдання, в результаті можна зробити висновки, визначити тактичні прийоми та викласти пропозиції щодо допиту малолітніх та неповнолітніх осіб, а саме:

1. Процедура проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб заснована на загальних положеннях проведення допиту, регламентованих чинним кримінально-процесуальним законодавством, чинного КПК України.

2. Тактичні прийоми, що використовуються залежно від стадії допиту, поділяються на: тактичні прийоми, спрямовані на підготовку до допиту; тактичні прийоми, спрямовані на отримання свідчень від неповнолітніх та малолітніх осіб безпосередньо під час проведення допиту. Залежно від типових слідчих ситуацій виділяють: тактичні прийоми, спрямовані на встановлення психологічного контакту; тактичні прийоми, спрямовані на деталізацію показань і усунення помилок; тактичні прийоми, спрямовані на подолання неправдивих показань і умовчання щодо певних обставин справи.

3. Пропонуємо такий виклад ефективності допиту, заснованого на основних психологічних характеристиках вікових груп і його особистісних якостей, що є елементом професійної підготовки слідчих. Психологічні особливості малолітніх та неповнолітніх осіб зумовлюються їх індивідуальними властивостями і рівнем розвитку і визначаються залежно від особливостей психіки дітей та підлітків різного віку.

4. Зазначимо, психологічний контакт і довірливі стосунки, що виникають на його основі, мають локальний характер. Однак встановлення контакту і довірливих відносин дуже важливе для юридичного

працівника, адже часто він стає початком серйозного успіху в його професійних діях, зокрема якщо він має відносини з такою віковою групою допитуваних малолітніх та неповнолітніх осіб це є вже однією зі складових частин успіху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баранчук В.В. Поняття та ознаки психологічного контакту в процесі допиту / В.В. Баранчук // Питання боротьби зі злочинністю: збірник наукових праць. – 2009. – № 17. – С. 326–332.

2. Басиста І.В. Особливості допиту неповнолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості / І.В. Басиста, С.О. Пришляк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 2. – С. 1–8.

3. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: Підручник / Є.Г. Коваленко; МОНУ. – Київ: Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.

4. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова. – Х.: Издатель СПД ФЛ Вапнярчук Н.Н., 2006. – 176 с.

5. Коченов М.М. Психология допроса малолетних свидетелей: / М.М. Коченов, Н.Р.Осипова. – М.: Юрид. лит., 1984. – 43 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України // ВВР. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

7. Методические рекомендации по организации и ведению допроса несовершеннолетних в специализированном помещении на этапе следствия. – СПб: Санкт-Петербургская общественная организация «Врачи Детям», 2014. – 66 с.

8. Михайлова І. Участь педагога (психолога) у кримінальному провадженні: питання теорії та практики / І. Михайлова // Право України. – 2011. – № 2. – С. 291–298.

9. Порубов Н.И. Тактика допроса на предварительном следствии / Н.И. Порубов. – М.: БЕК, 2009. – 347 с.

10. Шепітько В.Ю. Криміналістика: підручник / В.Ю. Шепітько. – 4-е вид. – Х.: Право, 2010. – 464 с.

11. Шмиголь Т. Особливості тактики проведення допиту при розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми / Т. Шмиголь // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 8. – С. 134–137.

Калюжна С.В. ТАКТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ МАЛОЛІТНІХ ТА НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ

Стаття присвячена суспільним відносинам, що виникають в процесі допиту малолітніх та неповнолітніх осіб. Особлива увага приділяється змісту психологічного контакту та тактичним методам взаємодії слідчого з учасниками слідчої дії, особливо якщо це особа дошкільного, молодшого шкільного або підліткового віку. В роботі аналізуються думки вчених, з приводу прийомів та особливостей проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб. Автор наголошує на тому, що без спеціальних знань у галузі психології, досить гостро постає проблема якісної та дієвої підготовки до допиту. Володіння даними знаннями необхідно слідчому для правильної, об'єктивної оцінки та інтерпретації отриманих від неповнолітнього свідчень, а також для вміння спрямовувати та формувати тактичні прийоми залежно від психічного стану і розвитку малолітньої та неповнолітньої особи.

Ключові слова: допит, контактна взаємодія, малолітня особа, неповнолітня особа, психологічні особливості, тактичний метод.

Калюжная С.В. ТАКТИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ДОПРОСА МАЛОЛЕТНИХ И НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ЛИЦ

Статья посвящена общественным отношениям, возникающим в процессе допроса малолетних и несовершеннолетних. Особое внимание уделяется содержанию психологического контакта и тактическим методам взаимодействия следователя с участниками следственного действия, особенно если это лицо дошкольного, младшего школьного или подросткового возраста. В работе анализируются мнения ученых по поводу приемов и особенностей проведения допроса малолетних и несовершеннолетних. Автор отмечает, что без специальных знаний в области психологии, достаточно остро стоит проблема качественной и эффективной подготовки к допросу. Владение данными знаниями необходимо следователю для правильной, объективной оценки и интерпретации полученных от несовершеннолетнего свидетельств, а также для умения направлять и формировать тактические приемы в зависимости от психического состояния и развития малолетнего и несовершеннолетнего лица.

Ключевые слова: допрос, контактное взаимодействие, малолетняя лицо, несовершеннолетняя лицо, психологические особенности, тактический метод.

Kaliuzna S.V. TACTICAL AND PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF CONDUCTING INTERROGATION OF MINORS AND JUVENILES

The article is devoted to the study of social relations that arise during the interrogation of minors and juveniles. Particular attention is paid to the content of psychological contact and tactical techniques of interaction of the investigator with the participants of the investigative action, especially if this person is a preschool, junior school or adolescent. The article analyzes the scientists' opinions on the techniques and characteristic features of interrogation of this category of persons.

The main idea of the research is to analyze the psychological characteristics of minors and juveniles that must be taken into account by an investigator when interrogating and analyzing the tactical characteristics of interrogation of minors and juveniles by identifying the practical techniques used at each stage of interrogation.

The article gives a detailed analysis of the age and psychological characteristics of a given period when a minor can be questioned as a witness or victim, as well as the features of the category of interrogated persons. The article is

essential since it is based on the effective use of measures and techniques to establish contact with the interrogated person.

This article pays special attention to the establishment of psychological contact, which is an indispensable condition for overcoming psychological barriers that make it difficult to achieve mutual understanding, cause distrust, suspicion and other negative psychological consequences. The author emphasizes the importance of establishing a psychological contact with a minor that provides for a conversation on sports, training, new films, games, etc. When interrogating a juvenile suspect or accused, the investigator should keep calm and benevolent, but still be firm enough. The main attention is also paid to tactical methods that should be used during the interrogation. Tactical techniques used depending on the stage of interrogation are defined as follows: tactical techniques aimed at preparing for interrogation; tactical techniques aimed at obtaining testimony from minors and juveniles directly during interrogation. Depending on the typical investigative situations the techniques are as follows: tactical techniques aimed at establishing psychological contact; tactical techniques aimed at detailing the testimony and eliminating errors; tactical techniques aimed at overcoming false testimony and omission in relation to certain circumstances of the case.

The author notes that without special knowledge in the field of psychology, the problem of qualitative and effective preparation for interrogation is quite acute. The possession of this knowledge is necessary for an investigator to correctly and objectively evaluate and interpret the evidence obtained from a juvenile, as well as to direct and form tactical techniques depending on the mental state and development of the minor.

Key words: intoragation, contact interaction, minor person, juvenile person, psychological peculiarities, tactical method.

СУДОУСТРІЙ ТА СУДОВА ПРАКТИКА; ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Власенко Д.В.,

*аспірант кафедри адміністративного та кримінального права та процесу
Міжнародного університету бізнесу і права*

УДК 342.9

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Нині, в умовах збройного конфлікту в окремих регіонах України, що негативно відображається на політичному, економічному та соціальному станах не тільки цих регіонів, а і всієї України, питання правоохоронної діяльності та забезпечення безпеки громадян посідають пріоритетне місце. У зв'язку із цим останніми роками зазнала кардинальних змін система органів внутрішніх справ в Україні, міліція трансформувалась у Національну поліцію, змінилась філософія та принципи діяльності цього правоохоронного органу. Водночас невирішеним залишається ряд завдань, а також не знижується рівень злочинності, що говорить про необхідність подальших змін та удосконалення функціонування цього правоохоронного органу.

Вказаним питанням тією чи іншою мірою приділяли увагу такі вчені, як П. Біленчук, М. Корнієнко, М. Криштанович, Н. Лесько, А. Мисливий, Н. Шабелько та інші. Водночас залишаються невирішеними проблеми, пов'язані з реформуванням органів внутрішніх справ України на сучасному етапі, зокрема на теоретичному рівні.

Метою цієї роботи є дослідження сучасних проблем реформування Національної поліції України.

Від моменту проголошення незалежності України докорінної зміни зазнали багато галузей національного законодавства. Не стала винятком і сфера правоохоронної діяльності. Варто погодитися з В. Мисливим у тому, що пізніше, протягом 2002–2013 рр., приймалися програми, концепції, стратегії, які стосувалися розроблення та реалізації чергових заходів щодо реформування системи органів МВС України. Обґрунтування мети, завдань, базових принципів, шляхів, методів та інших складових елементів реформування у названих проектах здійснювалося переважно у межах відомчого бачення, хоча проголошувалося, що перетворення у системі МВС України мають корелюватися з концептуальними заходами реформування усєї правоохоронної системи держави [7, с. 67]. Докорінно ситуація у законодавчому регулюванні значної кількості сфер суспільного життя почала змінюватися у 2013–2014 рр., у зв'язку з революційними подіями на території України та зміною влади. У грудні 2014 р. Міністерство внутрішніх справ України направило до Верховної Ради України законопроект про створення Національної поліції.

У жовтні 2014 р. було схвалено Стратегію розвитку органів внутрішніх справ України [10], за якою було визначено так звані вимоги суспільства до поліції. Із врахуванням закордонного досвіду було запропоновано впровадити у діяльність поліції в Україні такі моменти: встановлення ефективного громадського контролю; запровадження демократичної та ефективної системи підзвітності суспільству; встановлення партнерських відносин із населенням у межах моделі “community policing”; професіоналізм персоналу, скорочення його чисельності, вироблення професійної етики; диверсифікованість персоналу всіма групами населення; забезпечення постійного зв'язку з поліцейськими підрозділами інших держав. При цьому для більшості європейських поліцейських систем досягнення таких вимог стало можливим за умови реформування, яке відбувалося за кількома визначальними принципами. Перелік принципів реформування в державах децю відрізнявся, що залежало як від політичної ситуації, так і від ступеня готовності державних структур до реорганізації. В узагальненому вигляді нині виділено такі принципи реформування органів внутрішніх справ (як споріднені та універсальні категорії): верховенство права; деполітизація; демілітаризація; децентралізація; підзвітність та прозорість у роботі; тісна співпраця з населенням та місцевими громадами; професійна підготовка персоналу [10].

У 2015 р. новий Закон «Про Національну поліцію» було прийнято, і у ст. 1 Закону цей правоохоронний орган був визначений як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [8]. Визначено ключові завдання Національної поліції. Зокрема, це надання поліцейських послуг у сфері: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [8].

Цікавою є Концепція «100 днів якості Національної поліції України», яка була опублікована на офіційному сайті Національної поліції [3]. На жаль, після ознайомлення з текстом Концепції стає зрозуміло, що вона неповною мірою відповідає сучасним

потребам суспільства, яке потребує якісної і потужної охорони прав і свобод громадян, їх безпеки і забезпечення законності. Так, у документі безпосередньо вказується, що основною метою нині є створення нового органу, здатного надати якісний правоохоронний сервіс, відповідно до вимог суспільства. Разом із цим, за даними офіційної статистики, останнім часом в Україні зростає злочинність і знижується рівень розкриття, в першу чергу, у зв'язку з паралічем правоохоронної системи. Так, у 2016 р. правоохоронні органи розкрили і направили до суду 81 087 кримінальних проваджень, це на 43% менше, ніж в 2013 р. [2].

Сумнівно, що в умовах такого високого рівня злочинності головною потребою суспільства є сервісна орієнтація діяльності Національної поліції.

Незважаючи на це, сучасні дослідники майже одноголосно говорять про важливість демілітаризації, орієнтації поліції на обслуговування громадян тощо. Так, П. Біленчук та А. Ярмолюк підкреслюють, що поліцейський нового типу – це не наглядач, не ревізор, не контролер, а надійний помічник і консультант, правоохоронець і правозахисник безпечної життя і добробуту громадян [1, с. 126]. М. Криштанович, детально розглянувши питання демілітаризації органів внутрішніх справ, вказав, що демілітаризація органів МВС вимагає створення цивільної моделі діяльності та відносин серед персоналу зі зменшення кількості uniformed staff. Держава має змінити статус поліції і перетворити її з воєнізованого формування на службу, яка надає суспільству послуги щодо забезпечення безпеки і правопорядку. Поліцейські мають визнаватися державними службовцями, а не військовослужбовцями [5, с. 166]. Однак, до чого це призведе? За даними офіційних ЗМІ, у квітні 2017 р. рівень розкриття злочинів впав до найнижчої точки. Більше 50% громадян України вважають роботу поліції неефективною [9]. За таких умов варто підіймати авторитет і впливовість органів Національної поліції, розвивати механізми їх впливу на громадян, зокрема у формі примусу з метою забезпечення законності. Нині ж про це ніхто не каже й акцентується тільки на «сервісних послугах». Безумовно, це також важливо. Однак Закон України «Про сервісні послуги та сервісні центри Міністерства внутрішніх справ України», який так активно лобювався навесні-влітку 2015 р. після кількох доопрацювань пройшов тільки перше читання, і далі рух цього законопроекту було зупинено. Вважаємо, така ситуація певною мірою є яскравим показником того, що «первісність» діяльності Національної поліції не є пріоритетом нині, хоча у перспективі про такий підхід варто вести мову.

У Концепції пропонується і специфічний підхід до оцінки якості діяльності Національної поліції України. Вказується, що Національна поліція України відмовляється від статистичних методів оцінки роботи підрозділів і працівників. Підкреслюється, що кінцева оцінка якості роботи територіальних та структурних підрозділів Національної поліції, а

також їхніх керівників і рядових працівників формуватиметься з урахуванням таких показників: результати зовнішнього соціологічного опитування населення; результати оцінки ефективності роботи поліції бізнес-середовищем; результати внутрішнього опитування працівників Національної поліції; оцінка результатів виконання пріоритетних завдань. Постає питання: яким чином буде проводитися не суб'єктивна, а об'єктивна оцінка діяльності Національної поліції? Адже опитування, як зовнішні, так і внутрішні, відображають загальні настрої та тенденції, а не є об'єктивною оцінкою ефективності діяльності поліції. Також виникає питання: чому окремо опитуватимуть саме бізнес-середовище, а не, скажімо, спільноту вчених, вчителів чи лікарів? Та й чому діяльність правоохоронних органів буде оцінюватися не статистично, а тільки на підставі думки громадян? Продовжуючи такий хід думок, можна відмовитися від статистичної оцінки усіх сфер суспільного життя – освіти, медицини, науки, соціального забезпечення тощо і в усіх сферах проводити тільки опитування громадян. Хоча це не заперечує необхідності врахування думки громадян, це має бути вторинним критерієм оцінки діяльності Національної поліції, а не первинним.

При цьому доволі ефективним варто визнати опитування громадськості у вирішенні проблем корупції в органах внутрішніх справ. Зокрема, як підкреслюють відомі вчені та громадські діячі, прозорий відбір поліцейських за участю громадськості – це серйозний важіль у боротьбі з корупцією у правоохоронних органах. Як підкреслюють відомі вчені та громадські діячі, прозорий відбір поліцейських за участю громадськості – це серйозний важіль у боротьбі з корупцією у правоохоронних органах [4, с. 146]. У такому разі контроль громадськості має бути всебічним, повним та прозорим. Кожен громадянин повинен мати змогу проконтролювати, як здійснюється розгляд його справи, та в належний спосіб бути повідомленим про результати такого розгляду. Контроль також має здійснюватися вищестоящим органом за відповідним планом і його результати мають бути відомі громадськості [6, с. 271]. При цьому, у разі виявлення порушень, мають існувати дієві та доступні механізми захисту прав громадян і реагування на ці порушення зі сторони органів прокуратури, вищестоящих посадових осіб Національної поліції тощо.

При цьому варто погодитися, що має йтися не про поодинокі випадки залучення населення до співпраці з правоохоронними органами, а про створення іншої психологічної обстановки, іншої атмосфери навколо роботи поліції, коли населення не просто буде спостерігати, аналізувати та критикувати поліцію за її недоробки або невдачі, а, навпаки, співпереживати, активно відкликатися на пропозиції поліції, застосовувати сучасні засоби охорони власності, брати участь у профілактичних програмах, громадських організаціях тощо, відчувати свою приналежність до тієї загальної справи, яку здійснює поліція для блага держави і суспільства [5, с. 166].

Пропозицією, з якою неодмінно варто погодитися, є закріплення за кожним поліцейським персональною відповідальністю за свої дії чи бездіяльність, віддані накази. Для цього кожному поліцейському на форменому одязі належить мати персональний знак із прізвиськом або номером (нашивку, жетон). Цей знак заборонено приховувати, він буде дублюватися на кожному комплекті сезонного одягу та на засобах захисту поліцейських (шоломах, бронежилетах). У громадян з'явиться право фіксувати роботу представників органів правопорядку на фото- чи відеокамеру, що викликає велике невдоволення у нинішніх поліцейських. Загалом, така практика персоналізованої поліції, замість анонімних правоохоронців, дасть змогу в разі порушення прав людини притягнути конкретного поліцейського до відповідальності [5, с. 165–166]. Вважаємо, що такий підхід сприятиме практичній відповідальності поліцейських перед населенням.

Важливим питанням нині залишається деполітизація органів внутрішніх справ. Варто погодитися з думкою, що процес деполітизації системи МВС має звестися до мінімізації політичного впливу на діяльність його персоналу, забезпечити професійний підхід до стратегічного розвитку органів правопорядку. У разі виявлення фактів або виникнення аргументованої підозри щодо дій посадової особи МВС в інтересах представників політичних сил така посадова особа має бути відсторонена від виконання обов'язків та стає об'єктом внутрішнього розслідування [5, с. 164].

Стосовно перспектив реформування законодавства про Національну поліцію зустрічаються думки про необхідність прийняття Поліцейського кодексу України. Так, фахівці, аналізуючи прийняття нового Закону України «Про Національну поліцію», вказують: «Нова редакція старої ідеї свідчить лише про косметичні зміни, а ми усвідомлюємо, розуміємо, що в даний час необхідно здійснити класичні системні державотворчі реформаційні зміни в системі органів правопорядку, зокрема і на законодавчому рівні.

На думку фахівців, підготовка сучасного системного Поліцейського Кодексу України нині потребує серйозної законотворчої праці, але є важливою креативною законодавчою ініціативною подією, новацією й історичною віхою, оскільки особливістю діяльності нової поліції нашої держави має стати гарантування надійного конституційного фундаменту забезпечення безпеки людини, суспільства, держави від реальних загроз, ризиків і небезпек, який конкретно визначений в Основному законі держави – Конституції України» [1, с. 125–126]. На жаль, такої, певною мірою декларативної аргументації

видається недостатньо. З метою проведення дійсно дієвих змін необхідно не здійснювати кодифікацію нормативно-правового матеріалу, а, в першу чергу, визначити основні потреби суспільства і держави, які потребують надійного, авторитетного та певною мірою жорсткого захисту від протиправних посягань, зниження рівня злочинності. За таких умов не важливо, в якому акті будуть визначені особливості діяльності Національної поліції – в окремому законі чи кодексі. Головне – розроблення чітких дієвих механізмів практичного забезпечення законності та їх втілення в реальну діяльність Національної поліції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Біленчук П. Нове Законодавство України про Національну поліцію і поліцейську діяльність. Яким йому бути? / П. Біленчук, А. Ярмолюк // Історико-правовий часопис. – 2015. – № 2 (6). – С. 123–129.
2. В Україні зростає злочинність, знижується рівень розкриття. Причина – параліч правоохоронної системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gromex.com.ua/ua/investigations/447-ukraine-rastet-prestupnost-padaet>.
3. Концепція «100 днів якості Національної поліції України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1714126>.
4. Корнієнко М. Окремі аспекти реформи МВС / М. Корнієнко // Юридичний вісник. – 2015. – № 4(37). – С. 145–148.
5. Криштанович М. До питання про завдання і напрями сучасного реформування органів внутрішніх справ України / М. Криштанович // Ефективність державного управління. – 2015. – № 42. – С. 162–168.
6. Лесько Н. Проблеми реформування органів внутрішніх справ України / Н. Лесько, Н. Шабелько // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2015. – № 813. – С. 268–272.
7. Мисливий В. МВС України на шляху реформ / В. Мисливий // Реформування органів внутрішніх справ : проблеми та перспективи (вітчизняний і зарубіжний досвід) : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 28–29 березня 2014 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – С. 67–69.
8. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
9. Разочарование после эйфории. Новая полиция не оправдала ожиданий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rian.com.ua/view/20160203/1004630564.html>.
10. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1118-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://police-reform.org/library/rozporядzhennya-kmu-v-d-22.10.2014-1118-r-schodopitannya-reform>.

Власенко Д.В. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розглядаються сучасні актуальні проблеми реформування Національної поліції України. Надано загальні пропозиції стосовно їх вирішення.

Зазначено, що активне реформування органів внутрішніх справ почалося з прийняттям у 2014 р. Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України, відповідно до якої було визначено так звані вимоги суспільства до поліції. Із врахуванням закордонного досвіду було запропоновано впровадити у діяльність поліції в Україні такі моменти: встановлення ефективного громадського контролю; запровадження демократичної та ефективної системи підзвітності суспільству; встановлення партнерських відносин з населенням у межах моделі “community policing”; професіоналізм персоналу, скорочення його чисельності, вироблення професійної етики; диверсифікованість персоналу всіма групами населення; забезпечення постійного зв'язку з поліцейськими підрозділами інших держав.

На думку автора, сумнівною, в умовах такого високого рівня злочинності, головною потребою суспільства є сервісна орієнтація діяльності Національної поліції. Підкреслюється, що Закон України «Про сервісні послуги та сервісні центри Міністерства внутрішніх справ України», який так активно лобіювався навесні-влітку 2015 р. після кількох доопрацювань пройшов тільки перше читання, і далі рух цього законопроекту було зупинено. Вважаємо, така ситуація до певної міри є яскравим показником того, що «первісність» сервісної діяльності Національної поліції є нині далеко не пріоритетом. Хоча у перспективі про такий підхід варто вести мову.

Ключові слова: реформування, Національна поліція, органи внутрішніх справ, сервісні послуги.

Власенко Д.В. СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

В статье рассматриваются современные актуальные проблемы реформирования Национальной полиции Украины. Сформулированы общие предложения по их решению.

Отмечено, что активное реформирование органов внутренних дел началось с принятием в 2014 г. Стратегии развития органов внутренних дел Украины, согласно которой были определены так называемые требования общества к полиции. С учетом зарубежного опыта было предложено внедрить в деятельность полиции в Украине следующие моменты: установление эффективного общественного контроля; введение демократической и эффективной системы подотчетности обществу; установление партнерских отношений с населением в рамках модели “community policing”; профессионализм персонала, сокращение его численности, выработки профессиональной этики; диверсификация персонала всеми группами населения; обеспечение постоянной связи с полицейскими подразделениями других государств.

По мнению автора, сомнительной в условиях такого высокого уровня преступности, главной потребностью общества является сервисная ориентация деятельности Национальной полиции. Подчеркивается, что Закон Украины «О сервисных услугах и сервисных центрах Министерства внутренних дел Украины», так активно лоббировался весной-летом 2015 г. после нескольких доработок прошел только первое чтение, и дальше движение этого законопроекта было остановлено. Считаем, такая ситуация в определенной степени является ярким показателем того, что «первобытность» сервисной деятельности Национальной полиции далеко не является приоритетом сегодня. Хотя в перспективе о таком подходе стоит говорить.

Ключевые слова: реформирование, Национальная полиция, органы внутренних дел, сервисные услуги.

Vlasenko D.V. MODERN REFORMATION PROBLEMS OF NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article deals with current issues of reformation of the National Police of Ukraine. There are general suggestions for their solution.

It is noted that the active reform of the internal affairs bodies started today with the adoption in 2014 of the Strategy of the development of the bodies of internal affairs of Ukraine, according to which the so-called demands of the society to the police were defined. Taking into account foreign experience, it was proposed to introduce the following points into the activities of the police in Ukraine: establishing effective public control; introduction of a democratic and effective system of accountability to society; establishment of partnership relations with the population within the framework of the “community policing” model; professionalism of the personnel, reduction of its number, elaboration of professional ethics; diversification of personnel by all groups of the population; provision of constant communication with police units of other states.

According to the author, questionable today, in conditions of such a high level of crime, the main need of society is the service orientation of the activities of the National Police. It is emphasized that the Law of Ukraine “On Service Services and Service Centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine”, which was so actively lobbying in the spring-summer of 2015, after several revisions, passed only the first reading, and further movement of this bill was stopped. We believe that this situation is to a certain extent a vivid indication that the “primacy” of the service of the National Police is far from being a priority for today. Although in the future, such an approach is worth talking.

It is noted that the public opinion polls in the affairs of the internal affairs bodies should be sufficiently effective.

It is indicated that the proposal, which must definitely be accepted, is the fixing of each policeman's personal responsibility for his actions or inaction, the orders given. For this purpose, every policeman wearing uniform should have a personal badge with a surname or number (a stylus, a badge).

According to the author, the depoliticization of the internal affairs bodies remains an important issue for today. At the same time, the process of depoliticization of the Ministry of Internal Affairs should minimize political influence

on the activities of its personnel, provide a professional approach to the strategic development of law enforcement agencies. In the case of revealing facts or the emergence of a reasoned suspicion regarding the actions of an official of the Ministry of Internal Affairs in the interests of representatives of political forces such an official should be suspended from the performance of duties and becomes the object of internal investigation.

It turns out that in order to make really effective changes it is necessary not to carry out codification of normative legal material, but first of all to determine the basic needs of society and the state, which today need a reliable, authoritative and, to a certain extent, strict protection against unlawful encroachments, reduction of crime rates. It is indicated that under such conditions it is not important which act will determine the specifics of the activities of the National Police – in a separate law or code. The main thing is the development of clear, effective mechanisms for the practical enforcement of law and their implementation into the real activities of the National Police of Ukraine.

Key words: reformation, National Police, internal affairs bodies, service services.

Запара С.І.,
доктор юридичних наук, професор
декан юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету

УДК 347.9

ПЕРСПЕКТИВИ СУДОВОЇ МЕДІАЦІЇ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Сучасні науковці безпідставно пов'язують із медіацією додаткові, альтернативні можливості вирішення спорів, ефективність яких підтверджується міжнародним досвідом. Сьогодні на українській правовій арені вже спостерігаються спроби запровадити інститут альтернативного вирішення спорів. Зокрема, в Україні відбувається судова реформа, що передбачає введення в національну правову систему інституту судової медіації, розроблено декілька проектів законів про медіацію. Тим не менше, на жаль, нині не відбулося поєднання зусиль на рівні законодавчої ініціативи в частині узгодження проектів закону про медіацію та процесуальних актів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам альтернативного вирішення спорів, запровадження медіації присвячували свої праці такі науковці, як В. Безп'ята, Б. Бобрович, С. Васильєва, З. Герасимова, Д. Давиденко, Н. Дараганова, І. Зарецька, В. Землянська, В. Комаров, К. Ковач, Т. Кисельова, С. Калашнікова, О. Носирева, Ю. Притика, А. Рау, Ц. Шамлікашвілі та багато інших авторів, що зробили свій внесок у розвиток інституту медіації в Україні та світі.

Формулювання мети та завдань дослідження. Метою публікації є аналіз національного та міжнародного досвіду щодо запровадження інституту судової медіації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Україна проголосила євроінтеграційний шлях розвитку та намагається прискореними темпами наблизитися до стандартів Європейського Союзу та світу. Альтернативні способи вирішення спорів є частиною світового досвіду. Так, наприклад, у Сполучених Штатах Америки 90% спорів вирішується саме за допомогою медіації. Процес законодавчого закріплення медіації в європейських країнах помітно активізувався з набуттям чинності Директивою ЄС 2008/52 і продовжується до цього часу. Наразі національні акти про медіацію прийняті в понад 20 країнах світу, зокрема в Німеччині, Італії, Швеції, Швейцарії, Польщі та багатьох інших.

Медіація – це визнана світовою практикою процедура врегулювання спору шляхом переговорів сторін спору за допомогою одного чи кількох нейтральних посередників (медіаторів). Медіація є частиною системи альтернативного вирішення спорів. Термін «медіація» походить від грецького терміна «medos» («нейтральний, незалежний від сторони»), а також від таких латинських термінів, як «mediatio» («по-

середництво») і «mediare» («бути посередником у спорі»). Виділяють позасудову та судову медіацію. Якщо до позасудової медіації в юридичній спільноті сформувалося стійке позитивне ставлення, то судова медіація викликає жваву дискусію [7, с. 146].

Беручи до уваги Резолюцію № 1 щодо здійснення правосуддя в XXI ст., ухвалену міністрами юстиції європейських країн на їхній 23-й Конференції (Лондон, 8–9 червня 2000 р.), і особливо заклик міністрів юстиції європейських країн до Комітету міністрів Ради Європи розробити (зокрема у співпраці з Європейським Союзом) програму заходів, спрямованих на ширше застосування у відповідних випадках методів урегулювання спорів у позасудовому порядку, були розроблені та діють міжнародні стандарти медіації: Рекомендація № R (81)7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя від 14 травня 1981 р., Рекомендація REC (98) 1 Е Комітету міністрів державам – членам Ради Європи щодо медіації в сімейних справах від 21 січня 1998 р., Рекомендація REC(2001) 9 Комітету міністрів державам – членам Ради Європи стосовно альтернатив судовому вирішенню спорів між адміністративними органами влади та приватними особами (адміністративні справи) від 05 вересня 2001 р., Рекомендація REC(2002) 10 Комітету міністрів державам – членам Ради Європи щодо медіації в цивільних справах від 18 вересня 2002 р., Типовий закон «Про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру», прийнятий Комісією ООН із права міжнародної торгівлі UNCITRAL 2002 р. та ін.

Серед зазначених міжнародних нормативно-правових актів слід виділити норми Рекомендації № R (81)7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя, що передбачають наявність *особливих* процедур. У Рекомендації REC(2002) 10 Комітету міністрів державам – членам Ради Європи щодо медіації в цивільних справах від 18 вересня 2002 р. (далі – Рекомендація REC(2002)10) підкреслюється необхідність розвитку засобів урегулювання спорів, альтернативних судовим рішенням, і висловлюється твердження, що бажано мати норми, які б надавали гарантії при використанні таких засобів. Альтернативний порядок здійснення правосуддя у формі медіації в Рекомендації REC(2002)10 називається одним із методів урегулювання спорів, передбачених особливостями кожної системи здійснення правосуддя.

Відомо, що медіаційні послуги можуть надаватися для вирішення будь-якого спору навіть тоді, коли справа знаходиться в суді, адже медіація може бути застосована в досудовому порядку вирішення спорів, під час або замість судового розгляду, а також після вирішення пору в суді. Медіацію проводить медіатор – спеціально підготовлений нейтральний і незалежний посередник, який, дотримуючись певних процедур, допомагає сторонам спору в його врегулюванні, організовує та проводить медіацію. На медіатора покладаються такі функції: управління процесом переговорів; аналіз конфлікту, виявлення інтересів і потреб сторін; робота з емоціями, конструктивний зворотній зв'язок; дослідження нових аспектів відносин і варіантів вирішення спору; перевірка реалістичності бажань і виконуваності домовленостей; допомога сторонам узяти відповідальність за рішення на себе.

У міжнародній практиці вироблені *принципи* медіації. Ураховуючи євроінтеграційний курс України та беручи до уваги важливість і змістовність зазначених принципів, вважаємо, що вони мають іманентний характер щодо національного права та повинні набути реалізації і в українській системі вирішення трудових спорів. Зокрема, норми Рекомендації Res (2002) 10 Комітету міністрів державам – членам Ради Європи щодо медіації в цивільних справах містять зауваження державам-учасникам щодо поступового втілення в життя Керівних принципів медіації в цивільних справах: *незалежності й неупередженості медіатора, рівності сторін, конфіденційності*. Європейський кодекс поведінки медіатора виділяє такі принципи, як *принцип компетентності медіатора, незалежності та неупередженості медіатора, справедливості, конфіденційності* [6]. Додамо, що загальноновизнаними принципами міжнародного права в приватних відносинах є принципи *загальної поваги до прав людини* та принцип *неухильного виконання зобов'язань (pacta sunt servanda)* [4, с. 121].

В Україні Національна асоціація медіаторів України (далі – НАМУ) виділяє три головних принципи медіації [9]: *добровільність участі, конфіденційність і нейтральність, безсторонність, незалежність медіатора*. Зупинимося на цих принципах детальніше.

Першим із цієї групи принципів є *принцип добровільної участі в позасудових процедурах*. Цей принцип передбачає виключно добровільний характер участі сторін у процедурах примирення. У формальному вираженні принцип добровільності передбачає укладення спеціального договору про порядок вирішення спору. Зазначений принцип є своєрідним фактором гармонізації судового та позасудового порядку вирішення спорів про права, оскільки позасудовий порядок може відбутися лише добровільно на підставі укладеного договору.

Цікавим фактом є те, що у звіті Міністерства юстиції Англії й Уельсу за наслідками експерименту застосування двох різних програм судової медіації (обов'язкової та добровільної) був зроблений один

із висновків, згідно з яким обов'язкова медіація є менш ефективною, ніж добровільна [2].

Другим принципом, що заслуговує на увагу, є принцип *конфіденційності*. Зазначений принцип знайшов своє закріплення в Рекомендації Res (2002) 10 Комітету міністрів державам – членам Ради Європи щодо медіації в цивільних справах, що містять зауваження державам-учасникам щодо поступового втілення в життя Керівних принципів медіації в цивільних справах, Європейському кодексі поведінки медіатора та Директивах ЮНСІТРАЛ [10; 6; 11], багатьох національних законах зарубіжних країн. Треба зазначити, що в Зеленій книзі [1] конфіденційність визнається ключовим фактором успішності альтернативного розгляду спорів через те, що цей принцип гарантує відкритість до комунікації між сторонами під час проведення процедур.

Досліджуючи альтернативні способи вирішення спорів у США, Е. Носирева робить висновок, що однойменний акт про посередництво США практично повністю присвячений правилам конфіденційності під час посередництва [3, с. 320].

Третім принципом є *принцип вирішення трудових спорів на засадах незалежності та неупередженості медіаторів*. У Європейському кодексі поведінки медіаторів [6] є відмінність між нейтральністю (незалежністю) та неупередженістю. Відповідно до ст. 2.1 зазначеного Кодексу медіатор не повинен діяти або, розпочавши роботу, повинен призупинити діяльність у разі з'ясування обставин, які можуть вплинути на його незалежність або викликати конфлікт інтересів. Такими обставинами в Кодексі визнані особисті або ділові відносини медіатора з однією зі сторін; фінансова чи інша пряма або опосередкована зацікавленість медіатора в результаті медіації; наявність факту співпраці медіатора або іншого працівника його ж фірми з однією зі сторін у будь-якій якості, окрім медіації. Стаття 2.2, визначаючи неупередженість медіатора, зобов'язує його діяти абсолютно об'єктивно щодо кожної зі сторін і намагатися бути сприйнятим як особа, що діє та намагається надати послуги кожній зі сторін щодо того, що стосується медіації, однаково чинно, із повагою до процесу медіації. Додамо, що, на нашу думку, до цієї групи принципів слід віднести й компетентність медіатора, адже медіатор, окрім того, що повинен дотримуватися незалежності та неупередженості під час вирішення спору (намагаючись при цьому зберігати однакові партнерські відносини з обома сторонами спору й уникаючи будь-якої залежності від них), повинен мати достатню компетентність (мати знання, досвід, проходити відповідну підготовку).

Україна є молодою країною щодо здійснення медіаційних процедур, тим не менше, за останні десятиліття вдалося накопичити необхідний досвід для впровадження на законодавчому рівні інституту медіації. За даними НАМУ, медіація в Україні запроваджується з 90-х рр. і включає досвід понад 50 проектів у найрізноманітніших сферах. Пройшли навчання понад 2500 медіаторів, створено понад

20 центрів, апробовано схеми взаємодії з державними органами – органами місцевої влади, судами, поліцією, прокуратурою, соціальними службами, освітніми закладами, комерційними, громадськими й навіть релігійними організаціями. Зокрема, за період 2014–2016 рр. до різних програм було залучено 16 судів цивільної й адміністративної юрисдикції у Волинській, Івано-Франківській і Київській областях [9]. При цьому програми передбачали залучення до примирення сторін як незалежних медіаторів, так і професійних суддів. Усі програми мали позитивну динаміку вирішення спорів і укладення мирових угод. Отриманий досвід було закладено в законодавчі ініціативи.

Так, лише за 2015 р. у Верховній Раді України було зареєстровано 4 законопроекти з медіації, щодо останніх двох 17 травня 2016 р. Комітет ВР України з питань правової політики та правосуддя прийняв рішення про те, щоб рекомендувати взяти за основу законопроект № 3665 і врахувати всі слушні положення законопроекту № 3665-1. Обома законопроектами передбачається введення медіації в правове поле як окремого інституту, що може застосовуватися для вирішення будь-яких видів спорів, визначаються базові вимоги до підготовки медіаторів, основоположні принципи процедури медіації й орієнтири професійного регулювання. Розпорядження Кабінету міністрів від 16 грудня 2015 р. № 1406-р «Про затвердження плану дій щодо імплементації кращих практик якісного й ефективного регулювання, відображених Групою Світового банку в методології рейтингу «Ведення бізнесу» на 2016 рік» передбачає до кінця 2016 р. «урегулювання механізму медіації та створення можливості повернення судового збору в разі успішної медіації» шляхом «розроблення та внесення на розгляд Кабінету Міністрів України проекту Закону України «Про медіацію» [9].

Паралельно в Україні відбулося розроблення процесуальних кодексів у межах оголошеної судової реформи. Нещодавно Голова Вищої ради правосуддя зауважив, що «судова реформа, яка нині відбувається в Україні, включає в себе як законодавчі зміни, так і заходи, спрямовані на практичну реалізацію законодавчих новел, «перезавантаження» структури й принципів організації системи правосуддя» [5]. Слід зазначити, що Вища рада правосуддя представила три проекти процесуальних кодексів України: *Цивільний процесуальний кодекс*, *Кримінально-процесуальний кодекс* і *Господарсько-процесуальний кодекс*. У всіх трьох проектах глава 4 має назву «Урегулювання спору за участі судді». Це означає, що замість прийняття спеціального закону про інститут медіації, було вирішено піти шляхом формування **судової медіації**. Зазначений підхід передбачає розвиток процедури медіації в межах цивільного процесу, що робить його частиною цивільного, кримінального, господарського процесів (у контексті альтернативного вирішення приватноправових спорів), а не складовою частиною матеріального права.

Таке рішення має свої недоліки, адже формує дефіцит вичерпних матеріальних норм внутрішньої

регуляції, але натомість сприяє накопиченню юридичної практики та її узагальненню, а в майбутньому – розробленню стандартів медіаційного правозастосування під час вирішення спору в суді. Окрім того, зазначений підхід підкреслює значення суду в контексті уникнення зловживань у цій царині.

На жаль, в Україні не відбулося «схрещення» законодавчої ініціативи розробників законопроектів процесуальних кодексів і спеціального закону про медіацію, хоча отриманий досвід і законодавча ініціатива в поєднанні могли б запропонувати суспільству більш виважений результат.

Тим не менше, у цілому слід схвально поставитися до перспектив судової медіації як альтернативного способу вирішення спору. Тим більше, що світовий досвід вважає її корисною, про що згадувалося вище. Очевидно, Україна наслідує Грузію, у якій Цивільний процесуальний кодекс був доповнений ст. 22 «Судова медіація», що регулює категорії справ, строки, рішення, ухвалені за наслідками медіації.

Поза сумнівом, це крок уперед щодо «гуманізації» судового процесу, але окремі моменти проектів процесуальних кодексів України вже зараз викликають жваву дискусію та застереження. Зокрема, ідеться про врегулювання спорів (цивільних, кримінальних, господарських) за участю того самого судді, який здійснює правосуддя в спорі. Наприклад, відповідно до змісту ст. ст. 202–203 Проекту Цивільного процесуального кодексу України врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті. Урегулювання спору за участю судді не допускається в разі, якщо в справу вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. Про проведення процедури врегулювання спору за участю судді суд постановляє ухвалу, якою одночасно зупиняє провадження в справі. У разі недосягнення сторонами мирного врегулювання спору повторне проведення врегулювання спору за участю судді не допускається.

Зазначений підхід викликає застереження передусім у суддів, адже процесуальні кодекси передбачають лише п'ять статей, що регламентують цей порядок. З огляду на це, дефіцит процесуальної регламентації порядку примирення сторін за участю судді посилюється тим, що в судді (особливо в нинішній період реформ і випробувань) виникає недовіра до процедури **особистої** участі в примиренні сторін поза межами судового процесу (адже суд постановляє ухвалу, якою зупиняє провадження у справі). Таким чином, з'являється подвійний статус судді-медіатора. У запропонованому порядку бракує досвіду для здійснення функцій медіатора (що відрізняється від звичайної для судді місії), а також гарантій для судді в разі, якщо сторони не досягли згоди й одна зі сторін не задоволена результатом діяльності судді. Можливо, більш виваженим для цієї стадії процесу було б залучення іншого судді, або, що є більш доцільним, *залучення фахового медіатора*.

У цьому контексті вкрай корисним є досвід Грузії, яка, як уже зазначалося, імплементувала в наці-

ональну правову систему інститут судової медіації [9]. Зупинимося на положеннях цієї глави детальніше. Відповідно до загальних положень правозастосування цих норм позови, що підлягають медіації, після порушення справи в суді за домовленості сторін можуть бути передані медіатору (фізичній або юридичній особі) за ухвалою суду. Ухвала про передачу справи медіатору є остаточною та не підлягає оскарженню. Одночасно суд постановляє ухвалу про призупинення провадження до завершення строку, передбаченого законом для здійснення судової медіації. Будь-яка зі сторін може заявити клопотання про відмову від передачі справи медіатору, що зумовлює поновлення розгляду справи за загальним правилом.

Серед інших новацій Цивільного процесуального кодексу Грузії (далі – ЦПК Грузії), які заслуговують на увагу з огляду на контекст нашого дослідження, слід виокремити такі. Відповідно до змісту Цивільного процесуального кодексу Грузії спори, на які поширюється медіація, включають сімейно-майнові спори, пов'язані з позбавленням або обмеженням батьківських прав, визнанням усиновлення незаконним, окрім спорів із приводу усиновлення; спори спадкового характеру; спори між сусідами; будь-які приватноправові спори за згодою сторін. До речі, відповідно до грузинського законодавства при загальноправових спорах спір може передаватися для медіації на будь-якому етапі його розгляду.

Відвід медіатора допускається за загальними правилами відводу судді. Це можливо, якщо медіатор є стороною справи або в нього є щодо якої-небудь сторони загальні зобов'язання чи права; раніше брав участь у розгляді спору як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач представника сторони спору або як секретар судового засідання; є родичем сторони спору або його представником; особисто прямо чи опосередковано зацікавлений у справі чи є інші обґрунтовані відомості щодо його неупередженості.

Строк судової медіації складає 45 календарних днів. У разі необхідності за згодою сторін зазначений строк може бути подовжений ще на 45 днів.

Сторони зобов'язані з'явитись у вказані медіатором місце та час для участі в процесі судової медіації. У разі нез'явлення без поважної причини сторони спору на неї покладаються всі судові витрати та з неї стягується штраф у розмірі приблизно 150 доларів США. Проте якщо медіація завершується підписанням угоди, відповідна сторона звільняється від штрафу, а витрати між сторонами розподіляються стандартним способом. Якщо внаслідок судової медіації було укладено спільну угоду в передбачений строк, суд постановляє ухвалу про поновлення розгляду справи та затвердження клопотання зацікавленої сторони (сторін) про затвердження угоди сторін. Зазначена угода є остаточною та не підлягає оскарженню. У разі, якщо сторони не дійшли згоди в установленний законом строк, позивач може продовжити розгляд справи в суді за правилами позовного провадження.

Слід зазначити, що судова медіація в Грузії передбачає інші правила покриття судових витрат

порівняно з тим, що передбачено в звичайному позовному провадженні. Зокрема, зі спорів, на які поширюється судова медіація, при поданні позову сплачується один відсоток від суми позову замість звичайних трьох відсотків. Якщо за результатами процедури медіації спір не завершився угодою сторін, позивач для продовження розгляду справи повинен доплатити до суми позову 2% від суми позову. Якщо судовий збір сплачено повністю (3% від суми позову) і за умови, що процес судової медіації пройшов успішно, 70% від сплаченої суми судового збору повертається позивачу.

Важливою позицією судової медіації є положення щодо конфіденційності. Так, медіатор не має права розголошувати інформацію, яка стала відома йому під час виконання зобов'язання, якщо інше не передбачено сторонами спору. Суд обмежений у праві викликати судового медіатора та допитати останнього як свідка з тих обставин, які стали йому відомі під час виконання обов'язків медіатора. Не може бути прийнятий як доказ документ, який був оголошений під час судової медіації, якщо інше не встановлене угодою сторін. Зазначене обмеження не поширюється на інформацію (документи), яка раніше була подана до суду, або якщо сторона з урахуванням збереження конфіденційності мала можливість отримати та надати до суду зазначену інформацію (документ) у законний спосіб, що не суперечить установленому порядку подання доказів.

Суд має право самостійно або на підставі клопотання сторони анулювати заходи із забезпечення позову, якщо протягом десяти днів із дня завершення процесу судової медіації позивач не подасть до суду новий позов на загальних підставах із того ж предмета спору. Метою цієї норми є збереження наявних домовленостей, включаючи забезпечувальні заходи на першому етапі навіть після формального завершення спору. Зазначене обмеження є гарантією для добровільного виконання відповідною стороною узгоджених позицій.

Серед інших повноважень суду слід наголосити на таких. На будь-якій стадії судового провадження суд докладає максимум зусиль і сприяє завершенню спору шляхом досягнення угоди, включаючи пропозицію сторонам передати спір на розгляд медіатора. Закон делегує судді максимальні повноваження в частині сприяння сторонам в укладенні мирової угоди. Так, відповідно до змісту ст. 218 ЦПК Грузії суд усіма можливими засобами має сприяти сторонам і вживати всі передбачені законом заходи, щоб спір завершився мировою угодою. Із цією метою суд вправі за власною ініціативою або за клопотанням сторони спору перенести процес, оголосити позачергову перерву чи заслухати сторони або їхніх представників без присутності третіх осіб, включаючи секретаря засідання. Суд має право в загальних рисах указати на можливі результати, перспективи вирішення спору чи запропонувати сторонам конкретні умови угоди.

Позитивний досвід Грузії дозволяє зробити висновки про те, що порядок судової медіації в Україні,

запропонований у проектах процесуальних кодексів, може бути доповнений додатковою можливістю вирішення спору через залучення професійного медіатора.

Медіацію дедалі частіше називають не альтернативним (ADR), а ефективним (EDR) методом вирішення спору. Ефективність медіації доведена не лише дослідженнями, а й на практиці, тому вона набуває все більшого поширення у світі. Наприклад, держави – члени ЄС зобов'язані дотримуватися Директиви Європарламенту «Про деякі аспекти медіації в цивільних і господарських спорах» від 21 травня 2008 р. і звітувати про її застосування. Україна як член Ради Європи також має зобов'язання щодо застосування медіації [9].

Кожна держава, яка вирішила запровадити медіацію, самостійно вирішує, яка модель медіації буде найкраще відповідати її системі законодавства й культурним традиціям. Упродовж 2015 – 2016 рр. у межах проекту «Сприяння практичному запровадженню медіації в Україні та налагодженню взаємодії із судовою системою», що здійснювався за підтримки американського народу, наданої через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) у межах проекту «Справедливе правосуддя», було проведено низку експертних зустрічей і круглих столів із представниками різних інституцій, зацікавлених у розвитку медіації. У заходах узяли участь медіатори, адвокати, судді, викладачі та студенти юридичних вищих навчальних закладів, представники соціальних служб та інші фахівці. За результатами цих обговорень було напрацьовано Рекомендації [9] щодо законодавчого врегулювання медіації в Україні. Будь-яка модель медіації, а тим більше обов'язкова медіація в судовому процесі, хоча й може розвантажити судову систему, але суто формально, адже запровадження таких моделей за відсутності звички в громадян вирішувати свої спори самостійно й відповідально може призвести до нівелювання іміджу медіації й невиправдання очікувань громадян, тому може бути завдано невиправної шкоди всьому процесу впровадження медіації в Україні. На думку спеціалістів [9], Україні справді потрібен Закон про медіацію для виконання таких функцій: *увести медіацію в правове поле та забезпечити впізнаваність медіації для громадян; забезпечити захист від звинувачень у корупції для державних службовців, представників судової системи, які використовують медіацію або рекомендують сторонам звернутися до медіації під час урегулювання адміністративних або інших видів спорів; захистити медіатора шляхом заборони допитувати його як свідка; забезпечити одноманітне розуміння конфіденційності інформації в медіації; сприяти становленню професії медіатора та ринковому розвитку сфери медіації.*

Висновки. Обираючи власний шлях формування національної правової системи, включаючи напрацювання та досвід світового рівня, Україна поряд із додатковими можливостями отримує й додаткову відповідальність, адже створює правозахисні механізми, що мають гарантувати права та свободи людини.

З огляду на зміст судової реформи, визначеної Стратегією реформування судової системи, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., і впевненість у необхідності запровадження інституту судової медіації в національну правову систему, на наш погляд, слід об'єднати зусилля фахівців і узгодити проекти закону про медіацію та процесуальні акти. Вбачаємо доцільним передбачити в рамковому законі про медіацію розділ «Судова медіація», а в проектах українських процесуальних кодексів передбачити можливість залучення професійних медіаторів. Об'єднання законодавчої ініціативи може позитивно позначитися на розвитку української правової системи в цілому. Україна накопичила достатній потенціал і людські ресурси для запровадження системи позасудового врегулювання спорів на основі порозуміння сторін, але потребує законодавчого поштовху для розвитку комплексної системи альтернативного врегулювання спорів, що дозволить досягти цілей судової реформи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Green paper on alternative dispute resolution in civil and commercial law, Brussels, 19.04.2002COM(2002) 196 final [Електронний ресурс]. – Режим доступу : eur-lex.europa.eu/.../com2002_0196en01.pdf.
2. Twisting arms: court referred and court linked mediation under judicial pressure [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justice.gov.uk/publications/docs/Twisting-arms-part1.pdf>.
3. Носырева Е. Альтернативное разрешение споров в США / Е. Носырева. – М. : Городец, 2005. – 320 с.
4. Безп'ята В. Судовий захист права на працю : дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне право» / В. Безп'ята. – Харків, 2012. – 194 с.
5. Делегація ВРП взяла участь у міжнародній конференції, присвяченій питанням оцінювання суддів, медіації та здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vru.gov.ua/news/2245>.
6. Европейский кодекс поведения медиаторов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mosmediator.narod.ru/index/0-2309>.
7. Запара С. Становлення інституту медіації в Україні / С. Запара, М. Виглазова, І. Коломієць // Часопис Київського університету права. – 2016. – № 4. – С. 125–129 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/4172>.
8. Медіація в системі правосуддя Грузії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrmediation.com.ua/files//Georgia.pdf>.
9. Медіація та судова система. Що? Як? Навіщо? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sk.ua/sites/default/files/broshura-mediaciya-ta-sudova-sistema_2.pdf.
10. Рекомендації Рес (2002) 10 Комітету міністрів державам – членам Ради Європи щодо медіації в цивільних справах містять зауваження державам-учасникам щодо поступового втілення в життя Керівних принципів медіації в цивільних справах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>.
11. Типовий закон ЮНСІТРАЛ, Директиви 2008/52/ЄС : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iurisprudentia.ru/alternative/files/direct.pdf>.

Запара С.І. ПЕРСПЕКТИВИ СУДОВОЇ МЕДІАЦІЇ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ В УКРАЇНІ

Сьогодні в Україні йде активна робота над законодавчим урегулюванням медіації. Так, лише за 2015 р. у Верховній Раді України було зареєстровано 4 законопроекти з медіації. Паралельно в Україні розроблені три процесуальні кодекси, що передбачають запровадження інституту судової медіації. Відомо, що будь-яка модель медіації, а тим більше медіація в судовому процесі, має бути ретельно підготовлена, інакше є ризик нівелювання іміджу медіації й невиправдання очікувань громадян, тому може бути завдано невиправної шкоди всьому процесу впровадження медіації в Україні.

Авторська позиція полягає в необхідності проведення комплексного дослідження судової медіації в умовах здійснення судової реформи в Україні та вироблення концептуальних позицій «органічного вбудовування» цього інституту в національну правову систему з урахуванням світового досвіду.

Ключові слова: медіація, судова медіація, судова реформа.

Запара С.И. ПЕРСПЕКТИВЫ СУДЕБНОЙ МЕДИАЦИИ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ СПОСОБОВ РАЗРЕШЕНИЯ СПОРОВ В УКРАИНЕ

Сейчас в Украине идет активная работа над законодательным урегулированием медиации. Так, только в 2015 г. в Верховной Раде Украины было зарегистрировано четыре законопроекта по медиации. Параллельно в Украине разработаны три процессуальных кодекса, предусматривающих введение института судебной медиации. Известно, что любая модель медиации, а тем более медиация в судебном процессе, должна быть тщательно подготовлена, иначе существует риск нивелирования имиджа медиации, утраты ожиданий граждан, соответственно, может быть нанесен непоправимый ущерб всему процессу внедрения медиации в Украине.

Авторская позиция заключается в необходимости проведения комплексного исследования судебной медиации в условиях осуществления судебной реформы в Украине и выработки концептуальных позиций «органического встраивания» этого института в национальную правовую систему с учетом мирового опыта.

Ключевые слова: медиация, судебная медиация, судебная реформа.

Zapara S.I. PROSPECTS FOR JUDICIAL MEDIATION IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE WAYS OF RESOLVING DISPUTES IN UKRAINE

Ukraine proclaimed the European integration path of development, but it is trying to bring it closer to the standards of the European Union and the world at an accelerated pace. With mediation, there is no doubt that there are additional, alternative ways of resolving disputes, and the effectiveness of the latter is confirmed by international experience. Alternative ways to resolve disputes are part of the worldwide experience of resolving disputes. For example, in the United States 90 per cent of disputes are resolved precisely through mediation. The process of legislative consolidation of mediation in European countries has intensified with the entry into force of the EU Directive 2008/52 and continues to this day. Currently national mediation acts are adopted more than in 20 countries of the world, in particular in Germany, Italy, Sweden, Switzerland, Poland and many others.

Mediation, this is a world practice procedure for settling disputes through negotiations of the parties to the dispute with the help of one or more neutral mediators (mediators).

Now in Ukraine there is an active work on the legislative regulation of mediation. So, only in 2015 the Verkhovna Rada of Ukraine registered four draft laws on mediation. In parallel, Ukraine has developed three procedural codes providing for the introduction of the institution of judicial mediation. It is known that any model of mediation, let alone mediation in the judicial process, must be carefully prepared, otherwise there is a risk of leveling the image of mediation, loss of citizens' expectations, and therefore irreparable damage to the entire process of mediation implementation in Ukraine.

It should be noted that the High Council of Justice presented three draft codes of practice of Ukraine: the Civil Procedure Code, the Code of Criminal Procedure and the Code of Economic Procedure. In all three projects, chapter four is entitled "Settlement of a dispute involving a judge". This means that instead of adopting a special law on the institution of mediation in the legal system of Ukraine, it was decided to go through the formation of judicial mediation. This approach involves the development of a mediation procedure within the civil process, which makes it part of the civil, criminal, economic processes (in the context of an alternative solution to private legal disputes), rather than a component of substantive law.

This decision has its drawbacks, since it creates a deficit of exhaustive material norms of internal regulation, but instead contributes to the accumulation of legal practice and its generalization, and in the future – the standards of mediation law enforcement when resolving a dispute in court. In addition, this approach emphasizes the importance of the court in the context of avoiding abuses in this area.

The author's position is the need to conduct a comprehensive study of judicial mediation in the context of judicial reform in Ukraine and, taking into account world experience, developing conceptual positions for the "organic incorporation" of this institution into the national legal system.

Key words: mediation, judicial mediation, judicial reform.

Кухарчук Х.І.,

*аспірант кафедри історії держави і права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

УДК 349.3

СУТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОФІЛАКТИЧНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З КАДРАМИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ

Вступ. Кожен працівник прокуратури – це невід’ємна складова частина охорони правопорядку в Україні. Отже, рівень професійної компетентності та ефективності виконання покладених законодавством функціональних обов’язків вимагає від працівника прокуратури наявності певних морально-етичних та професійних особистісних якостей. Натомість недостатність професійних знань та моральних орієнтирів призводить до непрофесіоналізму, зловживання службовим становищем, корупції та інших негативних явищ, що негайно дається взнаки на авторитеті владних структур загалом.

Стандослідження. Дослідження у сфері кадрової роботи в органах прокуратури здійснюються в працях вітчизняних науковців-правників: В.Б. Авер’янова, Ю.П. Битяка, Л.М. Давиденка, С.В. Ківалова, В.К. Колпакова, В.А. Комарова, В.П. Коржа, В.І. Малоги, М.І. Мичка, І.В. Озерського, С.В. Петкова, Є.М. Поповича, А.О. Селіванова, А.В. Пшонки, В.К. Шкарупи, М.М. Бурбика, Б.В. Лизогуба, Г.П. Середи, М.К. Якимчука та ін. Однак наявні дослідження спрямовані переважно на розкриття загальних питань організації кадрової роботи в органах державного управління, зокрема прокуратури. Науковцям доводиться постійно відстежувати динамічні якісні зміни в соціальній сфері, впливи глобалізації, введення у дію нових нормативно-правових актів та інші реальні фактори, які відразу відбиваються на професійній діяльності працівників прокуратури. Також процеси змін у законодавстві вимагають постійного оновлення кваліфікації працівників системи органів прокуратури. Суттєві характеристики процесу професійного становлення прокурора та слідчого визначаються провідною роллю розвитку особистості як майбутнього працівника, громадянина незалежної держави, єдністю соціальної, філософської, психологічної, охоронної природи праці державного службовця. Виникають суперечності між невідповідністю усталеної практики фахівців та необхідністю підвищення її ефективності в нових умовах. При цьому подекуди поза увагою науковців залишаються питання комплексного аналізу проблематики професійної підготовки та профілактично-виховної роботи з кадрами органів прокуратури. Це зумовлює необхідність проведення наукової розвідки на основі історичного, особистісного, діяльнісного, системного підходів.

Метою статті є визначення сутності професійної підготовки та профілактично-виховної роботи з кадровим складом органів прокуратури. Отже, з

метою вироблення практичних рекомендацій щодо підготовки кадрів для органів прокуратури на сучасному етапі вимагається вивчення – на основі аналізу наукових праць та чинного законодавства – системи підготовки прокурорських кадрів, пошук напрямів її вдосконалення.

Результати дослідження. До прокурорського працівника ставляться високі вимоги: специфіка прокурорської діяльності, широта і суспільна значущість виконуваних нею завдань, винятковість компетенції, різноманітність напрямів. Із метою забезпечення належного рівня професійної підготовки працівників в органах прокуратури діє система безперервного навчання і підвищення кваліфікації.

Сучасна професійна підготовка виступає засобом соціалізації як гармонізації відносин людини із природо-соціальним світом, опанування сучасної картини світу, розвитку національної самосвідомості людини, що дає змогу швидко адаптуватися у соціумі; професіоналізації як набуття професійної компетентності правника, оволодіння фундаментальними, прикладними знаннями, високою культурою організації та реалізації професійної діяльності; самореалізації як набуття людиною вмінь продуктивної життєдіяльності, самовдосконалення [2, с. 50].

В енциклопедії професійної освіти професійна підготовка визначається як сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей, трудового досвіду й норм поведінки. Усі ці фактори забезпечують можливість успішно працювати за обраною професією [5, с. 31]. Це організована та цілеспрямована процедура здобуття й удосконалення особовим складом знань, умінь і навичок, необхідних для виконання професійно-службових завдань.

Зміст професійної підготовки включає поглиблене засвоєння наукових засад і технологій обраного виду праці. А також сюди відносять розвиток спеціальних практичних навичок і вмінь, формування особистісних якостей, важливих для роботи в певній сфері діяльності [11, с. 129].

Із філософської точки зору проблема професійної підготовки особистості розглядається з позиції єдності теорії і практики, їх впливу на діяльність людей, специфіку зв’язків людини у суспільних відносинах, особливо взаємодії з навколишнім світом. Це питання розглядається з позиції діалогу культур, міжособистісної взаємодії суб’єктів навчального процесу [1, с. 285; 3, с. 73]. Тому розвиток полікультурного аспекту професійної підготовки фахівців сприяє набуттю професійної культури,

яка є основою формування професійної майстерності [7, с. 11].

Професійна підготовка орієнтована на особистісний розвиток і творчу самореалізацію кожного громадянина України, формування поколінь, які навчаються впродовж життя, розвивають цінності громадянського суспільства, сприяють консолідації української нації та її інтеграції в європейський та світовий простір [12, с. 10].

Діяльність щодо підготовки та виховання кадрів для органів прокуратури – один з елементів її належного кадрового забезпечення. Не викликає сумніву той факт, що саме відповідне кадрове забезпечення, комплектування органів прокуратури працівниками, котрі володіють високими моральними і діловими якостями, мають високий професійний рівень, є запорукою якісного виконання завдань, поставлених перед прокуратурою. Саме люди, персонал є визначальним елементом, що впливає на якість і ефективність роботи того чи іншого органу, організації, підприємства або установи [16, с. 11].

У питаннях, пов'язаних із підготовкою кадрів для органів прокуратури, можна виділити кілька проблемних аспектів, які стосуються: статусу і відомчої приналежності закладів, що здійснюють підготовку прокурорів; підтримання належної обізнаності викладачів в актуальних проблемах прокурорської діяльності; забезпечення чіткої практичної спрямованості професійної підготовки прокурорів [19, с. 11].

Організація та діяльність органів прокуратури заснована на діяльності кожного окремого його працівника. Відповідно, компетентність та ефективність виконання покладених на них законодавством функціональних обов'язків зумовлюють рівень компетентності та якість діяльності відповідного органу прокуратури. Також впливають наявність відповідних морально-етичних та інших позитивних особистісних якостей працівників прокуратури. Забезпечення правильного добору, розстановки, професійної підготовки та виховання кадрів розглядається як ефективний засіб успішного виконання покладених на органи прокуратури завдань щодо утвердження верховенства права, зміцнення законності захисту прав і свобод людини і громадянина, суспільних та державних інтересів [6, с. 336].

Поняття «виховання» вживається переважно в педагогіці та психології та означає «виростити (дитину), впливаючи на духовний та фізичний розвиток, давши освіту, навчивши правилам поведінки». Це відбувається шляхом систематичного впливу, щоб сформувати характер, навички, вселити що-небудь у кого-небудь [13, с. 532].

Основна мета виховання – всебічний гармонійний розвиток особистості. На думку французьких письменників Е. Ренана й А. Сент-Екзюпері, питання виховання для сучасних суспільств – це питання життя і смерті, від якого залежить майбутнє. Виховання має пріоритет над освітою, створює Людину. У педагогічній науці немає чіткого однозначного визначення категорії «процес виховання» чи «виховний процес». Вихідними поняттями є «процес» і

«виховання». Процес – це зміна стану системи виховання як цілісного педагогічного явища, послідовне й поступове просування вперед заради досягнення цілей виховання, розвитку і навчання, гармонійного формування і розвитку особистості українського громадянина. Виховання – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. Процес виховання – це динамічне складне педагогічне явище, яке відбувається на основі цілеспрямованого й організованого впливу вихователів, соціального середовища на розум, почуття, волю вихованця з метою формування всебічно і гармонійно розвинутої особистості.

Специфічним для процесу виховання є: цілеспрямованість; двосторонність; неперервність і тривалість; багатогранність завдань і різноманітність змісту; залежність від специфіки професійних завдань і необхідності формування громадянина України; багатство форм, методів і засобів виховного впливу; поступове виявлення результатів виховних впливів; самокеріваність [18, с. 426].

Питання підвищення ефективності діяльності органів прокуратури, у свою чергу, передбачає необхідність пошуку та обрання нових підходів до відбору, професійної підготовки, розстановки, адаптації, виховання, навчання й супроводження діяльності відповідних фахівців. Здійснення органами прокуратури України діяльності, яка спрямована на утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку, захист прав і свобод громадян та інтересів держави, значною мірою залежить від ефективного функціонування системи кадрового забезпечення, зокрема від належного рівня виховної роботи [15, с. 136].

Виховання прокурорських кадрів є самостійним напрямом кадрової роботи в органах прокуратури і перебуває у тісному зв'язку з добором і розстановкою кадрів. Вважаємо, що працівникам кадрової служби і керівникам органів прокуратури необхідно чітко уявляти мету і завдання виховання кадрів, форми і методи виховного впливу, а також правильно оцінювати отримані результати, наближаючи їх до сучасних умов розвитку прокуратури [17, с. 258].

Профілактично-виховна робота полягає, на думку В. Кравченка, в цілеспрямованому та системному впливі на свідомість працівників, їх психологію з метою формування у них глибоких та стійких переконань у необхідності дотримання нормативно-правових актів у службовій діяльності та правомірності поведінки у побуті [9, с. 48–49].

До основних принципів виховної роботи в органах прокуратури зараховують: законність, системність, безперервність і обов'язковість виховного процесу; різноманіття форм, методів і засобів, які використовуються для забезпечення ефективності виховання; індивідуальний підхід до формування та розвитку необхідних ділових і особистісних якостей у працівників прокуратури; об'єктивність оцінки діяльності працівників прокуратури, вимогливість та справедливість; наукову обґрунтованість [8, с. 31].

Так, ще у 1868 р. у правничій царині було зроблено психологічний акцент на вимоги до осіб, що претендували на посади прокурорів та слідчих, зокрема, такими критеріями названі особистісні властивості прокурорів і слідчих, їх психологічна здатність до слідчої діяльності та віковий ценз [4, с. 74].

Психологічна оцінка кадрів має своє історичне підґрунтя і модифікується в сучасних підходах до діяльності правоохоронних органів України, зокрема прокуратури. Необхідність психологічного виховання та оцінки кадрів прокуратури диктується специфікою прокурорської діяльності, що висуває високі вимоги до особистісних якостей прокурора [14, с. 423].

До основних завдань здійснення виховної роботи в органах прокуратури належать такі: формування в працівників прокуратури нетерпимого ставлення до злочинів, інших правопорушень, незалежно від того, ким вони були вчинені; виховання працівників у душі неухильного дотримання Конституції України та законів; формування світогляду та системи цінностей працівників прокуратури, а також професійно значущих психологічних і моральних якостей, необхідних для ефективної праці, готовності до виконання службових завдань у будь-якій обстановці; розвиток у кожного працівника позитивної мотивації до праці, прагнення до постійного досягнення високих результатів у роботі, уважного ставлення до громадян, усвідомлення особистої відповідальності за виконання службових обов'язків і завдань, що стоять перед прокуратурою України; створення умов для найбільш повної професійної самореалізації працівників органів прокуратури, розвитку їхніх здібностей і творчого потенціалу, постійного духовного та фізичного вдосконалювання, підтримки здорового способу життя; запобігання професійній деформації.

Висновки. Отже, в основу профілактики правопорушень покладається глибоке вивчення особистісних якостей прокурорських працівників, аналіз їх конкретної поведінки, прогнозування протиправних дій та їх наслідків, знання причин та умов, що можуть сприяти неправильній поведінці, вміння їх виявляти та фактично усувати [10, с. 8]. Поділяючи цю думку шанованого В. Кривобок, вважаємо за необхідне доповнити її нагальною вимогою політичної незаангажованості прокурорського працівника, а також відсутності у нього потягу до патерналізму та сумнозвісного земляцтва – байдуже, донецького чи галицького.

Результатом реалізації Концепції виховної роботи в системі органів прокуратури України має бути формування високопрофесійного особового складу прокуратури, здатного ефективно вирішувати поставлені перед органами прокуратури завдання щодо забезпечення захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства і держави, поліпшення соціально-психологічного клімату в службових колективах, мінімізація порушень дисципліни, підвищення рівня психолого-педагогічної підготовленості керівників органів прокуратури, підвищення якості підготовки та перепідготовки ка-

дрів, удосконалення форм і методів виховної роботи [15, с. 140]. Не заперечуючи, в принципі, наведену вище цитату сина колишнього Генерального прокурора України В.А. Пшонки, побіжно зазначимо, що від 15 лютого 2015 р. А.В. Пшонка сам оголошений у розшук – Службою безпеки України. Отже, чи не головним завданням виховної та профілактичної роботи в органах прокуратури має стати нерозривна єдність слова і діла.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусь О.І. Сучасні аспекти професійної підготовки студентів у технічних університетах / О.І. Андрусь // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2011. – Випуск № 4 (Ч. 2). – С. 283–294.
2. Балыхин Г.А. Управление развитием образования: организационно-экономический аспект / Г.А. Балыхин. – М. : Экономика, 2003. – 427 с.
3. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения / В.В. Давыдов. – М. : ИНТОР, 1996. – 470 с.
4. Даневский В.П. Наше предварительное следствие: его недостатки и реформа / В.П. Даневский. – К. : Семенко Сергей, 2003. – 142 с.
5. Десятов Т.М. Сучасне наукове бачення неперервної професійної освіти: стратегія розвитку в масштабах геополітичних регіонів / Т.М. Десятов // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2002. – № 2. – С. 390.
6. Єрмаков Д.І. Роль та значення управлінсько-виховної роботи з кадровим складом органів прокуратури у формуванні їх позитивного іміджу / Д.І. Єрмаков // Форум права. – 2012. – Випуск 4. – С. 336–342.
7. Зязюн І.А. Світоглядні пріоритети педагогіки / І.А. Зязюн // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. : у 2 ч. Ч. 1. Вип. 2 ; ред. кол.: І.А. Зязюн (голова) [та ін.]. – К.; Вінниця, 2002. – С. 10–16.
8. Кехлеров С.Г. Настольная книга прокурора / С.Г. Кехлеров. – М.: Юрайт, 2012. – 816 с.
9. Кравченко В. Профілактично-виховна робота з кадрами в органах прокуратури / В. Кравченко // Вісник прокуратури. – 2008. – № 8. – С. 48–54.
10. Кривобок В. Імідж прокурорського працівника / В.Кривобок // Вісник прокуратури. – 2003. – № 9(27). – С. 7–9.
11. Манохіна І.В. Проблема професійної підготовки фахівців соціально-педагогічної сфери в науковій літературі / І.В. Манохіна // Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка та психологія». Педагогічні науки. – 2015. – Вип. 1(9). – С. 128–134.
12. Ничкало Н.Г. Неперервна професійна освіта як філософська та педагогічна категорія / Н.Г. Ничкало // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2001. – Вип. 1. – С. 9–22.
13. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70 000 слов / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1990. – 917 с.
14. Озерський І.В. Використання фахових психологічних знань у виховній роботі з персоналом органів прокуратури / І.В. Озерський // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – Вип. № 4. – С. 422–425.
15. Пшонка А.В. Сутність виховної роботи в органах прокуратури / А.В. Пшонка // Право та державне управління. – 2013. – Випуск № 1(10). – С. 136–140.
16. Пшонка А.В. Удосконалення системи підготовки кадрів для органів прокуратури / А.В. Пшонка //

Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – Випуск 1. – С. 11–16.

17. Сухонос В.В. Організація і діяльність прокуратури в Україні: історія і сучасність: [Монографія] / В.В. Сухонос. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 348 с.

18. Ягупов В.В. Педагогіка: [Навч. посібник] / В.В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

19. Якимчук М.К. Актуальні проблеми професійної підготовки суддів і прокурорів у аспекті європейської інтеграції України / М.К. Якимчук // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2009. – № 3. – С. 10–15.

Кухарчук Х.І. СУТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОФІЛАКТИЧНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З КАДРАМИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ

У науковій статті розглянуто окремі теоретичні питання професійної підготовки прокурорських кадрів. Також проаналізовано напрям профілактично-виховної роботи, яка здійснюється керівними та контролюючими інстанціями щодо працівників прокуратури. Вказано доктринальне поняття професійної підготовки працівника прокуратури. Досліджено сутність, зміст професійної підготовки прокурора. Встановлено поняття, мету, основні завдання та концепцію профілактично-виховної роботи з кадрами органів прокуратури України.

Ключові слова: прокуратура України, професійна підготовка, профілактика, виховна робота, прокурорські кадри.

Кухарчук К.И. СУЩНОСТЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ И ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ С КАДРАМИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРЫ

В научной статье рассмотрены отдельные теоретические вопросы профессиональной подготовки прокурорских кадров. Также проанализированы направление профилактической воспитательной работы, которая осуществляется руководящими и контролирующими инстанциями в отношении сотрудников прокуратуры. Указано доктринальное понятие профессиональной подготовки работника прокуратуры. Исследованы сущность, содержание профессиональной подготовки прокурора. Установлены понятие, цели, основные задачи и концепции профилактически-воспитательной работы с кадрами органов прокуратуры Украины.

Ключевые слова: прокуратура Украины, профессиональная подготовка, профилактика, воспитательная работа, прокурорские кадры.

Kukharchuk K.I. SATISFACTION OF PROFESSIONAL PREPARATION AND PROPHYLAXIC-EDUCATIONAL WORK WITH CAMPAIGN IN PROFESSIONAL BODIES

The article deals with some theoretical issues of professional training of prosecutors. Also analyzed is the direction of preventive and educational work, which is carried out by the governing and supervisory bodies in relation to the employees of the prosecutor's office. The doctrinal concept of professional training of the prosecutor's office is indicated. The essence, content of professional training of the prosecutor is investigated. The concept, the purpose, the main tasks and the concept of preventive-educational work with personnel of the prosecutor's office of Ukraine are established. Every employee of the prosecutor's office is an integral part of law enforcement in Ukraine. Thus, the level of professional competence and the effectiveness of the implementation of the statutory functions of the functional duties requires the prosecutor's staff to have certain moral and ethical and professional personal qualities. In order to ensure an adequate level of professional training of employees in the prosecutor's offices, a system of continuous education and advanced training is in place. The activities related to the training and education of staff for the prosecutor's office are one of the elements of its proper staffing. The organization and activities of the prosecutor's office are based on the activities of each individual employee. Accordingly, the competence and efficiency of the implementation of their functional duties imposed by them determine the level of competence and the quality of the activity of the relevant prosecutor's office. The issue of improving the efficiency of the organs of the prosecutor's office, which in turn requires the search and selection of new approaches to selection, training, placement, adaptation, education, training and support of the relevant specialists. The implementation by the prosecutor's office of Ukraine of activities aimed at establishing the rule of law, strengthening the rule of law, protecting the rights and freedoms of citizens and the interests of the state depends to a large extent on the effective functioning of the staffing system, in particular on the proper level of educational work. The basic principles of educational work in the prosecutor's office include: legality, systemicity, continuity and compulsory education process; the diversity of forms, methods and means used to ensure the efficiency of education; an individual approach to the formation and development of the necessary business and personal qualities in the prosecutor's office; the objectivity of the evaluation of the work of the prosecutor's office, demanding and fair; scientific substantiation. The need for psychological education and assessment of the prosecutor's staff is dictated by the specifics of the prosecutor's activities, which imposes high demands on the personal qualities of the prosecutor.

Key words: prosecutor's office of Ukraine, professional training, prevention, educational work, prosecutor's staff.

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

Андрухів О.І. ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТЯЧИХ КІМНАТ МІЛІЦІЇ ТА БОРОТЬБА З ДИТЯЧОЮ БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ В УРСР У 1940–1950-Х РОКАХ.....	3
Ілин Л.М. ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ СЕЙМОВОЇ ФРАКЦІЇ «РУСЬКИЙ КЛУБ».....	8
Кожура Л.О. ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ОХОРОНИ ДИТИНСТВА ДО ХІХ СТ.....	12
Михайліченко М.А. ДОКУМЕНТУВАННЯ ПРИНАЛЕЖНОСТІ ДО ДВОРЯНСЬКОГО СТАНУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПОЧАТОК ХІХ СТ.).....	17

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Корсун С.І., Желіховський В.В. НАУКОВІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РІВНОСТІ.....	20
Кудрявцева О.М. РЕФОРМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ	24
Опольська Н.М. ПРАВО НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ В СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	30
Роговенко О.В. ПРИНЦИПИ МУНІЦИПАЛЬНОЇ НОРМОТВОРЧОСТІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА.....	35

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Гуйван П.Д. НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЗА НАБУВАЛЬНОЮ ДАВНІСТЮ ТА ЙОГО ВІДМІННІСТЬ ВІД ОТРИМАННЯ ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС КУПВЛІ МАЙНА У НЕПОВНОВАЖНОГО ВІДЧУЖУВАЧА.....	41
Іващенко В.А. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ У 1918–1938 рр.....	45
Кройтор В.А. ДІЯ ПРИНЦИПУ ПОЄДНАННЯ ГЛАСНОСТІ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇЇ ОБМЕЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ.....	49
Ясинок М.М. МАСОВІ (ГРУПОВІ) ТА ПОХІДНІ ПОЗОВИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ.....	54

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Бойко В.Б. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ФОРМ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ.....	59
Іншин М.І. ВЕКТОРИ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗМІН У СУЧАСНОМУ ТРУДОВОМУ ПРАВІ.....	63
Парпан Т.В. ОБОВ'ЯЗКОВІ УМОВИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ У ФЕРМЕРСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ.....	68

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО;
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

Ващишин М.Я. ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ.....	73
---	----

Нежевело В.В. ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН НОРМАМИ ЗЕМЕЛЬНОГО ТА ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	79
Петрова Н.О. ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	84
Стрельник В.В. ОХОРОНА НАДР ЯК ОБ'ЄКТ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ.....	88

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Губанов О.О. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЕРЕД ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ, СПРЯМОВАНОЇ НА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ОБІЗНАНОСТІ З ПОЛОЖЕННЯМИ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС.....	93
Дорошенко Д.П. ПОНЯТТЯ ТА СУТТЄВІ ОЗНАКИ ПОДАТКОВО-ПРАВОВОГО ПРИМУСУ.....	97
Іванчук А.О., Волкович О.Ю. ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.....	101
Козачок І.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	106
Лученцов Г.В. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ.....	111

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Зеленський С.М. РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СПРАВЕДЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	116
Лесько Н.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ В УКРАЇНІ.....	121
Мироненко Т.Є. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗМІСТУ ТА ЗАСТОСУВАННЯ УГОД ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ.....	125
Нестор Н.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ.....	129
Тома М.Г. СТАВЛЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛЬНОГО ЗЛОЧИНЦЯ, ЗАСУДЖЕНОГО ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ДО РЕЖИМУ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ.....	134
Церкуник Л.В. КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВІКТИМОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ В УКРАЇНІ.....	138

КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Калюжна С.В. ТАКТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ МАЛОЛІТНІХ ТА НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ.....	143
--	-----

СУДОУСТРІЙ ТА СУДОВА ПРАКТИКА; ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Власенко Д.В. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	148
Запара С.І. ПЕРСПЕКТИВИ СУДОВОЇ МЕДІАЦІЇ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ В УКРАЇНІ.....	153
Кухарчук Х.І. СУТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОФІЛАКТИЧНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З КАДРАМИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ	159

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Andruhiv O.I. THE LEGAL STATUS OF CHILDREN'S POLICE ROOMS AND THE FIGHT AGAINST CHILD ABANDONMENT IN THE UKRAINIAN SSR IN THE 1940–1950	3
Ilyn L.M. LEGAL AND ORGANIZATIONAL BASES FOR THE ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN SEJM FACTION "RUTHENIAN CLUB".....	8
Kozhura L.O. GENESIS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE FOR THE PROTECTION OF CHILDHOOD TO THE NINETEENTH CENTURY.....	12
Mikhaylichenko M.A. DOCUMENTING OF THE BELONGING TO THE NOBILITY IN THE RUSSIAN EMPIRE (LATE 18TH AND EARLY 19TH CENTURY).....	17

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Korsun S.I., Zhelikhovskiy V.V. SCIENTIFIC AND LEGISLATIVE APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE GENDER EQUALITY CONCEPT AS A PART OF CONSTITUTIONAL EQUALITY.....	20
Kudryavtseva O.M. REFORM OF LOCAL SELF-GOVERNMENT AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF LOCAL DEMOCRACY IN UKRAINE.....	24
Opolska N.M. THE RIGHT TO FREEDOM OF CREATIVITY IN THE HUMAN RIGHTS SYSTEM.....	30
Rogovenko O.V. PRINCIPLES OF MUNICIPAL RULE-MAKING: NATIONAL EXPERIENCE AND EUROPEAN PRACTICE	35

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE;
FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Guyvan P.D. ACQUISITION OF OWNERSHIP RIGHTS BY ACQUISITIVE PRESCRIPTION AND ITS DIFFERENCE FROM THE ACQUISITION OF PROPERTY WHEN BUYING PROPERTY FROM AN UNAUTHORIZED ALIENATOR.....	41
Ivashchenko V.A. LEGAL REGULATION OF INTELLECTUAL PROPERTY PROTECTION IN THE TERRITORY OF ZAKARPATTIA IN 1918–1938.....	45
Kroytor V.A. ACTION OF THE PRINCIPLE OF COMBINING PUBLICITY WITH ITS POSSIBLE LIMITATION IN CIVIL JUDICIAL PROCEDURE AT CONSIDERATION OF THE JUDICIAL TRIALS OF ADOPTION CASES.....	49
Yasinok N.M. MASS (GROUP) AND DERIVATIVE CLAIMS IN THE CIVIL PROCEDURAL LAW OF UKRAINE.....	54

LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Boiko V.B. THE CONCEPT AND CLASSIFICATION OF EMPLOYEES LABOR RIGHTS PROTECTION FORMS	59
Inshyn M.I. VECTORS OF IDEOLOGICAL CHANGES IN MODERN LABOR LAW.....	63
Parpan T.V. OBLIGATORY CONDITIONS OF EMPLOYMENT CONTRACT IN FARMERS HOUSEHOLDS.....	68

LAND LAW; AGRICULTURAL LAW;
ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW

Vashchyshyn M.Ya. PROGRAM GROUNDS OF NATIONAL ECOLOGICAL NETWORK'S FORMATION	73
---	----

Nezhevelo V.V. SOME FEATURES OF LAND LEGAL RELATIONS REGULATION BY THE RULES OF LAND AND CIVIL LAWS.....	79
Petrova N.O. STATE SUPPORT OF FARMS IN MODERN CONDITIONS.....	84
Strelnyk V.V. SUBSURFACE RESOURCES PROTECTION AS AN OBJECT OF ENVIRONMENTAL CONTROL AND INSPECTION.....	88

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATIONAL LAW**

Hubanov O.O. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF INFORMATION AND EDUCATION ACTIVITIES OF PUBLIC WORKERS OF UKRAINE INTENDED TO IMPROVE THE AWARENESS LEVELS WITH THE EU LEGISLATION.....	93
Doroshenko D.P. CONCEPT AND SUBSTANTIVE SIGNS OF TAX-LEGAL FORFESSION.....	97
Ivanchuk A.O., Volkovych O.Yu. PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION OF THE SYSTEM OF ELECTRONIC ADMINISTRATIVE SERVICES IN UKRAINE.....	101
Kozachok I.V. LEGAL BASIS OF INTERNAL AUDIT OF FINANCIAL ACTIVITIES OF LOCAL GOVERNMENTS.....	106
Luchentsov H.V. HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION OF FINANCIAL CONTROL REQUIREMENTS.....	111

CRIMINAL LAW; CRIMINAL PROCESS

Zelenskiy S.N. ROLE AND IMPORTANCE OF INVESTIGATION (SEARCH) ACTIONS IN THE PROVISION OF JUSTICE OF CRIMINAL PRODUCTION.....	116
Lesko N.V. LEGAL FRAMEWORK OF COUNTERACTIVE FIGHT AGAINST LIVES IN UKRAINE.....	121
Myronenko T.Ye. CERTAIN PROBLEMS OF CONTENT AND APPLYING PLEA BARGAIN.....	125
Nestor N.V. LEGAL REGULATION OF MISDEMEANORS: A RETROSPECTIVE ANALYSIS.....	129
Toma M.H. THE ATTITUDE OF THE PROFESSIONAL OFFENDER SENTENCED TO IMPRISONMENT TO THE PUNISHMENT REGIME.....	134
Tserkunyk L.V. CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF VICTIMOLOGICAL PREVENTION OF CRIMES IN UKRAINE.....	138

**FORENSIC SCIENCE; FORENSIC EXAMINATION;
OPERATIVELY-SEARCH ACTIVITY**

Kaliuzna S.V. TACTICAL AND PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF CONDUCTING INTERROGATION OF MINORS AND JUVENILES.....	143
--	-----

**JUDICATURE AND JUDICIAL PRACTICE;
LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES; PUBLIC PROSECUTION AND ADVOCACY**

Vlasenko D.V. MODERN REFORMATION PROBLEMS OF NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	148
Zapara S.I. PROSPECTS FOR JUDICIAL MEDIATION IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE WAYS OF RESOLVING DISPUTES IN UKRAINE.....	153
Kukharchuk K.I. SATISFACTION OF PROFESSIONAL PREPARATION AND PROPHYLAXIC-EDUCATIONAL WORK WITH CAMPAIGN IN PROFESSIONAL BODIES.....	159

НОТАТКИ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 3/2017

Виходить чотири рази на рік

Українською та російською мовами

Коректор – Н.В. Пирог
Комп'ютерна верстка – С.Ю. Калабухова

Підписано до друку 29.11.2017 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 20,56, ум.-друк. арк. 19,53.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 2911-17.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)
Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua